

KÖRUNK

SELYE JÁNOS ÍRÁSA • AZ ELŐ-
REJELZŐ TUDOMÁNY IRÁNYVO-
NALAI • MIT TUDUNK A MARS-
BOLYGÓRÓL? • A FIZIKUS ÖRÖ-
MEI • ENGELS ÉS A FILOZÓFIAI
VILÁGKÉP • A TÁJTÖRTÉNETI
KUTATÁS NÉHÁNY KÉRDÉSE •
AZ EURÓPAI BIZTONSÁG SZEL-
LEMÉBEN • CHURCHILL ORVO-
SÁNAK NAPLÓJA • L. PĂTRĂȘCA-
NU A VASGÁRDISTA URALOM-
RÓL • ÜNNEPEK HÁZA (SZÍN MŰ)

1970 | 12

E SZÁM MUNKATÁRSAI

Bukarest

**Cernea, Mihail
Hervay Gizella
Malița, Mircea**

Kolozsvár

**Balogh Edgár
Bodor András
Brassai János
Cseke Péter
Egyed Ákos
Engel Károly
Gáli János
Jordaky Lajos
Kányádi Sándor
Mare, Călina
Pinczés Gyula
Seres István
Ifj. Szabó T. Attila
Sztrányiczki Gábor
Weizmann Endre**

Marosvásárhely

Hajdu Zoltán

Nagyvárad

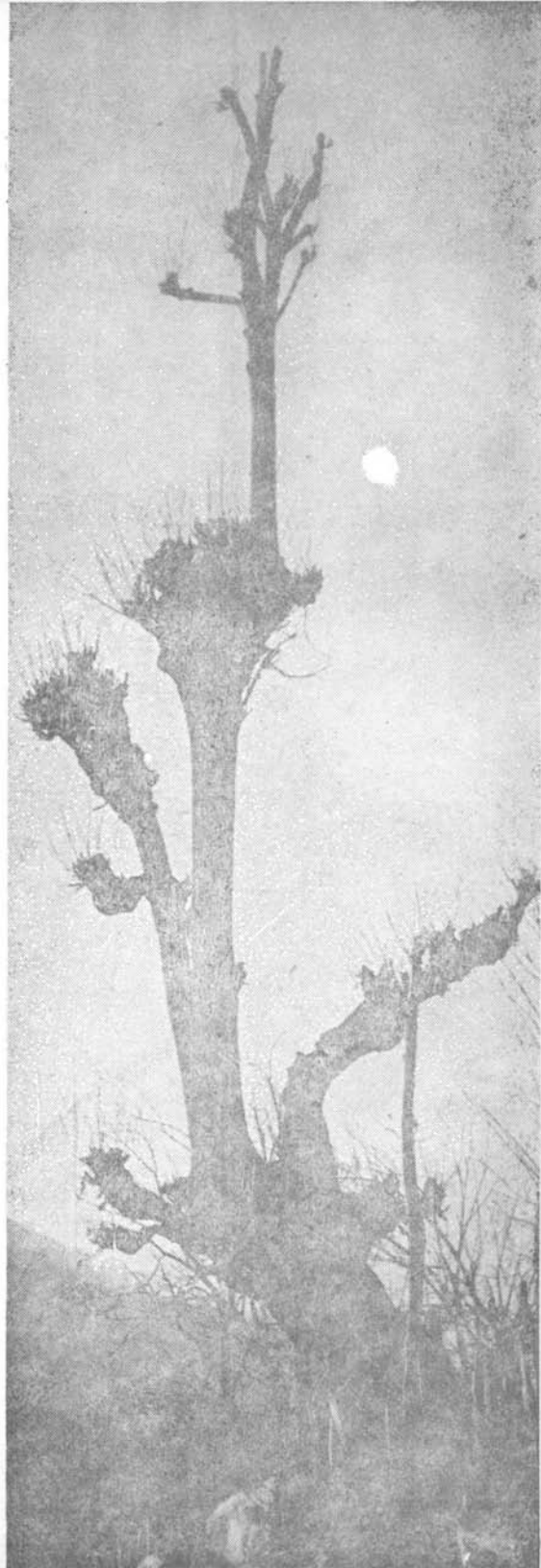
Ifj. Váró György

Szatmár

Czibalmos László

Külföldi szerzők

**Lord Moran
Selye János
Szécsen Klára**

Bartha Árpád fotója

KORUNK

havi szemle

MIRCHA MALIŢA	Az előrejelző kutatások irányvonalai	1783
SELYE JÁNOS	In vivo	1791
WEISZMANN ENDRE	A kutatás örömei	1801
IFJ. VÁRÓ GYÖRGY	A modern fizika köznapi haszna	1806
HERVAY GIZELLA	Kiskatona, Terepen, Lakodalom (versek)	1810
CZIMBALMOS LÁSZLÓ	A bolygókutatás új távlatai	1812
HAJDU ZOLTÁN	Hej, napom... (vers)	1825
CÁLINA MARE	Engels és a filozófiai világkép	1826
EGYED ÁKOS	A tájtörténetkutatás néhány kérdése	1831
MIHAIL CERNEA	A munkaerő-vándorlás szociológiai előrejelzése	1837
KÁNYÁDI SÁNDOR	Ünnepek háza (színmű)	1842
LORD MORAN	naplója (Bevezette és fordította Bodor András)	1867

JEGYZETEK

BALOGH EDGÁR	Történelmi kosztüm nélkül	1880
JORDÁKY LAJOS	Janovics Jenő emlékezete	1882
CSEKE PÉTER	Mit olvashatna a falu?	1883

NEMZETKÖZI ÉLET

GÁLL JÁNOS	Az imperializmus nemzetközi fejlődésének tendenciái	1887
BRASSAI JÁNOS	Az európai biztonság szellemében	1896

FÓRUM

	Az irodalomközpontúsághoz	1904
--	---------------------------	------

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

ENGEL KÁROLY	Nicolaie Iorga az együttéléstről 1925-ben	1905
LUCREŢIU PĂTRĂŞCANU	A vaskádista kormányzás öt hónapjáról	1908
PINCZÉS GYULA	Köváry László közgazdasági eszméi	1915

SZEMLE

IFJ. SZABÓ T. ATTILA	Költészet és robot (Élettől értelemig)	1920
SZTRÁNYICZKI GÁBOR	Materialista társadalomszemléletünk és az aziológia	1923
SZÉLES KLÁRA	A novellaelemzés kérdései	1926
SERES ISTVÁN	Beethoven	1930

KRÓNKA, TÉKA, TALLÓZÁS

Műmellékleten Bortnyik György fotói
Arkossy István, Cseh Gusztáv, Dobos Sándor, Finta Edit, Iosif Iser,
Pusztai Péter, Szilágyi Zoltán, Vass Tamás grafikái
Tóth László festménye, Körössy Ibolya textiliája,
Kancsura István gépkonstruckiója, Kozma István ötvösmunkája,
Kovács J. Attila fotója

Gévelt kéziratokat kérünk
Kéziratokat nem örzünk meg

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)
Postacím: Cluj, Căsuța poștală 65, Republica Socialistă România.
Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Telefon: 1 14 68, 1 38 05
SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő
(főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtájtár),
Lázár József, Szabó Sándor, Weizsmann Endre. Bukaresti szerkesztő:
Aszódy János. Str. Hristo Botev 26.

MIRCEA MALIȚA

AZ ELŐREJELZŐ KUTATÁSOK IRÁNYVONALAI

A prospektív kutatások laboratóriumának megnyitása a bukaresti egyetemen megfelelő alkalom arra, hogy a világ szinte minden országában manapság előtérbe került jövőkutatás néhány alap gondolatát megtárgyaljuk. Nem kétséges, hogy a klasszikus és a mai diszciplínák egyaránt érdekeltek a jövőkutatásban. Nálunk e téren a figyelem — a fizikától az urbanisztikáig — különböző tudományágakhoz igazodik, s tanulmányok, egyre gyarapodó cikkek megjelentetésében, valamint egy megfelelő intézményi keret fölvázolásának a kísérletében jut kifejezésre.

Az itt következő, tíz pontba foglalt mérlegelés részemről szintén kísérlet arra, hogy az önálló ággá alakítható diszciplína gondolatából adódó legfrissebb kérdésekre választ keressek.

1. A prospektív kutatások

az egész társadalomról alkotott marxista—leninista szemléleten alapulnak. Ebből a szempontból e kutatásoknak nálunk szilárd alapjuk van. Nem így áll a dolog azokban az országokban, amelyek a világról és a társadalomról más felfogásokat vallanak. Ott a futuroológia egy különös átültetés a pontos programozáshoz és a jövő ésszerű megszervezéséhez hozzá nem idomított filozófia testén.

Mindez a futuroológiával kapcsolatos gazdag szakirodalom áttekintéséből is kiténik. Sokan ezt az új kutatási ágat az illető ország tudományos kultúrájának keretében akarják meghonosítani — egyszersmind előkészítve a terepet is —, és valóságos alapvető változásról beszélnek. Bizonyos radikális módosítások szükségességére hivatkoznak, megemlítve ugyanakkor, hogy a „radikális“ a *radix* (gyökér) fogalmából ered. Valóságos forradalomról van szó — mondják —, fogalmi mutációról.

Noha nem ezzel a megnevezéssel ismerik, a szocialista országokban a jövőkutatás termő talajba kerül, s magától értetődő módon a materialista világszemlélet fejlődésvonalának a meghosszabbítására törekszik. Amikor Marx a társadalom eljövendő szakaszairól szól, előrelátását elmélyült tájékozódó kutatásra alapozza. Lenin szerint Marx a társadalmi kérdéseket történelmi alapra helyezi, nem pusztán a múlt égszerű ma-

gyarázata, hanem a jövőbe való bátor előrelátás és a merész gyakorlati cselekvés értelmében is, a jövő felderítését követve célként.

Első megállapításunk tehát a következő: a kapitalista országoktól eltérően a szocialista országokban az előrejelző kutatások szervesen kapcsolódnak a társadalom alapvető filozófiájához. E kutatások meghonosítása nem ütközik azokba a nehézségekbe, amelyekkel bizonyos hosszú időtartamú tájékozódások bevezetésekor másutt kell megküzdeni. A munkásosztály pártjának alapvető feladatai közé tartozik az is, hogy mindig előre tekintsen. Nyilvánvaló, hogy ez a megállapítás a prospektív kutatások gyors virágzásának a reményét kelti fel bennünk, minthogy ezek a szocialista szemlélet kedvező talaján fejlődhetnek, mentesítve a kutatót azoktól a gátlásoktól, amelyeket a világ más országaiban ez új foglalkozási ág közléseinek nagy száma előidézhet.

2. A tervezés és a tájékozódás kapcsolata

Nyilvánvaló, hogy a tervezés is összefügg a jövőt felderítő tevékenységgel. Napjainkban biztos, határozott terveink közé tartoznak az ötévesek, és ezeket követik a hosszabb időszakokra szóló különleges programok a technika, az energetika és a mezőgazdaság területéről.

A prognózis tehát egyesek szerint nem más, mint hosszú időre előirányzott tervezés. Amit a tervezés 5—15 évre készít elő, azt a prognózisnak 15—30 évre, vagyis a század végéig kell előre látnia. Mindezek mellett természetszerű különbség van a tervezés és a távlati kutatás között, mert a terv, a tervezet, az irányelv a cselekvésre ad indítékot, és — az azonnali megvalósítás értelmében történő összes vizsgálódások alapján — a lehetőségek változatainak szűkebb skálájával rendelkezik.

A tervezéstől eltérően az előrejelzés tudományának a rendszer helyzeti fejlődését összességében kell tanulmányoznia. Ily módon egész sor paraméter maga is változik, s függetlenül attól, ami „közbejött“, a szükségletektől kijelölt, bizonyos értelemben belső, sajátos pályáívet követ: idevágóan hivatkozhatnánk például a technológia egyes vonatkozásaira. A prospektív kutatás mint vizsgálati módszer az összes paraméterek változatait figyelembe veszi; ezek esetleg elkülöníthetők vagy különleges módon csoportosíthatók, nyomon követve a szerkezeti változások kölcsönös összefüggését és következményeit. Az előrejelző kutatás *szimulálhatja* a jövő különböző lehetséges változatait; és úgy véljük, hogy a „színelés“ mint szakkifejezés e tudományág egészére ráüti bélyegét. A jelenből születhető jövő „elképzelése“ a rendszer irányításával összefüggő egész sor aspektust megvilágít: bizonyos kevésbé lehetséges, de számba jöhető hipotézisek — akár a közvetlen célszerűséget nélkülöző — áttekintése fontos kérdéseket vet fel; ezek közül itt csak a nem tervezhető helyzetekhez kapcsolódó alkalmazhatóság vonatkozásait említeném. Innen ered a jelennek a „jövő“ egyes aspektusaitól való egyfajta „függősége“ is, amelyek felbecsülhetők s nagyon termékeny módon betájolhatják a tervezés egyes elemeit.

Az előrejelző kutatás tehát nem hosszútávú tervezés, hanem a jövő lehetséges változatainak tárgyilagos és hidegen megfontolt szemlélése. És — úgy vélem — egy lehetőség-lajstrom megalkotása. Az 5—15 éves terveket az egyértelműség szellemében alakítják, a jövő viszont — és ezt

hangsúlyoznunk kell — valószínűséget, véletlent és kockázatot egyaránt magában rejtő valami — sztochasztikus természetű.

A lehetséges változatok seregszemléje természetesen a tervezést tájékoztatja. Éppen ezért a prognózis nem azonos a rövid időszakra szólót követő hosszútávú tervezéssel, hanem kísérlet az előrejelzésre, melynek útmutatóként a tervezés előtt kell járnia.

Egyes közgazdászoknak téves a magatartásuk, amikor azt állítják, hogy nincs idejük prognózisra, mert a jelenlegi, azonnali tervek sürgetése alatt állanak. Ha ezeket elvégezzük, mondják, lesz majd időnk távlatiakra is. Gyakorlatilag a dolognak fordítva kellene történnie. Mialatt a tervezés a maga megszokott tevékenységét végzi, a prognózisra szakosított központoknak fel kellene deríteniük — hosszú időszakot átfogón — a tendenciákat, hogy a lehetséges variánsok táblázata idejében a tervezők rendelkezésére álljon.

Csakis ilyen feltételek között, a különféle tervezés-„politika“ és a „jövő“ változatainak egybevetésével válik lehetővé az összehasonlítás, az értékelés. Az olyan fogalmak, mint az „optimális“ (a legkedvezőbb) vagy a „szuboptimális“ (a kedvezőtől eltérő) ebben az összefüggésben valóban sajátos értelmezést kaphatnak. A statisztikai döntések elmélete (a meghatározatlan vagy részben bizonytalan jövőre vonatkoztatva), úgy véljük, szintén természetes tanulmányozási keretet kínálhat ilyenyszerű problémák vizsgálatában.

3. Hányféle előrejelző kutatás lehetséges?

A technikai, gazdasági és más társadalmi szférában egyaránt folynak ilyenyszerű kutatások. A technikában a leglendületesebbek, minthogy tárgyük a jelenleg rendelkezésünkre álló egyszerűbb módszertanhoz kapcsolódik. Nem véletlen, hogy az első szakfolyóirat — a Technológiai Előrelátás (*Technological Forecasting*. New York, 1969) — a műszaki tudományokon belül jelent meg. Gazdasági téren is viszonylag jól alakulnak a dolgok, mert rendelkezésünkre áll már a piacok, az ártermelés és az árucserre lehetséges fejlődésére vonatkozó konjunktúra-vizsgálatok viszonylag fejlett technikája. Társadalmi vonatkozásban kényesebb a helyzet; a prognózis sok nehézséggel küzd, de nem a tanulmányozás tárgyából kifolyólag, hanem a módszertan tökéletlensége és az általunk használt eszközök gyöngye teljesítőképessége miatt. A technikai, a gazdasági és társadalmi kívül valamennyi más ágban is van prognózis, és jogosan foglalkoznak azzal, hogy az emberi tevékenység minden területén felderítsék a jövőbeni fejlődés irányait. Végső fokon nem lesz olyan intézmény, amely rövid időn belül ne rendelkezne jövőt programozó és előrejelző kutatóközponttal.

Vajon egy közfogyasztási termékeket előállító központ nélkülözheti-e az előrelátást akkor, amikor a számára szükséges felszereléseket és az előírányandó beruházásokat a jövőbeni ízlésfejlődés és társadalmi szükséglet teljesen hatálytalaníthatja? A gyapjúszövetek gyártásában mi lehet a nagy beruházások célja, ha 1985-ben majd papírral rokon anyagból gyorsan elhasználódó ruhaneműket állítanak elő?

E mérlegelések nagyon is szétágazó előrejelző kutatások fölismeréséhez vezetnek. Az emberi tevékenységek összességében mindegyik tudománynak meglehetne a maga prospektív kutatása: ez jogos és nem ki-

fogásolható igény. Ebből a szempontból nincs is szó egy új tudományról; egyébként vannak szerzők, akik tagadják e tevékenység tudományos jellegét; ők a tájékozódás művészetéről beszélnek. Inkább azt mondhatnók, hogy új magatartás előtt állunk, a tudományos tevékenység és emberi vizsgálódás új tájékozódásaival találjuk szembe magunkat. A prognózis nem egy magányos fellegvár. Képviselve van minden egyes diszciplínában mint cselekvő és felderítő rész. Az elszigetelődött eredményeket mindenképp egyesíteni kell. Ezért jogos az a törekvés, hogy szintézis-központokat létesítsenek, amelyek lehetővé teszik az eredmények összehasonlítását.

4. Mi a szintézis feladata?

Az emberi elme nagy megkötöttsége, hogy csakis az egyidejű tényezők egy kisebb számával képes foglalkozni. Gondolkodásunk mindig a kisebb ellenállás irányában halad, és rációnk sajátossága, hogy a tényezők csökkentebb számával dolgozzunk. Elképesztő, milyen kevés az olyan tényező, melyet egyetlen megítélés felé irányíthatunk. Nyolc tényező már kolosszális szám, és csakis a legélesebb elmék mérlegelhetnek egyidejűleg ötnél több argumentumot. A társadalmi természetű mérlegelések azonban száz és száz tényezőt feltételeznek. Gyors összerésztésük a számítógépekre tartozik, és nem egyetlen emberi elmére. Felmerül tehát annak szükségessége, hogy — a prognózis-tanulmányokon kívül, de ezektől nem függetlenül, hanem irányításuk végett állandó dialógusban velük — legyenek olyan központok, amelyek erős kutató- és oktatási egységek közelében létesülnek. Az egyetem ilyen keretet jelenthet, hiszen tudományágaival a kutatók egész családját képviselheti. Egy ilyen egyetemenk számítási központja is van (mert számítógép nélkül szintézis-központ elképzelhetetlen). Íme, miért lenne hasznos — az ágankénti jövőkutatás töredékes és elszigetelt vizsgálataival egyidejűleg — egyes csoportok, egyes szintézis-központok (nyilván hivalkodás nélküli) működése.

A szintézis kétféleképpen alakulhat: először is egyes társaságok közvetítésével. Ezek a társaságok együtt tárgyalnak és teremtik meg az elszigetelődött vagy szakosított kutatók tájékoztatásához szükséges légkört. De laboratóriumok is kidolgoznak szintézist. A laboratóriumok olyan módszertant alakíthatnak ki, amely mindenütt alkalmazható, ahol a távlat tanulmány tárgya.

5. A módszertan

Napjainkban a jövőkutatással kapcsolatos vizsgálódások főbb módszerének száma húszra emelkedett. Ezek közül a legegyszerűbb a közéleti értékű következtetés. Az extrapoláció rendszerint az egy tényezőre korlátozódó fejlődési görbe meghosszabbítása. Az egyszerű extrapoláció néha képtelenségekhez vezet. Így például az a görbe, mely a tudomány céljaira szánt beruházásokat képviseli, extrapolációval abszurd helyzetet teremthet, mert a kutatások kiadásai néhány év alatt túlhaladnák a nemzeti jövedelmet.

A módszertan egy másik osztályából megemlítjük a főleg szakemberek sorában divó anketákat. A legsűrűbben használt módszer ma az ún. „Delphi-metódus“ (Olaf Helmer és Theodore Gordon dolgozták ki). Ez egy szakértő-csoporton belül az egyeztetésre törekszik úgy, hogy mind-

untalan szembesíti az egész csoport véleményét az egyénével; így minden egyes tagot arra készítenek, hogy a csoport visszahatásának függvényében „újraértékelje“ véleményét. Fokozatos megközelítéssel, mintegy „átlagosan“ eléri a jövő elképzeléséhez vezető extrapolációt. Érdekes megemlíteni, hogy a különböző szakértő-csoportok által — és különféle indítékok alapján — kapott ilyenszerű jövő-képekben sok a közös elem. Így például két szakértő-csoport nagyon is különböző problémákat kutatva (a nemzeti jövedelem növekedésszintjét és a személyi szabadság fejlődését) a 2000. évre vonatkozóan egymást megközelítő jövő-képeket vázolt fel. Várható, hogy az ilyen különböző nézőpontok „metszőpontján“ a „jövő“ lényegesen közös és stabil elemei találkoznak majd. A jövőkutatás azonban igen hiányos elképzeléseket alakítana ki, ha az eljárások területét szelektív jellegű vizsgálatokra, ankétokra korlátoznák, jóllehet ezek reális és összetett technikája (statisztikai módszer, faktoranalízis, elektronikus számítóberendezések alkalmazása) az eredmények mennyiségi értékelésében jelentős.

Mostanáig a „Delphi-metódus“ tűnik az egyik leghasznosabb módszernek a technikai és társadalmi természetű prognózisokban egyaránt. Különböző elszigetelt tevékenységi körökben különféle technikák alkalmazhatók; a globális vizsgálódásra alkalmas, egységes módszerek azonban még a kezdetnél tartanak. Megemlítjük, hogy a kyotói kongresszuson Robert Jung, a híres német futurologus bírálta az extrapolációs módszereket, amelyek a jelen és múlt tendenciái eltúlzásának veszélyével járnak; ugyanakkor a „Delphi-metódus“ hátrányaira is rámutatott.

El kell ismernünk, hogy a prognózis módszertana még hiányos. Nagy vonalakban a módszerek két jelentős csoportja bontakozik ki, és pedig: a jelen helyzetből kiinduló, felderítő jellegű és a normatív módszer.

Mint láthatjuk, a nehézségek a következő körülményekből adódnak: bármely előrejelző kutatásnak szem előtt kell tartania az anyagi természetű tényezőket, de az emberi tényezőket is. Az anyagi tényezők vonatkozásában (termelés, gazdaság, kereskedelem, beruházás) már vannak modellek, a módszertant is kidolgozták, a társadalomtudományokban azonban a matematikai kutatás metodikája még szinte a kezdetnél tart, főleg azért, mert kezdetleges a modellgyártás módszere; a modelleknek pedig tartalmazniuk kell mind gazdasági, mind társadalmi elemeket.

Ily módon a prospektív kutatásokban az a legfontosabb tennivalónk, hogy felismerjük bennük a legidősebb jelentőségű tárgyat. Érdekes e tekintetben az a megfigyelés, hogy a közelmúltban még csak a matematikai módszerek látszóttak alkalmasnak az előrejelző kutatásokban, ma azonban már mind jelentősebb hely jut a művészeteknek, az irodalomnak és a képzeteknek.

6. A megnevezés

Eddig is használtuk a tájékozódástudomány néhány megnevezését. Ugyanolyan joggal használhatnók azonban az *előrejelző kutatás*, *futureológia*, *prognózis*, *jövőbelátás* és más kifejezéseket. Görög minta szerint hasonlóképpen javasolták a *melontológia* vagy a *neonómia* elnevezést. Mindezek a terminológiák azonban már le vannak kötve, mindegyikük egy-egy árnyalatnak a hordozója, és nem is felelnek meg pontosan a leírt jellegnek. Az elemzett megnevezések közül a legóvatosabbnak és a min-

ket foglalkoztató kutatások céljához és jellegéhez legközelebb állónak a *prospektív kutatás* kifejezést találtuk. Éppen ezért javasoltuk az említett laboratóriumnak ezt a — reméljük — rövid idő alatt széles körben ismertté válható megnevezést.

7. A gyakorlati jelleg

Való igaz, hogy ha a módszerek, célok és a filozófiai alap keresése túlon túl hosszú ideig tart, ez veszélyeztetné e tudomány gyakorlati jellegét, amelyről egy praktikus században, egy nagy teljesítményű korszakban nem mondhatunk le. Bármilyen legyen is egy-egy központ elfoglaltsága és módszertani feladata, az a meggondolás, hogy hasznossá is váljék a rendkívül időszerű, az ország gazdaságát, jövőbeni beruházásait érintő kérdések megválaszolásában, különösen jelentős.

Nemzetközi tapasztalatok meggyőzően bizonyítják az ilyenszerű kutatások gyakorlati hatékonyságát. Az előrelátás lehetővé teszi a gazdaság számára a megfelelő tájékozódást, megkönnyíti a beruházási politika szigorúan tudományos megalapozását azokban a szektorokban és azokon az igazgatási szinteken, amelyeknek „tendenciái“ a maximális hatékonysághoz vezethetnek; a problémák „dimenziói“ látványos következményeket vonhatnak maguk után, összecszerű megtakarításokat és jelentős jövedelmet. A szakirodalom számos példával illusztrálja ezt; a *Science Journal* (1967. 10.) londoni folyóirat megemlíti társaságokat, amelyek az előrejelző kutatások szállította adatok felhasználásával megkettőzték vagy megháromszorozták jövedelmüket. Egyébként e kutatások átütő erejű fejlődése a gazdaságilag magas szintű országokban azt igazolja, hogy az előrejelzés tudománya nem a „divat“ szeszélye, hanem valóban hasznos és a társadalom gyakorlati szükségleteinek megfelelő diszciplína.

A mi gazdasági rendszerünk keretében a prospektív kutatások arra hivatottak, hogy a gazdasági kibernetika, az operacionális kutatás, az ökonometria és a számítástechnika mellett hozzájáruljon gazdaságpolitikánk tudományos megalapozásához. Meggyőződésünk, hogy a szakemberek közötti együttműködés ebben a diszciplínában társadalmi és gazdasági életünk legjelentősebb aspektusait és azonnali gyakorlati érdekeit helyezi előtérbe. Így például országunkban a termelés szakembereinek képzésére vonatkozó távlati terv elkészítése számos olyan kérdést vetett fel, amelyeket előzetesen végzett prospektív kutatások alapján sokkal könnyebben lehetett volna tisztázni.

Felsorolok itt néhány időszerű problémát. Mindezt a laboratóriumnak kétségkívül magáévé kell tennie. Példaként említek három, az utóbbi években alakult társaságot és az őket foglalkoztató kilenc témát: jövőkutató német társaság (1967-ben alapították); osztrák csoport; svájci jövőkutató társaság (az utóbbi kettő néhány hónapja alakult). A három társaság a következő kilenc alapvető tárgykörrel foglalkozik:

a) Adatgyűjtés. Egy adatszolgáltató bank alapítástervezetéről van szó, mely szem előtt tartja az általunk jól ismert információ-robbanást; b) a békekutatás megszervezése és támogatása; c) új technológiák és gazdasági növekedés; d) az adminisztráció és a szervezés elemzése; e) az automatizálás és a munkatényező részvétele a határozathozatalban; f) nevelés; g) környezet- és lakásproblémák; h) vakáció és szabad idő; i) társadalom és társadalmi újítás.

Nehéz ma olyan újonnan létesített intézményt találni, mely ne tenne magáévá a közvetlen gyakorlati alkalmazást célzó kutatásokat. A különböző társaságok vagy intézmények jelenlegi kutatási témáit vizsgálva azt látjuk, hogy ezek több kategóriára oszlanak. Egyesek a nemzetközi problémákat és a konfliktusok megoldásának eszközeit helyezik előtérbe; mások a tudomány változásainak értékelését és e változások kihatását az emberi életre. Végül a harmadik kategória a társadalmi életre vonatkozik, a nevelésre, az ízlés-struktúrákra és az ember alakíthatóságára a következő 50 évben.

Beszűzsev professzor problématervet ajánl, amely a következő nagy kategóriákra oszlik:

a) a társadalmi tájékozódástudomány filozófiai oldalai; b) műszaki-tudományos prognózis; c) orvosbiológiai prognózis; d) társadalmi-gazdasági prognózis, külön fejezettel a nevelésről; e) politikai-katonai prognózis; f) úrgeológiai prognózis; g) történelmi vonatkozások.

8. Filozófiai kérdések

egész sora merül fel a prospektív kutatásokban, a logikát, az etikát, az ismeretelméletet, a pszichológiát, a szociológiát is felölelően. Megalapozott filozófiai kutatás nélkül lehetetlen biztonságosan előre haladni e tudományágban. Erre egy példát említek: ma bizonyos helyzeteket társadalmunk értékskáláján mérünk le. Nyilvánvaló, hogy az ismeretlenek fokozatai a jövőben tovább növekednek, s így nemcsak az újonnan alakuló helyzetek válnak számunkra ismeretlenné, hanem azok az értékek is, amelyekhez viszonyítva lemérik őket. Jósolni vagy a jövő felé előre mutatni pusztán a rendelkezésünkre álló (és állandóan változó) értékegységekkel, ez alapvetően elhibázott lenne, más szóval: a prospektív kutatásoknak — tervezett modellekre támaszkodva — fel kell mérnie az ízlés-és hajlamváltozás lehetőségeit és a társadalom eljövendő értékrendjét.

A gyakorlati jelleg abból is kitűnik, hogy a jövőt felmérő tudomány iránytű is a cselekvésben. A prognózisban egy-egy időszerű vizsgálódás — meggyőző példát erre a szaktudomány területéről idézünk — felszínre hozná a biológia jelentőségét, és idejében figyelmeztetne minket a kísérleti biológia lemaradására. Curoda doktor a XX. és a XXI. századot két időszakra osztotta: az elsőt a fizika és a nukleáris hatalom uralja, a másodikat az orvosi ellenőrzés és a biológia tudománya. Jelenleg tehát átmenetben vagyunk az egyik tudományos szakaszból a másikba, ami az oktatásügy és a kutatások gyakorlati tájékozódásának szempontjából rendkívül jelentős.

9. Az intézményi keret

A következő években az országunkra is jellemző dimenziókban leghasznosabb volna: tudományos egységekben — kezdetben a tanügyben, minisztériumok szintjén és központokban — számos kutatócsoport kialakítása úgy, hogy minden egyes tevékenységi területen folytassanak előrelépő kutatásokat; az Akadémia egységeiben, az egyetemeken és különleges profilú intézetekben is alakulhatnak szintéziscsoportok. A gondolati egységet és az összehangolást pedig a lehető legrövidebb idő alatt létrehozandó társaság biztosíthatná.

A fiatal prospektív kutatási laboratórium feladatait szakaszokra oszt-hatnánk. A kutatás legértékesebb tárgya mindenekelőtt a módszertan. A szigorú matematikai alapon történő modellgyártás eredményeit ország-gunkban mindenütt széleskörűen lehetne alkalmazni, és hasonló vissz-hangra és értékelésre találnának külföldön is.

Másodsorban egy-egy csoport egy év leforgása alatt birtokába jut-hatna a különböző országokban kialakított prospektív táblázatoknak, hogy hasznos összehasonlító tanulmányokat folytathasson.

Harmadsorban — miután az első két irányvonal már eléggé előre-haladott — rá lehetne térni olyan különleges tárgyú kutatásokra is, ame-lyek eleget tennének a gazdasági és társadalmi problematika sugallta és hosszabb távra előirányzott tájékozódás szükségleteinek.

10. A külföldi körökkel megteremtendő szoros kapcsolatok

egy-egy ilyen laboratórium feladatai közé tartoznak. Szükséges a kap-csolatfelvétel azokkal a külföldi körökkel, amelyek hasonló témákkal foglalkoznak. Nyomon kell követnünk a világ más tájain elért gyors fej-lődést. Néhány hónappal ezelőtt különböző országokban hozzávetőlege-sen már 60 futurológiai központ működött. A kyotói kongresszus új len-dületet adott a nemzetközi együttműködésnek, a világ minden részéből pedig arról adnak hírt, hogy számos országban hoznak létre ilyen intéz-ményeket. Ama társaság hiányában, amely a prognózist művelő szak-emberek körét lenne hivatott összefogni, az egyetem mellett működő la-boratórium jogosan javasolja, hogy rendezzenek vitákat, s ezeken vegye-nek részt közlésekkel és referátumokkal a különböző profilú intézetek képviselői.

Ily módon megadnók a kellő tiszteletet az új irányvonalakat követő előrejelzés interdiszciplináris jellegének, amely egyre inkább sajátosság napjaink tudományos erőfeszítéseiben és a különböző területeken történő alkalmazásban.

Megjelent a Lupta de clasă 1970. 8. számában. Rövidített szöveg.

SELYE JÁNOS

IN VIVO

Az élet tanulmányozása közben a magasabb régiókból egyre alacsonyabbakba szállunk, míg végül útközben az élet eltűnik, és ott állunk üres kézzel. A molekulák és elektronok élettelenek.

SZENT-GYÖRGYI ALBERT

A kutatás első lépéséhez, a probléma megtalálásához tudatalatti, ösztönös megérzésre van szükség. Ez súgja meg, hogy a sok ezer dolog között, amit látunk, egyik vagy másik valami nagyszerűnek, valami teljesen újnak a kulcsát rejti magában. Ez nem tervszerű, logikus folyamat, csak egy megsejtés, ha úgy tetszik, mégis ezt a megsejtést akaratlanul irányítja valamennyi előző tapasztalatunk.

Furcsa dolog, hogy a tudományban, az ember legintellektuálisabb tevékenységében a legelső és döntő lépést homályos előérzetek irányítják. Mégis így van, hiába is tagadnánk. Az ember annyira büszke az eszére, hogy homo sapiensnek nevezte el magát; és mégis egy kutya orra gyakran többet ér a gyilkos kézre kerítésében, mint a legkiválóbb kriminológus tudománya. Az ember számos ragyogó eredeti alkotást hozott létre a művészetek terén. Mégis, melyik művész szegyéllné azt, hogy inkább érzelmeire hagyatkozott, mint értelmére. Vajon mi, tudósok, miért nem akarjuk beismerni, hogy a tudományos alkotómunkában hasonló a helyzet?

Ki a legszebb a világon?

Miután ezeket leszögeztem, szeretném biztosítani Önöket: nincs szándékomban eldönteni, hogy melyik az értékeesebb, a felfedezés vagy a kidolgozás, vagyis a probléma-felismerés vagy a probléma-megoldás. Mi haszon származnék abból, hogy tudunk a mellékvesék létezéséről, ha ezt a felfedezést nem követte volna felépítésük és működésük gondosan megtervezett vizsgálata, vagy ha senki sem foglalkozott volna e mirigyek hasznos hormonjainak kivonásával és kémiai úton való előállításával? A munkának ez a második szakasza sokkal több szellemi munkát és sokkal bonyolultabb módszereket igényelt, mint amire Bartolomeo Eustachióknak szüksége volt ahhoz, hogy ráakadjon a mirigyekre. Természetesen a molekuláris biológia modern analitikai kutatásainak nagyszerű eredményei nem szorulnak a mi védelmünkre.

Nehogy azt higgyék, hogy akár a szellemi teljesítmény, akár a gyakorlati érték szempontjából túlbecsülöm a felfedezést a kidolgozás kárára. Különbösen is a kettő egymásra van utalva. Mindössze arra szeretnék rámutatni, hogy más alkatú kutatók alkalmasak a felfedezésre, mint a kidolgozásra. Helytelen tehát az a szokás, hogy biológiai tudományokkal foglalkozó egyetemeink a legtehetségesebb fiatalokat mind a molekuláris biológiai kutatásokhoz irányítják.

„Probléma-felismerők“ és „probléma-megoldók“

Most, hogy már tisztában vagyunk a felfedezés és a kidolgozás fogalmával, kísérleljük meg ennek megfelelően a kutató kétféle típusát is felvázolni.

Az első típus leginkább a Természet útjainak ösztönös megérezésére támaszkodik. Kitűnő érzéke van ahhoz, hogy észrevegye a jelentőséget a megfigyelések mögött és mindenfajta összefüggést felismerjen. Nevezzük ezt a típust „probléma-felismerőnek“. Ő lényegében fenomenológus, „Gestalt“-biológus, akit jobban érdekel a körvonalazott egész, mint a szerkezeti részletek.

A másik típus a „probléma-megoldó“. Ismert dologgal kezd foglalkozni, megpróbálja szétszedni, hogy megismerje összetételét és megértse a működését. Ennél fogva legfőbb segítőtársai a logikai analízis, a kémia és fizika módszerei. Ő valóban egzakt tudós, mivel tulajdonképpen csak az egzakt tudományok eredményeit alkalmazza a biológia területén. Felmerült bennem, hogy „egzakt biológusnak“ nevezem ezt a típust, de persze ez helytelen lenne, mivel a biológia nem egzakt tudomány. Nagyon tanulságos az, ha a biológiában kémiai, fizikai vagy netán matematikai módszereket használunk, de sajnos, minél kisebb alkotórészeire bontjuk az élő anyagot, annál messzebb távolodunk magától az élettől. A vegyész, aki egy hormont állít elő, a fizikus, aki a csont ásványi alkotórészeinek kristályszerkezetét tárja fel, fontos adatokat szolgáltat a biológia számára. Ők azonban mégsem biológusok, mint ahogy a fegyverkovács nem katona, és a távcső tervezője sem csillagász.

A régi természettudósok az ökológia hívei voltak. Szemükben az egyed volt a legkisebb egység, meg sem kísérelték, hogy azt elemeire bontsák és tovább analizálják. Ők csak azt vizsgálták, hogy milyenek az egyed kapcsolatai más élőlényekkel és az élettelen természettel. A modern természettudós, ha az általam használt értelemben fenomenológus, végeredményben szintén ökológus, mivel élő egész rendszerek összefüggéseit vizsgálja, de az egyeden belül. Új problémák után kutatva nagy területeket kell végigpásztáznia, váratlan összefüggésekre vadászik a test távoli részei között. Nem pazarolhatja idejét és energiáját műtermékekre és téves következtetésekre, amelyek együtt járnak a komplex műszerekkel és a racionalizálással, s amelyek mindinkább elválasztják az egzakt tudóst az „anyatermészet“-től. Legfőképpen pedig nem szűkítheti horizontját azáltal, hogy valamelyik célpontra túlságosan is figyel.

Őnök azt mondhatják, hogy az elemző, „probléma-megoldó“ egzakt tudós attól, hogy az életet egy bizonyos szempontból nézi és egy kisebb struktúrát vagy egyetlen biológiai folyamatot vizsgál, miért ne tehetne felfedezéseket? Ez természetesen lehetséges; azonban minél élesebben összpontosítjuk figyelmünket egy részletkérdésre, annál inkább csökkentjük a valószínűségét annak, hogy „perifériás látásunk“ révén olyan dolgokat fedezzünk fel, melyek váratlanul felbukkannak ott, ahol nem is keressük őket. Aligha lehetett volna elektronmikroszkóppal vagy a sejtkémia segítségével felfedezni az anafilaxiát, a sárgalázat vagy azt a jelenséget, hogy a szervezet kiveti magából a homotranszplantátumot.

Kifogásolhatnák, hogy senmi értelme sincs a kezdőket arra buzdítani, hogy a megszokott tananyag és a problémák megoldásához szükséges bonyolult módszerek elsajátítása helyett inkább legyenek „probléma-felismerők“, hiszen az intuitívást nem lehet senkinek sem megtanítani. Ez csak részben igaz. A vakot nem lehet megtanítani festeni, sem a süketet zenélni. Azonban a tudományok területén — mint a művészetben is — előfordul az, hogy fölös mennyiségű kötelező elméleti tananyag és a szokványos technológiai kiképzés elfojtja a született tehetséget. Ugyanúgy megtörténhetik az is, hogy ez a tehetség kivirágzik egy szakértő mester serkentő munkastílusának hatására. Másrészt, csak kevesen lehetnek probléma-felismerők, mivel az ilyen adottság ritka, és mert minden egyes új felfedezés egy sereg probléma-megoldót foglalkoztat éveken át. Csak néhány embernek van probléma-felismerő tehetsége, de szükség is csak néhányra van, erre a néhányra azonban igen nagy szükség van. Ezért úgy érzem, minden erőnket meg kell feszítenünk annak érdekében, hogy ne veszítsük el a hagyományos természetűdódot. Ezt elérhetjük, ha azok közül, akik kutató biológusnak készülnek, néhányat — mondjuk egy százalékot — kiemelünk. Ez a néhány ember nagy szögálatot tehet majd kollégáinak, mert új területeket tárnak fel, új problémákra lelnek, amelyek sorra megoldhatók az egzakt tudományok alkalmazásával.

... a saját munkámról szeretnék beszélni egy keveset, habár eredményeim szerények. De szolgáljon mentségemre, hogy:

először is csak a saját kutatásaimról vannak közvetlen megfigyeléseim, egyedül ezeket tárgyalhatom anélkül, hogy félnem kellene attól, hogy hamisan rekonstruált történetekből téves következtetéseket vonok le;

másodszor, ahhoz, hogy előadásom tanulságos legyen, egészen őszintén kell beszélnem a probléma-felismerő végső sikerének mérsékelt értékéről. Ha a magam munkájáról mondom ezt, senkit sem kell megbántanom;

harmadszor, beszélgetés közben sokszor hallottam kollégáimtól és diákjaimtól, hogy a régi vágású természettudós módszerei ellen legtöbbször az a kifogás, hogy mindazt, amit tervek nélkül, csupán érzékszerveinkre támaszkodva fel lehet fedezni, már régen leírták. Nem érthetek egyet evvel a kishitűséggel, az effajta érveket naponta cáfolja meg a gyakorlat. Én, ellenkezőleg, úgy vélem, hogy még csak most indultunk el ezen az úton.

A stress és a GAS

Először a stress-szel és a generális adaptációs szindrómával (GAS) foglalkozó kutatásaimról szeretnék beszélni, mert minden korábbi munkám csupán előszó, minden későbbi csak utóirat tudományos pályafutásom e központi kérdéséhez.

Kezdjük azzal, hogy felidézzük azoknak az időknek a szellemét, amikor az orvosi folyóiratokat böngésző olvasó még sehol sem találkozhatott azokkal a szavakkal, hogy „nem-specifikus stress“, „kortikoidok“, „generális adaptációs szindróma“, „adaptációs betegségek“ vagy éppenséggel „Selye“.

Az első pillantás

Sokan kérdezték tőlem azt, hogy mi irányította figyelmemet az adaptációs szindrómára. Ennyi év után visszatekintve nehéz megtalálni egy hosszú gondolat sor első láncszemét. Mindig is érdekelték a nem-fajlagos reakciók, talán azért, mert általában elhanyagolt (majdhogynem megvetett) téma volt akkoriban, amivel nem-

igen foglalkoztak a kutatók. Jól emlékszem például az első belgyógyászati előadások egyikére, amelyet mint orvostanhallgató 1925-ben a prágai német egyetemen hallottam. Bemutattak nekünk néhány, különböző fertőző betegségek korai stádiumában levő beteget. Amint az „eseteket“ sorra behozták az előadóterembe, a professzor mindegyiknél gondosan elmondta, hogy a betegnek rossz a közérzete, rosszul néz ki, a nyelve belepett, diffúz fájdalmai vannak, fájnak az ízületei, emésztőszervi zavarai vannak, és étvágytalan, fogyott (ezenkívül fokozott a nitrogén, foszfor és kálium ürítése).

Előfordult még láz, a lép vagy a máj megnagyobbodása, fehérjevizelés, gyuladt mandulák, kiütések a bőrön stb. Mindezeknek azonban professzorunk igen kis jelentőséget tulajdonított.

Ezután felsorolt néhány „jellegzetes“ tünetet, melyek alapján, ha később megjelennek, egy specifikus betegség diagnózisát lehet felállítani.

Ezek azok a lényeges elváltozások, mondotta, amelyekre figyelmünket összpontosítani kell. Amíg ezek meg nem jelennek, nem sokat tehetünk a beteg érdekében, mert nélkülük sem határozott diagnózist felállítani, sem hatékony terápiát javasolni nem tudunk. A professzort nyilvánvalóan nem érdekelték a fenti, jól megfigyelhető elváltozások, mert lévén nem-specifikus jelek, ezek az orvos szempontjából „haszontalanok“ voltak.

Ők voltak az első betegeim; velük kapcsolatban a véleményemet még nem befolyásolta az akkor általános orvosi gondolkodásmód. Ha már többet tudtam volna, mit sem kérdeztem volna, hiszen minden úgy történt, „ahogy annak lenni kell“, vagyis „ahogy azt minden jó orvos csinálja“. Ha már többet tudtam volna, én is bizonyára beleütköztem volna a fejlődés legnagyobb akadályába, a túlzottan magabiztos szaktudásba. Csakhogy én nem tudtam, hogy mi az igazság, és törtem a fejemet.

Tudtam, hogy a professzornak specifikus tüneteket kellett találni ahhoz, hogy az illető betegség kórokozóját felismerje. Megértettem, hogy erre azért volt szükség, hogy megfelelő gyógyszert rendelhessen a betegnek, minthogy az orvosságok specifikusan ölik meg a kórokozókat vagy semlegesítik a mérgeket, amelyekről ezek az emberek megbetegedtek. De mint újoncot nagyon meglepett az, hogy milyen kevés az egyes betegségekre jellemző tünet, és milyen nagy azoknak a száma, amelyek egy sor egymástól teljesen eltérő vagy éppenséggel valamennyi betegségben előfordulnak.

Érdekelt, hogy például a kanyaró, a skarlát vagy az influenza egymástól annyira különböző kórokozói hogyan idézhetik elő ugyanazt az állapotot, melyet különféle gyógyszerek és allergének is létrehozhatnak, az ún. „nem-specifikus szindrómát“. Mert meggyőződtem róla, hogy ezen hatásuk olyannyira hasonló, hogy a betegség korai szakaszában lehetetlen az elkülönítő diagnózis felállítása.

A „rosszullét szindróma“

Még ma is, negyven év távolából, világosan emlékszem, mennyit törtem a fejem ezen a dolgon akkoriban. Nem értettem, hogy miért törekedtek az orvosok emberemlékezet óta kizárólag arra, hogy az egyes betegségeket felismerjék, és a megfelelő gyógyszert megtalálják anélkül, hogy a „rosszullét szindrómájával“ foglalkoztak volna. Ugyanis ha fontos volt, hogy az egyes betegségeket meg lehessen gyógyítani, annál szükségesebb lett volna megtudni valamit a rosszullét mechanizmusáról, és megtalálni a „betegség általános szindrómájának“ kezelési módját, amely szemmel láthatóan minden specifikus betegség fontos velejárója.

A felfedezés annak a felismerése, hogy valami új létezik. Újdonság lehet a biológiában az élő anyag egy eddig ismeretlen strukturális eleme (egy új szerv, szövet, sejt, sejtrészecske vagy vegyi anyag), egy váratlan összefüggés a szervezet különböző részei közt, vagy egy mindaddig fel nem ismert élettani reakció vagy betegség. A felfedezés ebben az értelemben valamely előre nem látott dolog megtalálását jelenti, amely azonban nem szükségszerűen fontos dolog. Csak az olyan felfedezés fontos, amely nemcsak váratlan, hanem általánosítható is, vagyis sok szituációra lehet alkalmazni.

Kidolgozáson a már felfedezett tény további feltárását értjük. Ez a munka éppolyan fontos, vagy talán még fontosabb, mint az eredeti megfigyelés, amely a problémát felvetette. Az élettanban vagy a kórtanban az a pusztán tény, hogy egy évszázaddal ezelőtt Ehrlich a hízósejteket felfedezte, nem jelentett haladást: az új sejttípus csupán egy mikroszkopikus különlegességet jelentett. Ezután a tervszerű feltárás hosszú évei következtek. Egyre bonyolultabb eljárásokkal sikerült kimutatni, hogy ezek a sejtek heparint, hisztamint és szerotonint tartalmaznak, részt vesznek a különféle anafilaxiás és anafilaktoid reakciókban, megkönnyítik a véráramban jelen levő részecskék lokalizációját, és döntő szerepet játszanak a sérülésekkel szemben tanúsított szöveti rezisztencia szabályozásában. A hízósejt-probléma máig sincs teljesen megoldva, de ne felejtjük el, hogy ha a sejt létezéséről sem tudnánk, probléma se volna.

Megsejtés és megtervezés

A probléma-felismerésnél a legfontosabb követelmény a találatekonyság, amelyhez talán egy adag opportunizmus is járul; a probléma-felismerő hajlamos arra, hogy a legkisebb ellenállás helyén támadjon ahelyett, hogy állhatatosan kutatna eredeti célkitűzésének tárgya után. A probléma-megoldás alapja ezzel szemben a gondos tervezés és kitartás a kijelölt úton egészen a cél eléréséig. Ehhez türelemre van szükség és bátorságra ahhoz, hogy minden kísértésnek ellenálljunk, amely gyors sikerrel kecsesítve kitérőkre csábít. Gyakran többet ér itt a perspiráció [az izzadság], mint az inspiráció.

Pusztán a logika törvényeire azonban még a probléma-megoldásnál sem bízhatjuk magunkat. Claude Bernard, a nagy élettantudós, ezt írta: „A tudományos kutatás szabályainak az az általános rendszere, melyet Bacon vagy más, modernebb gondolkodók igyekeztek felállítani, talán elfogadhatónak tűnik azok számára, akik csak távolról szemlélik a tudományokat, de mit sem ér velük a tapasztalt tudós vagy az, aki a tudományok művelésének kívánja szentelni magát. Valójában az efféle rendszer csak megzavarja az embert azzal, hogy hamisan leegyszerűsíti a dolgokat, és ezenkívül tétova és alkalmazhatatlan szabályok tömegével terheli meg az elmét, amelyeket gyorsan el kell felejtteni, ha valaki a tudományok ismerője és jó kísérletező akar lenni.“

Ugyanezt a gondolatot még csipősebben fejezte ki Jean de Maistre, amikor azt mondta: „A tudományban azok tették a legtöbb felfedezést, akik legkevésbé ismerték Bacont, míg azok, akik olvasták és elmélkedtek rajta, mint maga Bacon is, nem sokra jutottak.“

A hipotézisek felállítása sem igényel olyan sok logikát, mint ahogyan a legtöbb ember elképzei. A hipotézishez nem elegendő a logikus gondolkodás, hiszen ilyenkor még, eleve kevés a bizonyíték — ha nem így volna, nem hipotézisről, ha-

nem tényleges következtetésről lenne szó. Valóban, minél inkább igénybe veszi a képzeletet a tények hiánya, annál eredetibb a hipotézis.

Az eredmények értékelését természetesen csak az okfejtésre bízhatjuk. Az utóbbi évtizedekben értékesnek bizonyulnak ebben a tekintetben a matematikai módszerek is, különösen a biológiai statisztika. Tartózkodónak kell lennünk azonban a biológiai matematika nagyravágyóbb törekvéseivel szemben, amelyek megkísérlik egyenletek formájában kifejezni az élet jelenségeit, ahol a legtöbb változó ismeretlen. Ezek az erőfeszítések csak akkor járhatnának sikerrel, ha az ismeretlenek nem lennének fontosak, de ezt csak igen ritkán állíthatjuk. Egy egyenlet csak a matematikusnak mond többet, mint mondjuk egy vérnyomásmeggörbe vagy valamely daganat szövettani képe. Ha matematikailag ki is lehet fejezni egy biológiai jelenséget, ez mindössze azt jelenti, hogy egy sor adatot a biológus nyelvről lefordítotunk a matematikus nyelvére. A jogászok beszédmódja sokkal precízebb, mint a hétköznapi nyelv, mégse jut senkinek sem eszébe, hogy az élet törvényeinek leírásakor ezeket a túlon túl pontos és óvatos kifejezéseket használja. Az árnyalatok és a kétértelműségek teljes kiirtása csupán a ténylegesnél nagyobb szabatosság látszatát keltené. Ugyanezt mondhatnánk általában azokról a törekvésekről, amelyek az élet nem szabatos és kivételekkel teli szabályait a matematika szabatos nyelvére akarják lefordítani.

Jóllehet ez sok tudósnak ellenszenves, mégis el kell fogadnunk, hogy nem mindig az értelem útján juthatunk el legbiztosabban a felfedezésekhez és az ismeretekhez. A postagalamb „ismeri” a földrajzot, a denevér „ért” a radarhoz, s mégsem értelmes lények. A gyermek sem logikus nyelvtani szabályok alapján tanulja meg anyanyelvét.

Előre kiszámítható és kiszámíthatatlan eredmények

Ez ugyanaz, mint amiről az előbb beszéltem, csak más megfogalmazásban. Az intuitív eredmények nyilvánvalóan kiszámíthatatlanok; senki sem veheti tervbe, hogy új problémákat fog találni. Ezért ez a típusú tevékenység sosem töltheti ki a kutató teljes munkaidejét, és a legtipikusabb probléma-felismerő is megpróbálja elfoglalni magát valamelyik problémájának megoldásával, legalábbis addig, míg ezen a nyomon újabb problémára nem lel.

Sokkal könnyebb a probléma-megoldás eredményeit előre meghatározni; ez állandó elfoglaltságot jelent, hiszen a munka nagy része előre elkészített tervek alapján folyik. Fleming nem tudhatta előre, hogy fel fogja fedezni a penicillint, de amint a penicillium antibiotikus aktivitása kiderült, könnyű volt a teendőket összeírni. Biztonsággal meg lehetett előre jósolni, hogy minden valószínűség szerint, előbb vagy utóbb, a hatékony anyagot töményítik, kivonják, megtisztítják és talán szintetizálják, ahogyan az a legtöbb biológiai anyag esetében történt. Sok probléma-felismerő egész életében csak egyetlenegy fontos felfedezést tett, míg a kiváló probléma-megoldók számos esetben értek el sikert logikai és technikai felkészültségükkel.

Az, hogy az eredmény előrelátható, nagyon jó dolog, de nem jelent önmagában sikert. Ha valaki meg akar oldani egy problémát, először bizonyosodjék meg afelől, hogy érdemes azt megoldani. Nem indokolt egy feladatot csak azért elvállalni, mert még senki sem foglalkozott vele (gyakori indíték, főleg kezdőknél). Természetesen, ha valaki a legújabb és legnagyobb teljesítményű elektronmikroszkóppal tanulmányozza az afrikai elefánt fityma-mirigyzeit, látszólag biztos lehet abban, hogy ez „szenzáció” lesz, és az is valószínű, hogy a biológiai tudományok történe-

tében még senki sem vállalkozott erre. De miért igazolná ez a vállalkozás létjogosultságát?

Aki azt hiszi, hogy ez egy valószínűtlen példa, annak figyelmébe ajánlom a következő címeket, amelyeket napjainkban megjelenő tudományos folyóiratokból gyűjtöttem:

„Nembutal anesztézia hatása a mongol gerbil [hörcsögfejű egér] mellékveséjének progeszteron—4—C¹⁴ anyagcseréjére.“

„A csokoládé mágneses magrezonanciája.“

„Az Iowában termelt burgonyából süített rosejbniből fejlődő könnyű szénhidrogén gázok gáz-folyadék kromatográfiája.“

„A vércukor változásai a nyúlban Miláno utcáiról vett porminták intravénás injekciója után.“

E cikkek szerzői, anélkül is, hogy végigböngésznék az irodalmat, egészen biztosak lehetnek abban, hogy közléseik eredetiek és „elsők“.

Szintézis és analízis

A probléma-felismerő nemcsak megfigyeli a tényeket és felméri jelentőségüket, hanem — és ez a leglényegesebb tevékenysége — ösztönösen észreveszi a látzólag összefüggéstelen dolgok közötti kapcsolatot, tehát szintézist teremt. Ilyesféleképpen próbálkoztunk magunk is a GAS-szel és a plurikauzális betegségekkel kapcsolatban. Az alapvető tények nagy részét már jóval előttünk is ismerték; az új csak az volt, hogy az ismert tények közötti kapcsolatokat felismertük. Számtalan korábbi kutató észlelt mellékvese-megnagyobbodást ilyen vagy olyan mérgezés után, s az „akcidentális csecsemőmirigy-sorvadás“ akutan fertőzött gyermekeken, vagy a test-súlycsökkenés rákban szenvedő betegeken sem volt ismeretlen. Most már tudjuk, hogy mindezek a stress megnyilvánulásai voltak, de önmagukban nem utaltak egy sztereotip háromfázisú reakcióra, amelyben a hipofízis—mellékvese rendszer döntő szerepet játszik. Hasonló volt a helyzet a plurikauzális betegségek esetében is.

A probléma-megoldó elsődrendű feladata ezzel szemben szükségszerűen az analízis. Ő, ha már megválasztotta vizsgálatát tárgyát, arra törekszik, hogy kémiai vagy fizikai úton részeire bontsa. Ahhoz, hogy megértse a vizsgált valami felépítését és működésének mechanizmusát, a legnagyobb teljesítményű mikroszkóppal a legfinomabb szerkezeti részletekig kell hogy hatoljon. A szintetizáló azt akarja tudni, hogy mi történik, ha a dolgokat összerakjuk, az analizáló viszont az egyes dolgok legapróbb részeire kíváncsi.

Perifériás és centrális látás

Miközben egyetlen pontra összpontosítunk, tehát csak oda nézünk, ahol változást várunk, könnyen megeshetik, hogy észre se vesszük a legfontosabb dolgokat, amelyek valahol másutt bukkannak fel. Ha tekintetünket vagy elménket egy valamilyen tárgyra összpontosítjuk, akkor annak a környezetével való kapcsolatait nem tudjuk értékelni. A probléma-felismerőnek perifériás látással kell rendelkeznie. Hogy ezt jól fel tudja használni, egy tárgyhoz sem szabad túl közel mennie, nehogy szem elől tévéssze ennek az egészben elfoglalt helyzetét, és megfossa magát attól a lehetőségtől, hogy a vártnál fontosabb dolgokra bukkanjon. Eppen ezért módszerei szükségszerűen felületesebbek, mint a probléma-megoldóéi. Az utóbbit egyenesen segíti a centrális látás, melynek segítségével kirekeszt minden oda nem tartozó dolgot, és az analizálandó tárgy legfinomabb részleteire tud összpontosítani.

Talán észrevették, hogy a tapasztalt kórboncnok, mielőtt egyre emelkedő nagyításokat használna, előbb mindig szabad szemmel megtekinti a metszetet, hogy egy általános képet nyerjen.

Attól, hogy egy egér minden egyes sejtjét elektronmikroszkóppal gondosan külön-külön megvizsgáljuk, még fogalmunk sincs arról, hogy milyen is egy egér. Olyan ez, mintha egy katedrális szépségét építőköveinek kémiai analízisével akar-nánk lemérni. Nagyon hasznos lenne, ha ismernénk a mellékpajzsmirigy hormon-jának pontos szerkezetét; persze egyetlen vegyésznek se jutott volna eszébe, hogy ilyesmivel kezdjen foglalkozni, ha a pajzsmirigy eltávolítása, majd a tisztítatlan mellékpajzsmirigy-kivonat befecskendezése révén ki nem derült volna, hogy ez a mirigy igen fontos szerepet játszik.

Egyszerű és bonyolult technikák

A probléma-felismerők a legegyszerűbb technikákat használják szívesen, mert ezek különösen alkalmasak nagy területek végigpásztázására, az egészet mutatják ahelyett, hogy elveszejtenének a részletekben, és legtöbbször könnyen meg-tanulhatók és kivitelezhetők. A probléma-megoldók viszont inkább a bonyolult mód-szereket kedvelik, még akkor is, ha ezek több időt vesznek igénybe és nehezebben elsajátíthatók, mert csak így juthatnak el az őket érdeklő legkisebb összetevő elemekig.

Mellesleg megjegyezve, majdnem valamennyi nagy biológus saját, kezdetle-ges technológiát dolgozott ki. Ezt nem tanulhatták volna meg sem tanfolyamokon, sem könyvekből, mert maga a téma volt új. Lavoisier sajátkezűleg készítette mér-legeit, hőmérőit és kalorimétereit. Pasteur az egyszerű bakteriológiai eljárások rendkívül leleményes feltalálójának bizonyult, számos módszerét ma is használ-juk. Az új tudományágak születésekor az új technológiáknak kell bábáskodni. Sem Lavoisier, sem Pasteur nem volt orvos — az előbbi fizikus volt, az utóbbi ve-gyész —, mégis azáltal, hogy saját tudományáguk technikáját alkalmazták a bioló-giában, az orvostudomány olyan vonatkozásaira derítettek fényt, amelyekről akko-riban az orvosok még csak nem is álmodhattak.

Kísérleti eredmények

A probléma-felismerő nemcsak azért alkalmaz szívesen egyszerű módszereket, mert így rövid idő alatt sok vizsgálatot végezhet, hanem azért is, mert ezek egy- időben többféle eredményt szolgáltatnak, s így olyan összefüggésekre világítanak rá, amelyeket nem veszünk észre, ha egyetlen célpontra szűkítjük a vizsgálatot. A véletlen felismerések analizálásakor és kiaknázásakor addig nem tervezhetünk újabb kísérletet, míg az előzőből le nem vontuk a megfelelő következtetéseket.

A szövet-állványoknál átlagosan egy év alatt fejlődik ki a daganat, míg az alarm-reakciót, az akut kondicionált nekrozist, a trombohemorrhagiás jelenséget, kalcifilaxist vagy kalcergiát már egy nap múlva meg lehet állapítani. Könnyen érthető, hogy miért tudtam annyival gyorsabban haladni ezekkel a vizsgálatokkal, mint az időigényes daganatkeltő szövet-állványozással foglalkozó munkával.

Ugyanezért — ha a többi feltételek megegyeznek — inkább választom a klini- kai megfigyelést, a szabad szemmel való megtekintést vagy legfeljebb a fénymik- roszkópos vizsgálatot, mint a speciálisabb elektronmikroszkópos tanulmányozást, vagy az élő anyag egyes összetevőinek kémiai meghatározását. Ez utóbbiak csak egyetlen vagy néhány célpontot derítenek fel, ami kizárja a különböző területek

közi váratlan összefüggések felfedezését. A vércukor-meghatározás csak a cukorra nézve nyújthat felvilágosítást és csak a vérben. Ez az adat esetleg nélkülözhetetlen egy bizonyos probléma tervszerű megoldásának bizonyos szakaszában, másrészről azonban az ilyen fokú szelektivitás lecsökkenti a véletlen megfigyelések valószínűségét. A fénymikroszkópba vetett pillantással egyetlen látótérben a formák, színek ezer részletét s a képletek egymáshoz viszonyított elhelyezkedését láthatjuk. Úgy is mondhatnánk, hogy egyetlen szövettani metszet számtalan eredményt rejthet magában.

Nevetséges lenne mindebből arra következtetni, hogy az élet tanulmányozásában a morfológia értékesebb, mint az analitikai kémia. Minden attól függ, hogy mire vagyunk kíváncsiak — és mégis, az egyszerű statisztika azt mutatja, hogy a kettő közül a morfológia kecséget több reménnyel azok számára, akiknek kíváncsisága túlterjed a jórészt előre kiszámítható dolgokon. En például rendszeresen kihívom a szerencsém: hátha különösebb erőfeszítés nélkül sikerül valami értékes felfedezést tennem, miközben elszántan követem egy jelentéktelen, bár kétségkívül jelenlevő, apró részlet nyomait.

Tanonckodás és kötött tanfolyamok

A probléma-felismerés módszereit egy tapasztalt kutató mellett dolgozva, tanonckodással lehet a legjobban megtanulni. A probléma-megoldónak viszont a szervezett tanfolyamok és a laboratóriumi gyakorlat nyújtotta rendszeres képzésre van szüksége. Ez érthető, mert az előbbi főleg ösztönös gondolkodásmódjára támaszkodik, az utóbbi pedig az ismeretek és módszerek tervszerű, logikus alkalmazására fordítja figyelmét.

Általános összefoglalás

Egész életemben ahhoz a tanácshoz tartottam magam, amely most intézetünk bejárata fölé van vésvé:

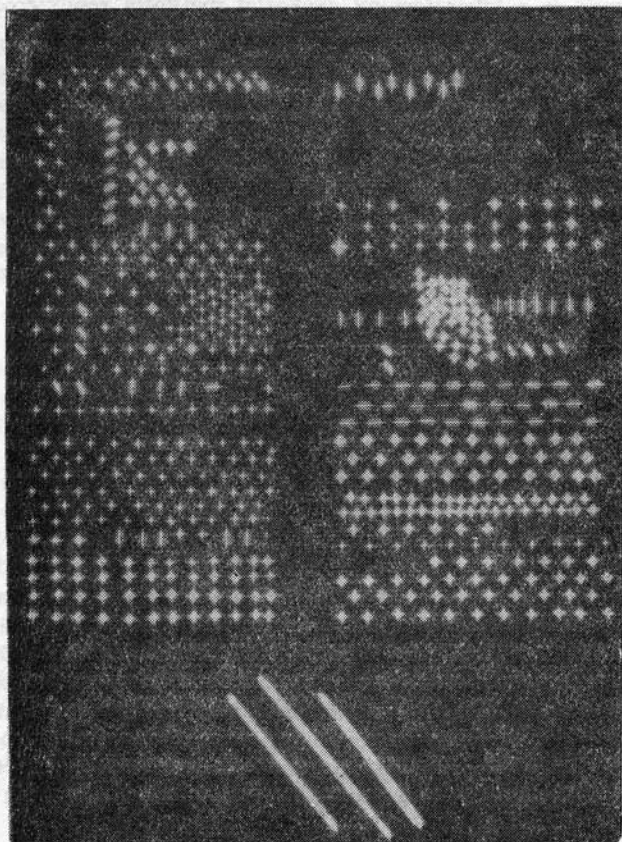
Sem a témád fontossága
Sem műszereid teljesítménye
Sem tudásod nagysága
Sem terveid pontossága
Nem pótolhatja
Gondolataid eredetiségét és
Megfigyelésed élességét.

Előadásaim fő célja az volt, hogy hitet tegyek e régi és számomra hasznos igazság mellett, amely ma lassan feledésbe merül, sőt mintha hitelét veszítette volna. A tudományok, különösen a biológia és az orvostudomány, történetük döntő szakaszába jutottak. A részletekbe való belefeledkezés és a részletek megközelítéséhez szükséges bonyolult berendezések azzal fenyegetnek, hogy kiölik a természetes érzékeinkkel történő megfigyelés művészetét és a legfontosabb dolgok átfogó rendszerezésének lehetőségét. Van, aki azt mondja, hogy a modern technológia kiszorítja az elavult, régimódi kísérletezést. Azt állítják, hogy az élet mindazon vo-

natkozásait, amelyeket szemmel lehet látni vagy egyszerű kísérletekkel fel lehet deríteni, már leírták. Megpróbáltam több — részben az irodalomból, részben a saját gyakorlatomból vett — példával bemutatni, hogy ez nem így van.

Az nyilvánvaló, hogy a fizika és a kémia alkalmazása, a biológiai jelenségek matematikai analízise és komplex műszerek szerkesztése igen nagy jelentőségű — ebben senki sem kételkedik; ezt tanítják az egyetemeken, ez kétségkívül a legbonyolultabb problémák megoldásának legeredményesebb módja. Ahhoz azonban, hogy egy problémát megoldjunk, először rá kell jönnünk, hogy a probléma létezik, s míg kutatunk utána, sem a logikus gondolkodás, sem a nagy teljesítményű műszerek nem segíthetnek annyit, mint az ösztönös készenlét, az az érzék, amely felismeri a sok nyilvánvaló dolog között azt a néhányat, amely fontos. Ezért szerettem volna a klasszikus értelemben vett természettudósnak, a kihalásra ítélt régi biológiai iskola egyszerű megfigyelő és rendszerező koponyájának szószólója lenni.

Részletek Selye János *In vivo* (Élőben) címmel New Yorkban kiadott s Mészáros Károly fordításában 1970-ben az Akadémiai Kiadónál Budapesten magyarul is megjelent munkájából. Az angol kiadáshoz Szent-Györgyi Albert, a magyarhoz Lissák Kálmán akadémikus írt előszót.

Kancsura István: *Difrakció* 183 (Részlet)

A KUTATÁS ÖRÖMEI

Életem első olyan munkáját írom, melynek címét nem én, hanem a szerkesztőség jelölte meg. S ezért hálás vagyok barátaimnak, mert őszintén szólva kissé zavarban vagyok.

Huszonegy éve, hogy mint „végzett“ fizikus először léptem át az elméleti fizikai tanszék küszöbét, és tegnap, az új év kezdetén, ugyanazt a zavart éreztem, mint akkor, vagy egy évvel ezelőtt az N.Y.U. Physics Departmentje impozáns épületének bejárata előtt. Az alkotó értelmiségi, a kutató fizikus, a tanító és nevelő zavarát éltem és élem át újra és újra, nap mint nap — s erről talán még írni is érdemes.

Örömök?

A kutatás örömei? Vagy inkább a *kutató* örömei?

Lehet, hogy erről érdemes és kell is írni. De a fizikus, a fizikát kutató örömeiről, ma, a 70-es évek elején, vagy még inkább a 60-as évek végén nehéz, igazán nagyon nehéz!

A Babeş—Bolyai Tudományegyetem idei tanévének ünnepélyes megnyitóján dr. Ştefan Pascu professzor, egyetemünk rektora büszkén említette, hogy a tavaszi felvételi vizsgákon sikerrel átjutott „golyák“ milyen magas érdemjegy-átlaggal kerültek be az egyes fakultásokra. A nyelv és irodalom meg a filozófia környékén 9-es felé jártak a jegyek, a geológia, biológia, történelem berkeiben 8-on felül, még a matematika és a kémia sem hagyta 7-en alul. A többiek is — mondotta rektorunk — magas érdemjegyeket értek el. Ezek a többiek — tegyük mi hozzá szomorúan — bizony erősen a hetes alá csúsztak, és ilyen már csak *egy* maradt: a fizika.

Örömök? A fizikus örömei?

Az American Physical Society 1970-es első plenárisán Chicagóban (ez még a tavasszal történt) először fordult elő harminc év óta, hogy a fizikus-börzén nagyobb volt a kínálat, mint a kereslet. Több mint 2000 állást kereső fizikus hajszolta az üzemek, laboratóriumok és főiskolák nyújtotta, nem több, mint 50 lehetőséget. És alig pár hétre rá jelentette be a NASA 50 000 alkalmazottja szélnek eresztését, akik közül jó 3000 fizikus volt (és a szörendet meg is fordíthatnám: 3000 jó fizikus volt közöttük). Korlátozzák a költségvetéseket, bezárják a laboratóriumokat, és az érdeklődés világszerte „emberközpontúbbá“ válik, előtérbe nyomul a biológia; az érdeklődés környezetünk problémái, valamint a humaniorák felé fordul.

Örömök?

A fizikus örömei? A kutató, a kutatás örömei?

Igen, ilyenek is vannak — *mégis* vannak!

A fizikus tudniillik alapvetően optimista. Ez nem is lehetne más-ként, hisz a végtelen anyag, a természet, tér és idő kutatásában — ő, a

porszem — csakis úgy állhat helyt, ha van hite, bizalma és tudása. Nem felejtheti el egy percre sem, hogy azok mellett a bizonyos newtoni fényes kavicsok mellett, amelyekre időnként rábukkan a tenger partján, az óceán még végtelenül sok — és szebb — kavicsot rejt magában. Ezek a kavicsok sok-sok örömet szereznek, és ha néha fáj is, kutatni utánuk mégis érdemes.

Engedtessek meg nekem, hogy ezúttal nagyon szubjektív legyek. Sok fizikussal találkoztam ugyan életemben, örömeiket és bánataikat az ember mégis csak önmagán mérheti le. Ezért beszélnék szívesebben erről a huszonegy évről, mint általában a fizikusok, vagy a kutatás, mint olyan, örömeiről.

Foglalkoztam ez alatt az idő alatt közelebbről relativitás- és tér-elmélettel, amelyek a makrovilág végtelen méreteit, a fényéhez közeli sebességek viszonylatait, a tér és idő összefüggéseit kémlelik, és a szilárd testek kvantum-teóriájával, amely a mikrovilág egyes törvényszerűségeit hivatott felderíteni. Publikációim száma jóval meghaladja szakkörnyezetem átlagát, minőségének megítélése viszont éppen erre a környezetre tartozik; nem az én feladatomban.

Egy azonban bizonyos: találtam már egy-két apró kavicsot, és sok örömben volt részem ezek kutatása során. A bánatokat talán most hagyjuk, hiszen a cím ugyebár kötelez.

Első szerelmem a fémek elmélete volt, s mint minden első szerelem, ez is édes, vonzó, és soha el nem múló nyomokat hagyott bennem. Ha többségében mással foglalkoztam is, — ott van valahol a mélyben, s újra és újra felkísért.

Hogy a fiatal kutató mivel kezd, az igen sok tényezőtől függ. Elsősorban tanáraitól. Ki az, aki a legmélyebb benyomást kelti benne, kit óhajt utánozni (s nemcsak külsőségeiben), kiből tiszteli a tudóst is — nemcsak a pedagógust (tehát tudást, emberséget, életfilozófiát és magatartást) —, és ki képes felkelteni benne a szunnyadót. Vannak persze gyermekkori álmok is, mint ahogy egyesek egy életen át hajszolják a perpetuum mobilét —, de a tulajdonképpeni ifjúkori kutatót tanára indítja el. Vagy legalábbis ez lenne a helyes út . . .

De ez még nem elég. A tanár, az ideál, a munkalehetőség csak egyik tényező. A kívánalmak és a lehetőségek mindjárt az elején határt szabnak a fiatal kutató témaválasztásának. Én a fémekbe voltam szerelmes, de első házasságom a relativitás elméletével kötődött. Jó házasság volt, megszoktuk, sőt meg is szerettük idővel egymást, sok örömet is nyújtott, mégis elváltunk, és én nem bántam meg.

Gyanítom, hogy ő sem . . .

A térelméletből doktoráltam. De előbb még maradjunk a primér örömöknél. Államvizsga-dolgozatom tartalmazta az első apró newtoni kavicskát. Amikor rábukkantam, már nősember voltam a szó köznapi értelmében, és házasságom első évében voltam éppen. De ma sem tudom, hogy mihez hasonlítható jobban az az érzés, amelyet akkor éreztem. (A szó mindennapi értelmében vett házassággal való hasonlatot azért hangsúlyozom, mert én igen boldog ember vagyok családom körében.) Mégis, az az első kavics . . . jaj de szép volt! Pedig aprócska volt ő, ma még apróbbnak látom, de akkor nem adtam volna oda talán semmiért a nagyvilágon. És a dolgozat meg is jelent — pár lap volt csupán, s azóta

talán már el is felejtődött, no meg nem is ez volt a nevem első nyomtatása — mégis, mégis ki ne hinné el nekem — igazi örömet szerzett. A kutató örömét, mert a kutatás örömei akkor már birtokomban voltak.

Doktori tézisemet külföldön publikáltam. Ma is tisztelettel őrzöm a világ egyik legtitiztetreméltóbb fizikus-folyóirata még tiszteletre méltóbb szerkesztőinek dolgozatomat akceptáló értesítését. A dolgozat persze később meg is jelent — ennek is örültem —, de ennél sokkal, de sokkal mélyebb volt az a kielégülés, amely a munka tartalmi részéből adódott.

Talán érdemes erről pár szót szólnom.

Öt évig dolgoztam e munkán — s kvintesszenciája a tér és idő egy bizonyos tulajdonságának (úgynevezett anizotrópiájának — azaz különböző irányokba való különböző viselkedésének) az anyag egyes tulajdonságain alapuló matematikai bizonyítása.

Ne felejtjük el, az 50-es évek közepe táján járunk, a fizika óriási lendülettel tör előre, a világ minden részén új iskolák alakulnak, a nagyhatalmak második világháború utáni hatalmi harcának teljében a fizika döntő szerephez jut. Hajt a téma, feszít a gyönyör: valami újat érzek kezem között, valami, amit talán még akkor más nem tapintott.

Egyedül voltam tanárommal.

Az eredmények megvoltak, szerények, de az én gyermekeim ők; örültem nekik. A dolgozat megjelent (hat évvel a munka megkezdése után), s e témából szinte velem egyidőben összehasonlíthatatlanul szebb eredményeket hozott ki két, Amerikában dolgozó kínai fizikus. Örültem — igazán —, mert újra bebizonyosodott, mint annyiszor máskor, hogy a levegőben lógó problémák egyszerre több helyen történő egyidejű megoldása a fejlődés törvénye.

De a kutatás és az eredmény meglétének örömét én is átéltem, az enyém, s ez nem is kevés.

Ekkor azonban már nem voltam fiatal. És mégis válnom kellett. Új szerelem után *kellett* néznom, új házasságot *kellett* kötnöm. Ezúttal a szilárd testekkel.

Sok-sok szempont hozható fel egy kutató témaváltoztatása mellett. A látókör tágulása, a kutató érettsége, a környezet érdekei, a mindennapi szükségletek, új érdeklődési kör, nagyobb tudás és még sok más tényező. Csak egyet nem lehet elfelejteni: a fiatalságot. Igaz, érett fejjel mélyebbre látni, s az adódó örömeiket jobban lehet élvezni is, ha még egyáltalán adódnak ilyenek. De azok a kavicsok, amelyek még esetleg adódnak, nehezen hozhatók már fel a mélyből, az ember szeme lassan szemüveget igényel.

S mégis kutatni kell — nemcsak mert muszáj, hanem mert hajt a belső tűz is —, s jó ez így, hisz ez a mi életünk, ha megszűnik, többé már nem élünk.

Újabb három év, csak amíg sikerül bedolgoznom magamat a választott új témakör problematikájába.

A laboratóriumok: egész üzemek; az elméleti kutatóközpontok: tojásfejúek permanens klubjai. És itt-ott egy-egy lézengő „ritter“ — én és néhány társam a szilárd testek mikrovilágának széles mezején.

És íme újabb, az eddigiéknél még sokkal nagyobb örömök következnek.

A kutató kezdi ízlelni az első tanítványok okozta örömeiket. Már vannak fiatalok, akik téged tekintenek mesterüknek, akiknek te vagy az ideáljuk mint tudományos vezető, tanító és nevelő, szakember, s talán talán mint ember. És lelkesek, és buzgóak, és tehetségesek, és szorgalmasak.

Kezd kialakulni a kollektív munka szelleme. Megjelennek az első eredmények. Ragyogóan védett dolgozatok, kül- és belföldön publikált dolgozatok sorozata, a tanítványok első röpködése, majd sorozatos kiröppenései az ország legkülönbözőbb kutatóközpontjaiba.

Jól fogadják őket, mert tudnak, és ők hálásak, vissza-visszatekintenek kutatótársukra, tanárakra, első irányítójukra. Jó érzések ezek — örömök a javából.

És a kezdeti szerény kavicsokat újabbak, fényesebbek követik, mert a kutatási eredmények ez új területen mind mélyebbre és mélyebbre hatolnak, ismertebbekké válnak.

És aztán az első valódi találkozás a fizikát „gyártó“ nagy világműhelyekkel. Meghívás érkezik: Olaszországba — Varennába —, oda, ahová Enrico Fermi gyűjtötte egybe a tojásfejük fizikus-magvát.

Voltam én már kongresszuson, nagy nemzetközi összejöveteleken azelőtt is. De itt örömmel találkoztam azzal az alkotó szellemmel, amely megborzongatja minden érzékszervedet, ha van benned valami abból a szubsztanciából, amit kutatónak neveznek.

Éjt nappallá tevő viták, előadások, gondolatcserek, új eszmék születése és régebbiek kikristályosodása: ez az eredmény. És nagy-nagy kielégülés, újabb örömök. Megtaláltad a nagy családodat — tudod, hogy hová tartozol. Érzed, hogy fizikus vagy, aki mások számára is létezik.

És a munka most már megy, mint a karikacsapás. A kicsírázott ötlet formát ölt, megszületnek az első memóriafüggvények. Az új terület igen hálás. A kavicsok egyre fényesebbek, és végre-végre érzed, hogy a húsz évi munka nem volt hiába. Újabb meghívás, ezúttal New Yorkba, egy világméretű kongresszusra. A bemutatott munka, úgy érzem, tetszik. Kéri, tartsak róla előadást Pittsburgh-ban, Baltimore-ban, majd Rómában és Frascatiban, és aztán újra New Yorkban. S a viták eredménye: kirajzolódik a fundamentális kutatások alkalmazási területe is, az úgynevezett kritikus jelenségek dominiuma.

Gyorsan haza, és dolgozni, dolgozni minden erőddel, hogy lépést tarts a nagy kollektívakkal szerte a világon. Ez ugyanaz a kép és érzésvilág, amelyet hazánk számos mai kutatója él át, midőn külföldi tanulmányútra küldik vagy meghívják, hogy országunk tudományosságát képviselje.

Vannak tehát örömeid. Látod, hogyan bontakozik ki az új terület, már van perspektívád, és szaporodnak azok, akik munkád iránt érdeklődnek.

Eljött az ideje annak, hogy lemondj sok minden másról, ami nem a közvetlen szakmád. Elhagyod az írást — sőt az olvasást is. Szégyellem magam, de be kell vallanom, nem ment másként. A kutató fizikus örömei mellé a kultúremler bánata csatlakozik. Lassan elszakad a humán kultúrától, már alig-alig olvas szép és kevésbé szép irodalmat (mondjam meg az igazat, még újságot is alig-alig). A szeme mégis tönkremegy, mert jaj, a szakirodalom úgy sokasodik, hogy követni is alig lehet.

S mégis kell.

A kitartó munka azonban meghozza a várt eredményt. Munkád folytatására meghívást kapsz a világ egyik legnagyobb fizikus-központjába, oda, ahol főzik, párolják és kikristályosítják, valamint alkalmazásra készé teszik az alapkutatásokban kidolgozott fizikai eredményeket. Egy év mint tanár és kutató a New York University doktorandusokat képző főiskoláján. Úgy látszik, mégis vannak örömök a kutatás, a kutató fizikus életében is. Éjt nappallá tevő megfeszített munka a nap minden órájában kilenc hónapon át 15 — közvetlenül a te területeden dolgozó — szakemberrel, és állandó — hetenként megismétlődő — véleménycsere több tíz, sőt száz, a világ e táján alkalmilag vagy állandóan időző kollégával.

Meg tudja-e érteni az, aki nem végzett soha efféle munkát, hogy mit jelent a fizikus számára — többek között — egy háromórás vita a legjobbakkal, csak a javasolt munkádról, csak arról, amit tenni akarsz, csak arról, ami megfordult a fejedben, és tudni akard, értelmes-e? Ahol kérdeznek, javasolnak, szidnak és dicsérnek, ahol leszedik rólad a keresztvizet, hogy a végén azt mondják, egyszerűen és természetesen: ügyes volt az ötlet, most tessék kidolgozni! Amikor alig várod már, hogy csuromvizes ingedet (pedig november volt) valahol titokban, egyedül kicsavarjad, de nem hagynak, mert a végén még többedmagaddal elcipelnek valahová, egy kis étel és ital melletti „magánbeszélgetésre“, ahol minden folytatódik reggelig, és most már az ötlet további sorsa alakul a szalvétákon és zsebekben található papírfecniken.

Meg tudja-e érteni a be nem avatott, hogy mit jelent e fizikus barbárok társasága egy másik alakuló barbár számára? Örömet — sok-sok örömet —, mert érzed, hogy ha csak egy aprócska csavar vagy is, de mégis valaki vagy, aki él, dolgozik, és egy családhoz, a tojásfejűek nagy, meleg családjához tartozik. Ugyanezt érzed pár hónappal később itthon, a nagy bukaresti AMPÈRE-találkozón, ahol egyeseket viszontlátsz, újabakkal ismerkedsz, új ötletekkel gazdagodsz, és bővíted a családot.

És aztán kezdődik egy új év, és folytatódik a munka. Várnak az új témák, a kritikus jelenségek problémái, várnak, hogy az általad kidolgozott módszerrel támadd őket, fesszisd az ismeretlent, mert enged a feszítésnek, és jönnek az eredmények.

Most tehát abba hagyod az eddig elért eredmények dédelgetését, és teljes gőzzel belefekszel a különböző anyagi fázisok termodinamikájába, úzod a statisztikus fizika titkait, kémleled a másodrendű átmenetek törvényszerűségeit, és korábban kidolgozott módszereiddel próbálsz megoldani azt, ami a levegőben lóg, amire vár talán egy másik kolléga, valahol Kyotóban vagy Alma-Atában, Bostonban vagy Frascatiban. És újra fiatalok csoportja vesz körül, dolgozni akarnak, pedig nem könnyű nekik, és dolgozni is fognak velem együtt — remélem, még sokáig, mert örömet ad a kutatás a kutatónak — a fizikusnak —, és nem is keveset.

A MODERN FIZIKA KÖZNAPI HASZNA

Az ember egyre inkább az energia rabja. Annyira, hogy egy ország hatalmát úgy ítélik meg: mekkora az energiatermelése (ide értjük a szellemi energiát is), és milyen energiataralékokkal rendelkezik. A mai ember egyik legnagyobb problémája az *energiaforrás* és az *energiaátvitel*. Ez a feladat egyre sürgetőbben olyan megoldást kíván, amely forradalmasítja a modern technikát.

A klasszikus energiaforrások a szolgáltatott energiához képest óriási méretűek. Egy zseblámpaizzó működtetéséhez közismert, mekkora elem szükséges. Még a legmodernebb kémiai áramforrásoknál is egységnyi tömegre nagyon kicsi energiaszolgáltatás jut, tehát ezeknek súlyukhoz képest gyenge a hatásfokuk. Az atomreaktorok sem oldják meg a problémát, mert bár az aktív üzemanyag súlyához képest nagy energiát szolgáltatnak, átalakító és védő berendezéseik nagy helyet foglalnak el és súlyosak. Ezenkívül hátrányuk, hogy a visszamaradó „szemét” néhány száz évig veszélyes az emberre és egyáltalán minden élő szervezetre. E problémák megoldását egyes tudósok a magfúzió megfékezésétől várják, vagyis az irányított magfúzió révén nyert plazmából direkt úton (gőz, turbina, dinamó nélkül) akarnak áramot nyerni.

A másik probléma az energiaátvitel, amivel részletesebben szeretnék foglalkozni egy érdekes fizikai jelenség tárgyalása során. Ez a jelenség a *szupravezetés* néven ismeretes. Érdekes vele megismerkedni, mert úgy tűnik, hogy a modern technikában óriási szerepe lesz az energiaszállítástól az úrkutatásig mindenütt. A szupravezetést, valamint a hozzá hasonló szuperfolyékonyságot a század elején fedezte fel Kamerling Ones. A felfedezés előfeltételét ugyancsak ő teremtetette meg, amikor sikerült a héliumot cseppfolyósítania 1909-ben. Ezzel indult fejlődésnek az alacsony hőmérsékletek fizikája.

1911-ben Ones egy higanyszállal kísérletezve érdekes jelenséget figyelt meg. A klasszikus fizika szerint a fémek ellenállása zérusra csökken, ha a hőmérsékletük zéró K° lesz. Ones megfigyelte, hogy a higany 4,5 K°-ig követi a klasszikus fizika leírta törvényt, de elektromos ellenállása ezen a hőmérsékleten már hirtelen eltűnik, és e „kritikus hőmérséklet” alatt megőrzi azt az állapotot, amelyet *szupravezető állapot*nak neveztek el. Később még nagyon sok fémről kimutatták, hogy egy jól meghatározott kritikus hőmérsékleten szupravezetővé válik. Ezen a hőmérsékleti ponton a fém összes fizikai tulajdonságai ugrásszerűen változnak (például a termikus és elektromos vezetőképesség ugrásszerűen megnövekszik). Ugyancsak Ones 1913-ban megfigyelte, hogy a hélium 2,2 K°-on hirtelen „elveszti” viszkozitását, tehát hirtelen „szuperfolyékonnyá” válik. Ezzel a két jelenséggel nagyon sok fejtörést okozott az elméleti fizikusoknak. A klasszikus fizikával egyik jelenséget sem lehetett megmagyarázni. A két jelenség közt nagyon sok hasonlóság van, de a hasonlóságok pontos elméleti magyarázata még most sem ismeretes.

A szupravezetés tanulmányozásával, nem sokkal a felfedezése után, az egész világon kezdtek foglalkozni. Egy kísérlet alkalmával S. C. Collins egy szupravezető

gyűrűben áramot indukált, és ez még két és fél év múlva sem mutatott semmiféle gyengülést, amiből arra következtetett, a szupravezető fajlagos ellenállása olyan kicsi, hogy mellette a közismerten jól vezető rezet szigetelőnek lehet használni. Megfigyelték, hogy ha egy szupravezetőt mágneses térbe helyeznek, ez egy jól meghatározott kritikus térerősség felett elveszti szupravezető tulajdonságát. Ugyanezen térerősség alatt azt figyelték meg, hogy a szupravezető a mágneses erővonalakat nem engedi behatolni a vezetőbe. Ha mágneses térben hűtjük kritikus hőmérséklet alá, akkor az átmenet pillanatában „kiböjbe” magából a vezető az erővonalakat, tehát úgy viselkedik, mint egy eszményi diamágneses anyag. Ezzel szemben az eszményi vezető (aminek eleinte gondolták a szupravezetőt, és ami csak fizikai modell, de a valóságban nem létezik), ha mágneses térbe helyezük, kizárja magából az erővonalakat, de ha mágneses térben válik ideális vezetővé, magába zárja az erővonalakat, és megőrzi a külső tér megszűnte után is. Az ideális vezetőből normálvezetőbe való átmenet — amint látjuk — nem megfordítható folyamat, mert nem mindegy, hogy egyszer eszményi vezetővé válik és utána helyezük mágneses térbe, vagy fordítva. Ezt nevezük *Meissner-effektusnak*.

A kísérleti fizikusok még egy érdekes és fontos törvényszerűséget figyeltek meg a kritikus hőmérséklet és a szupravezető elem atomtömege között. Ez az *izotópeffektus*, amely sokat segített az elméleti fizikusoknak a jelenség megértésében.

A Meissner-féle és az izotópeffektusok megismerése előtt azt feltételezték, hogy az elektronok a szupravezetés állapotában teljesen szabadon mozognak, nem ütköznek ellenállásba, mert ilyen alacsony hőmérsékleten megszűnik a kristályrácsban lévő atomok rezgő mozgása. Így jutottak el az *ideális vezető* feltételezéséhez. A Meissner-effektus ezt a feltételezést megcáfolta, és az izotópeffektus segített megsejteni a megoldást. Könnyű belátni, hogy a szupravezetés folyamatában fontos szerepet játszik a kristályrács is, mert a kritikus hőmérsékletre kihat az atom tömege. Az elektronok nem mozognak szabadon, hanem éppen ellenkezőleg, nagyon kötött mozgást végeznek. Szigorú korreláció létezik az elektron és a kristályrács atomjai között. Első pillanatra ellentmondásnak látszik, hogy minél szigorúbb a megkötöttség, annál „szabadabban”, ellenállás nélkül mozognak az elektronok, de ha dialektikusan gondolkozunk, rájövünk, hogy így kell lennie. A szabadság az emberi társadalomban sem törvényenkívüliséget jelent, hanem a materialista filozófia szerint „a szabadság a szükségletek felismerése”.

Végso fokon az atomok a szupravezetőben nincsenek teljesen nyugalomban. Az elektronok hatnak egymásra a kristályrács atomjain keresztül, amit *elektronfonon kölcsönhatásnak* nevezünk. Az elektronok úgy kapcsolódnak kettesével (egy fonon kvantumcserével) egymáshoz, hogy impulzusuk és spinjük (perdület) abszolút értékben egyforma, de ellentétes irányításúak. Ezeket nevezik *Cooper-párok*nak, és segítségükkel lehetett a szupravezetők összes fizikai tulajdonságait megmagyarázni elméleti úton. A Cooper-párok létezését sikerült kísérletileg is kimutatni.

Ez után a kis ismerkedés után nézzük meg a szupravezetés, e modern és hasznos jelenség gyakorlati jelentőségét. A gyakorlati alkalmazások általában még csak kísérleti fázisban vagy terv formájában léteznek, de már így is sokat ígérnek. Említettem, hogy a mai ember egyik nagy problémája az energia szállításának kérdése: úgy szállítani energiát, hogy a veszteség minimális legyen, a rakodó és szállító berendezések egyszerűek, tartósak, olcsók legyenek. Szenet például nem érdemes szállítani, mert a ki- és berakodás, a szállítás nagyon sokba kerül. Sokkal olcsóbb a szenet elégetni a lelőhelyén és elektromos árammá átalakítva szállítani. A magasfeszültségű áram viszont, amelyet a leggazdaságosabb szállítani, csak transzfor-

mátorok segítségével átalakítva használható fel, közvetlenül nem. A transzformátorok pedig drága és kényes készülékek. Ezenkívül nagyon sok energiát emészt fel a magasfeszültségű távvezeték és a transzformátorok ellenállása. Az ilyen veszteségek kiküszöbölésére egy új szállítási módszert kell kidolgozni. Próbálkoztak lézerrel vagy más irányított rádió-sugárzással, de ezeknek a hatásfoka még kisebb

Az eddigi leggazdaságosabb tervet ipari áram vezetésére a Union Carbide Corporation dolgozta ki. A váltoóáramot egy nagyon tiszta szupravezető réteg (nióbbium) szállítja, melyet egy fémcső falára galvanizálnak. Ennek az anyagnak a kritikus hőmérséklete aránylag magas, kb. 17 K°, ami azonban a normál hőmérséklethez viszonyítva még mindig nagyon alacsony, kb. —256 C°. A fémcsövet kívülről hőszigetelővel vonják be. A szükséges alacsony hőmérsékletet a fémcsövön átáramoltatott cseppfolyós héliummal érik el. Egy másik terv szerint New York áramellátását akarják megjavítani egy szupravezető távvezetékkel. A vezeték két koncentrikusan elhelyezett csőből állana, amelyek belső felületét ugyancsak nióbbiummal vonják be. A hűtést szintén cseppfolyós hélium átáramoltatásával akarják biztosítani, amit öt kilométerenként elhelyezett cseppfolyósító állomásokon állítanak elő. Egy ilyen vezeték egész New York energiaszükségletét el tudná látni. Ezek a vezetékek kiküszöbölik az ellenállásból eredő veszteségeket, és kapacitásuk jóval nagyobb a normálvezetőkénél. Egy hátrányuk van: hogy állandóan alacsony hőmérsékleten kell őket tartani, ez viszont bizonyos esetben előnnyé válhat, ha az alacsony hőmérséklet már eleve adott, mint például a világűrben.

Mindennapi gondolkozásunk számára elképzelhetetlen, hogy pusztán a termelt áram olcsóbb vezetéséért érdemes olyan költséges berendezéseket létesíteni, mint az a sok hélium-cseppfolyósító állomás, amelyeket a különleges vezeték mentén öt kilométerenként kell építeni — a praktikus amerikaiak azonban pontosan kiszámították, hogy megéri. *A modern közgazdaság hallgat a modern fizikára.*

A szupravezetés alkalmazásai közt szerepel a nagy térerősségű mágnesek készítése is. E tekintetben már eddig is meglepő eredményeket értek el. Az elemi részecskék kutatásában olyan (60—100 Kgauss) térerősségre van szükség, amit normálmágnessel előállítani nagyon nehéz és költséges. Egy-egy ilyen tekercs súlya több tonna, és annyi energiát fogyaszt, ami egy kisváros ellátásához is bőven elegendő, az energia pedig az ellenállás következtében hővé alakul és elvész; ugyanakkor a tekercset, hogy el ne olvadjon, cseppfolyós hidrogénnel kell hűteni. Szupravezetőt használva már egészen másképpen áll a helyzet. Itt energia csak a külső hőszigeteléshez szükséges, hogy a tekercset állandó alacsony hőmérsékleten tartsák. Az áramforrást, ha a tekercset egy szupravezető vezetékkel rövidre zárjuk, ki is lehet kapcsolni az áramkörből, és ettől kezdve a mágnes mint egy „permanens mágnes“ működik. A rövidre zárást egy elmés szerkezettel (a „fluksuszscapdával“) lehet elvégezni. Ez egy nióbbium-drót, amit fűtőszál vesz körül. Amikor tehát a tekercs már szupravezető-állapotban van, a fluksuszscapdát melegítéssel még normálállapotban tudjuk tartani. Ez a tekercs két kivezetését köti össze. Amikor a tekercsen már a kellő erősségű áram folyik keresztül, akkor hagyják, hogy a vezeték szál lehűljön a kritikus hőmérséklet alá. Most már itt záródik a tekercs áramköre, az áramforrást ki lehet kapcsolni. Ezeknek a tekercseknek a beindításához egy kis teljesítményű áramforrás is elegendő.

A világ egyik legerősebb ilyen mágnesét az Argon National Laboratory intézetében készítették el Chicago mellett. A tekercs anyaga különlegesen erre a célra megfelelő anyag (Nb₃Sn), aminek a kritikus erőtere nagyon nagy. Ennek a térerőssége 134 000-szerese a Föld mágneses terének (vagyis 67 Kgauss). Súlya mindössze 360 kg. Ezt a tekercset egy buborékkamránál használják az elemi részecskék

kutatásában. Az Argon National Laboratory a michigani egyetemmel együttműködve egy új elemi részecskét fedezett fel ezzel a buborékkamrával.

A mikrovilágból térjünk át az űrkutatásra. Itt is próbálják felhasználni a szupravezetőket. Óriási könnyebbséget jelent, hogy nem kell mesterségesen gondoskodni a hűtésről, mert az űrben a testek hőmérséklete, ha visszaverik a rájuk eső hősugarakat, közel van az abszolút zéró fokhoz. Az űrhajó testét úgy akarják kiképezni, hogy a felszíni fémréteg egy hatalmas szupravezető mágneset alkosson, amely nagy erősségű mágneses teret hoz létre. Ez az emberi szervezetre káros hatású sugárzás nagy részét eltéríti, nem hagyja behatolni az űrhajó belsejébe. Így, amit vastag védőréteggel kellene megoldani (ez nagyon súlyossá tenné az űrhajót), egy súly nélküli mágneses térrel el lehet érni. Ez a hasznos terhelés szempontjából nagy előny.

Egy másik nagyon érdekes és hasznos felhasználása a szupravezetőknek: az elektromotorok súrlódásmentes „mágneses csapágya”. Tudván azt, hogy a szupravezetőbe nem hatolnak be az erővonalak, könnyű belátni, hogy ha egy szupravezető megfelelő mágneses térbe kerül, amely ellensúlyozza a gravitációt, akkor ez lebeg anélkül, hogy valamihez is hozzáérne. Ez a jelenség hasonlatos a súlytalanság állapotához. Ha egy motor csapágyait ilyen terekkel helyettesítjük, és a tengely végeit szupravezető fémmel vonjuk be, akkor a motor forgása közben semmivel sem érintkezik, s ezért nem lép fel a súrlódás káros jelensége.

Az informatikában is felhasználják a szupravezetőket. Az aktív memóriaegységekben a kryotront mint egy kétállapotú egységet lehet használni. A *kryotron* egy szupravezető szál — amelynek a kritikus tere nagyon alacsony — és egy szupravezető tekerecs a szál körül. Ha a tekercsen áram folyik keresztül, ez a szál a mágneses terével normálvezetővé teszi, és így tulajdonképpen nyitja a szál áramkörét. Billenő kapcsolást lehet létrehozni, ha két kryotront megfelelően összekapcsolunk. A kryotronok előnye, hogy kicsik, gyorsak, üzembiztosak, és az alacsony hőmérséklet következtében kicsi az elektromos zajuk. Ez a számológépeknél fontos követelmény, mert a kis zajszintű gépeknél kisebb a tévedési lehetőség.

A mérés technikában a szupravezetőket az alacsony hőmérsékletek mérésére használják. Szupravezető, szigetelő, majd normálvezető kettős határátmenetet használva, nagyon érzékeny hőmérőt lehet készíteni. Ezt a csillagok spektrumhőmérsékletének a meghatározásában alkalmazhatjuk.

Ebből a néhány példából is látszik, hogy egy új felfedezést rövid idő alatt mennyi mindenre használnak fel. Az ember a haszontalannak vélt dolgokat is hasznosítani tudja, csak ki kell tapasztalnia a lehetőségeket. Ehhez pedig egy kis találékonyság és türelmes munka kell. Egyesek azt vallották, hogy a modern fizika elszakadt a mai élet valóságaitól, pedig csak egy kicsit előbbre lépett a hétköznapi gondolkodásnál, hogy láttassa a fejlődés útját. Ezért nem leinteni kell az új eszméket, hanem megpróbálni megérteni, megszokni őket. Ez nehezebb, de sokkal több eredményre vezet.

Ma már egyre többen törődnek bele, hogy a modern művészet megértéséhez tanulni, gondolkodni kell. Ha nem sajnáljuk — és szerencsére, egyre kevesebben sajnáljuk — a fáradságot egy vers megértéséértől, talán érdemes a fizika jelenségein is elgondolkozni néha.

Kiskatona

Állt a kiskatona a tűzoltóautón
behajlított könyökkel, mereven,
mint a jelvényre festett sportolók,
állt buggyos nadrágban, órjas bakancsban,
pici fejjel — mesebeli harmadik fiú —
állt pelyhes veréb-fejjel,
orrig lötyögő sisakkal,
állig mereven, riadó-röhögéssel,
ártatlan röhögéssel, fültől-fülig,
állt röhögés-gyűrűben,
autóhoz lapított jó vicc,
orra kikandikált, mint a csattanó,
állt a tűzoltóautó oldalán
az indulás előtti remegésben,
rázkódott a fején a sisak,
rázkódtak a kiskatonák a röhögéstől,
s hátul becsapódott sötéten,
mint a kiismerhetetlen jövő,
a garázkapu.

Terepen

A riportírók a könyvtárba
hívták a riportalanyokat.
Mondták szépen tollba
életüket az atyafiai.
Aztán meglett a terítés is.
A piros abroszra újságpapír,
arra a kenyér,
tálban sültcsirke
középen,
jobbra-balra uborka, savanyúság.
Bor minden szék előtt.
Leültek.
A riportírók jobbján a riportalanyok,
a riportalanyok balján a riportírók.
A poharat előbb egy ujjal,
aztán kettővel,
aztán hárommal emelték,
odakoccantották
egyszer,
kétszer,
háromszor,

beszédet mondott egy aktatáska.
(Tósztot).

Lakodalom

Lyuk a falban, családi kép takarja.
Öklével verte be a falat a vőlegény,
hogy szerelmét bizonyítsa
s hogy a szomszéd el ne foglalja
hamarabb a szobát.

Az örömanya beszámolót tart pohárral a kezében,
és javasolja a menyasszonyt a vőlegénynek.
Továbbá átadja hiánytalanul.

A lyukon át ételek jönnek,
a kép el- s visszabilien,
hintázik a falon a család,
fejreáll.

De ki megy a kórházba Papához?

Puszta Péter: A dobkályha
emlékezik (aquaforte)

A BOLYGÓKUTATÁS ÚJ TÁVLATAI

A Földön kívüli tér tudományos kutatása 1959. január 2-án kezdődött el, amikor a szovjet Luna—1 önműködő bolygóközi űrállomás elérte a szokási sebességet. Rendkívül szellemesen felépített automatikus készülékek a legközelebbi égitestekről fényképeket készítettek és egyéb tudományos méréseket végeztek. A kapott adatokat rádióhullámok útján a Földre sugározták. Így ismertük meg a Holdnak a Földről soha nem látható túlsó oldalát vagy a Mars bolygónak a Holdéhoz igen hasonló kráterekkel teletűzdelt felszínét. A Szovjetunió és az Egyesült Államok a bolygók kutatását célzó elgondolásait elsősorban a legközelebbi égitesten, a Holdon valósította meg. 1966 elején a szovjet Luna—9 simán leszállt a Hold felszínére. Negyedévvél később az amerikai Surveyor—1 is sikeres holdraszállást hajtott végre. Ezek és az utánuk következő holdszondák panoramikus képeket közvetítettek a Földre leszállási helyük környezetéről, árkok ástak a Hold talajába, és radioaktív sugárzás útján megállapították annak alkotóelemeit.

Az égitestek további kutatását a két űrnagyhatalom egymástól eltérő módon folytatta. Az Egyesült Államok az Apollo-program következő lépésével két alkalommal két asztronautát juttatott el a Hold felszínére és hozott vissza onnan. A Szovjetunió teljesen automatizált készülékekkel folytatta tovább a Hold kutatását. A Zond-program több holdszondája égi kísérőnk megkerülése után sikeresen tért vissza a Földre az előre kijelölt helyen. Ezek a kísérletek hátrították el a legutolsó akadályt a Luna—16 szennzációs útja elől. Az önműködő bolygóközi űrállomás simán leszállt a Termékenység tengerének kijelölt övezetében. A távvezérlésű kar talajfúrásokat végzett, és a manipulátor a feltárt holdanyagot egy konténerbe gyűjtötte össze. A megtelt tartályt automatikus készülék zárta le légmentesen. A Luna—16 felszálló része szokási sebességgel hagyta el a Holdat, és értékes rakományával sikeresen visszatért a Földre. Az űrállomás minden jelentős műveletét földi irányítás alapján önműködő készülékek hajtották végre, űrhajósok közreműködése nélkül.

A Luna—16 kísérlete új fejezetet jelent mind a Hold, mind a bolygók kutatásában. Szovjet automatikus készülékek szálltak le a legközelebbi bolygó, a Venus* felszínére, és onnan rendkívül értékes adatokat továbbítottak a Földre. Az augusztus 17-én indult szovjet Venus—7 önműködő bolygóközi űrállomás jelenleg is útban van a célbolygó felé, és sima leszállása a Venus bolygó felszínére decemberre várható. Más szovjet és amerikai készülékek készen állnak arra, hogy csillagászatilag alkalmas időben elinduljanak a Mars és a Merkúr felé. A Luna—16 sikeres útja megmutatta, hogy a bolygók titkainak felderítésében elsősorban az automatikus készülékek a jövő. Ezt igazolja a november 10-én elindított Luna—17 eredményes Hold-kutatása is. Ez az űrrakéta már a Földre visszatérő rész helyett egy holdi járművet szállított a Holdra, s a Lunohod nevű távirányítású önműködő tudományos laboratórium meg is kezdte felderítő munkáját. A „holdkocsi” 8 kerekét naplemből táplálkozó villanymotor hajtja, s szükség esetén önirányítással is haladhat.

Az önműködő bolygóközi űrállomások is sokkal kedvezőbb helyzetbe kerülnek a pilótás űrhajókkal szemben, ha tekintetbe vesszük a szomszédos bolygók eléréséhez és az onnan való visszatéréshez szükséges időt. A Hold-utazáshoz bőven elegendő két hét. Bármelyik közeli bolygó felkereséséhez két év sem elég.

Legkedvezőbb energia-felhasználás esetén az űrhajó 146 nap alatt jut el a Venus bolygó közelébe. Itt 464 napig várakoznia kell, hogy 146 nap alatt visszatérhessen a Földre. Az utazási idő tehát 756 nap.

* Lásd Czibalmos László: A Venus-kutatás eredményei. Korunk, 1969. 10.

Hasonló esetben a Marsig 259 nap alatt lehet eljutni. A várakozási idő e bolygó esetében 450 nap. Az űrhajó tehát 968 nap elteltével találkozik újra a Földdel.

Bármennyire fejlett is napjaink űrhajótechnikája, nehezen képzelhető el, hogy két éven át zökkenőmentesen biztosítani tudja szünet nélkül 6—6 asztronauta életfeltételeit. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a két évre szükséges élelem-, víz- és oxigénkészlet milyen nagymértékben megnöveli az induló rakétalépcsők tömegét még akkor is, ha az energiaellátást a napelemek kivül atomenergia biztosítja. Az automatikus készülékek viszont lényegesen kisebb tömegű hordozórakétát igényelnek. Légkondicionáló berendezésülknek csak hőmérséklet-szabályozásra van szükségük, napelemek táplálta műszerek éveken át működőképesek maradnak. Az amerikai Mariner—4 űrszonda ináitását követő negyedik évben még mindig sugároz mérési adatokat, pedig működésének időtartamát tervezői nem egészen egy évre irányozták elő.

Az automatikus készülékek előnye a bolygó kutatásban a pilótás űrhajókkal szemben a következők:

1. Sokkal olcsóbbak. Eprov szovjet akadémikus szerint a Hold kutatására szánt Luna-16 hússzor, illetőleg ötvenszer olcsóbb az Apollo-űrhajónál. Egyetlen amerikai holdutazás költségeiből a szovjet önműködő készülékek legalább húsz alkalommal hozhatnak a Hold különböző tájairól talajmintákat a Földre.

2. A kísérlet nem veszélyezteti az emberi életet.

3. Az automata készülékek tartózkodási ideje a Hold felszínén nincs korlátozva, mint az űrhajósok esetében.

4. Már ma is alkalmasak arra, hogy működő műszerek évekig repüljenek.

5. Csaknem teljesen kizárják annak lehetőségét, hogy idegen égitesteket földi bioszféra megfertőzzön.

6. A Hold és a Mars kivételével a többi bolygó fizikai állapota megakadályozza az ember látogatását. Ezeket az égitesteket ezután is csak automatikus készülékekkel kutatják.

Mindezzel szemben az asztronauták küldetése mellett szól az a körülmény, hogy mint szakképzett geológusok és tudósok az idegen égitest felszínét sokkal nagyobb területen kutathatják át, mint az önműködő készülékek. Az asztronauták kiválasztotta és összegyűjtötte holdkövek és talajminták éppen a szakszempont miatt sokkal jellemzőbbek az égitestre, mint az automatikus készülékek véletlenszerű kollektói. Az űrhajósok a pillanatnyi helyzetnek megfelelően az előírtnál célszerűbben módosíthatják a programot, s az űrutazás alatt fellépő hibákat mint repülőmérnökök és űrhajótervezők kikülszöbölhetik. Igaz, hogy erre a körülményre az automatikus készülékek tervezői is gondoltak, a megoldások azonban csak tovább bonyolították az egyébként is komplikált berendezéseket.

Az Egyesült Államok tovább folytatja az Apollo-programot.

A Szovjetunió ezután is automatikus készülékeket küld a Holdra mindaddig, amíg a komplex űrkutatási terv szerint az első szovjet kozmonauták el nem indulnak a Hold felé.

Valójában az emberélet kockázata már az első űrrepüléssel elkezdődött. Azóta mindkét űr-nagyhatalom arra törekszik, hogy ez a kockázat minél kisebb legyen.

A kozmikus térség tanulmányozása napjainkban egyre bonyolultabbá válik, és megköveteli, hogy az űrhajótervezők műszaki és gazdasági szempontból a legcélszerűbb és egyben legbiztosabb megoldásokat keressék.

Szin-Irito Tomonaga Nobel-díjas japán fizikus szerint a Luna—16 sikeres repülése a bizonyíték arra, hogy a Szovjetunió birtokában van mindazoknak az eszközöknek, amelyekkel nagy pontossággal űrberendezést indíthat a naprendszer legtávolibb térségeibe. A Holdra leszállt űrrakéták szovjet konstruktöreinek az a véleményük, hogy még sokáig főleg automatikus űrállomások vesznek részt a bolygók tanulmányozásában.

Mit tudunk a Marsról?

Az eget fűrkésző embereknek már a legrégebb időkben feltűnt egy, a többiek-től vörös színével eltérő csillag, mely fényességét két évenként erősen változtatva rója köreit az égbolton. Az ókori görög csillagászok bizonyára a vérhez hasonló színe miatt a háború istenéről nevezték el Aresznek. Innen származik e bolygóval foglalkozó tudomány elnevezése, az *areológia*. A római mitológiában Aresznek Mars felelt meg. Szomszédos bolygónkat így róla nevezték el.

Csatornák és oázisok

Percival Lowell (1855—1916) amerikai csillagász 37 éves korában, mint amerikai konzul, Japánban teljesített szolgálatot. A ragyogó diplomáciai karrier várományosát azonban rendkívüli módon érdekelné kezdtek Giovanni Virginio Schiaparelli olasz csillagász munkái nyomán a titokzatos Mars-csatornák. Erdéklődése annyira fokozódott, hogy az anyagilag független diplomata 1892-ben végképp búcsút mondott eddigi hivatásának, és egész életét a Mars tanulmányozásának, illetve más csillagászati kutatásoknak szentelte.

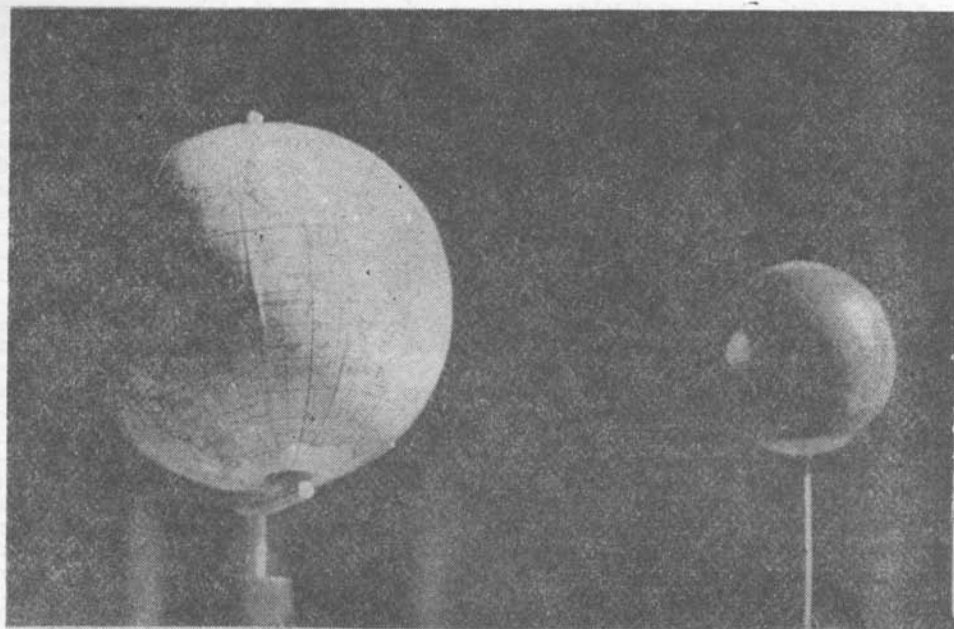
A Mars további tanulmányozása erősebb távcsövet s kiváló légköri viszonyokat igényelt. Lowell két évig kereste a megfelelő helyet csillagvizsgálója számára. 1894-ben a 2200 méter magas arizonai fennsíkon levő Flagstaff település mellett döntött. A levegő itt szokatlanul nyugodt, átlátszó. A statisztikai adatok szerint évente háromszáz derült éjszakával lehetett számolni. 24 collos (61 centiméteres) átmérőjű tárgylencsésű refraktorral kezdte meg munkatársaival a Mars tanulmányozását, és húsz éven át megszakítás nélkül folytatta eredményesen.

1901-ig Lowell munkatársai 400-nál több csatornát számoltak össze és rajzoltak le. Egyesek közülük elérték az 5000 kilométer hosszúságot is. Két évvel később készítették el a csatornák első — egyelőre még gyengén sikerült — fényképeit. Az 1909-i nagy szembenálláskor készített térképek már közel 700 csatornát és 186 oázist tüntetnek fel. Lowell oázisoknak nevezte el azokat a kerek, zöldes színfoltokat, amelyeket a csatornák kereszteződésénél lehetett megfigyelni. Szerinte a csatornák jóval szabályosabbak és egyenesebbek, mint ahogy

azokat Schiaparelli feltűntette. Lowell és munkatársai közel 11 000 rajzot készítettek a Mars csatornahálózatáról. Mind-egyik rajzon megjelölték a kérdéses csatorna láthatósági fokát. Így derült ki, hogy a csatornák nem mindig láthatók. Azon a félgömbön, ahol a tél kezdődik, a csatornák elhalványodnak, s végül láthatatlanná válnak. A másik félgömbön viszont, ahol nyár van, a csatornák pontosan megfigyelhetők. A tavasz beköszöntésekor a sarki fehér sapka egyre kisebb lesz. A csatornák közül először azok lesznek újra láthatóvá, amelyek a sarki sapka közelében vannak. A láthatóság növekedése 3—4 kilométeres óránkénti sebességgel halad az egyenlítő felé és át is szeli azt. Ekkor lesznek láthatók ott a kettős csatornák. Az utóbbiak csak az egyenlítő környéki kontinenseken fordulnak elő, a tengerekben sohasem figyelhetők meg. Fél év elteltével az egész folyamat fordított sorrendben ismétlődik meg.

Lowell véleménye szerint az élet fejlődése a Marson már régen elérte a gondolkodó lények stádiumát. Szerinte a marslakók összehasonlíthatatlanul fejlettebbek és technikailag előrehaladottabbak az embereknél. Az egyetlen államba tömörült marslakók nemzedékeken keresztül óriási csatornarendszert építettek a vízszükséglet biztosítására. Az öntözőberendezések Lowell szerint a talajba süllyesztett és így láthatatlan csatornákból állnak. A Földről csak a vezetékek mentén keletkezett és öntözéssel táplált növényi sávok láthatók: ezek a zónák alkotják az észlelt vonalakat a Mars felületén. A Mars-csatornák áthaladnak az egykori tengerek fenekén. Ebből következtette Lowell, hogy azok a tengerek kiszáradása után épülhettek. A vizet a csatornarendszerben hatalmas szivattyútelepek tartják áramlásban. Az itt vázolt elgondolás valóságosságáról csak Lowell és kisszámú munkatársa volt meggyőződve. A Mars-csatornák mibenlétét a legújabb kutatások sem tisztázták elfogadható módon.

Az 1939-es nagy szembenállás alkalmával a Lowell csillagvizsgáló intézetben dolgozó Slipher 500 Mars-csatornát fényképezett le. A fényképek tehát igazolták a megfigyelt csillagászok látta és lerajzolta vonalak létezését a Mars felszínén anélkül, hogy a vonalak természetéről bármit is elárultak volna.

*A Föld és a Mars modellje méretarányban
(Janiczky Pál felvétele)*

1956 augusztusában N. P. Barabasov harkovi professzor fényes mozgó pontokat figyelt meg a Marson. Mások ugyanekkor porviharokat észleltek ott. A homokvihar kitörése augusztus 31-én történt. A légkörbe jutó homoktól még szeptemberben is homályos volt a bolygó felszíne. Ekkor volt megállapítható, hogy a Mars sarki sapkáit felhő és kőd alkotja, s alattuk jégburok rejtőzik.

Dollfus francia csillagász 1956-ban 4000 polarizációs mérést végzett. E mérések szerint a Mars felületét porréteg borítja, amely főleg limonitból (vörös vasoxid) áll. Azt is kimutatta, hogy a tavasszal észlelhető zöld foltok csak kontrasztjelenségeknek tekinthetők. Valójában szürke színűk van, és ott is kimutatható a porréteg. A Mars-tengerek anyaga barna vasérc és alacsonyrendű szervesanyag keveréke.

1958-ban William Sinton a Mount Wilson-i csillagvizsgáló intézet Palomar-hegyi 5 méteres átmérőjű távcsövével vizsgálta a Marsot. Színképelemzéssel kimutatta, hogy a 3,5 mikrométeres elnyelési sávok, amelyek száraz növényekre jellemzőek, megtalálhatók a Mars sötét folt-

jainak, régebben tengereknek gondolt felszíni képződményeinek a színekében. Azt is kimutatta, hogy ugyanezek az abszorpciós sávok hiányoznak a sivatagok színekéből. Sikertült végül kimutatnia a klorofillra jellemző elnyelési sávokat is. A Mars légköre kétszer annyi széndioxidot tartalmaz, mint a földi légkör. Az oxigén ezerszer kevesebbnek bizonyult, víz pedig nem sikerült kimutatni a Marson. Kék színszűrővel a Mars korongja nagyobb volt a fényképeken, mint vörös színszűrővel. A kék fényt a Mars légköre veri vissza, a vöröset a bolygó szilárd felülete. A színszűrős felvételek tehát a légkör létezésének közvetlen bizonyítékai.

Belső felépítés, légkör

A geofizika már régen tisztázta azokat a módszereket, amelyek segítségével a Földhöz hasonló típusú bolygók belső felépítése kimutatható. Ilyen irányú vizsgálatok — tekintetbe véve a Mars kisebb tömegét és sűrűségét — arra engednek következtetni, hogy e bolygó belső szerkezete lényegesen eltér a Földétől.

A Mars felszíne színárnyalatokban elég változatos. A vörössérgától a kékeszöldig terjedő színek az uralkodók. A legnagyobb földi távcsövekkel sem lehet 160 km méretűnél kisebb tereptárgyakat felismerni, illetőleg észlelni a felületén. Felszíne távcsövön keresztül elég egyenletesnek látszik. A Marson nincsenek magas hegyek. A bolygó felszínének nagyobbik részét borító vörössérga területeket nevezték régebben szárazföldnek. Ma ezeket a részeket a sötétebb részeknél mélyebben fekvő sivatagoknak ismertük meg. E sivatagok nem alkotnak összefüggő felszínt. Kékeszöld sávok, pontok vagy vonalak szelik őket keresztül-kasul. A sötétebb részek tekinthetők inkább kontinenseknek. Szürkés, barnás, kékes és kékeszöld színek változtatják egymást. A tapasztalat azt mutatja, hogy a marsi területek nincsenek egymástól élesen elhatárolva és korántsem olyan állandó jellegűek, mint a Földéi. A sötétebb részek több helyen az évszakokkal periodikus változást mutatnak. Éppen ezért több tudós úgy véli, hogy éppen ezek a sötétebb foltok lehetnek primitív növényi élet hordozói.

A Marsnak légköre van, amit több jelenség bizonyít. Légkörének fizikailag kimutatható vastagsága pár száz kilométer, ami a valóságban természetesen sokkal nagyobb. A legújabb mérések szerint a légnyomás a bolygó felszínén nem nagyobb, mint a földi légnyomás 76-od része. A kisebb vonzóerő miatt a Mars légkörének sűrűsége kisebb mértékben csökken a magassággal, mint a Földön. Ebből következik, hogy a közepes talajszint felett (100 kilométeres magasságban) a két bolygó légkörének sűrűsége megegyezik. Ezenfelül a Mars légköre sűrűbb a földi légkörnél. Ezért a Mars légkörének vastagsága az 1000 km-t is felülmúlhatja.

A Mars légkörének nagyobb részét a széndioxidon kívül valószínűleg nitrogén alkotja, esetleg egy százalékos argon kíséretében. Ez azonban a földi légkör nagy nitrogéntartalma miatt nem mutatható ki. Kevés víz és oxigén előfordulhat a Mars légkörében is. A magasabb rétegekben lebegő kék felhőket főként jégkristályok alkotják. Alacsony légrétegben gyakoriak a nagy kiterjedésű sárga felhők, és nagyon hasonlítanak a szaharai számumhoz. Porviharok esetén a Mars felszínének részletei homályossá válnak.

A Marsot éghajlat szempontjából földi analógia alapján három zónára oszthatjuk. A sarkvidék éghajlata a légszélsőségesebb. Nyáron a hőmérséklet elérheti

a plusz 15 °C-ot, télen pedig mínusz 100 °C alá is süllyedhet. A mérsékelt égöv nyarán a hőmérséklet plusz 10–15 °C. Télen azonban az északi félgömbön mínusz 80, a déli félgömbön mínusz 60 °C a minimum. (Ezzel szemben a Földön a déli félgömb bizonyult hidegebbnek.) Az egyenlítő környékén a levegő hőmérséklete elérheti a 15–20 °C-ot, a talaj pedig ennek kétszeresére is felmelegedhet. Éjjel azonban a nagy kisugárzás miatt erős fagyok keletkeznek. Mérték már itt ilyenkor mínusz 46 °C hőmérsékletet is. A Mars éghajlatát jellemzi az erős téli fagyok és az aránylag meleg nyarak. A Földön hasonló éghajlat a sarkkörök környékén, a tundraövezetben található. A ritka légkör miatt igen nagy különbség van ugyanazon hely nappali és éjszakai hőmérséklete között. Hasonló hőmérsékleti kilengések tapasztalhatók egyes földi fennsíkokon. Azon a félgömbön, ahol a Marson tél van, a sarki fehér foltok lehúzódhatnak a 45-ik szélességi körig is. Átmérőjük ilyenkor elérheti a 3000–4000 km-t. Mivel a fehér folt aránylag hamar elolvad, nem alkothat vastag réteget. Jégből vagy szilárd széndioxidból állhat. Visszahúzóási sebessége 3–4 km/ó.

A Marsnak főleg azért hidegebb az éghajlata, mert távolabb van a Naptól, mint a Föld. Napközben csak a felét, naptávolságban pedig harmadrészt kapja annak a hőmennyiségnek, amelyet földtávolságban nyerne. Ritka légköre miatt éjszakákon ennek a hőmennyiségnek nagy részét is a világűrbe sugározva elpazarolja.

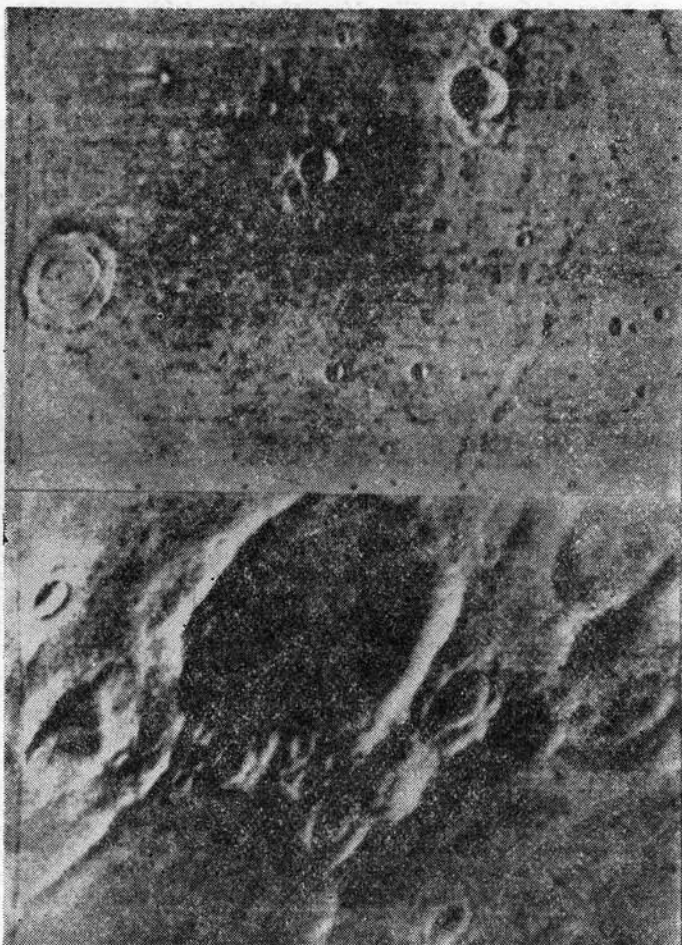
Útnak indulnak az űrrakéták

Tárgyilagosan megállapíthatjuk, hogy az optikai csillagászat sok új ismeretet szolgáltatott a Marsról. További kutató-sokra és az eddigi eredmények megerősítésére egészen új módszert kellett kidolgozni.

Az űrkutatás az 1960-as évek elején már annyira fejlett volt, hogy lehetségessé vált megfelelő műszerekkel felszerelt űrrakéták küldése a Mars bolygó felderítésére. Ezek a bolygó közelében elhaladó önműködő kozmikus laboratóriumok tízezer kilométer távolságból — és nem 55 millió kilométerről — végeznek rendkívül fontos tudományos megfigyeléseket és televíziós képeket közvetítenek a Mars felszínéről.

Az űrrakéták indítása rendkívül nagy pontosságot igényel. A 11 800 m/sec sebésztől minden egy méteres eltérés a Mars távolságában 20 000 kilométeres célté-

A felső képet a *Mariner-6* űrrakéta készítette a Mars felületétől 3400 kilométeres távolságból. A legnagyobb kráter átmérője 8 km, a legkisebbeké 1 km körül váltakozik.

Az alsó kép a *Mariner-7* felvétele; a Mars déli sarkvidékének egy része látható rajta a 75. fokos szélességi övezetből. E terület alig valamivel nagyobb Ciprus sziget felénél. A közepén látható óriási kráter átmérője 70–80 km (Štiintă și tehnică, 1969. 10).

vesztést okoz. Ekkora lesz az eltérés abban az esetben is, ha a sebesség nagyságát sikerül ugyan pontosan beállítani, de irányát 0,1 fok eltéréssel valósítják meg.

Leonyid Szedov szovjet akadémikus 1962 októberében a szovjet űrkutatási tervek közelebbi távlatairól nyilatkozott. A Szovjetunió 1962. november 1-én űrrakétát indított a Mars bolygó irányába. Első ízben haladt űrrakéta a Mars felé.

Az új típusú hordozórakéta utolsó lépése közbeeső röppályára juttatta a Föld egy nehéz mesterséges holdját, amelynek fedélzetéről űrrakétát indítottak el a Mars bolygó felé irányuló röppályán. Az űrrakétát a 893,5 kg súlyú *Mars-1* bolygóközi automata állomással

szereztek fel, s több mint hét hónap alatt teszi meg az utat a Mars bolygóig.

A repülési program olyan pályát ír elő, amelyen a *Mars-1* 0,5 millió km távolságban halad el a Mars bolygó előtt. Szovjet tudósok olyan különleges motorszerkezetet építettek be az űrrakétába, amely a Földről továbbított rádióparancsra pontos asztroirányítási rendszer alapján működésbe lép és elvégzi a szükséges pályakorrekciót. 1962. november 4-ének első negyedében haladt át 0,9 millió kilométer távolságban a Föld hatásgömbjének a felületén 4 km/sec sebességgel. Ettől kezdve pályáját kizárólag a Nap gravitációs erőtere szabta meg.

A *Mars-1* űrrakéta állandóan távolodott a Naptól. Ezért az állomás megvilágítása fokozatosan csökkent. 1963. január 5-én a napelem-csoportokat távirányítással soros kapcsolásból párhuzamos kapcsolásba kötötték át. 61 rádiókapcsolat útján 3000 rádióparancsot hajtott végre az űrrakéta. Műszerei kimutatták, hogy a napszél hatása a Földtől mért nagy távolságokra is kiterjed. Azt is jelezték a műszerek, hogy a kozmikus sugárzás mindinkább növekszik. 1963. március 21-én 106 276 000 km távolságra volt a Földtől. Ekkor az állomás tájoló-rendszerében üzemszavar keletkezett, véglegesen megszűnt a rádiókapcsolat a *Mars-1* és a Föld között.

Az Amerikai Egyesült Államokban a Cape Kennedy-i rakétatámaszponton 1964. november 5-én indították a *Mariner-3* űrrakétát a Mars bolygó felé. A 260 kilogramm tömegű űrrakétának az volt a feladata, hogy 8,5 hónapos repülés után a Marsról televíziós felvételeket készítsen, és azokat a Földre juttassa. Sorozatosan fellépő hibák miatt ez a kísérlet meghiúsult. Az űrrakéta 1965 júliusában 67 millió kilométer távolságban haladt el a célbolygó mellett.

1964. november 28-án indult Atlas-Agena D új típusú hordozórakétával a *Mariner-4* űrrakéta. A Mars felé tartó űrszonda pályájának bemeiérese azt mutatta, hogy 300 000 kilométer távolságban halad majd el a célbolygó mellett. Ezért került sor december 5-én pályájának helyesbítésére. Az űrrakéta ekkor már 0,65 millió kilométerre távolodott el a Földtől. Rádióparancs kapcsolta be a fedélzeten levő mikrorakétákat. Működésük a *Mariner-4* sebességét úgy változtatta meg, hogy a Mars mellett 14 000 kilométer távolságban repüljön el. 1965. július elsején lépett be a Mars 0,6 millió kilométer sugarú hatásgömbjébe. A bolygó gravitációs erőtere gyorsuló mozgásra kényszerítette az űrrakétát, és irányát is megváltoztatta. A *Mariner-4* pályamódosulásából az eddigi számításoknál pontosabban meg lehet állapítani a Mars tömegét.

Az űrrakéta a Mars fényképezését 1965. július 15-én, bukaresti idő szerint 2 óra 20 perccor kezdte meg 16 000 km távolságból. A Mars ekkor 215 millió kilométer távolságban volt a Földtől. A rádióhullámok ezt a távolságot kerekén 12 perc alatt hidalják át. Félóránál nem több idő alatt összesen 21 felvételt készített a Marsról. A *Mariner-4* kamerája északról dél felé mozogva fényképezte le a Mars felszínét. A pasadenai szakértők az első felvételektől várták a leg-

jobb minőséget. Később azonban kiderült, hogy éppen ezek viszonylag kedvezőtlen szögéből készültek, ami értékelhetőségüket erősen csökkentette. Ez vonatkozik az első két felvételre. A három utolsó felvétel semmiféle részletet nem mutatott, mert a kamera ekkor a Mars déli félgömbje felé irányult, ahol akkor éjszaka volt. Az értékelés szempontjából teljes értékű felvételek száma így 16-ra csökkent. Egy-egy felvétel 14×17 km² nagyságú Mars-felszint ábrázol.

Az első felvételeket a dél-afrikai Johannesburgban levő követállomás vette, amely a pasadenai központ megfigyelő hálózatának fontos láncszeme.

Az első felvételen a Mars egyenlítőjének északi részén lévő, Elízium nevű vöröses színű sivatag látható. A széles, nagyrészt sima pusztaság egyik szélén látható néhány kisebb halom. A balra levő sötét rész a fekete eget ábrázolja. A láthatár görbülete elárulja a bolygó gömb alakját. Az összes felvételek közül a legérdekesebb a tizenegyedik sorszámot viselő kép. A Mars bolygó felszínét látjuk rajta kráterekkel. A legnagyobb kráter átmérője 120 km. A Nap 43 fokra van a látóhatár felett. A Mars felszínének Atlantis nevű kontinense látható a Mare Sirenum és a Mare Cimmerium között.

A képsorozatnak a Földre való továbbítását a *Mariner-4* rádióadója július 25-én befejezte. Egyes képeken homályos foltok voltak láthatók. A pasadenai központból rádióparancsot adtak a *Mariner-4*-nek a képközvetítés megismétlésére, hogy a vételből származó esetleges zavarokat kiküszöböljék. Az űrszonda szeptember 1-én hiánytalanul végrehajtotta a parancsot. A képek a Mars felületének egy százalékát ábrázolják. 70-nél több kráterszerű képződmény számlálható össze rajtuk 3 és 120 km-es átmérővel. A gyűrű alakú kráterfalak magassága pár száz méter. Belső szintjük ugyanilyen nagyságrendben sülyed be a Mars-talajba.

A *Mariner-4* kozmikus útja során körülbelül 28 millió információt sugárzott a felvevő állomásoknak. A fényképek úgynevezett „finomítását” a Jet Propulsion Laboratory tudósai végezték Pasadenában. Az eredmény meglepő. A fényképeken feldolgozásuk után sokkal több tereptárgyat lehet felismerni, mint annak előtte. A javított feltételeken összesen 300, minden kétséget kizáróan megállapítható krátert lehet összeszámolni az eredeti felvételen szereplő 70-nel szemben. Ezenkívül további 300, valószínűleg kráternek tekinthető képző-

mény ismerhető fel. A javított feltételeken a méretek is módosulnak. A legnagyobb kráter átmérője 180 km, a két legkisebbé csak 2,8 km.

Néhány fényképen egy olyan kráter részei láthatók, amelynek átmérője talán 350 km is lehet. A 40—180 km átmérőjű kráterek százalékaránya nagyjából ugyanolyan, mint a Holdon. Néhány felvételén 150—300 km hosszú és 3,5—11 km széles egyenes képződmények, továbbá kevésbé világosan felismerhető görbe felszíni struktúrák is láthatókká váltak. A felvételeken csak viszonylag kevés, 800 méternél magasabb emelkedés ismerhető fel. A gondos vizsgálatok 350 méter magas kráterperem-emelkedéseket állapítottak meg. Némelyik kráterben körülbelül 100 méter magas központi kiemelkedés volt felismerhető. A Déli-sark közelében lévő néhány kráter világos, illetve fehér krátergyűrűket mutat, a Nap vetette árnyék ellenére. Feltételezik, hogy szénsavhóról, esetleg zúsmararól van szó.

A fényképezésen kívül a *Mariner-4* útján sor került egy rendkívül érdekes csillagászati kísérletre. Miután az űrhajó 9850 km-re megközelítette a célbolygót, távolodni kezdett tőle. 26 000 km távolságban, a Földről tekintve, 54 percre eltűnt a bolygó korongja mögött. A Mars légkörének és ionoszférájának közvetlen vizsgálatára ekkor nyílt lehetőség. A Mars légkörtétege ugyanis mérhető módon megváltoztatta a *Mariner-4* rádióadója által kibocsátott és a Földön pontosan ismert rádiójelek rezgésszámát, fázisát és amplitúdóját. A bolygó legszorosabb megközelítése után egy órával utóbba a *Mariner-4* a napsütötte Electris és Mare Chronium mögött, majd az északi oldalon lévő Mare Acitulum mögül bukkant elő. Amikor a *Mariner-4* a Mars déli féltekéje mögött eltűnt, az észlelt adatokból az eltűnési ponthoz tartozó felátmérőt kiszámították: 3384 km-nek bizonyult. Amikor ismét előtűnt az északi félgömb mögül, a rádiójelek vétele 3379 km-es felátmérőt eredményezett. Ezek a mérések azt mutatják, hogy a Mars déli féltekéjének vizsgált része 5 km-rel magasabban fekszik, mint az északi. Hegység nem lehet, mert ez a Földről is felismerhető volna. Itt csak nagykiterjedésű lapos fennsík lehet. Az is előfordulhat, hogy a Mars felépítése nem szabályos, hanem torzult. A kísérlet megbízható értékeléséhez arra volt szükség, hogy az összes, nem marsi eredetű változást legalább egytized billiomodnyi pontossággal meghatározzák. A modern technika egyik csúcsteljesítményének tekinthetjük, hogy ezt a hihetetlennek lát-

szó pontosságot a kutatók valóban biztosítani tudták.

A mérések értékelése előtt légkörmodellt kellett készíteni a számolások végrehajtására. Az első modell szerint a Mars légkört csak széndioxid alkotja. A második változatban is ez a széndioxid a túlnyomó (80—100 százalék). A maradék a feltételezés értelmében argon vagy nitrogén. A harmadik elképzelés szerint a légkört egyenlő mennyiségben széndioxid és argon alkotja.

Bármelyik légkör-modellből kiindulva a rádióhullámok elhajlása alapján számított talajszintű nyomás a déli félgömbön 4—7 millibár, az északi félgömbön pedig 7—10 millibár értékűnek mutatkozott. (Egy millibár 0,76 torr, vagyis 0,76 higanymilliméter nyomást jelent.) A nyomások közötti különbség is alátámasztja a kiszámított felátmérő valóságát, amely szerint a déli félgömb kérdéses része magasabban fekszik, mint az északi. A Mars felszínén a légnyomás a Földön uralkodó légnyomásnak körülbelül egy százaléka. A Marson a légnyomás átlagosan kilenc kilométerenként csökken a felére. Ugyanezekből a mérésekből az is kiderült, hogy a Marsnak 125 km magasságban van ionoszférája, amelyben köbcentiméterenként 90 000 elektron található. Az elektronsűrűség itt csak tizedrésze a földi ionoszféra hasonló értékének. Ezenkívül 95 km magasságban találtak egy kisebb maximumot is.

A légkör-modellekből kiindulva lehetőség nyílik arra is, hogy a Mars felszínén a hőmérsékleti határokat fel lehessen becsülni. Ezek mínusz 100 és mínusz 70 C° értékeknek adódtak.

A Mars esetleges magnetoszférájának megállapításából fontos következtetéseket lehetne levonni a bolygó központi szerkezetére. A *Mariner-4*-et az ilyen fajta mérésekhez három végablakos Geiger—Müller-számlálóval és diódás detektorokkal szerelték fel. A készülékeket földi mágneses térrel hitelesítették. Ezekkel a különböző detektorokkal a részecskék sűrűségét eltérő belépési szögben mérhették. Bár a Föld környezetéből való távozáskor a műszerek pontosan jeleztek a földi magnetoszféra jelenlétét és változását, a Mars közelében semmi ilyen nem jeleztek. *A Marsnak tehát nincs sugárzási övezete.*

Ebből a kísérletileg megállapított tényből egyenesen következik az is, hogy a Marsnak erős mágneses tere sem lehet. A Mars és a Föld mértani hasonlóságából kiindulva, bizonyos fizikai törvényszerűségekkel számítva, a Mars bolygó

mágneses nyomatéka nem lehet nagyobb, mint a Földének egyezred része. Még valószínűbb az a feltevés, hogy ennek is csak harmadrésze. Van Allen professzor szerint, aki a földközeli sugárzási övezetet felfedezte, ez az érték is csak felső határnak tekinthető. Ezen az alapon végzett számítások szerint a Mars felszínén a mágneses tér erőssége 100—200 gamma körül lehet. (A *gamma* a geofizikában használt mágneses térerősség egységének, a gaussnak százezred része.) A Föld felszínén ez az érték 50 000 gamma körül váltakozik.

A rendkívül gyenge mágneses tér a jelenlegi elméletek szerint kapcsolatban van a Mars belső szerkezetével. Mivel a két bolygó tengely körüli forgásideje majdnem egyforma: a Mars sokkal gyengébb mágneses teréből a Földtől mérőben eltérő belső szerkezetre lehet következtetni, többek között arra is, hogy a bolygónak nincs folyékony belső magja.

A televíziós képeken a déli félgömb egy része felett átlátszó, világos színű fátyol helyezkedett el. A szakértők először képhibának tekintették, és csak később mutatták ki, hogy valószínűleg 80—100 km magasságban levő széndioxid-kristályokból álló felhő lehet.

A *Mariner—4*-nek az elektronikus háttérzörejektől megszabadított felvételeit fényesség-kimérés útján tovább lehet finomítani. Az így tökéletesített fényképeken olyan csatornák is láthatók, amelyekről feltételezhető, hogy hosszú tektonikus írkok. *Mesterségesen készített csatornák azonban egyik felvételen sem észlelhetők.*

Egyébként az űrrakéta jelenleg is folytatja keringését a Nap körül. 1966. november 28-ig 1,6 milliárd km-t tett meg a Kozmoszban. Továbbra is közvetített gyenge jelzéseket a tőle 331 millió km távolságban lévő Földre. Az amerikai szakértők szerint az űrállomás villamosenergiával való ellátását a napelemek már nem tudják tökéletesen biztosítani. Ezért csak hetenként háromszor kéri a Földről a mért adatok sugárzását.

A pasadenai űrkutató központ bejelentette, hogy 1967. szeptember 14-én délután a *Mariner—4* űrhajó meteorrajjal találkozott. A kozmikus részecskék hét percen át bombázták az űrhajót. Ezalatt helyzetének meghatározása lehetetlen volt. Később észlelték a Földre sugárzott jelzések gyengülését. Az űrhajó belső hőmérséklete is csökkent. Végül a szakemberek megállapították, hogy a *Mariner—4* fedélzeti készülékei nem rongálódtak meg; rádióadását továbbra is folytatja.

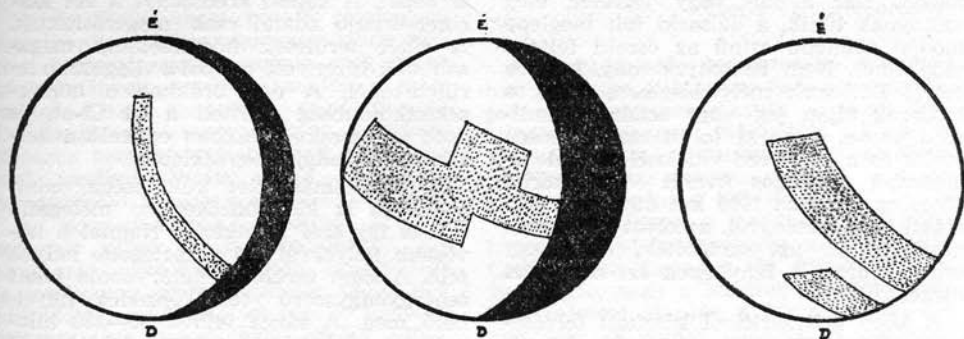
1964. november 30-án indították a Szovjetunióból a *Zond—2* elnevezésű űrrakétát a Mars felé. Stabilizálódására a világon első ízben plazmahajtóművet használtak. A gondosan megtervezett szovjet plazmahajtóműnek ez a változata legalább négyszer hatásosabbnak bizonyult a megfelelő kémiai hajtóműveknél. A *Zond—2* százszor erősebb rádiósugárzást észlelt, mint amit az eddigi mérések szolgáltattak. Útja folyamán azonban híradástechnikai berendezéseit ismételt erőfeszítések után sem sikerült működésbe hozni. Véglegesen megszűnt az összeköttetés az űrrakéta és a Föld között, mielőtt az célját elérhette volna.

1966-ban csillagászati szempontból ismét kedvező alkalom kínálkozott, de ekkor egyik űrnyaghatalom sem indított kutatószondát a Mars felé.

1969. február 24-én indult a Mars felé a *Mariner—6* és egy hónappal később a *Mariner—7* (a *Mariner—5* előzőleg sikeres Venus-kutatást hajtott végre). A *Mariner—4* eredményekben gazdag útja után tovább folytatódott az előkészületek a Mars kutatására. Amerikai tudósok tovább tökéletesítették a televíziós berendezéseket és a képtovábbító készülékeket. Egyéb új mérőműszerek beszerelése következtében a 24 000 alkatrészből álló űrrakéták tömege majdnem 50 százalékkal nagyobb lett.

A *Mariner—6* űrrakéta a Mars bolygótól 1 232 000 km távolságban kezdte meg 1969. július 29-én a fényképezést a nagy felbontóképességű kamerával. Az automata készülék körülbelül félóránként készített egy-egy felvételt. 20 óra alatt 724 000 km-re csökkent a bolygótól való távolsága, miközben 33 képet készített. A harmadik sorozat felvételére július 31-én került sor, amikor a *Mariner—6* 3400 km-re megközelítette a Marsot. Ekkor mindkét kamera 12—12 képet készített a bolygó egyenlítőjének a környékéről. Ezalatt az űrrakéta félig megkerülve a Marsot, a Földről nézve eltűnt annak keringja mögött. A rövidhullámú rádiójel-ek változása a takarás kezdetén és a kibukkanás időpontjában a Mars légkörének és méretének vizsgálatát tette lehetővé. Az utolsó fényképsorozat közvetítésére csak akkor került sor, amidőn a *Mariner—6* ismét a 60 méter átmérőjű gondstone-i rádióteleszkóp vételi zónájába került.

Már a legelőször közvetített képek is tiszter élesebbek voltak a földi távcsövekkel készített fényképeknél. A képeken a Mars nem vörös, hanem csillogó

A Mariner—4

Mariner—6

Mariner—7

felvételei a Mars-felületről (pontozott rész). A fekete rész a bolygó éjszakai oldala

szürke színűnek látszik. Jól kivehető a sarki fehér folt csipkézett volta. Ez a Földről nem vehető észre. A sarki sapka csipkézettségét kézenfekvő olvadással magyarázni, hiszen akkor ott marsi tavasz volt.

Az előzőleg marsbeli hegláncnak feltetelezett Nix Olympus 800 km átmérőjű óriási kráternek bizonyult.

A teleobjektív kamera egy másik felvételen egy körülbelül 12 km-es rendkívül egyenlőtlen domborzatú övezetet és egy 80 km-es átmérőjű krátert ábrázol, amelynek belsejében, különösen a nyugati oldalon, nagyszámú kisebb kráter észlelhető. A Mare Eruthraeum néven ismert övezet szintén nagyszámú és különböző méretű kráterekkel teleszórta, sőtét színű, kietlen sivatagnak bizonyult. A július 29-én közvetített második fényképsorozat egyik felvételén egy hozzávetőleg 484 km átmérőjű kráter fölött felhőszerű képződményt lehetett látni. A kutatók még nem tudták eldönteni, hogy működő tűzhányóról vagy pedig vízpáráról, illetve széndioxid-kristályokról van-e szó.

Charles A. Barth, az amerikai Űrhajózási Hivatal egyik szakértője sajtóértekezleten a következőket hozta nyilvánosságra a Mariner—6 kutatási eredményeiről:

1. a földi élethez nélkülözhetetlen nitrógen jelenléte a Marson nem állapítható meg;

2. a Mars légköre olyan ritka, mind a Földünket körülvevő légburok 30 km magasságban;

3. a Mars hőmérséklete plusz 22 és mínusz 73 °C között ingadozik;

4. jóval a marsi egyenlítő felett a légkörben vékony jégréteget észleltek;

5. egy, a Földön eddig ismeretlen anyagot észleltek, amelynek tulajdonságai hasonlítanak a metángázéihoz;

6. a Mars kráteres vidéke, amelynek létét a földi távcsövek eddig nem észlelték, valószínűleg nagyobb meteoritok, sőt talán aszteroidok — úgynevezett minibolygók — becsapódásának a következménye;

7. az ismert Mars-csatornák inkább a Földünk felszínén található repedésekhez hasonlítanak, s szélességük eléri a 150 km-t is.

A Mariner—7 130 nap alatt 380 millió kilométert tett meg az űrben. A közvetítés időpontjában mintegy 100 millió kilométerre volt a Földtől. Első felvételeit 1126 000 km távolságból készítette a Marsról. Feladata volt a bolygó déli sarkának tüzetes vizsgálata. A fedélzetén levő 93 távközlési csatorna közül 15 nem működött. Ezért augusztus 4-ig csökkentették az elektronikus információk számát. Másfél óra alatt 31 képet közvetített, de az adás technikai szempontból nem volt kifogástalan. A Mariner—7 parancsot kapott, hogy éjjel újra közvetítse ezeket a képeket. Ami meg is történt. A harmadik felvétel-sorozatot 3500 km távolságból készítette.

A fényképek értékelését végző amerikai tudósoknak az volt az érzésük, mintha évmilliárdokkal előbb magát a Földet látták volna a felvételeken kialakulóféiben. Ilyen lehetett bolygónk, amikor még nem volt légköre, sem óceánja.

Az egyik legérdekesebb fénykép több tucatnyi kilométeres átmérőjű krátert ábrázol meredek és szabálytalan külső lej-

tökkal. Bár a hó- vagy jégréteg elég vastagnak tűnik, a délsarki folt meglepő módon sötétebb színű az északi féltéke vidékeinél. Nem tudhatjuk még, hogy a marsi Déli-sark mélyedéseiben, főleg a kráterek alján jég vagy szilárd széndioxid van-e. A sarki foltot meglehetősen széles és a környező vidéknél sokkal világosabb sivatagos övezet veszi körül. Előzőleg erről az 1900 km átmérőjű, kör alakú képződményről, amelyet Hellasnak neveztek el, azt gondolták, hogy egy óriási kráter. A fényképek ezt a nézetet megcáfolták.

A Mars déli sarkáról készített felvételeken látszanak olyan hosszú, elmosódott körvonalú felszíni alakzatok, amelyek nem függnek össze a kráterekkel. Megoldatlan még a sarki fehér takaró kráter alakú sötét foltjainak a mibenléte. A párhuzamosan végrehajtott sugárzás-mérés tanúsága szerint a néhány centiméter vastagságú sarki sapkák hőmérséklete mínusz 140 °C körül van, ami a széndioxid fagyáspontjának felel meg a Marson. Eszerint a sarki sapkát kristályos széndioxid is alkothatja.

A két legutolsó Mariner-űrhajó adatai szerint a Mars felszínén a légnyomás átlagos értéke 5–8 torr. A medencék legmélyebb pontjain eléri a 15–20 torr-t. A fennsíkban azonban 3 torr-ra csökken a légnyomás értéke.

A légkör túlnyomó részben széndioxidból áll, amely a kevés szénmonoxid-dal együtt a légkör 98 százalékát alkotja. Az ibolyántúli mérések tanúsága szerint a magaslégtérben nyomokban található hidrogén és oxigén is. A vörösön inneni spektrométer adatai szerint a víz a Marson részben jégkristályok alakjában fordul elő, de kimutatható vízpára is.

A *Mariner*—6 és *Mariner*—7 vörösön inneni spektrométerének mérései szerint a Mars felszínének hőmérséklete igen alacsony. A mérési eredményeket G. Neugebauer dolgozta fel. Ezek szerint a Mars egyenlítői vidékén napkeltekor a talaj hőmérséklete mínusz 90 °C körül ingadozik. Déli órákban eléri a legnagyobb értéket, a plusz 27 °C-ot. A talaj lehülése lassúbb folyamatnak bizonyult a felmelegedésnél. A mélypont napkelte előtt jelentkezik mínusz 100, illetve mínusz 120 °C körüli értékben. Közepes szélességen a talaj hőmérséklete a déli órákban sem emelkedik mínusz 20 °C-nál magasabbra. A sarkvidéken állandóan mínusz 120 °C körül ingadozik a hőmérséklet. D. Morrison újra feldolgozta W. M. Sinton és J. Strong a vörösön inneni tartományban végzett méréseit, és ezek alapján elkészítette a Mars hőmérsékleti

térképét. A kapott eredményt a két Mariner-űrhajó adatai csak megerősítették. A sötét területek hőmérséklete magasabbnak bizonyult nappal a világosabb területekenél. A déli órákban a hőmérsékletkülönbség elérheti a 24 °C-ot, és csak az éjszakai órákban egyenlő a két-féle vidék talajhőmérséklete.

A talajhőmérséklet különbsége miatt a levegő is különbözőképpen melegszik fel, és így szél keletkezik. Nappal a hűvösebb helyekről fúj a melegebb helyek felé. A sötét területek határvonala felett fehérgyöngyszerű felhőképződés figyelhető meg. A sárga felhők 50–150 kilométeres óránkénti sebességgel haladó homokviharoknak bizonyultak. A talaj felett 16–27 km magasságban észlelhető kék fátyolfelhők nagy területet borítanak be. Feltehetően széndioxid-kristályok alkotják.

Hegytömegek — óriáskráterek

A Mars-kutatásba bekapcsolódott radarmérések szerint a sötétebb területek magasabb szintben helyezkednek el, mint a világos részek. A kettő közötti szintkülönbség 17 km. A csatornák többnyire a világos vidéken találhatóak. Hosszuk több száz, esetleg néhány ezer kilométer. Szélességük 50–100 kilométer között változik. A rövid csatornák majdnem mindig egyenesek, a hosszúak azonban valamely gömbi főkör mentén húzódnak. Gyakori eset, hogy több csatorna nagyobb sötét foltba fut össze. A Marsról készült felvételek *egyikén sem lehet a Földről látott csatornákat felismerni*. Lehetséges, hogy a nagy, sötét foltok az oázisok, nagyméretű kráterek vagy hegy-ségvonulatok csomópontjai. Az ezekből kiinduló kráterláncok összefüggő vonalnak, csatornáknak látszanak a Földről. Ebben az esetben azonban a csatornák nem mélyedések, hanem éppen kiemelkedések: a egyes krátereket összekötő hosszabb-rövidebb hegyhátak. Sagan és Pollack amerikai csillagászok szerint a csatornák egy része kiemelkedés lehet. Két, korábban csatornaként ismert képződményről, a Geraunilusról és a Deuteronilusról radarmérések közvetlenül igazolták, hogy a környező sivatagos területekből 6 kilométernyire kiemelkedő gerincek. Lejtőjük meredeksége 3–4 fokos. A Syrtis Maior és a Moeris Lacus nevű sötét területek 12, illetve 17 kilométer magas roppant hegytömegek. A magasságokat a radarkészülék a medencék legmélyebb részétől számította. A Földön is előfordulnak hasonló magasságkülönbségek.

R. A. Wells angol kutató részletesen foglalkozott a Mars-csatornáknak irány szerinti megoszlásával. Szerinte ezek olyan képződmények, amelyek mentén a Mars szilárd kérge gyengébb, mint másutt. Tombaugh professzor szerint kozmikus tömegek becsapódásai okozták e gyengébb zónákat. Wells pedig tektonikus mozgásokkal magyarázza létrejöttüket.

A Mars-csatornáknak százéves kérdése ma már közel jár a megoldáshoz. Az, amit felfedezésükkor neves csillagászok is intelligens lények építette csatornáknak vélték, a valóságban régi és leomlott óriáskráterek szélei vagy pedig ormlófélben levő hegyek lehetnek. Előfordulhatnak közöttük völgyek, törések, repedések, illetve az ezek mentén kialakult rövidebb hegygerincek és kisebb kráterekből álló hegyláncok: vagyis *természetes eredetűek*.

R. Goldstein 1969-ben végzett radar-mérései szerint a világos vörös területek részben mély medencék, melyeket vörös sivatagoknak lehet tekinteni. A Mars felszínének világos részei magas fennsíkot alkotnak. A kettő között az átmenetet a sötét területek alkotják. Az újabb mérések szerint a Syrtis Maior elnevezésű, háromszög alakú sötét folt lankásan emelkedő, 800 kilométer hosszú lapos fennsíknak bizonyult, amely kelet felé 1—2 fokos lejtéssel éri el az Aeria nevű világos kontinentet. A Mars egyenlítőjének a vidékén a magasságkülönbségek elérik a 13 kilométert. A *Mariner—4* felvételek értékelései szerint a magasságkülönbségek 15 kilométeresek lehetnek.

A Mars-krátereket földi távcsövekkel azért nem lehet észrevenni, mert a Marsot szembenállásokról a napsugarak merőlegesen világítják meg. Ilyenkor a hegyek nem vetnek árnyékot. A körvonalak egybeolvadnak. A Mars-hegyek alacsonyoknak bizonyultak. A hegyoldalak kis lejtése is megnehezíti észlelésüket.

Bár a csillagászok között voltak, akik a Mars felületén is krátereket sejtettek, éppen úgy, mint ahogy az a Hold felületén van, a többség ezt az elgondolást megalapozatlannak vélte és nem fogadta el. Ez volt az oka annak, hogy a Mars-krátereket tulajdonképpen nem is keresték. Igaz ugyan, hogy J. E. Mellish a Yerkes csillagvizsgálóban 55 évvel ezelőtt már látott a Mars felületén egy gyűrű alakú képződményt. Megfigyelését a többi csillagász nem tartotta reálisnak. Később észlelték a csillagászok a Mars felszínén a Nix Olimpuss nevű képződményt, amely a *Mariner-felvételek* alapján 800 km átmérőjű óriási kráternek bizonyult.

A Mars-kutatás legfontosabb eredménye az, hogy a *Mariner-űrhajók* fényképei útján megismerhették a Mars felszínének mintegy ötödresztét. Ezek a fényképek azt mutatják, hogy a Mars felszíne sokkal inkább hasonlít a Hold felszínéhez, mint a Földéhez.

Arvydas Kliore, a Kaliforniai Technológiai Intézet munkatársa az Amerikai Csillagászati Társaság 131. kongresszusán ismertette, hogy a *Mariner-űrhajók* értékelte mérései alapján a Mars bolygó átmérőjére az eddigi méréseknel nagyobb értékeket kaptak. A Mars átmérője 6740 km volt, 30 km-es hibahatárral. A legújabb adatok szerint ez az érték 6788 km lett 9 km-es hibalehetőséggel.

A Mars-légkör nitrogénhiányának megállapítása kétségtelenül a *Mariner-űrhajók* egyik legváratlanabb felfedezése volt. Ez az elem nélkülözhetetlen alkatrésze a földi élet alapját alkotó fehérjének.

Arra a kérdésre, van-e élet a Marson, a *Mariner-felvételek* nem tudnak felelni. Nem is csoda, hiszen a földi élet létezésére sem lehet következtetni a mesterseges holdaknak hasonló magasságból készített felvételeiből.

A Marson uralkodó rendkívül mostoha időjárás nem zárja ki az alacsonyabbrendű növényi élet lehetőségét. Az élőlények alkalmazkodóképessége szinte a csodával határos. Az evolúciós elmélet szerint a földi élet először a sekély tengerekben alakult ki. A *Mariner-felvételek* megállapítható, hogy a Marson sohasem voltak tengerek. Talajformáló hatásaikat a fényképek minden bizonyítással elárulták volna. Ha a jövőben a Marsra leszálló önműködő űrlaboratóriumok vagy jóval később az űrhajósok kétségtelenül megállapítják ott az élet létezését, a biológiának kell majd megoldania keletkezésének körülményeit.

1971-ben újra rádiókapcsolatot létesítettek a *Mariner—6* és *Mariner—7* űrhajókkal, mert napközeli pályájukon ekkor kerülnek földközelpelbe. A Szovjet Tudományos Akadémia Csillagászati Tanácsának Bolygófizikai Bizottsága plenáris ülésen tárgyalta meg az 1971. évi nagy oppozíció idejére kidolgozott Mars-kutatási programot.

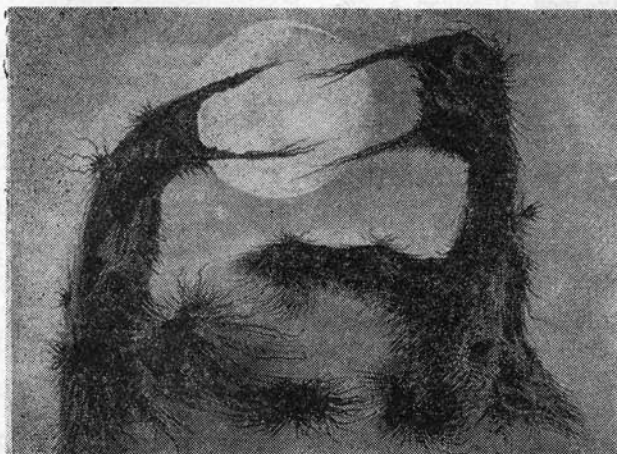
A Nemzeti Űrhajózási és Űrkutatási Hivatal (National Aeronautics and Space Administration, rövidítve NASA) bejelentette, hogy 1971 márciusában két *Mariner* típusú űrhajót indít a Mars felé. Az űrhajók tömege két és félser nagyobb lesz a legutóbb felbocsátott *Mariner-űrhajókénál*. Az űrrakéták tömeg-

növekedése azt jelenti, hogy felvevő kamerákkal, egyéb fontos műszerekkel és üzemanyaggal jobban lesznek felszerelve elődeiknél. 1600 km távolságban a Mars felszínétől működésbe lépnek a fékező-rakéták, és az űrhajók a célbolygó mesterséges holdjává válnak. Tüzetesen tanulmányozzák műszereikkel a Mars amaz övezeteit, amelyek évszakos változást mutatnak. Három hónapig megszakítás nélkül sugározzák mérési adataikat és televíziós felvételeiket a Földre. Ezenkívül alkalmas leszállási helyeket keresnek a Viking-terv számára. Az űrhajók indításának időpontját az a csillagászati körülmény határozza meg, hogy 1971. augusztus 10-én a Mars ismét nagy szembenállásban lesz a Földdel, amikor a tőlünk való távolsága mindössze 56,3 millió kilométer lesz.

A Viking-terv szerint 1975-ben két űrhajó végez majd sima leszállást a Marson. Az önműködő űrlaboratórium 3 méter hosszú csuklós karja 10 cm mély árkot áshat a bolygó talajában. Három hónap alatt 14 szerves vegyelemzést végez együttesen a két laboratórium.

Az élet létezésének felderítésére szolgáló egyik elgondolás az, hogy a szén-14-es izotópját tartalmazó táptalajra olajos kötéllel baktériumokat juttatnak a bolygó talajából. A keletkezett radioaktív széndioxid jelzi a baktériumok életműködését. A Kaliforniai Technológiai Intézet készíti azt a miniatűr szeizmográfot, amely a Viking-terv keretében kerül a Mars felszínére. A készüléket úgy szerkesztik össze, hogy még akkor is működik, ha az űrhajó a sima leszállás helyett valamilyen okból a bolygóra zuhan. A készülék tanulmányozza majd a Mars rengéseit, amelyek földi viszonylatban földrengéseknek felelnek meg. Adatokat szolgáltat ezenkívül a meteorológiai állapotathatózókról és a meteorit-záporokról is.

Az űrkutatás óriási összegeket igényel. A legutóbbi kettős Mariner-kísérlet számáján 148 millió dollár szerepel. A Viking-terv költségeiről még nem közöltek adatokat, de bizonyosra vehetjük, hogy az előbbi összeg többszöröse lesz. Úgy látszik, az emberi tudásszomj nem ismer anyagi akadályt.

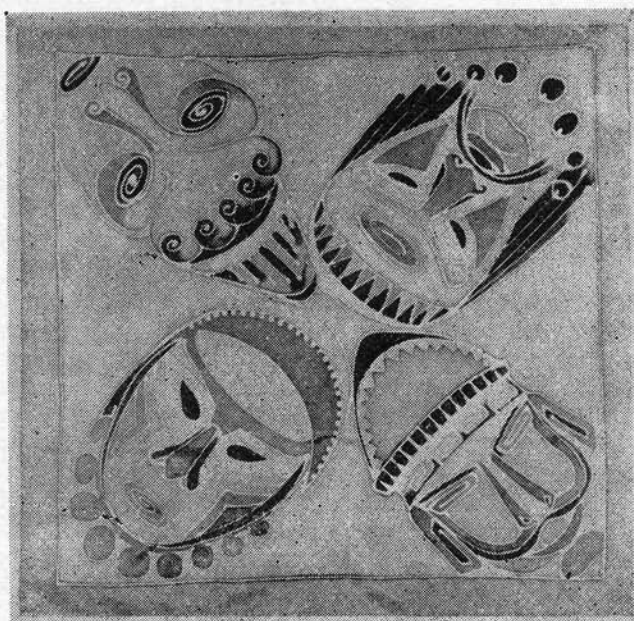
Dobos Sándor: Holdfaló

Hej, napom...

Hej, napom, napocska,
ne bújj el,
ej, vizem, te locska,
ne folyj el;
elborúl kék egem:
fekete,
gurul a szekerem
kereke.
Vizeim itt hagynak
egyedül,
jó vagyok magamnak
cefetül;
hej, napom, ej, magam,
haj, vizem,
se hitem, se szavam,
se szívem,
ami van, nem enyém,
idegen,

megcsúfolt keresztény
viselem,
cipelem azt a fát,
mint ama
hajdani — a halált:
önmaga
gyötrelmét . . . Ó, verem
ajtai!
Meg fogom a fejem
hajtani.
Hej, napom, napocska,
ne bújj el,
ej, vizem, te locska,
ne folyj el;
elborúlt kék egem
fekete,
hova visz szekerem
kereke?

Kőrössy Ibolya: Kendő

ENGELS ÉS A FILOZÓFIAI VILÁGKÉP

A mostanihoz hasonló évfordulók alkalmat adnak arra, hogy ne csak saját korára, de a mára nézve is felmérjük egy-egy gondolkodó jelentőségét. Valamely életmű értékét csak úgy becsülhetjük fel, ha mindkét szempontot figyelembe vesszük. Engels életműve mindkét vonatkozásban nagy jelentőségű. Különlegesen érdekesek számunkra Engels sokoldalú munkásságából a filozófiai előrelátás lehetőségére, szükségességére és hatékonyságára vonatkozó gondolatok. Az idevágó fejtegetésekben Engels különbséget tett filozófiai és tudományos megismerés, valamint előbbi és utóbbi sajátos funkciói között.

Engels oly korban élt, amely mind tudományos, mind filozófiai tekintetben döntően járult hozzá a dialektika legkövetkezetesebb és legéletképebb, materialista változatának a kidolgozásához és beigazolásához. Filozófiai kutatásai mindenekelőtt a bölcelet és a tudomány viszonyára, a kettő közötti kölcsönhatásra irányulnak. Engels elemzéseinek két síkja van. Egyfelől a bölceletnek és a tudománynak mint az emberi gondolkodás viszonylagosan önálló formáinak egymáshoz való viszonyát vizsgálja általában; másfelől szemügyre veszi a tudomány viszonyát a *valódi*, dialektikus materialista filozófiához, ahhoz a filozófiához, amely a tudományokra támaszkodik, és a maga általánosító erejénél fogva becses módszertani útbaigazításokkal látja el a tudományokat. Miután helyébe lép a régi spekulatív filozófiának, ezt az új filozófiát olyannyira áthatja a *tudományos szemléletmód*, hogy formájában önmagát is felszámolja, csak tartalmában él és tökéletesedik tovább, általános érvényű módszertani útmutatásként. Ugyanakkor ez az új filozófia — amelynek kifejtéséért Engels oly sokat tett — lehetőséget nyújt olyan, általánosságokban mozgó, de (Engels felfogásában) mégis megbízható filozófiai előrelátásra, amely megvonhatja most már a tudományos előrelátás határait.

Ha általában tekintjük filozófia és tudomány viszonyát, Engels nyomán megjelölhetünk egy olyan korai szakaszt, amikor a dialektikus gondolkodásmód nem hatolt még be minden fontos tudományágba. Ezen a kezdetleges fokon a szaktudományok alulmaradnak a filozófiával szemben. Engels azért magasztalja e kor filozófiáját, mert a materialista tételek nemegyszer zseniális dialektikai felismerésekkel fonódnak össze benne. „A görögök — éppen, mert még nem jutottak el a természet széttagolásához, elemzéséhez — a természetet egészként, nagyjában és egészében tekintették. A természeti jelenségek általános összefüggését nem mutatták ki részletekben, ez az összefüggés a görögök számára a közvetlen szemlélet eredménye. Ebben van a görög filozófia fogyatékosága, aminek következtében később más szemléleti módoknak kellett helyét átengednie. De ebben van fölénye is valamennyi későbbi metafizikai

ellenfelével szemben. Ha a metafizikának igaza volt a görögökkel szemben a részletekben, a görögöknek igazuk volt a metafizikával szemben egészben véve. Ez az egyik oka annak, hogy mi a filozófiában, éppen úgy, mint olyan sok más területen, újra és újra ama kis nép teljesítményeihez vagyunk kénytelenek visszatérni, melynek egyetemes tehetsége és tevékenysége olyan helyet biztosított számára az emberiség fejlődéstörténetében, amilyenre egyetlen más nép sem tarthat valaha is igényt“ (*Anti-Dühring*. Budapest, 1950. 346—347).

Engels elismeréssel adózik az anyag önmozgására, a mozgás elpusztíthatatlanságára vonatkozó elveknek, amelyeket a filozófia jóval kísérleti igazolásuk előtt hirdetett meg. „Ez a következtetés elutasíthatatlan volt, mihelyt a világegyetemről felismerték, hogy testek rendszere, összefüggése. Mivel pedig ehhez a felismeréshez a filozófia jutott el, jóval előbb, semmint az a természettudományban hatékonyan érvényre jutott, érthető, miért vonta le a filozófia teljes kétszáz évvel a természettudomány előtt azt a következtetést, hogy a mozgás nem teremthető és el nem pusztítható. Sőt az a forma, amelyben ezt tette, még mindig fölötte áll a mai természettudományos megfogalmazásnak“ (*A természet dialektikája*. Budapest, 1952. 80).

Miközben a filozófia érdemeit méltatja, Engelsnek nem *akármilyen* filozófia lebeg a szeme előtt, hanem a kibontakozó materializmus és dialektika életképes filozófiája. Csakis ez utóbbi fölényét hangsúlyozza a tudomány empiriába merülő korszakának kezdetleges általánosítási kísérleteivel szemben.

Még jobban kidomborítja Engels a filozófia szerepét a második szakaszban, amikor a filozófia tudománnyá válik, a szaktudományok pedig — amennyiben fejlődni akarnak — nem mondhatnak le többé a filozófia nyújtotta módszertani útmutatásról. Hogy a filozófia a tudomány rangjára emelkedett, az elsősorban a szaktudományokban bekövetkezett ugrás-szerű fejlődésnek köszönhető. E szaktudományok elméleti tudományokká váltak, s így lehetővé tették a filozófia számára az egyetemes kölcsönhatásnak, az anyag önmozgásának, a mozgás mennyiségi és minőségi elpusztíthatatlanságának, a tudat anyagi eredetének a bizonyítását. Más szavakkal, Engels megállapítása szerint a XIX. század derekára a szaktudományok eljutnak arra a szintre, hogy egyfelől a megfigyelés és a kísérlet, másfelől az elméleti általánosítás révén ki tudják mutatni az objektív és szubjektív valóság dialektikus jellegét. Egységbe foglalva lehetővé teszik egy *tudományos* filozófiának, az *általános* tudományának a létrejöttét. Ez a filozófia a materialista dialektika. Hozzá képest a hegeli dialektika legjobb elemeiben is túlhaladottá válik: „Ahogy a hőanyagelmélet viszonylik a mechanikai hőtanhoz, ahogy a flogisztikus elmélet viszonylik Lavoisier elméletéhez, úgy viszonylik a hegeli dialektika az ésszerű dialektikához“ (*Anti-Dühring* 350).

Mi a legfőbb érdeme ennek az új filozófiának? Az, hogy olyan *világnézet*, amely fő összetevőiben a szaktudományok eredményeire támaszkodik. Olyan filozófia, amely adott ponton kiveti magából az önkényes spekulációt, s ezáltal formájában megszűnik, csak tartalmában marad meg. Azzal a túlnyomórészt spekulatív természet- és történelemfilozófiával, amely az összefüggéseket nem a valóságban keresi, hanem önkényesen beleszerkeszti, Engels élesen szembeállítja a tudományos filozófiát,

amely nem lehet más, mint dialektikus materialista. A modern materializmus a régi materializmus maradandó alapjaihoz „még hozzáfűzi a filozófia és természettudomány kétezer éves fejlődésének és magának e kétezer éves történelemnek egész gondolati tartalmát. Egyáltalán nem is filozófia ez már többé, hanem egyszerű világnézet, amelynek nem egy külön tudományok-tudományában, hanem a tényleges tudományokban kell beválnia és tevékenyen hatnia. A filozófia tehát itt »megszűnt«, azaz »túlhaladott is, fenntartott is«: túlhaladott formájában, fenntartott tényleges tartalmában“ (*Anti-Dühring* 143).

Ezen a ponton fölmerül néhány kérdés.

Az első kérdés: valóban úgy gondolta-e Engels, hogy a filozófia elvetethető és a tudománnyal helyettesíthető? Akik így értelmezik Engels szavait, rendszerint a pozitívizmussal is rokonítják őt. Arra az állítására hivatkoznak, hogy a tudomány elégséges önmagának, hogy eszerint a filozófia ontológiai minőségében feleslegessé válna, s legfeljebb a gondolkodás sajátos tanaként maradna fenn. „Csak ha a természet- és történet-tudomány magáévá teszi a dialektikát — írja Engels — válik majd feleslegessé az egész filozófiai limlom — a tisztán a gondolkodásról szóló tanon kívül —, tűnik majd el a pozitív tudományban“ (*A természet dialektikája* 220). Másutt, nevezetesen az *Anti-Dühring*ben, Engels hangsúlyozza, hogy a modern materializmus lényegénél fogva dialektikus, és nincs többé szüksége a többi tudomány fölött álló filozófiára. „Mihelyt minden egyes tudomány elé azt a követelményt állítjuk, hogy tisztázza helyét a dolgok és a dolgok ismeretének egyetemes összefüggésében, az egyetemes összefüggésnek minden külön tudománya fölöslegessé válik. Ami akkor az egész eddigi filozófiából még önállóan megmarad, az a gondolkodás és a gondolkodás törvényeinek tana — a formális logika és a dialektika. Minden más feloldódik a természet és a történelem pozitív tudományában“ (*Anti-Dühring* 27).

Az idézett helyek — összefüggésükből kiragadva — alapot adhatnak az említett értelmezésre. Mégis úgy vélem, Engels gondolkodásának szelleme, amint az alapvető bölcséleti műveiben megnyilvánul, amellett szól, hogy a filozófia, sajátos problémáival és megoldásaival, önállóan létezzék általános világképként is, ismeretelméletként is. Mindenekelőtt azért, mert Engels a dialektikát egyetemes tudományként, „a természet, az emberi társadalom és a gondolkodás általános mozgási és fejlődési törvényeinek“ tudományaként fogja fel (*Anti-Dühring* 146). Ha pedig a dialektikát minden mozgás legáltalánosabb törvényeinek tudományaként fogjuk fel, akkor „ebben benne van, hogy törvényeinek érvényeseknek kell lenniök a természet és az emberi történelem mozgására éppúgy, mint a gondolkodás mozgására“ (*Anti-Dühring* 386).

Ha elismerjük, hogy Engels szerint a filozófia nem tűnik el, hanem új, lényegében nem-spekulatív alakot ölt, akkor meg kell kísérelnünk kimutatni, miben különbözik a *filozófiai* vizsgálódás a tudományostól. És itt már nem általában vett filozófiáról van szó, hanem hiteles filozófiáról. E tekintetben Engels véleményét a következőkben lehetne összefoglalni: a tudományos filozófia, a materialista dialektika az általánosról szóló tanként fogható fel; mint az általánosról szóló tan a szaktudományokra támaszkodik, de meg is haladja ezeket látókörének szélességénél, a világról és a megismerésről vallott nézeteinek tágabb hatókörénél fogva. „A

miszticizmustól megszabadított dialektika feltétlen szükségessé válik a természettudomány számára, amely már elhagyta azt a területet, ahol a merev kategóriák... még elegendők voltak házi használatra“ (*A természet dialektikája* 215). Ebből nyilvánvalóan következik, hogy a tudósoknak szükségük van magasrendű filozófiára. Ennek alapos és rendszeres elsajátítása igen hasznos módszertani útmutatással szolgál számukra, megóvjá őket az egyoldalúságtól, szubjektívizmustól, szüklátókörségtől, lényegében tehát a metafizika buktatóitól. És éppen ez az általa támasztott követelmény mutatja, mennyire meg volt győződve Engels a filozófia szükségességéről.

A filozófiai és a tudományos megismerés összevetése során felmerülő másik kérdés az, hogy mennyiben lehetnek előremutatóak, termékenyek, ösztönzőek a kutatásra nézve a világmagyarázó és módszertani alapelvek. Engels tökéletesen meg volt győződve ezen elvek ösztönző erejéről, s nemcsak elméletileg igazolta, hanem munkáival tanúsította is ezt az ösztönző erőt. Így a mozgás mennyiségi és minőségi elpusztíthatatlanságára vonatkozó elvnek a következetes érvényesítése lehetővé tette Engels számára, hogy meglássa a hőhalál-elmélet ingatagságát: „A kérdés végérvényesen csak akkor oldódik meg, ha kimutatják, hogyan válik a világűrbe kisugárzott hő ismét felhasználhatóvá... De meg fogják oldani, ez éppoly biztos, mint az, hogy a természetben nem történnek csodák és hogy a ködgolyó eredeti hőjét nem csoda által, a világon kívülről kapja“ (*A természet dialektikája* 294).

Hasonlóképpen, szilárd hite a kölcsönhatások és főként az ellentmondások egyetemességében hozzásegítette annak a tételnek a megfogalmazásához, hogy sohasem lesz lehetséges a vonzás és a taszítás erőinek végleges kiegyenlítődése: „Mihelyt a dialektika eddigi természetismeretünk eredményeiből kimutatta, hogy egyáltalán minden poláris ellentétet a két ellentétes pólus egymásra gyakorolt kölcsönhatása idéz elő, ... a taszítás és vonzás végleges kiegyenlítődéseről nem lehet szó...“ (*A természet dialektikája* 82).

A világ anyagiságára, a mozgás örökkévalóságára, a tudat anyagi meghatározottságára vonatkozó materialista filozófiai nézetek nagyfokú, már a bizonyossággal határos igazolhatósága az a legfőbb érv, amelyet Engels a módszertani elvek termékenysége mellett felhoz. Másodlagos bizonyítékokra is hivatkozik; ide tartozik az általánosítás és extrapolálás, amelyre a filozófiai jellegű ítéletek körében lehetőség nyílik, ha ezek a szaktudományok adatain nyugszanak. Az anyagiság elve, „az a bizonyosság, hogy az anyagi világon kívül nem létezik még egy külön szellemi világ is, a reális világ hosszú és fáradságos vizsgálatának eredménye, y compris az emberi agy termékeit és eljárásait“ (*Anti-Dühring* 353). Vagy: „... tapasztalatból és elméletből tudjuk: az anyag, akárcsak létezési módja, a mozgás, megteremthetetlen...“ (*Anti-Dühring* 395).

A filozófiai tételekben rejlő nagyobb bizonyosság és extrapolálási lehetőség azonban nem fedte el Engels szeme elől a valóban dialektikus filozófiai vizsgálódáshoz elengedhetetlen alkotó kételkedés és kritikai szellem jelentőségét. Miben nyilvánul meg Engelsnél ez a tudományos óvatosság, ez az alkotó kétely? Mindenekelőtt az abszolút és a relatív igazság fogalmának tisztázásában, annak kimutatásában, hogy az emberi ismeretek — az egyéniek is, a társadalmiak is — történelmileg megha-

tározottak, örökké tökéletesíthetők, és ezért felülvizsgálhatóak, ha a legfőbb döntőbíró, a valóság megköveteli.

De ez a kritikai beállítottság nem ingathat meg abbéli meggyőződésünkben, hogy a valóság dialektikus természetű, és hogy a dialektika a modern gondolkodás legnagyobb vívmánya. Hegelben — éppen úgy, mint később Lenin — a dialektikus gondolkodást dicsőíti Engels a metafizikus materializmussal szemben: „Hegelnél a természettudományok összefoglalása és ésszerű csoportosítása nagyobb tett, mint az ő egész materialista fecsegésük“ (*A természet dialektikája* 215). Márpedig éppen az ésszerű dialektika kidolgozásában és érvényre juttatásában áll Engels időszerűsége. Korunkat teljesen áthatja a dialektika; a valóságban és a tudományban az egyetemes összefüggés, kölcsönhatás és önmozgás újabb és újabb oldalai tárulnak fel. Majd száz év távolából olvasva újra Engelst, örömmel fedezzük fel, hogy életművének mélységesen dialektikus szelleme a máé, hogy módszertani elvei nem vesztek termékenysé-
gükből.

Persze, gyakran bukkanunk Engelsnél ellentmondásokra. Egyetlen példát említenék itt, az egyetemes keletkezéstörténet példáját. Engels egyfelől magasztalja Hegelt az egyetemes fejlődés elméletéért, másfelől — és erre esik a hangsúly — különbséget tesz fejlődés és létrejövés között. Jó példája ez a működőben lévő filozófiai előrejelzésnek. A világegyetem képét néhány alapelv együtthatása alakítja ki: a mozgás örökkévalósága, mennyiségi és minőségi elpusztíthatatlansága, a létrejövés mint a visszafordítható és visszafordíthatatlan, szükségszerű és véletlen egy-sége. Mindebből Engels végül is arra következtet, hogy az egyetemes létrejövés nem egyéb, mint a világegyetem története, ezt pedig nem örökös fejlődésként, hanem létrejövés-ként, a kozmikus anyag körforgása-ként kell felfognunk, olyan mozgásként, amelynek során visszafordítha-tatlan minőségi változások mennek végbe a felfelé ívelő és a hanyatló szakaszokban egyaránt.

Más példákat is idézhetnénk arra, hogy maradandó eszmék elavultak-kal keverednek Engelsnél. A maguk idején újszerű nézetek közül nem egy túlhaladottá vált. De ezeknek is megvan az az érdemük, hogy alap-jául szolgáltak a nyílt filozófiai vitákban kibontakozó későbbi tagadás-nak. Éppen életművének ez a nyitottsága élteti Engelst. Ő tudta a leg-jobbban, hogy semmi sem abszolút a világon, kivéve az örök mozgást.

A TÁJTÖRTÉNETKUTATÁS NÉHÁNY KÉRDÉSE

A szépirodalom úgyszólván már megszületésekor felfedezte a tájban rejlő lehetőségeket, s Goethével a tájkultusz a művelődéstörténetbe is bevonult. Később a szaktudományok kezdték feltárni a természeti és kultúrtájak egyéni, külön világának egy-egy oldalát, s ennek eredményeképpen a XIX. század második felében már terebélyessé vált a tudományok közös fájának egyik hajtásaként a tágabb értelemben vett *tájkutatás*. Sajnos, a közben felhalmozódott tapasztalatok ellenére, a tájkutatás kérdései máig sincsenek rendszerbe foglalva. A történetkutató természetesen nem vállalkozhat egymaga olyasmire, ami a társadalom- és természettudományok közös feladata; egy ilyen eleve reménytelen próbálkozás helyett saját kutatási területem, az erdélyi kapitalizmus korának néhány táj- és területtörténeti problémáját érintem. Nem ezek megoldásának illúziójával, hanem egy régtől esedékes eszmecsere lehetőségének gondolatával.

A tájtörténet műfajilag a helytörténet körébe sorolható, annak egyik ágazata. Ha pedig ez így van, mentesít attól, hogy annak sajátos kutatási módszerére kitérjünk, hiszen ezekre az érdeklődő választ találhat a szakfolyóiratok mellett többek között a *Korunk* 1969. évi áprilisi, helytörténettel foglalkozó számában. Előrebocsátva, hogy a helytörténetkutatás utóbbi megélénkülése ellenére (lásd a *Művelődés* 1970. februári számát) a tájtörténetnek még a fogalmával is ritkán találkozunk historiográfiai irodalmunkban, nem tartjuk fölöslegesnek, ha annak általánosabb vonatkozásait érintjük. A kérdéssel már csak azért is érdemes foglalkozni, mivel Erdélyben a tájkutatásnak gazdag hagyományai vannak. Gondolok itt elsősorban a Bánság-, Máramaros-, Mezőség- és Székelyföld-kutatásra, a Nyugati-havasok vidéke és az aradi tájak feltárásának hagyományaira. Különösen a XIX. század második fele s a XX. század eleje volt ilyen eredményekben gazdag. A tájtörténetkutatás természetesen *országos* feladat: nincs is olyan vidék hazánkban, ahol ma odaadó, különleges fáradozással ne foglalkoznának kutatóink a helyi sajátosságok részletekbe menő feltárásával.

Bármennyire közel állanak egymáshoz, egyenlőségi jelet mégsem tehetünk a helytörténet és tájtörténet közé; utóbbinak is megvan a saját, jól körülhatárolható kutatási tere: egy *tájegység*, *vidék* múltja. Ebben az esetben műfajilag önálló történeti vállalkozásról, illetve munkáról van szó. Viszont, ha egy tájegység komplex vagy legalább többoldalú feltárása, múltjának és jelenének bemutatása kerül valahol napirendre, a táj története — s következképpen a történészi munka — úgy aránylik hozzá, mint rész az egészhez.

A tájtörténetkutatás időszerűsége mellett szól az a tény, hogy bár bizonyos tájegységek máig is sokat megőriztek sajátosságaikból, ezek a sajátosságok mégis a múlt realitásai. Ugyanis az iparosodás állandóan fokozódó üteme, az ipar eléggé nem méltányolható arányos területi elosztása, valamint a mindenképpen kívánatos városiasodás együttes hatásukban nagymúltú agrártájak történelmi „couleur locale”-jának további gyors fakulását vonják maguk után, s ezzel egyszerre apad-

nak el a tájtörténet helyi forrásai is. Néhány esetben egész tájak változtatják meg arculatukat, alakulnak át önmaguk ellentétévé: a Hunyad megyei vízgyűjtő létesítésével falvak s egyéb létesítmények tűntek el örökre a térképről (e terület szak szerű néprajzi monográfiáját Nicolae Dunăre vezetésével kutatókollektíva írta meg, melynek történeti része Belu Sabin kolozsvári történész munkája). A Vaskapu vidékének metamorfózisa szemünk előtt zajlik (történetének feltárását akadémiai komplex kutatócsoport végzi).

Nyilvánvaló, hogy a hely- és tájtörténet merev szembeállításra mesterkéltnél lenne, hiszen bizonyos értelemben a helytörténet (nálunk általában falutörténet és várostörténetet értenek ezen) a tájtörténethez szállít anyagot. De — véleményem szerint — az utóbbi perspektívái nagyobbak lehetnek, mint a szűken értelmezett helytörténeté, hiszen ez csak hosszadalmas idő után mutathat fel mennyiségileg is (ez itt igen fontos!) jelentős eredményeket. Viszont az eddiginél körültekintőbb tervezéssel, a kutatók gazdaságosabb elosztásával és további szakosításával, amit egyébként pártunk új tudománypolitikája annyira hangsúlyoz, valamint a vidéki történelemtanárok szakköri tevékenységének ilyen irányú megszervezésével a történelem valamely szakaszában vagy az emberi tevékenység bizonyos területén jelentős szerepet játszott tájegységek vagy területi egységek történetének feltárása néhány éven belül megvalósítható szép feladat lehet.

S talán hasznos is, mert igénylése az általános történetírás részéről is jelentkezett, melynek továbblépéséhez a különböző tájak közti egyező jegyek és sajátosságok s nem utolsósorban a tájegységek közötti kapcsolatok érdekes kérdésének a kimunkálásával járulhat hozzá. Találhatóan írja Imreh István, hogy a történettudomány a sajátos egységek „legfőbb jellemvonásainak feltárása nélkül éppen az általános törvényszerűségek megállapítása terén” nehezen tudna „új, helytálló következtetésekig eljutni” (*Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején*. Bukarest, 1956. 6).

Nem kevésbé fontos, hogy jellegzetes tájaink múltjának feltárása társadalmi igény is: a sajtó s ezen belül a romániai magyar sajtó magatartása jól tükrözi ezt, hiszen az elmúlt két évben s a mostaniban az *Igazság*, a *Falvak Dolgozó Népe*, a *Művelődés* és a *Hargita* néhány patinás vidékünk (Bihar, Kalotaszeg, Mócvidék, Erdővidék, Gyergyói-medence, Gyimes-völgye, Szilágyság) történetét és mai valóságát mutatta be olvasóinak. Valószínű azért, mert így véli jobban betölthetni művelődéstörténeti hivatását, nem is sejtve, hogy ezzel az erdélyi sajtó egyik jelentős hagyományát eleveníti fel. Mindezek feljogosítanak annak feltételezésére, hogy szélesebb olvasóközönséghez szóló, vaia mely tájegység történetét tárgyaló könyv szintén elkelne könyvpiacunkon.

Amint a felsorolásokból is kiderül, nagyon nehéz olyan meghatározást adni, amely minden tájegységre érvényes. Ugyanis mialatt a földrajzi táj fogalma jól kidolgozott, a tájegység fogalma lazább, pontatlanabb. A *Magyar Nyelv Értelmező Szótára* szerint ez „a természeti, földrajzi adottságok alapján a gazdasági és társadalmi tényezők hatására kialakult gazdasági területi egység”. Nyilvánvaló tehát, hogy a tájegységet létrehozó feltételek részben társadalmi jellegűek, és így a történelem folyamán kialakulhattak s valóban létre is jöttek a földrajzi egységeken túlmenően gazdasági, nyelvi, etnográfiai, valamint más szempontból egységes területek is. Az adott feltételek megváltozása aztán maga után vonta a tájegységek és területi egységek megfelelő irányú átalakulását.

Országunkban a változatos földrajzi tájadottságokat kihasználva az emberi tevékenység folyamán számos, sajátos arculatú egység alakult ki. Gondolunk itt elsősorban olyan nagy „történeti” táj- vagy területi egységekre, mint a Bánság,

Máramaros, a Székelyföld vagy — a Kárpátokon túli részekre tekintve — Dobruza és Olténia; ezek neve mögött nemcsak a táji feltételek gazdag változatosságát látjuk, de ott érezzük a történelem formáló kezét is. E területeknek a történelem bizonyos szakaszaiban saját külön státusuk volt, s egyéniségük jogi helyzetükön túlmenően természetesen gazdasági és társadalmi fejlődésük tekintetében is szembe-tűnő. A nagy táj- és területi egységek mellett vagy azokon belül nem feledkezhetünk meg a kisebb tájegységekről, az ún. vidékekről, medencékről. A már említettek mellett a Barcasági-medence, a Mezőség, Aranyosvidék, Avasvidék, Nyárádmente, Csíki-medence, Szépmező vagy az aradi Hegyalja s más tájegységek és vidékek települési, népességi viszonyait, gazdasági fejlettségi fokát, a művelődés fejlődési sajátosságait, a szokásokat, a nyelvjárást a szakember is csak akkor képes helyesen értelmezni, ha alaposan utána néz történetüknek. Mindez eléggé bizonyítja a tájtörténet művelésének szükségességét azért is, mert a történelemre szintén érvényes: a sajátos, a konkrét gazdagabb, mint az általános.

*

Erdély társadalmának nagymérvű területi differenciáltsága feudális örökség. Jellemző ezzel kapcsolatban a *Kolozsvári Közlöny* 1857. augusztus 11-i számának egy kis közleménye. Íme: „Ha a Meszesen által jön az ember, azt kérdik: Erdélyből jön az úr?, tehát Szilágy nem Erdély. Ha csíki és háromszéki székelytől kér-dem, honnan való és hová utazik, azt feleli: a Székelyföldről, s megyen be Erdélybe, tehát ezek sem erdélyiek. Ha a barcasági és fogarasvidéki románt kér-dem, azt mondja: jövök a cárá Oltulujból és utazom Ardealba, tehát a Barcaság és Fogarasvidék sem Erdély.“ Bár a történelmi fejlődés alapvetően nem kanyarodott más utakra, a viszonyok sokszínűsége s az eltérések léte történelmi tény. Ehhez logikusan kapcsolódik az a kérdés, milyen irányban haladt e tájak fejlődése a kapitalizmusban, s hogy e korszakra van-e létjogosultsága a táj- és területtörténelmi kutatásnak? A kérdés elméleti és gyakorlati választ igényel.

Azok a helytörténészek, akik nemleges választ adnak, a kapitalizmus nivelláló — haladó — áramlatára hivatkoznak, mely eltünteti a feudalizmus ásta, mélyítette szakadékokat a tájegységek között. Ez az álláspont, bár indokolásának kiindulópontja helytálló, egészében véve tarthatatlan. Egyrészt, mert nem számol a történetiség elvével, s azért is, mert egyoldalú. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Kelet-Európában a kapitalizmus, mely úgy is felfogható, mint annak egyik táji változata, más történelmi utakon fejlődött ugyanabba az irányba, mint Nyugat-Európában. Ott a feudalizmus gyökeres felszámolása, Keleten a feudális hagyományok beépülése az új rendbe volt a későbbi eltérések egyik fő forrása (bizonyosan nem véletlenül, ennél a problémánál mindig Steinbeck *Érik a gyümölcs* című regényének az a fejezete jut eszembe, hol a bank által földjükből kiperelt kúsfarmereknek még a tanyáit is szétverik napok alatt a traktorok, mert útjában állottak annak, hogy az ültetvény számára szükséges nyílegyenes barázdákat kivághassák. Erdélyben éppen a hagyományok ereje következtében háromnegyed évszázad sem bizonyult elegendőnek, hogy a határtagositásokat véghez vigyék, pedig ez volt az alfája az ésszerű gazdálkodásnak).

Másrészt, amikor a kapitalizmus fokozottabb vagy lanyhább ütemben valóban eltüntette a helyi autonómiákat, a területi kiváltságokat, ami által a régi rendi világ strukturális különbözőségeit területi szempontból a kiegyenlítés felé terelte, a másik oldalon megteremtve a szakosodás feltételeit, s annak csiráit is létrehozva, a termelés területén új válaszfalakat húzott a tájegységek közé, esetleg

új egységes területek kialakulását mozdította elő. A tájegységek kapitalizmuskori történetének vannak tehát olyan részben öröklött, részben új sajátosságai, amelyek kutatása a tájtörténet feladatkörébe esnek. Ilyen értelemben legyen szabad utalni arra, hogy Lenin *A kapitalizmus fejlődése Oroszországban* című művében a mezőgazdasági viszonyokat tájegységenként tárgyalja. Hazai vonatkozásban Orbán Balázs (*A Székelyföld leírása*), majd később Bözödi György vállalkozása (*Székely bánja*) ugyancsak nyomós érv. De hivatkozhatunk Ion és Iuliu Enescu *Ardeal, Crişana, Banatul şi Maramureşul* című, 1920-ban kiadott gazdaságtörténeti jellegű munkájára vagy az egyik legsikerültebb gazdasági monográfiára, mely *Arad vármegye közgazdasági leírása* címen jelent meg, s amelynek szerzője, Gaal Jenő, a megye mezőgazdaságát nem „járások, hanem külön gazdasági egységeket képező fővidékek szerint” mutatta be már 1898-ban.

A választóvonalak meglétét s fejlődési irányát hangsúlyozva L. Munbyval, a cambridge-i szabadegyetem marxista szemléletű előadójával, a helytörténet európai híru szaktekintélyével valljuk, hogy a vidék és ország, a helytörténet és országos történelem viszonya „alapjaiban változik meg, mikor valaki azt a kort kezdi tanulmányozni, melyben például a vasútvonalak kiépültek” (*Az angol helytörténet és amatőr művelői. Századok*, 1966. 6). Mindenekelőtt: a tájegységek történetének kutatása a kapitalizmusban nem nélkülözheti a külső hatások figyelembevételét. Lényeges ez azért is, mert az erdélyi tájegységek története a különböző etnikumok nemzeti sajátosságai mellett a kölcsönhatásokat is jól mutatja, s így egy korszerűen megírt tájtörténet, mivel magában foglalja azt is, amit egy vidék adott, s azt is, amit kapott, nem elválaszt, hanem a jobb, kölcsönös megismerést, az évszázados együttélés tudatosítását szolgálja, mégpedig azon a fronton, ahol sok a tennivaló, a történelemén, s ugyanakkor a nemzeti s nemzetiségi önismeret hathatós eszköze lehet.

*

Nem szorul különösebben bizonyításra, hogy nálunk a tájegységek múltja alapvetően agrármúlt. Ebből az is következik, hogy a tájtörténet alapjait az *agrártörténeti kutatások* rakhatják le, melyek felölelik egy-egy vidék agrárviszonyainak s a termelőeszközöknek a fejlődéstörténetét. A tájtörténeti kutatás lehetőséget ad a nép, a közösség tájformáló, teremtő munkájának, anyagi és szellemi műveltsége jellemző jegyeinek megörökítésére, a táj fejlesztésében és megőrzésében játszott szerepének ábrázolására. Lehetőséget ad a néptömegek mindennapi életébe való betekintésre. Az ilyenformán felfogott tájtörténet megőrizheti a gazdaság- és társadalomtörténet, a politika- és művelődéstörténet kívánatos arányát.

A táj- és agrártörténet 1848 utáni erdélyi problémái közül — mint amelyek a sajátosságok meglétét, illetve fejlődési irányát nyomjelzik s a tájtörténet és agrártörténet kapitalizmuskori szoros kapcsolatát bizonyítják — kettőt emelünk ki. Nevezetesen az agrárviszonyok alakulásának táji problémáit s a mezőgazdasági termelés területi szakosodásának kezdeteit. A tulajdonviszonyok alakulása a társadalom struktúráját, a parasztság életmódjának fejlődését határozta meg vagy befolyásolta lényegesen. Ezek fejlődési iránya világos: a jobbágyrendszer 1848-as megszüntetése s a gyakorlati megvalósítást szabályozó későbbi pátensek nyomán az agrárviszonyok mindegyik eleme előbb-utóbb a kapitalista viszonyok hatása alá került, s az egységesülés irányába fejlődött (Kovács József: *Adatok az 1848 utáni erdélyi tőkés mezőgazdaságról*. Bukarest, 1957). De nem egyformán. A nagy eltérések vázolására a volt kiváltságos területek, tájak s a feudalizmus klasszikus útját járó területek néhány jellegzetes példáját említjük.

Kiváltságos területeken mindenekelőtt az erdélyi román és székely határvidékeket értjük, ahol a társadalomfejlődés többek között abban tért el a többi területekétől, hogy ott a nép széles rétegei elkerülhették a jobbagysorsot, s így e területek történetének alakulása is specifikus útra kanyarodott. E tény kihatása megszeménően érvényesült a XIX. század második felében is. Íme néhány statisztikai adat az 1893-as állapotra vonatkozóan:

A közösségi (közirtokossági) és közösségi földek aránya megyénként az összterület %-ában

Beszterce-Naszód	42,01
Brassó	58,76
Fogaras	39,06
Szeben	57,76
Háromszék	45,76
Csik	44,26

A statisztika jól mutatja, s ezt más források is megerősítik, hogy a felsorolt megyékben a magán földbirtoktulajdon mellett a parasztság létalapját a közös vagy (erdő és legelő) biztosította. S mivel éppen ezeken a területeken a sajátos történelmi fejlődés következtében a nagybirtokrendszer is lényegesen kisebb mérvben tudott elterjedni, mint a volt megyei (nem kiváltságos) területeken (Háromszék egyes vidékei, különösen azok, amelyek 1876-ig Felső-Fehér megyét alkották, itt kivételt képeznek), a kisparaszti tulajdon vált általánossá, mely létrehozta a neki megfelelő társadalmi formációt és életmódot. Ennek a közösségnek az volt az egyik jellegzetessége, hogy életrendje megkövetelte — főként a közösségi birtokoknak majdnem hihetetlen súlyú továbbélése következtében (összehasonlítási alapként: Kolozs megyében csak 12,29 %, Torda-Aranyosban 18 %, Szolnok-Dobokában 10 %) — a régi földközösségek számos funkciójának további fennmaradását, bár ezeket is egyre jobban maguk alá gyűrték a kapitalista viszonyok. Mindenesetre ez a kisgazda-társadalom a régi demokratikus önkormányzat sok jellegzetességét őrizte, sőt bizonyos értelemben a paraszti önkormányzat utolsó — egyre gyengülő — formája volt. De alkalmas keret arra, hogy a százados népi műveltség kincseinek, a tájegység társadalmi szokásainak megőrzését és továbbfejlődését elősegítse. Kodály Zoltán nem utolsósorban éppen a Székelyföldön végzett nézenekutató útjainak egyik revelációjaként említi, hogy itt „a népdal... páratlan virágzás korát élte“ (*A magyar népzene*. Budapest, 1952). Rá kell mutatnunk arra is, hogy a zárt-sággal és az őstermelő életformával járó konzervatív erők a legtöbb esetben fékeztek a gazdasági haladást. A hagyományok ápolása és ennek tudata viszont erős önértetet teremtett e vidékek lakóiban.

Bizonyos szempontból eltérő viszonyok uralkodtak ott, ahol a feudalizmus legtipikusabb intézménye, a jobbagyság általánossá vált, s felszámolása is egységesebb elvek és intézkedések szerint mehetett végbe. Ezeken a területeken, amelyek Erdély nagyobbik felét jelentették a kapitalizmus idején is uralkodó maradt a nagybirtokrendszer, meghatározva az agrárviszonyok jellegét. Itt a parasztbirtok csak annak érdekeihez igazodva, annak árnyékában létezhetett. Ennek következtében társadalmának a kiváltságos területekétől már a jobbagyfelszabaduláskor elűző szerkezete hovatovább a feudalizmus és kapitalizmus kompromisszumának jegyeit viselte magán. A legjellemzőbb példát Erdély egyik nagy tájegysége, a Mezőség mutatja, mely a nagybirtokrendszer tipikus hazája volt Erdélyben. Itt a 100 holdon felüli nagybirtokok az össz-földterületnek legalább 60—65 százalékát foglalták el

(a történelmi Erdélyben ez az átlag kb. 30 %; az ellenpontok: Brassó megyében 6,44, Beszterce-Naszódon 10, Szeben megyében 10, Fogaras megyében 13%. Rendkívül erőteljesen kidomborodik ezekben az esetekben a közösségi-községi birtok és a magán-nagybirtok elterjedtségének fordított viszonya). Viszont az agrárproletariátus: a napszámosok, gazdasági cselédek, zsellérek, hónapos- és vándormunkások aránya a parasztságon belül ötven százalék körül mozgott. A földbirtokmegoszlás és a társadalmi viszonyok hasonlósága a Bánság, Arad, Bihar és Szatmár megye alföldi részeinek viszonyait juttatja eszünkbe, bár ezeken a területeken a kapitalizmus sokkal fejlettebb volt, mint a Mezőségen.

Egy másik lényeges kérdés a tájtermeléssel kapcsolatos. A mezőgazdasági termelés táji jellegű szakosodása egyrészt a természeti tényezők, másrészt a piac befolyására kezdett kialakulni. A kapitalizmus kezdeteivel egyidőben a nagyobb városok mellett zöldség- és gyümölcsövezet jött létre. Példaként említhetjük az ún. „murokországot“ a Nyárádméntén, a „dinyés falvakat“, a szőlővidékek további kiszélesedését. Ugyancsak a városi fogyasztópiac hatására tértek át a tejtermelésre jó néhány vidéken. Ahol a továbbfejlődés feltételei hiányoztak, ott az ún. paraszti mellékfoglalkozások vagy vándormunka üzésével próbált a parasztság a válságból kijutni.

A kapitalizmusnak a vasúthálózat és az olcsó vízi közlekedés megvalósítása következtében létrejött minőségi továbbfejlődése új feltételeket teremtett: a belső piac mellett a távolabbi városok vagy külpiacok hatása egyszeriben beleszólt a termelés profiljának alakulásába. A bánsági és Arad vidéki gabonatermelő övezet gyors fejlődése is az előbbiekkal állott kapcsolatban.

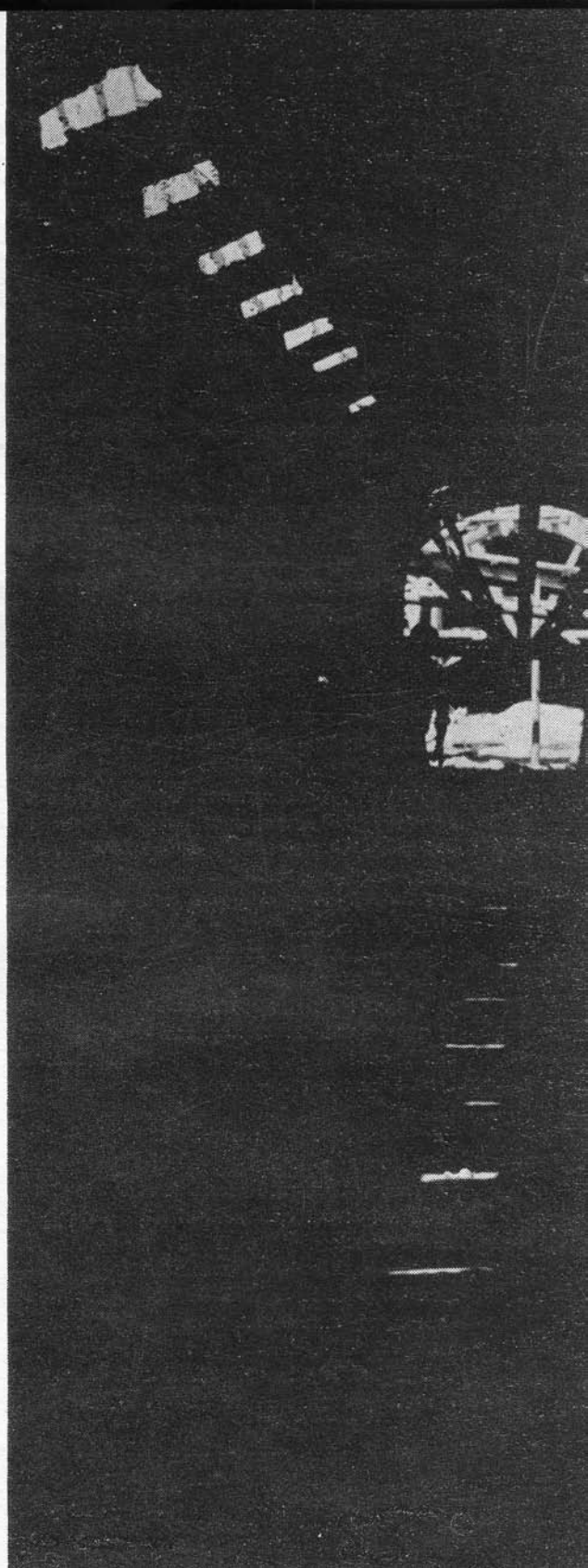
Az élelmiszeriparnak a tájegység termelési struktúráját formáló szerepe nyilvánvaló. Egy-egy cukorgyár, nagy műmalom, olaj- vagy dohánygyár saját termelési övezetet alakított ki (ami lehetett távolabbi területen is). A Barcaság rendkívül gyors ütemű fejlődését nem kis mértékben köszönhette annak, hogy a botfalusi cukorgyár és a brassói nagy vajgyár minden más erdélyi tájegységnél hamarabb hozzászoktatta a vidék gazdatársadalmát a tőkés ártermelés követelményeihez.

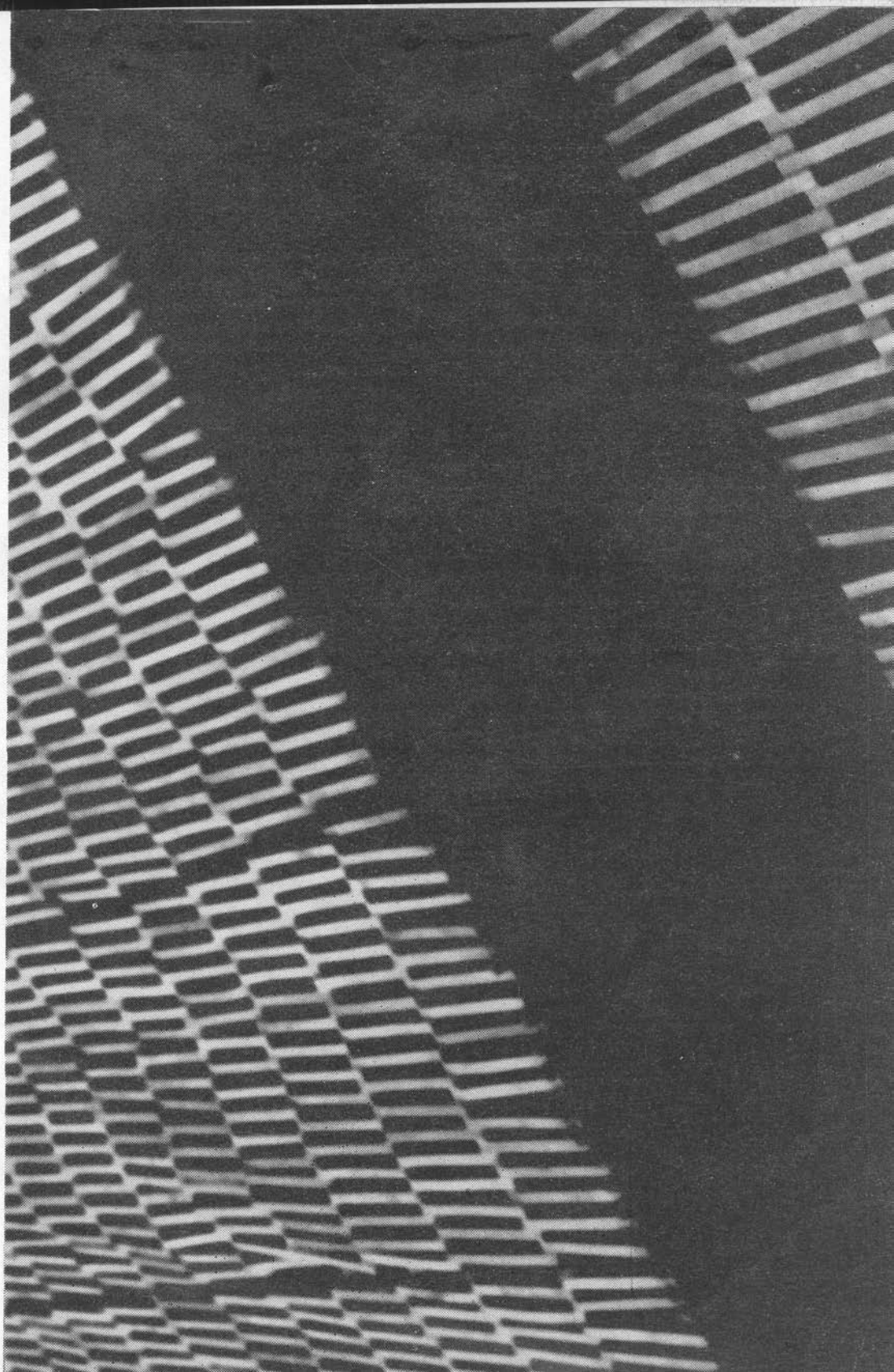
Természetesen a tájtörténeti kutatásnak majdnem megszámlálhatatlan témája lehet. A művelődés fejlődésének kérdései, a népi kultúra sorsa a kapitalizmus körülményei között, a településhálózat történelmileg kialakult formái és típusai, illetve azok táji sajátosságai ugyancsak szót kérnek a tájtörténetben, amelynek egyik erősségét jelenti a társadalmi mozgalmak története is, hiszen ez mintegy sűrítve mutatja az illető vidék hozzájárulását a haladás előtt álló törzslaszok elhárításaért országos szinten folytatott küzdelemhez. Mindez egyet bizonyít: a táj- és területtörténeti kutatások létjogosultságát és szerepét az újkori társadalmi formációkban.

A pártunk IX. kongresszusa után kibontakozó decentralizáció, majd a megyésítés nemcsak a feltételeit, de — ezen a vonalon — az igényeit is megteremtette a táj kutatásnak. Így nem tartozik az utópiák birodalmába, hogy a tájegységek története akár önállóan, akár komplex feldolgozások keretében segít egy-egy táj területfejlesztési tervének kidolgozásában. A tájtörténet által feltárandó örökség beépülése mai valóságunkba, a múlttal való kapcsolattartás előmozdíthatja egy-egy tájegység, vidék gazdasági-társadalmi és kulturális arculatának, életének a kívánt irányba való fejlődését. S — ami nem mellékes szempont — óvhatja a tájakat az egyhangúvá válás nagyon is reális veszélyétől.

BORTNYIK GYÖRGY FOTÓI

1. Középpont; 2. Szorgalom

A MUNKAERŐ-VÁNDORLÁS SZOCIOLÓGIAI ELŐREJELZÉSE

A szociológiai kutatás jelenlegi fejlődésével együtt járó veszélyek egyike a tényleírás. A tényleírás olyannak tűnik bizonyos vizsgálatokban, mint hangulat, modor, illetve a megállapítással járó elégedettség. A szociológia azonban nem szorítkozhat csupán megállapításokra, a tények leíró számbavételére, a történetek post festa feljegyzésére, hanem elsősorban prospektívnek, előrelátónak kell lennie.

A prospektív kutatás alkalmazásának tág tere nyílik a különböző magatartásformák motivációinak területén, különösen a munkában, a vállalat tevékenységében való részvétel motivációját illetően. A munkaszociológiának véleményünk szerint többet kell foglalkoznia az előrejelző kutatással, hogy érzékenyebben reagálhasson a munkával, a vállalattal és a szervezési rendszerrel kapcsolatos társadalmi magatartásformák tendenciáira és változásaira.

A prospektív szociológiai kutatás több módon valósulhat meg. Ezek közül csupán a latens állapotok vizsgálatával foglalkozunk. A kutatás e típusának érdekes ismeretelméleti vonatkozásai vannak. A továbbiakban azt igyekszünk bebizonyítani, hogy a szociológiai kutatásoknak a latens állapotok felé irányítása bizonyos esetekben hatékonyabb a megismerés szempontjából, mint a már megnyilvánult magatartásformák vizsgálata, az előbbi ugyanis előmozdítja a prospektív megismerést, amely meghaladja a tények feljegyzésének szintjét, és nagymértékben attól függ, hogy a kutató milyen hozzáértéssel határozza meg a kutatás alapegységét. Más szóval, az a véleményünk, hogy vizsgálataink prospektív erőnei gyarapodhatnak, ha a kutatás egységeinek meghatározásában bizonyos módosításokkal (a rutintól való eltéréssel) végezzük el az alapműveleteket (minden tanulmány esetében). A munkaerő-vándorlásról készített tanulmányok eredményeire hivatkozunk, amelyek bizonyos módszertani vonásokat helyeznek előtérbe. (A kutatások egyes eredményei megjelentek az A Sociological Survey of Latent Manpower Fluctuation Size and Motivation — Revue Roumaine des Sciences Sociales, 1970 — című cikkben. Bővebb leírásuk az előkészületben levő Sociologia muncii: resursele umane ale întreprinderii című kötetben jelenik meg.)

A munkaerő-vándorlás (fluktuáció) tendenciájának szociológiai vizsgálata — vagyis annak a jelenségnek a kutatása, amikor az illető munkás elhagyja azt a vállalatot, amelyben az adott időpontban dolgozik — különös szemszögből nézve hasznos adatokat szolgáltat a munka motivációjáról. A vállalat elhagyásának tendenciája ellentéte a participációnak; a munkaerő-vándorlás okainak ismerete hozzájárul az integrálódás és az összetartó erő hiányának a megmagyarázásához. Az ilyen irányzatok előrejelző vizsgálata és latens állapotban való felkutatása pótlólagos ismeretanyagként felhasználható a participáció és a munka-motiváció elemzésében.

A latens állapot — eredetét tekintve vagy egy adott folyamat tetőpontjáról visszapillantva — az illető folyamatot in statu nascendi képviseli, vagyis ebben a helyzetben lehetséges, de még nem reális társadalmi magatartást jelent. Az a tény,

hogy csak lehetségest mondunk, azt is magában foglalja, hogy bizonyos körülmények között nem következik be a fejlődés a latens állapottól a valóságos társadalmi tettig.

A munkaerő-vándorlás jelenleg nagy elterjedtségű társadalmi folyamat Romániában, és széleskörű, káros következményekkel jár a vállalatok, a nemzetgazdaság életében. A vándorló munkaerő mozgásának vektorai keresztezik egymást, irányuk szabálytalan. A jelenséget más szocialista (és nemcsak szocialista) országokban is észlelték, s mindenütt rendszerint a gyors iparosítás következménye. Szociológiai kutatásának nagy elméleti és gyakorlati értéke van.

A különböző országokban végzett számtalan vizsgálatra — amelyről tudomásunk van — mégis a megállapító, főleg tényleíró szemlélet jellemző. Természetesen nem vitatjuk e tanulmányok reális értékét, de az a bíráló megjegyzésünk, hogy a ténymegállapítás alkalmazása az előrejelző vizsgálat helyett csökkenti az elemzés hitelességét, s ezzel csökken a gyakorlati alkalmazás hatékonysága is. Csaknem minden tanulmány befejezett folyamatként kezeli a munkaerő-vándorlást. Bár módszertanilag gyakran különböznek a kutatás alapegységének a megválasztásában, abban hasonlítanak egymáshoz, hogy a folyamatot végső, irreverzibilis szakaszában tanulmányozzák, s nem érdeklődnek aziránt, amit mi latens állapotnak neveztünk.

A munkaerő-vándorlás kutatásának általános módszertani dilemmája a vizsgálandó populáció konkrét meghatározására és annak a kritikus pillanatnak a megállapítására vonatkozik, amelyben a munkahelyváltoztatás fázisaitól függően a felmérést elvégezni kell. Feltevődik tehát a kérdés: mikor végezzük a kutatást — a munkahelyváltoztatók eltávoztása vagy pedig az új vállalatba történő megérkezésük pillanatában?

Ha például úgy döntünk, hogy a vállalatból távozókat vizsgáljuk (így járt el például M. Durand Franciaországban¹ és más szociológusok az NDK-ban²), homogén populációt kapunk a helyeredet szempontjából, s így a távozásnak a kutatás során megállapított motivációit összevethetjük ugyanannak a vállalatnak a körülményeivel, amelyek ezeket a motivációkat kiváltották. Ha azonban a vállalatba érkezőket vizsgáljuk, akkor az előző munkahely tekintetében nagyon heterogén populációval találkozunk (különböző vállalatok és városok). A következmények nyilvánvalók, az említett motivációk aligha összegeezhetők, s gyakorlatilag nem hozhatók kapcsolatba az előző vállalatokban uralkodó sokféle, változatos helyzettel.

A kutatás alapegységének különféle meghatározásából következő eredménykülönbségek más természetűek is, ami a munkával és a munkahellyel szembeni magatartás motivációjának tartalmát illeti; a populációk első típusa egységes információkat szolgáltat, különösen arról, amit az egyes munkahelyváltoztatók bizonyos munkahelyzetekben elutasítanak; a második populáció alkalmasabb arra, hogy egybevágó adatokat szolgáltatson arról, mit keresnek a munkahelyváltoztatók, mit akarnak elérni új munkaviszony keresésével. Azt is feltételezhetjük, hogy a második típusú közösségről szerzett adatok általánosító értéke nagyobb lesz, mint az első populáció esetében, amely valószínűleg inkább áll egyes véletlen sajátosságok befolyása alatt.

A munkaerő-vándorlás esetében hogyan tehetünk eleget a latens állapotok követelményének? Hogy leküzdjük mindkét változat hiányosságait és a szociológiai elemzést a megvalósuló fluktuáció előtti állapotokra összpontosítsuk, másként hatá-

¹ M. Durand: *Étude sur la fluctuation de la main d'oeuvre dans l'industrie sidérurgique*. Institut de Sciences Sociales du Travail. Université de Paris, RONEO, 1967.

² *Fluktuation*. Berlin, 1965.

roztuk meg a kutatás alapegységét. Figyelmünket a tulajdonképpeni vándorló népességről (függetlenül attól, hogy „távozik“ vagy „érkezik“) a vállalat összes dolgozóira irányítottuk. Ezzel bevontuk a kutatásba azokat a munkásokat is, akik nem távoznak a vállalatból, akik tehát — egyelőre — stabilak. De ezek közül kerülhetnek ki a jövő munkahelyváltóztatói. Egyesek jelenlegi látszólagos stabilitása jövőbeli helyváltóztatásuk latens állapotává módosulhat. E távlat kikísérletezését a Filozófiai Intézet szociológiai osztályának egyik közössége végezte el a műszaki fejlődés társadalmi vonatkozásainak vizsgálata során.

Hangsúlyozzuk, hogy a kutatás alapegységének ilyen meghatározása révén a fluktuáció társadalmi folyamatának felmérését érintő egész problematika jelentős mértékben eltér az említett kutatásoktól, amelyek nem alkalmaznak közvetlenül előrejelző eljárást. Ebben az értelemben rá kell mutatnunk, hogy a latens állapot vizsgálata nem egy tényre, hanem egy lehetséges tényre vonatkozik; más szóval, azokra a körülményekre, arra a hangulatra, amely ilyen állapothoz vezethet. A vizsgálat összpontosítása a lehetséges állapotra szükségessé tette tehát a további kutatások során a lehetséges helyváltóztatók elkülönítését a többi munkástól, a vállalat iránti magatartásuk, a munkahely esetleges elhagyásáról kialakult véleményük és motivációjuk elemzését, annak vizsgálatát, hogy elégedettek vagy elégedetlenek-e a munkájukkal, milyen szakmai terveik vannak, a szakmai átváltás milyen tendenciái érvényesülnek.

A latens állapotok vizsgálata magában foglalja és előmozdítja kezdettől fogva a szociológiai helyzet előrejelzésének problematikáját. A kutatót arra ösztönzi — s ebben rejlik feltétlen előnye —, hogy tevékenyebb szerepet vállaljon a kutatás programozásában, az illető probléma „egyenletének felállításában“, hogy ez „kényyszerűen“ feltárja rejtett vonatkozásait. Sajátos szerepe van ebben az értelemben a kutatási hipotézisek megfogalmazásának.

A lappangó munkaerő-vándorlás vizsgálata esetében a munkahipotézis abból a gondolatból indul ki, hogy a valamely munkás távozását előidéző okok többé-kevésbé hosszú időszak folyamán, fokozatosan halmozódnak fel. Nem csupán több ok mennyiségi felhalmozódásáról van szó, hanem intenzitásuk növekedéséről is. A vállalat hirtelen elhagyását közvetlenül az illető elégedetlenségét kiváltó ok fellépése után, mint lehetőséget, nem lehet elkerülni, de ez ritkábban következik be. Ilyen esetekben is a leggyakrabban az a helyzet, hogy a „látszólagos“ kiváltó tényező régebbi, már felhalmozódott tényezőkhöz adódik hozzá, s csak „az utolsó csepp a pohárban“. Ezért állíthatjuk, hogy az említett hipotézis az esetek nagy többségében érvényes.

A hipotézis megfogalmazása már bevezeti az előrejelzés felé irányulás fogalmát, ugyanis a szociológiai kutatást amaz időszak felé irányítja, amelyben a vállalat elhagyásának lappangó okai felhalmozódnak. A kutató mindig a vizsgált folyamat „kritikus pillanatának“ a kiválasztására és meghatározására kell hogy összpontosítsa figyelmét. A fluktuáció esetében „kritikus pillanatnak“ nem az eltávozás tulajdonképpeni idejét kell tekinteni, hanem éppen ezt a „felszínen“ láthatatlan időszakot, amely a gyakorlatlan szemnek láthatatlan, de rendszerint benne „születik“ és szilárdul meg fokozatosan az alkalmazott elhatározása, hogy elhagyja a vállalatot.

Az a tény, hogy a tulajdonképpeni eltávozás pillanata a legtöbb esetben nem esik egybe a távozásra vonatkozó egyéni elhatározással, más tényezők és körülmények hatásából is következik — például abból a szükségletből, hogy az illető megfelelőbbnek tekintett új munkahelyet találjon magának. Minden vállalatnál vannak olyan emberek, akik el akarnak távozni más egységbe, de ezek elhatározásáról

az üzem vezetősége viszonylag későn értesül. Későn, vagyis csupán akkor, amikor máshol már helyet találtak maguknak és bejelentik eltávozásukat, a vállalat pedig immár nem léphet közbe hatékonyan sem azért, hogy meggyőzéssel maradásra bírja őket, sem azért, hogy a maradás feltételeit megteremtse.

A munkahely megváltoztatásának elhatározását befolyásoló motivációk és okok elemzése ellenőrizheti a munkával való elégedettség (vagy elégedetlenség) szintje és a távozási szándék közötti viszony hipotézisét. Kezdetről fogva körvonalazódott az a hipotézis, hogy minél alacsonyabb a munkával való elégedettség szintje, annál nagyobb a lappangó fluktuáció mutatója. A kérdés azonban összetettebb jellegű, mivel a munka sajátos tartalmának (és a megfelelő elégedettségnek vagy elégedetlenségnek) a hatásán kívül a vállalat elhagyására irányuló döntés más tényezőktől is függ; ilyenek: a munka- és életkörülmények, különböző törekvések. Hipotetikusan feltételezték egyenes arányú viszony létezését a szakmai átváltás szándéka és a fluktuáció szándéka között. A folyamat kezdeti, fejlődő, nem pedig lezárt szakaszára vonatkoztatva e hipotézisek mindegyike távlati, előrejelző lehetőségeket tár fel.

Az ilyen típusú eljárások révén elért eredmények igazolták, már az előző kísérlet alkalmával, tudományos hatékonyságukat; remélhető, hogy „csiszolásuk“ és igényes alkalmazásuk a kutatás minden szakaszában még jobb eredményekre vezet majd. Esetünkben mennyiségi eredmények születtek a latens vagy potenciális fluktuáció viszonylatában, néha meglepő számadatokkal. Említsünk csupán annyit, hogy a lappangó fluktuáció méretei, mintegy 25 000 munkást foglalkoztató hét nagyüzem munkaközösségét vizsgálva, átlag körülbelül 32 százalékos létszámra terjednek ki (vagyis huszonezerből nyolcezer munkás el szeretné hagyni a vállalatot). Ez azonban az átlagos szám; bizonyos vállalatokban ez a mutató elérte a felmérés időpontjában a 46 (Segesvári Fajansz- és Üvegipari Komplexum), illetve az 56 százalékot (Brassói Posztógyár). A vállalat elhagyásának lehetőségét elutasító munkások számaránya csak mintegy 55 százalék, mivel 11 százalék ingadozik. Ennek az eljárásnak az ismételt alkalmazása annak a vizsgálatnak a során, amelyet 1969-ben Maria Popescu végzett az új galaci fémipari kombinátban és a bákói faipari kombinátban, még nagyobb mutatókat eredményezett, az illető vállalatok esetében ugyanis a munkások összlétszámának 33, illetve 53 százalékára vonatkoztatható a latens fluktuáció. Megjegyezzük, hogy szinte egyetlen vállalat vezetősége sem észlelte ezeket az arányokat.

Az igazi munkaerő-vándorlás arányai (globális statisztikai adatok), amelyekkel össze akartuk hasonlítani a latens állapotra vonatkozó megfigyeléseinket, ugyancsak változnak vállalatonként, a lappangó tendencia azonban jelentős mértékben meghaladja a kutatás időpontjáig bekövetkezett igazi fluktuációt. A kutatás tehát jelzi a fluktuáció valószínű — és fokozatos — növekedését.

Ezenkívül természetes, hogy ha egyes vállalatokból a munkások ilyen nagy arányban óhajtanak eltávozni, akkor ez súlyos belső hiányosságokra utal. A fluktuáció lappangó állapota — talán más mutatóknál is világosabban — jelzi a reális szakmai és társadalmi integráció nagyfokú hiányát. A munkások részvételét a vállalat tevékenységében nyilvánvalóan károsan befolyásolja ez a távozási szándék, egészen a szándék megvalósulásának a pillanatáig. Könnyen elképzelhető e lappangó állapot káros hatása a mindennapi munkára, a termelékenységére, a minőségére.

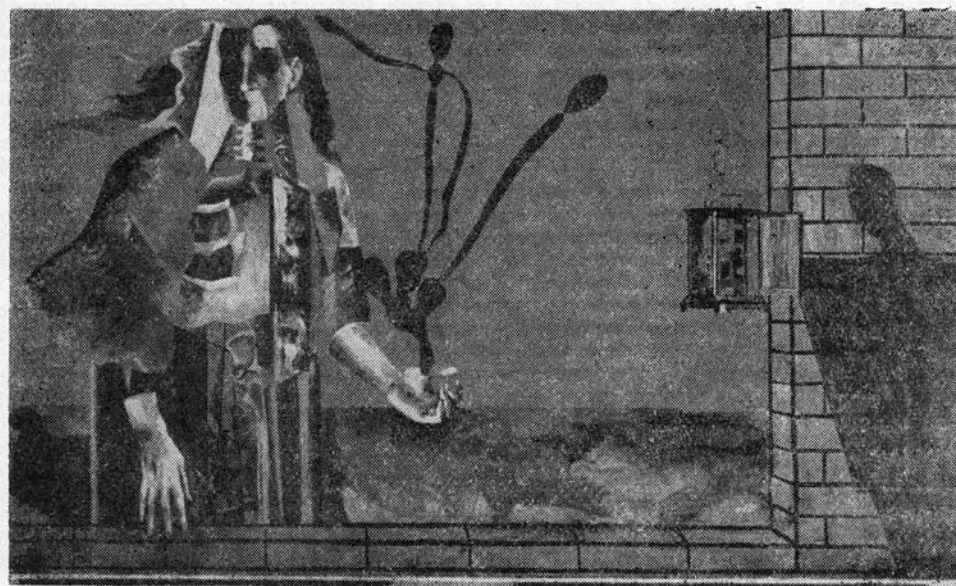
Nagyon érdekes a fluktuáció motivációinak tisztázása a jelenség latens, tehát egyelőre meg nem valósult állapotában, vagyis akkor, amikor az okok — a vállalatvezetőség számára nehezen észlelhető módon — felhalmozódnak. Azok a dolgozók, akik kijelentették, hogy elégedettek munkájukkal, csupán 25,8 százalékban

akarják elhagyni a vállalatot, a munkasiker-élmény hiányát érzők azonban csaknem kétszer nagyobb arányban (48,7 százalék) akarnak távozni az illető vállalattól. A megállapított motivációs rangsor élén a gazdasági megokolás áll — nagyobb bérezés keresése a munkájukkal elégedettek és elégedetlenek részéről egyaránt. A fluktuáció okainak életkor szerint végzett, differenciált elemzése rávilágított arra, hogy a fiatal munkások alkotják azt az egyetlen kategóriát, amely esetében nem a nagyobb kereset áll az első helyen, hanem más ok: olyan vállalat keresése, ahol megvannak a továbbtanulás legjobb feltételei (egyetlen műszak, túlórák nélkül). Ugyanakkor statisztikailag szoros kapcsolat mutatkozott a lappangó fluktuáció és a szakmai átváltás irányzata között.

A latens állapot vizsgálatá téhát alkalmasnak bizonyult arra, hogy előmozdítsa a társadalmi folyamatok irányának prospektív, bekövetkezésük előtti megismerését; nem jegyzi le megállapításként a létrejött tény, hanem előrejelzi, s ezzel — ami még fontosabb — elhárításának is eszközévé válhat.

Természetesen arra is rá kell mutatnunk, hogy a latens állapot nem válik önműködően, bizonyos idő eltelte után, reálissá, a lehetséges munkaerő-vándorlás pedig nem változik teljes egészében igazi fluktuációvá. Olyan elemek is hatnak, amelyek módosítják ezt az átmenetet, megváltoztatják arányait. De a lappangó állapot vizsgálatának a célja nem a szigorúan mennyiségi előrejelzés, hanem a későbbi fejlődés tendenciájának és mechanizmusának megismerése.

A lappangó állapotok kutatásának eredményei nemcsak a munkaerő-vándorlási folyamat elemzésében használhatók fel, hanem sok más folyamatra alkalmazva is hasznosak lehetnek, különösen ama társadalmi folyamatok és magatartások esetében, amikor az egyén választása döntő jelentőségű (például a szakmai tájékozódás tanulmányozásában). Véleményünk szerint a latens állapotok felmérése azokban a kutatásokban is hasznosítható, amelyek nem ezekre az állapotokra irányulnak. A latens állapotok megragadása nagyrészt a kutató ügyességétől, megfontoltságától függ, attól, hogy miképpen illeszti be a tanulmányozott folyamatot a kutatás módszertani egyenletébe.

Tóth László festménye

ÜNNEPEK HÁZA

Színmű 2 felvonásban

Szereplők:

Anyu		Zsuzsi, a lány
Apu		Náci, a család barátja
Ilona	} a gyermekeik	Kamarás, tévés
Imre		Virágkihordó
Tamás		Sminkelő
Sándor, nevelt fiuk		Hosszúkás

Pipacs, Cserép, Cinóber és a többiek

Történik a hatvanas évek elején

ELSŐ FELVONÁS

SZÍN: Többszobás szecessziós családi villa tágas hallja, egyben nappali. Falépcső vezet az emeletre, a háttérben végigfutó, ugyancsak fakorlátos belső tornácra, ahonnan szobák nyílnak. Lent a lépcső s a bejárat között telefon. A lépcső alatt kis, intim zug, ülő-fekvő alkalmatossággal, kis könyvespolc, zongora — ez lehet a másik oldalon is. — Hátnál a karzat alatt az ebédlőbe nyíló kettős üvegajtó, jobb oldalt a lenti szobákba nyíló ajtók, köztük kis beugró, asztallal, fotelékkal, és innen is egy bejáró, az ún. cselédlépcsőből. Mai jómódra vall az egész berendezés. Június eleji alkonyat, majd este. A függöny lassan az ismert „Non, rien” kezdetű Píaf-dalra nyílik szét.

ILONA (hasal a kanapén, előtte könyvek, a földön táskamagnó, felkőnyököl, és dúdolja a szalag után): Non, rien, de rien, non, je ne regrette rien... Szüzi, hozz egy pohár vizet! (emeltebb hangon) Szüzi, hozz egy pohár vizet! (majdnem gorombán) Zsuzsi, nem hallod? Hozz egy pohár vizet!

ZSUZSI (jön a konyhából a vízzel, munkától vörösödve, nyomában anyu, konyhakötényesen, méltatlankodva)

ANYU: Mondtam, hogy ne hozz! Jöjjön ki, ha szomjas. Vidd vissza!

ZSUZSI: Tessék már hagyni, semmiség. (odaadja a vizet s kimegy)

ANYU: Szégyellj magad. Igazán szégyellhetnéd magad. Mi vagy te, grófkis-asszony?! Elvégre mid neked Zsuzsi!?

ILONA: A cselédünk. (lecsendesíti a magnót)

ANYU: Hogy mondhatasz ilyet, Zsuzsi nem cseléd!

ILONA: Hát akkor mi?

ANYU: Zsuzsi... háztartási alkalmazott.

ILONA (nevetve): Ha alkalmazott, alkalmazkodjék. Szolgálja ki azokat, akik alkalmazták. Különben is hadd már ezt a hazug egyenlősdi.

ANYU: Nem hagyom. Zsuzsi nem cseléd, nem alkalmazott, nem szolgáló.

ILONA (*inkább kíváncsian, mint idegesen*): Hát akkor mi?

ANYU: Zsuzsi az Zsuzsi.

ILONA (*szemtelenül*): Oriási! Zsuzsi az Zsuzsi! Jó, hogy nem Szent Zsuzsi, sőt egyenesen Szent Zsuzsánna. Fizetett házi szent, aki azért kapja a pénzt...

ANYU: ... hogy te kölcsönöket kunyerálj tőle. Nem sül ki a szemed, és még dirigálsz neki?

ILONA: Szóval eljárt a szája. Mindig tudtam, hogy a parasztok jellemtelenek.

ANYU: Nem sül ki a szemed, kitől tanulnad? Hol tanulnad? ...

ILONA: A bölcsődében. (*anyja siránkozó hangját utánozva*) Ahol kókuszdiót meg narancsot zabáltam, amíg a munkásszonyok sorban álltak fél liter főzőolajért.

ANYU: Szégyentelen! Szégyentelen!

ILONA: Hagyjuk a sopánkodást! Mi szégyellni való van abban, ha egy francia szakos egyetemi hallgató egy pohár vizet merészel kérni egy Zsuzsától.

ANYU: Meg háromszáz lejt.

ILONA: Meg háromszáz lejt. Minek neki a pénz? Még el se tudja költeni. Annyi esze sincs, hogy a takarékbán tartsa, hogy legalább kamatozzék. Csak babusgatja a párnája alatt. Azért kértem, ha tudni akarod, mert keveset adtok. Elfelejtitek, hogy már nem vagyok gyerek. Egyetemista vagyok. Igényeim vannak.

ANYU: Igényeid, azok vannak.

ILONA: Igenis, vannak. És te is jobban tennéd, ha nem mind azt a jóra való lányt tojtadnád, tanítgatnád. Mit strapálod magad helyette is! Inkább törődjél magaddal, színházba, koncertre járnál, művelnéd egy kicsit magad, hogy ne hoznál kínos helyzetbe a társaságom előtt folytonos primitív kérdéseiddel. Itt ez a zongora, hát tanulnál meg zongorázni, legalább annyit, hogy kicsi kutya tarka.

ANYU: Méghogy zongoráznál! A hátdon kellett volna megtanulnom. Apád kellett volna hogy megtanítsa becsületre, de ő szegény... (*elsírja magát*).

ILONA: Aput is ne keverd bele abba a pohár vízbe. Különben is mindjárt itthon lesz, menj vissza szépen a konyhába. Ne sírj na, könnyeid elsózzák az ünnepi vacsorát. Pedig ma derekasan ki kell tenned magadért. Sokan leszünk, kollégákat is hívtam. Menj no, menj. Nem tudsz vitatkozni anyukám, ennyi az egész. Ha kifogysz az érvekből, mindjárt sírni kezdesz. Puszt! Így ni. Most menj szépen, én meg fölhívom Náci bácsiékat, nehogy megfélemezzenek az estélyről. Mert estélyt adunk anyukám,

nagy estélyt. (*Anyu kiszírog megbékélten, a konyhába*)

ILONA: Szegény Piaf, eddigre berekedtél. (*elzárja a magától, s a zongorára teszi*) Elnézést, c'est la vie! (*tárcsáz*) Halló, Teréz mama? Itt Ilcsi. Szia. Készültök? Ujj! Már finomabbnál finomabb illatokban úszik az egész ház. Gondolom, nyolcra egybegyül a galeri. Még senki, csak anyu meg én. Tanulok. Nyakig benne vagyok... Éjszaka is... Mórórus vén mokus... Nehéz lesz. Nem megy nála. Konzervatív, azt hiszem, már gondolatban sem tud (*kuncog*). Mint egy apáca... majd valamelyik divatjamílt rongyomban... A legjobb mégiscsak az lenne, ha... Otthon van? Könyörgöm, noszogasd ide. Jön máris? Ugrik? Igazi lovag, de azért puhítsd egy kicsit te is. Kösz. Csók. (*végigsimít a haján, körül néz, kicsit elréved, elmosolyodik, hangját is sejtelmesre fogja*). Tekintetét a beszélgetés idején úgy járattja körben, hogy az mindegyre a fekvőhelyen állapodik meg; a hang, a stílus nem drúl el többet, mint amennyit egy majdnem második apának kijáró pajtáskodás indokol. A beszélgetés és a játék közötti sejtelmes ellentétnek a későbbiek során kell földéződnie a nézőben.) Csók, Náci papa. Szeretsz még? Nagyon? Megtennél értem bármit? (*megjátssza az elcsodálkozót*) Szóval tudod miről van szó? ... Hát nem éppen semmit, de a nyelvészet... most tavasszal, a prof meg siralmasan érzéketlen. A papám meg tudod, mennyire karakán a Tomi esete óta. Imád engem, de hajthatatlan, pedig haverje, együtt járnak mindig bankettre. Még szerencse, hogy nem szoktak egymás mellett ülni... Nyelvészet. Összehasonlító... Próbáltam, jaj de kujon vagy, a parkban is, csak nem volt hozzá francia, mondjuk egy Jean Marais, dehogy öreg, hát te öreg vagy? Annyi idős, mint te, még hasonlított is egymásra. Ühüm. Igazán szégyenlem, de most utoljára, többet soha, a múltkor nem mondtam, hogy többet soha. Hálás? Nagyon (*kicsit megjéid a hangjától, kuncogással enyhíti*), majd meglátod. Ühüm, még ma este. A hajam? Legyen boszorkány? Az lesz. A kéket. Holnapután, hát nem kegyetlenség, hétfőn és méghozzá reggel. Látszik, hogy vénember, dehogy... a prof. Különben megértene, hogy hétfő reggel fáradt az ember lánya. Bezzeg ha ő is bulizna éjszaka. Még ma? Most? Angyal vagy! Amikor jösztek? De nehogy elhozd, még csak az kéne. Ne ijesztgess, mert akkor nincs boszorkány, de, de, de. (*bejön Anyu, átmegey a szobán, Ilona hangot vált*) Persze, persze. (*miután az anyja kimegy*) De-

hogy, csak benyitott a lány, Zsuzsi... Most neki akarsz udvarolni, vagy nekem? Tudom amit tudok (kuncogni), én az egyetlen jötevőmmel... (belecuppant a kagylóba) Várlak nagyon, és csak neked akarok tetszini ma este. Még akkor is, ha nem szólnál a profnak. Becsszó. De azért szólsz, ugye? Csók, csók, várlak. (Leteszi a kagylót, s egy gondolattal az előbbieknél hosszabb pillantást vet az ágyra, jól esően összehorzong, nyílik az ajtó, jön Anyu. Ilona végigsimít a haján, a mozdulat közben furcsa tárgyilagossággal azt kérdi): Mondd csak anyu, Teréz mamát tulajdonképpen miért hívják mamának, amikor sohasem volt gyermeke? Mert pár évvel idősebb a férjénél?

ANYU (zavartan): Hogy te miket tudsz kérdezni, kislányom?! Hát nem tudod? (közben maga is gondolkodik) Mindig is így hívták... A teadélutánokon, az egyetben... még annak idején az iparos egyetben, ott ragadt rá. Ő volt a főmindenes. És mindig mondogatta, hogy ha már az Isten...

ILONA: Az Isten, anyu, az iparosegyetben?

ANYU: Akkor úgy mondták a sorsnak... Szóval ha a sors nem is adott neki gyereket, legalább kárpótolta azzal, hogy egy egész osztály fiataljaint mamáskodhat.

ILONA: Akkor tulajdonképpen ő a szocializmus édesanyja. Még is van hozzá mindene (mutatja). Szoc-mama, úgy is fogom hívni: Szoc-mama... Szoc-mama. Oriási! Oltári, szocmama, szocmama! (elkapja Anyu kezét, táncol) Szocmama, szocmama...

ANYU (ügyetlenül fordul vagy kettőt): Hogy te milyen bolondos vagy ma kislányom! (csengetnek)

(Bejön Zsuzsi, hatalmas virágkosárral)

ILONA (elveszi, leállítja a nappali közepe, leveszi róla a borítékot és olvassa, inkább szavalja): Kiténtetése alkalmából szívből gratulálunk, és további sikereket kívánunk szeretett vezérünknek...

ANYU (boldog mosollyal száját mozgatta Ilona szavai után): Kedves, kedves, igazán nagyon... (újra csengetnek)

TAMÁS (jön. Középtermétű, egyszerű utcai ruhában): Csókolom, anyu. Szevasz, te kaptad?

(Ilona elámulva mutatja, hogy ő? hogy lehet ület kérdezni)

TAMÁS: Ja, persze, a papa. (majd minden átmenet nélkül) Én is hívtam valakit.

ILONA: Hihetetlen.

TAMÁS: Mért volna hihetetlen? Csak neked szabad?

ILONA: Ó, csak még nem volt rá példa.

TAMÁS: Hát most már van.

ILONA: És kicsodát, ha szabad kérdeznem, csak nem a...?

TAMÁS: De.

ILONA (összeecsapja a tenyerét): A baronesszt?

TAMÁS (tárgyilagosan): A baronesszt.

ILONA (az anyjához, aki még mindig a virágokban gyönyörködik): Hallod, anyu? Tomi hölgyvendéget hívott, és méghozzá egy veritable baronesszt.

ANYU: Micsodát?

ILONA: Egy baronesszt. Sarolta bárókisasszonyt az öntödéből.

TAMÁS: A tekereselőből.

ILONA: Ah, pardon, monsieur, je n'étais pas bien informée. A tekereselőből. C'est une autre chose, az egészen más.

ANYU: Nem értem.

TAMÁS (mosolyogva): Egy kollégánomet hívtam meg. Ott dolgozik nálunk a motortekercselőben. Rendes lány az.

ILONA: Csak egy kicsit báró.

ANYU: Báró?

TAMÁS (dühösen néz a húgára, s az anyjának magyarázza): Az apja volt báró. Ő már jóval a földreform után született.

ANYU: De azért mégis...

TAMÁS (ingerülten): Mit mégis! Munkáslány. Méghozzá nem is akármilyen. Tetszik nekem. Meghívtam és kész.

ANYU: De mégis... Mit szól majd apu?

TAMÁS: Nem fog vele osztályharcot kezdeni, megnyugtatlak. (újabb csengetés)

IMRE (negyven körüli, kicsit öszülő, kopaszodó, határozottan jóvágású. Jön karján két kosár virággal, és visszaszól az előszobába): Zsuzsi, kínáld meg tisztelességgel az illattal fáradozót. Csók. (megint visszaszól) ...s rólam se feledkezz meg. Csók anyu. Szevasztok. Valami nem klappol? Virágot tessék, hölgyeim. (egyik kosarat az egyiknek, másikat a másiknak nyújtja) Önnek uram nem maradt csak a tiszteletem, de ezt megtoldjuk valamivel. (Zsuzsi üveggel, poharakkal jön) Brávó Zsuzsi, végszóra jöttél, mint egy darabban. (tölt. A nők felé) Parancsoljanak...

ILONA: Mindjárt témát is kaphatsz a darabhoz.

IMRE: Hadd hallom, de előbb (nyújtja a poharakat) anyukám (Anyu nemet int) mademoiselle! (igent int. Koccintanak) Csókolom édesanyám, a virágokra! Sze-

vasztok. Most pedig ki vele, mi történt?

TAMÁS: Nem történt semmi.

IMRE: Az nem sok.

ILONA: De történhet.

IMRE: Ez a lehetőség mindig fönnáll. Halljuk, minek nézhetünk elébe.

ILONA (*mint aki benne van a játékban*): Egy mezialiansznak.

IMRE (*mint aki rosszul hallotta*): Mi nek?

ILONA: Mondom, egy szabályos mezialiansznak.

TAMÁS: Hagyjuk a hülyéskedést.

ANYU: Hagyjátok a veszekedést.

ILONA: Nem hülyéskedünk és ... még nem veszekedünk.

IMRE: Nem is fogunk, csillagom, bármennyire is szeretnél.

ILONA: Szóval a téma nem érdekel. Pedig eredeti.

TAMÁS: Mondtam, hogy hagyd abba.

ILONA: Mit hagyjak abba? Még el se kezdtem.

TAMÁS: Ne is kezdj.

ANYU: De bizony kezdje. Imrének is tudnia kell.

IMRE: Már tudom.

ILONA: Mit tudsz?

IMRE: A témát, ami majdnem kifúrja az oldaladat. De most megfosztalak az előadás örömetől. Eljegyezted Saroltát, Tamás?

TAMÁS: Egyelőre csak meghívtam ma este.

IMRE: Jól tetted. Ti meg mit vagytok ezen megbotránkozva?

ILONA: Kikérem magamnak. Én nem vagyok megbotránkozva. Engem szórakoztat. Te pedig egy poén-gyilkos vagy. Sohasem lesz belőled drámaíró. Hát nem érted, mezialiansz... (*nevetve ki*)

ANYU: Mit mondott, mi lesz?

IMRE: A mezialiansz francia szó. Azt jelenti, hogy rangon alul házasodni vagy menni férjhez.

ANYU: Dehát ezt nem lehet... A mi családunk mégiscsak... Ezt nem teheti meg velünk Tamás. Ezt nem teheted. Az apád, mit szól majd az apád. (*kimegy, méltatlankodva. Imre félig kikíséri, majd visszafordul nevetve. Tamás is elmosolyodik, majd együtt hahotáznak*)

IMRE: Hát ez óriási! Nem teheted. (*hátha veregeti az öccsét*) Mezialiansz. Fordított mezialiansz. Igaza van a fruskának: kitűnő vígjátéktéma. Mert mióta a világ világ, mindig a fordítottja... Nahát öregem!

TAMÁS (*miután kinevette magát*): Én megyek is érte.

IMRE: Itt a kulcs. Hozd kocsival. Így stílusosabb.

TAMÁS: Talán mégsem.

IMRE: Kocsival, ha mondom! Mutasuk meg, mennyire értjük már... *hog*y meg tudjuk adni mi is a módját. (*Tamás kimegy, Imre bemegy az egyik földszinti szobába*)

(*Zsuzsi jön, virágkosarakat hoz, lerakja a többi mellé, nézi, hova lehetne rakni az útból. Rendezget, majd újra kimegy az előszobába, s egy összetekert piros szőnyeget hoz a hóna alatt. Egy darabig tanácstalanul áll, idegenül nézegeti a szőnyeget. Nem tudja, mitévő legyen. Beviszi az ebédlőbe, majd megint kihozza, de egyelőre nem teríti le. Közben kijön Imre ingujjban, papucsban, villanyborotvával a kezében, tölt az asztalon hagyott üvegből, élvezi, hogy Zsuzsi nem vette észre, fölhajtja a poharat, majd hangosan leteszi.*)

IMRE: Nnna!

ZSUZSI (*leejti a szőnyeget, megfordul*): Jesszusom, hogy megijesztett!

IMRE (*nevet*): Meg is akartalak. Örvendek, hogy sikerült.

ZSUZSI: Mért akart?

IMRE: Hogy lássam, milyen vagy, amikor megijedsz.

ZSUZSI: S milyen voltam?

IMRE: Mint akit megijesztenek.

ZSUZSI (*játszott csalódottsággal*): Csak olyan?

IMRE: Csak.

ZSUZSI: Már azt hittem, hogy különb.

IMRE: Ahhoz másvalaki kellett volna hogy megijesszen.

ZSUZSI (*nevetve*): S akkor különb lettem volna?

IMRE: Gondolom.

ZSUZSI: Szébb vagy csúnyább?

IMRE: Az attól függ.

ZSUZSI: Mitől?

IMRE: Az ijesztőtől. Más az, ha az ördög, s megint más, ha maga a mesebeli királyfi ijeszt meg.

ZSUZSI: S maga egyik se ezek közül?

IMRE: Sajnos, egyik se... Hacsak nem az ördög.

ZSUZSI: Az ördög nem lehet.

IMRE: Miért nem?

ZSUZSI: Mert az nem kopacodik. (*nevet és megint kezébe veszi a szőnyeget. Gondolkozik, hogy leterítse-e*)

IMRE (*ő is nevet*): Honnan tudod? Lát-tál te már ördögöt egyáltalán?

ZSUZSI: Nem, istennek hála, de úgy mondják, akik látták.

IMRE: Hogy mondják?

ZSUZSI: Hogy csupa szőr, tetőtől talpig.

IMRE: S ki látta?

ZSUZSI: Egy ember a falumban. (a szőnyeget megint leengedi) Amikor föl-akasztotta volt magát.

IMRE: És visszajött a túlvilágról, hogy elmondhassa?

ZSUZSI: Nem sikerült neki, lehasadt a szilvafa ága, ahova a kötelet kötötte. Erősen nagytestű ember volt, de most már csak az árnyéka. Ő mondta aztán, amikor megtalálták a fa alatt, mert az ijedtségtől elájult, azt mondta, hogy az ördögök, amikor a kötelet a nyakába vette volna, az ördögök elkezdték tüzes üszökkel hajigálni. (magyarázólag) Hogy nehogy meggondolja magát. Hát ő nem is gondolta meg, mert erősen el volt szánva a halálra. — A felesége miatt, mert az megszökött a molnárral. Bé-hunya a szemét, azt mondta, nehogy még idő előtt kiverjék, de úgyis látta őket. Borzasztó szőrösök voltak s feketék, mint a sötét éjszaka. Még csúnyábbak, mint amilyenek festeni szokták. El-rúgta hamar magát... de akkor lehasadt a szilvafa ága.

IMRE (nevetve): Többet nem próbálko-zott?

ZSUZSI: Nem az aztán. De beléöre-gedett. Tiszta fehér lett a haja. Igaz, a felesége is visszajött.

IMRE: S mégsem próbálta meg?

ZSUZSI (nevetve): Azt mondta, egyszer elég volt, egy életre.

IMRE (kis szünet után): Hát én meg-próbálnám. Megpróbálok. Mit szólsz hozzá?

ZSUZSI: Menjen már. Magát úgysem hajigálják meg.

IMRE: Már mért ne hajigálnának? Fé-l-nének tőlem?

ZSUZSI: Mert nem komolyan csinálná.

IMRE: Honnan tudnák az ördögök, hogy hogyan csinálom.

ZSUZSI: Tudják azok, hogy kit kell hajigálni. Próbálták azután többen, le-gények is, hogy ördögöt lássanak. De hiá-ba vették a kötelet a nyakukba, az ör-dögök nem jelentek meg. No de jól itt ragadtam. (kíntről Anyu hangja: „Zsu-zsi, Zsuzsi, gyere már!”) Már keresnek is. Megyék! Ezt a szőnyeget majd... nem tudom, hogyan akarja a nagyságosasz-szony.

IMRE: Ki akarja?

ZSUZSI: A nagyságos...

IMRE (játékosan megfenyegeti): A ke-gyelmes, az jobban talál a ház hangula-tához... Zsuzsi, Zsuzsi.

ZSUZSI: Mármint az édesanyja mon-dta, hogy hozzam be, hogy terítsük elébe, amikor jön a nagyságos... (Imre megint

megfenyegeti) Mármint az elvtárs édes-ajja.

IMRE (nevet a Zsuzsi zavarán, majd tetetett lemondással mondja): Hiába minden nevelésem. Belőled már... (meg-szóla a telefon. Zsuzsi visszafordul, de várja, hogy Imre vegye fel. Imre meg Zsuzsinak int) Vedd csak fel, nem va-gyok itthon. Nem tudod, van-e meleg víz a fürdőben?

ZSUZSI (int, hogy van, de még mi-előtt fölvenné a kagylót): Csak lehet, hogy foglalt, fönn üres. Halló, igen. A lány-nyal. Igen. Kérem szépen. Hogy nagyon sajnálják. Megmondom, keziticsókolom.

IMRE (miközben bekapcsolja a villany-borotvát): Mit sajnálnak?

ZSUZSI: Hogy nem tudnak eljönni, Nagyék, hogy nem jöhetnek, mert a nagy-ságos asszony nem érzi jól magát.

IMRE: Csak sohase sajnálják (hirtelen a kifelé tartó Zsuzsi után szól). Mondd csak, Zsuzsika, biztos vagy te abban, hogy engem nem hajigálnak az ördögök?

ZSUZSI: Már miért hajigálnák?

IMRE: De, ha én komolyan próbál-nám.

ZSUZSI: Isten őrizzen, már miért tec-cene komolyan próbálni. (tréfásan) Nem elég szomorú ember maga ahhoz. (kíntről anyu hangja: „Zsuzsi, Zsuzsi!”) Most legalább jöjjön velem, s tartsa a hátát. (kiindul, de szembe jön vele Anyu)

IMRE: Tartom, Zsuzsi. Ennyire talán még futja a kurázsimból.

ANYU: Mi az ördögöt pepecselsz, s a szőnyeget se...

IMRE: Én tartottam fel. És eltaláltad. Éppen az ördögről volt szó.

ANYU: Ilyenkor kell trécselni, ami-kor még fut a ház? Apád minden perc-ben megérkezhet s a vendégek is. (Zsu-zsihoz) Terítsd már azt a szőnyeget.

IMRE: Mit akarnak azzal, s miféle szőnyeg, édesanyám?

ANYU (zavartan): Leteríteni, hogy ami-kor megérkezik. Azért küldték. Amikor a tévé...

IMRE: A tévé küldte a szőnyeget? El-ment az eszük?

ANYU: Miért, fiam? Apu nem érdem-li meg, mint mások?

IMRE: Még a végén kiderül, hogy a virágokat is...

ANYU: Na jól van, hagyd a szőnyeget, de legalább a virágokat, ha már ennyi van belőlük.

IMRE: Ki küldte ezt a rengeteg vi-rágot?

ANYU: Küldte, aki küldte. Rakd fel szépen Zsuzsi a lépcsőre, két sorba.

IMRE: Mint Rómában a Spanyol té-ren.

ANYU: Csak öljön a csúfság, csak öljön. Ahelyett, hogy segítenél, vagy legalább ne hátráltatnál. Neked is éppen itt kell borotválkoznod, fiam?

IMRE (befejezte a borotválkozást, a borotváját tisztogatja): Itt.

ANYU (tovább sűrűg-forog): A kisasszony is mindent szerzte-széjjel hagy. (a könyveket szedegeti fel a földről és a fekvőhelyről) Hozz egy seprűt Zsuzsi, hogy legalább a nagyját... délelőtt por-szívóztunk. (csengetnek) Csak nem az apád. (Zsuzsi kiszalad, Sándor jön fehér köpennyel karján, táskával)

SÁNDOR: Csokolom, mama. Tiszteletem, Imre bátyám.

IMRE: Szevasz, Hippokratész, ment?

SÁNDOR: Mint a karikacsapás. (tréfásan) A professor elismerése jeléül nekem adta a sztetoszkópját, de én természetesen nem fogadtam el.

IMRE: Gratulálok. (megtölti a poharakat) Nagyon nőjj!

SÁNDOR: Egészségünkre!

(Anyu a fejét ingatja)

IMRE: Nem iszol te is egyet, anyukám, a doktor úr vizsgálja öröme?

ANYU: Én, fiam, tudok örülni anélkül is. (odamegy, megcsókolja Sándort) Szedjétek rendbe magatokat, mindjárt itt vannak a vendégek.

SÁNDOR: Ha be tudnak jönni egyáltalán a virágtól. Az előszoba is tele van. Egy egész kocsiival hoztak, amikor jöttem.

IMRE: A tévé küldte, fogadni mernék, a tévé!

ANYU (sértődötten): És ha küldte, nem küldte rossz helyre. Jaj, be kell hozzuk. Zsuzsi, Zsuzsi. (Zsuzsi közben bejön kosarakkal. Telefon. Anyu, miközben a kagylót felveszi, mutatja Zsuzsinak, hogy hova rakja.) Halló, szervusz drágám. Minden percen itt lehet. Mire ideértek, drágám... hogy nem tudtok?... Beteg?... Szegény, hát igazán sajnálom, sajnálom, csókollak drágám, gyógyulást. Köszönjük. (leteszi a kagylót) Kissék nem tudnak jönni. Betegek.

IMRE (kimenőben visszazól): Nagyék sem, elfelejtettem mondani. Ők is betegek.

ANYU: Betegek? (kifelé indul ő is. A szembe jövő Zsuzsinak) Hordd be az egészet, Zsuzsikám. (megáll, s tanácsatlanul) Mi lehet? Járvány?

IMRE: Biztosan járvány. Sándor talán jobban tudja. (bemege a szobájába)

SÁNDOR: Járvány? Nem tudom. Lehetséges. A járvány mindig lehetséges. (veszi a táskáját, köpenyét, indul a föld-

szinti másik szobába, Anyu is kimegy, megjelenik kibontott hajjal a lépcső tetején Ilona)

ILONA: Zsuzsi, Zsuzsi, gyere már egy percre. (Zsuzsi éppen kint van, észreveszi Sándort, aki meg is fordul) De te is kiséghetsz, ha leszel olyan szíves. Ezt a zippzárát a hátamon... (leindul a lépcsőn)

SÁNDOR (sietve föl a lépcsőn): Örömmel. Le vagy föl?

ILONA: Föl, csak vigyázz, a bőrömet is nehogy odacsípd.

SÁNDOR (félrelendíti Ilona haját): Ne félj semmit. Már meg is van.

ILONA (félredobja a szemébe hulló haját, s enyhe kacérsággal): Hű, de nagy szakértő vagy. Kösz. (megpuszítja Sándor arcát) Hívtál valakit?

SÁNDOR: Hová?

ILONA: Ide, ma estére. Partnernek.

SÁNDOR: Kit hívtam volna?

ILONA: Valakit, akinek a zippzárján szereztél a gyakorlatot. Tomi is hívtott.

SÁNDOR: Igen?

ILONA: És méghozzá... de majd meglátod...

SÁNDOR: Eszembe se jutott. Vizsgáztam.

ILONA: Ja, persze, te vizsgáztál. És természetesen kitűnőre.

SÁNDOR: Akárcsak zippzárhúzásból.

ILONA: Akkor még egy puzsi, de ne pirulj el. (gyorsan szájon csókolja, s ott hagyja. Fölsiet a lépcsőn)

SÁNDOR (áll egy kicsit tétován, s leindul. Majdnem belelép az egyik virágkosárba. Ilona a lépcső tetejéről éppen akkor tekint vissza, elneveti magát, majd eltűnik. Sándor is nevet, megigazítja a kosarat, felvesz egy letörött szarát, nézegeti, tapogatja, végignéz a többi virágon, és nevetve bemege a szobába)

ANYU (jön Zsuzsival): Talán igaza lesz Imrének, ha csúfságból mondta is, de te azért rakd csak a virágokat a lépcsőre meg a karzatra. Ott nem lesznek útban, s mégiscsak látható. Aztán kezdjél teríteni.

ZSUZSI (már fentről a karzatról): Hány személyre, mert Nagyék...

ANYU: Tudom, fiam. A Kissék sem... Hányra is? Ilona, Ilcsikém, gyere csak egy pillanatra.

ILONA (fésülködő köpenyben, fésülködve): Tessék.

ANYU: Te hány vendéget hívtál?

ILONA: Jönnek vagy tizen.

ANYU: Tízen?

ILONA: Lehet, hogy még többen Es-télyről volt szó. Nem?

ANYU: De mégis...

ILONA: Valakinek csak meg kell ennie a pulykát meg a malacot.

ANYU: Szerencséd van. Vannak, akik lemondták.

ILONA: Na látod, megmentettem a konyhád becsületét. Náci papáék még nem jöttek meg? *(csengetnek)*

ZSUZSI: Még nem, ha most nem ők jönnek. *(leindul a karzatról)*

ANYU: Hagyd csak Zsuzsi, majd én. Te csak láss a terítéshez, de szaporán.

ZSUZSI: De végül is hány személyre?

ILONA: Amennyi teríték van, annyira. Ha nem elég, majd sorban állnak.

ANYU: Intézzétek, ahogyan akarjátok *(kimegy)*

(Csönd, Ilona áll a lépcsőn, fészülködik, Zsuzsi a virágokkal szöszmötöl a karzaton, de mintha nem merne lejönni. Végül is nekiindul, amikor Ilona elé érne, Ilona elébe teszi a lábát.)

ILONA: Befújtál.

ZSUZSI: Mit csináltam?

ILONA: Beáruztál. Bepanaszoltál. Attól féltél, hogy nem adom meg a pénzedet?

ZSUZSI: Nem. Dehogy. Kénytelen voltam.

ILONA: Kénytelen voltál. Vallattak?

ZSUZSI: Nem, dehogy, csak nem volt amit mondanom.

ILONA: Mondhatnékod volt, és nem volt amit mondjál.

ZSUZSI: Nem volt nekem mondhatnékom, de kicsúszott a számon... Mert a nagysága is kért, hogy adjak neki öt-száz lejt, s mondtam, annyit már nem tudok adni, mert már odaadtam a...

ILONA *(elneveti magát)*: Ja, így már egészen másképpen áll a dolog.

ZSUZSI: De nehogy szóljon az istenért... Nem szeretném, ha...

ILONA: Nem szólok. Itt a kezem. Szokott máskor is hozzád folyamodni?

ZSUZSI *(fejét rázza)*

ILONA *(ujját begörbítve mutatja)*: Így görbülj meg?

ZSUZSI: Nem, igazán nem szokott.. csak...

ILONA: Csak?...

ZSUZSI: Csak úgy hébe-korba fizetés előtt... De én igazán elmegyek, ha...

ILONA Isten őrizz! Csődbe jut az egész család. Mondd, sokkal tartozik?

ZSUZSI: Ne-ne-nem...

ILONA: Egyezer? Kétezer? Öt? (Zsuzsi a fejét rázza, majdnem elsirja magát) Lám-lám, aki ezekkel adós, bírálja léssen annak, akit a szükség százasokat kunyerálni kényszerített. Jól van, na. Nem firtatom. (Megsókolja Zsuzsit) Megtésülködöm, és jövők, segíték teríteni. (fölmegy a lépcsőn)

ZSUZSI (nagyot sóhajtva lejön, felöleli a szőnyeget, s bemegy az ebéd-löbe)

NÁCI (hatvan körüli, de ötvennek sem látszó, majdnem fehérhajú, nagyon jó kiállású, közéletmetűnél valamivel magasabb. Nagyon elegáns. Úgy nyit be, mint aki hazajön) Adjisten. De kinek? (körülnéz, megköszörüli a torkát, odamegy a tükörhöz, haját, nyakkendőjét megigazítja, szemmel láthatóan meg van elégedve magával. Tölt az asztalon lévő üvegből, körbehordozza a tekintetét s a poharat, majd a lépcső felé fordulva, hangosan) Erőt, egészséget a ház népének! És a ház gyönyörűsége...

ILONA (leeresztett hajjal, kék ruhában kiperdül a lépcső tetejére) Megéreztem, hogy itt vagy. (csókot int és szalad le a lépcsőn)

NÁCI (fölhajtja a poharat, karját szét-tárja a lépcső alján, és ölbekapja Ilonát): Hogy te milyen gyönyörű vagy, kislányom! (összevissza csókolja, ringatja az ölében, mint kicsi korában szokta. Lép is párat vele)

ILONA (átfogja a nyakát, és őszinte, nagy cuppanós csókokkal csókolja a két arcát, homlokát, majd hirtelen a bajusza sarkát — egy kicsit már több a soknál): Szóltál?

NÁCI: Ha megígertem. Nyúlj csak be a mellényem zsebébe.

ILONA (csöngetnek. Ilona összerездül a cserétre, mintha le akarna szállni) Melyik zsebedbe?

NÁCI: Ott, ott, ott van a kicsi madár.

ILONA (kihúzza egy papírszeletkét): A tételek (megint arcon cuppantja Nácit, nyílik az ajtó, megjelenik Hosszúkás és a többiek. Sándor is kidugja fejét a szobájából, de vissza is húzódik)

HOSSZÚKÁS (mint a neve is mutatja, nyúlánk fiatalember, vissza akar lépni, de nem tud a többiektől): Bocsanat.

ILONA (leugrik a Náci öléből): Hosszúkás! Szia, srácok! Gyertek, gyertek, is-

merjétek meg Náci papát, a kereszt-apámat, a világ legdrágább emberét.

NÁCI (zavartan kihúzza magát): Túl-zás, túlzás.

(Bejönnek, benyomulnak vagy tizen, fiúk, lányok vegyesen, némelyik szakállal, hosszú hajjal, de azért az alkalomhoz öltözte. Gitárt, táskamagnót, sőt az egyik lány csokor virágot is hoz.)

ILONA: Ez itt Hosszúkás, a serif. Talán már ismeritek is egymást.

NÁCI: Hogyne, hogyne, örvendek.

HOSSZÚKÁS: Nem emlékszem, hogy találkoztunk volna.

ILONA (közbevág): Hát akkor most találkoztatok. Ez itt Cserép. (az egyik fiú meghajlik) Ugyanis kerámikus. Cinóber. (egy másik fiú is meghajlik) Ő festész. Ez a lány pedig Pipacs. De mondjátok tovább a magatokét.

(Odamennek, kezek fognak Nácival, nézelődnek, ellepik a színt, vannak, akik bennfentesebben mozognak, a többiek illendően, felszegen bámészkodnak. Szövegelnek)

CSERÉP: Jó kis bungaló, mi?

CINÓBER: Nem mondom, lehet itt harcolni.

HOSSZÚKÁS: Jó öreg szecceszió.

ILONA: Szóval ez a galerim, most pedig nyomás föl hozzám. Hosszúkás, vezérelj a népet, amíg én segíték előkészíteni a terepet.

(Föľindulnak a lépcsőn, a gitáros viszsaszól): Hangolni szabad?

ILONA: Szabad (a gitáros indulót penget. Eltűnnek a magasba, Pipacs lemarad)

PIPACS: Ne segítsek?

ILONA: Ha nagyon akarsz. (mondja, miközben a lépcső oldalában lévő könyvespolcra levesz egy könyvet, s abba rejti a markában szorongatott cédulát. Közben Náci torkát köszörülve pillog Pipacs felé)

NÁCI: Rám, úgy látom, nincs is már semmi szükség.

ILONA: Rád mindig szükség van. Gyere velünk, úgyis látom, nagy kedved van hozzá. (a szemével Pipacs felé int) De ne próbálj udvarolni Pipacsnak, mert rettentő féltékeny leszek. Pipacs nem azért van, hogy neki udvaroljanak. Ő van. Elle existe — ahogy a francia mondja. Létezik.

NÁCI: Végtelenül boldog vagyok, hogy létezik.

PIPACS (pukkedlázik): Köszönöm. (nagyvidáman mindhárman elindulnak az ebédlöbe, csöngetés, kis szünet)

ANYU: Erre tessék, ez volna a nap-pali, innen...

KAMARÁS (középtermetű, pulóverin-
ges, feketeszeműveges alak. Vállán film-
feltevé, kezében kurtaszárú angol pipa,
inkább gesztikulál vele, mint szívja): Kö-
szönöm, kezit csókolom. Kitűnő! (körbe-
hordozza a tekintetét) Kitűnő terep, ki-
tűnő! És természetesen ide lép majd be
az ünnepelt. Kitűnő! Kérem a reflektó-
rokat. (két szerelő jön, két nagy reflek-
torral, mögöttük megjelenik a virágki-
hordó egy kosár virággal, de egyelőre az
ajtóban marad) Egy-két kockát pörge-
tünk előbb a házról, a bejáratról, az-
tán... Az egyiket ide (mutatja), a má-
sikát meg amoda. Kicsit odább. Úgy, úgy.
Hagyja, majd meglátjuk. (a szerelők a
két reflektort a színpad két oldalára,
majánem a függöny mellé helyezik) Ki-
tűnő! Itt a bejárat, ugyebár?

ANYU: Igen, az egyik. A főbejárat,
mert van egy (röstelkedve) olyan cseléd-
feljáró is, ahogy mondani szokták.

KAMARÁS: Köszönöm, minket a fő-
bejárat érdekel. S ott az az üvegesajtó?

ANYU: Az az ebédlő.

KAMARÁS: Ott lesz az ünnepi va-
csora, ugyebár?

ANYU: Ott lesz.

KAMARÁS: Kitűnő! S ez a lépcső?

ANYU: A szobákba, a hálósobákba...

KAMARÁS: Az ünnepelt szobájába is
természetesen. Kitűnő (fölszalad pár lép-
csőfokot, hintázik rajta, mintha teherbí-
rását próbálná. A virágkihordó leteszi
öleből a kosarat, szemmel láthatóan ér-
deklődéssel követi a tévés működését.
Közben Anyu tálcán pálinkát hordoz
körbe) Köszönöm, majd később. Előbb
lássuk, amiből élünk. (a műszak felé)
Maguk nyugodtan felhajthatják... Szó-
val ez a lépcső... Nagyon jól passzol.
Kár, hogy csak féloldalon fut. Sokkal
dekoratívabb volna, ha emerről is...
Szeretem a szimmetriát. (magyarázólag
Anyunak) Szimmetria-párti vagyok. Te-
hát konzervatív..., Ha időnk volna, rög-
tönöznek egyet erről is.

ANYU: Micsodát?

KAMARÁS: Társat a lépcsőnek. De
arra most, sajnos, nincs időm... Tehát
onnan érkezik, és itt megy egyenesen az
ebédlőbe.

ANYU: Először fel szokott menni a
szobájába. Most is fel fog menni.

KAMARÁS: Hát persze. És átöltözik.
Felteszi a kitüntetéseit. És akkor jön
majd innen spontánul, mintha akkor ér-
kezne. De ezt ugyebár előbb meg kell
szervezni. A hatás titka, kedves néném,
a szervezett spontaneitás. Nem igaz? Te-
hát ide terítjük a... Hol az a szőnyeg?
Nem hozták volna el?

ANYU: De, hogyne. Nem is tudom.
Zsuzsi, Zsuzsi! Hova tetted a szőnyeget?
(Zsuzsi jön az ebédlőből a szőnyeggel)

KAMARÁS: Köszönöm, már itt is
van. Tegye csak le, és gurítsa onnan erre
az ajtó felé, szép leány.

VIRÁGKIHORDÓ (fölv teszi a lábhoz
tett virágkosarat, előbbre lép): Bocsánat,
hogy beleszólok...

KAMARÁS: Tegye csak azt a kosarat
a lépcső aljához, s hozza be, ha még
van. Nem oda, fönebb!

VIRÁGKIHORDÓ: Itt bele találunk
lépni, kérem, amikor...

KAMARÁS: Maga csak ne aggódjék,
tata. Tegye oda, ahova mondtam, és lép-
jen arrább, hogy az a nagylány a sző-
nyeget leteríthesse.

VIRÁGKIHORDÓ: Bocsánat, hogy be-
leszólok. De tisztázni kéne előbb...

KAMARÁS: Mit kéne tisztázni előbb?

VIRÁGKIHORDÓ: Tisztázni kellene
először, véleményem szerint aztot kellene
tisztázni, hogy hova jön a test. Virágnak,
szőnyegnek az adja meg a... hogy hova
jön a test, kérem. Mert ugyebár, amint
tapasztaltuk, két bejárat van, illetve ki-
járat. Jó, hogy csak egy egyszerű sző-
nyegről és nem kapuról van szó. De
azért tisztázni kell, esetleges alkalmat-
lanságok, hogy ne mondjam, kellemet-
lenségek, mert könnyen repülhet... ha
a végtisztességtevő...

KAMARÁS: Miket beszél maga itt,
ki repülhet?

VIRÁGKIHORDÓ: Akárki repülhet, de
leghamarább az illető. Aki nem tisztázta,
hogy hova jön a test.

KAMARÁS: Miféle test?

VIRÁGKIHORDÓ (kihúzza magát): A
test, kollega úr, a test, mert a test do-
minál. Mindaddig, amíg a pap azt nem
kérdi fölötte, (patetikusan) halál, hol a
te fullánkod? Pokol, hol a te diadalmad?
Mert rendszerint ezt kérdezik, ha refor-
mátus az eltávozott, ha azonban katoli-
kus a megboldogult, akkor a kántor már
nem a testért esdekel (éneklő hangon)
Krisztus könyörülj neki.

KAMARÁS: Kicsoda maga? (a mű-
szakhoz) Hozzánk tartozik?

VIRÁGKIHORDÓ: Nem tartozom én,
kérem.

ANYU: A virágkihordó. Egy kicsit sok
virágot hozott ma, (mutatja, hogy felön-
tött) és minden kosár után...

VIRÁGKIHORDÓ: Szent igaz, nagysá-
gos asszonyom, sok virágot, de tíz eny-
nyit, száz ennyit is szívesen. Mert én
szeretéből... Olyan még nem volt, hogy
én ne szeretéből, pedig negyven év
alatt... azért mondom, mert nekem a

kisujjamban van az egész, kérem. Nem most tanulom én a szakmát.

KAMARÁS: Hagyja a szöveget tata, most nem érünk rá. Álljon arrább, hogy a szöveget végre...

VIRÁGKIHORDÓ: És ha nem állok? bocsánattal legyen mondván, és ha nem állok... Akit már félreállítottak, azt már nem lehet félreállítani. (*barátságosan, szinte rábeszélően*) Jót akarok én magának, barátom... Mert jó, hogy én most csak egy öreg virágkihordó vagyok. (*Kamarás legyint, erre ő fölkaprikázódik*) De én most is valódi, élő virágokat hordok. Nem olyanokat, mint maga, viaszból meg nájlónból. Én még soha be nem csaptam sem a néhait, sem a végtiszteséget tevő vendégsereget... Mert jó, hogy most én csak egy öreg virágkihordó vagyok.

KAMARÁS: Na jól van, jól, ezt már hallottuk. (*elindul föl a lépcsőn*)

VIRÁGKIHORDÓ (*megy utána*): Mit hallott maga? Nem hallott maga semmit. Hallotta maga azt, hogy én is rendeztem?

KAMARÁS: Nem hallottam, bocsánattal legyen mondván, de elhiszem, elhiszszük.

VIRÁGKIHORDÓ: Maga csak ne higgye! És ne beszéljen a mások nevében. Hátha mások nem hiszik, akkor meg mért beszélünk a mások nevében, he, miért? Nincs igazam? Mondják meg, ha nincs igazam. De én nagy dolgokat rendeztem... a legnagyobbakat, a legvégső megfogalmazásokban, ahogy irták a munkámmal kapcsolatosan. (*bűszkén kihúzza magát*) Én temetésrendező voltam, kérem. Arra el lehetett jönni, amit én...

KAMARÁS (*nevetve, a többiek is derülnek*): Na jól van, tata. De most eltévesztette a házszámot. Itt nem temetés, ünnepség készül.

VIRÁGKIHORDÓ: Azt én jobban tudom, hogy mi készül. Nem először járok a háznál... Dolgoztam én élőkkel is... Eh, mit strapálok magam. (*legyint, motyog, megint legyint*)

ANYU: Nem először, persze. De menjen már na, hátha újabb virágokat kell hoznia.

VIRÁGKIHORDÓ: Ne tessék aggódni, kezit csókolom, ne tessék aggódni. (*kiindul, de megfordul*) De én élő virágot vittem a halottnak is. De ez az úr itt, ... azt hiszi, nem látom a csalást? (*letör egy művirágot*)

KAMARÁS: Mit csinál, ne bántsa, a végén még...

VIRÁGKIHORDÓ: Magával fizettetik meg, ugye? Imputálják.

KAMARÁS (*a műszakiakhoz*): Kérem, távolítsák el.

VIRÁGKIHORDÓ: Nem kell engem eltávolítani, mert én már el vagyok távolítva... Segíteni akartam, de nem érdemli. Az ilyen nem érdemli. (*kimegy*)

KAMARÁS (*megkönnnyebbülten*): Eredeti figura, he-he-he, eredeti. Na, guritsa azt a szöveget, bogaram.

ANYU (*mentetve, mintha tehetne róla*): Kedves ember, igazán kedves ember ő különben, régen ismerjük, csakhát az ital... az ital. Mindig ő szokta hozni a virágot, csakhát... Zsuzsi, engedj ki. (*Zsuzsi leteríti a szöveget, indulna*)

KAMARÁS: Így. Kitűnő! (*megint nyílik az ajtó, jön a virágkihordó*) Na, mi van már megint?

ANYU (*most már egy kicsit szigorúbban*): Menjen már, kedves. Hátha már várják, és bezár az üzet.

VIRÁGKIHORDÓ: Megyek, kezit csókolom, mindjárt megyek. De meggondoltam. Pedig nem érdemli. (*jóságosan*) Nem érdemli ez a fiatalember. De én nem kívánom a kárát. Senkinek se kívántam a kárát soha életemben. Nem vagyok kárörvendő, kérem. Az én példamból azt akarom, hogy abból tanuljon. Ezért mondom, tisztázni kell, hogy hová jön a test, és csak azután állítsuk fel a kaput. Mert az élőkkel nem lehet kukoricázni, kérem. Mert én is annak idején, amikor maga a kormányzó úr látogatott el a mi városunkba, a város egy szép kaput faragtattott, amin által érkezhessen, én vezettem le az egész ügyletet. (*főlemeli az ujját*) Csakhogy a városnak három bejárata volt. Egyik délről, a másik északról, a harmadik nyugatról, vagy még inkább délnyugat...

KAMARÁS: Nézze, tata.

VIRÁGKIHORDÓ: Ne szakítson félbe, ha már maga miatt visszafordultam.

KAMARÁS: Hordja el már magát, amíg szépen beszélék.

VIRÁGKIHORDÓ: Nyugalom, nyugalom, már nem beszél szépen. Pedig tanulmányos dolgot akarok... Mert hány bejárata van a háznak? Na hány?

ANYU: Kettő, de most már igazán menjen.

VIRÁGKIHORDÓ: Ez az, kezit csókolom: kettő. Nem három, csak kettő. De kettő is elég ahhoz, hogy tévedhessünk. Mert ez a fiatalember ide dirigálja a szöveget, de hogyha a test amarról érkezik?... Jó, hogy csak egy szőnyeg, de akcióban mozgatni, amikor már a végtisztesség...

KAMARÁS: Na most már fejezze be, és lépjen le, amíg...

VIRÁGKIHORDÓ: ...amíg szépen beszél. Szépen beszél. Mindjárt befejezem, mert fölállítottam a kaput a déli bejáráshoz. De akkor jött a hír, hogy északról méltóztatik érkezni. Hamar oda a kaput, de már be volt ásva, kérem. Még oda sem érkezünk jóformán, amikor sürgönyöztek, hogy nyugatról méltóztatik érkezni. Aztán mégis csak délről érkezett. De már nem volt időnk... Úgy vonult be kapu nélkül. Engem pedig... (mutatja, hogy repítették) Hát ezért mondom, bocsánattal legyen mondván. (megfordul és kimegy)

(Mind nevetnek, Zsuzsi utána megy)

ANYU: Vigyázz, Zsuzsi, nehogy még egyszer meggondolja magát.

KAMARÁS: Hálásan köszönöm. (egy pillanatra bizonytalanul áll, a szőnyegre mered. Legyint. Magabiztosan felkapja a fejét) Kitűnő! (a műszakiakhoz, akik végig a reflektorral, huzalokkal bajlódtak, csak a virágkihordó nagyobb szövegeinél álltak meg) Na nézzük csak... A virágokat egy kicsit dekoratívabban kérném. Nézzék meg, maradt-e még odakünn virág.

ANYU (jön, újra egy kosárral): Ez az utolsó.

KAMARÁS: Kár, pedig...

ANYU: Hacsak a virágkihordó...

KAMARÁS: Köszönöm, nem kérek belőle. (nevet) Inkább maradjunk ennnyivel. Legfeljebb még hozatunk a színházból. Ide (fölmutat az erkély közepére) egy szép babérkoszorút gondoltam. Na, majd telefonálok. És egy-két kosár egészen égővöröset.

ANYU: Elég ez... A képen úgyis csak fekete meg fehér...

KAMARÁS: De én egy kis színes dokumentumfilmre is gondoltam, néném.

ANYU: Filmre? Színesre?

KAMARÁS: Bizony, néném. Egy kis színes, ez lenne az én meglepetésem.

ANYU: Kedves, igazán kedves. (néz körül, mivel is hálálhatná meg) Igazán nem akar egy pohárkával? Valódi.

KAMARÁS: Nem, nem, köszönöm. (a két reflektor felé hátrál, leguggol, és a kamerával a szőnyeget pásztázza) Ha lenne olyan kedves, néném, végigmenni a szőnyegen, hogy a fényeket be tudjuk állítani.

ANYU (ijedten): Jaj, nekem átal kellene öltöznöm.

KAMARÁS: Csak próba. Tessék csak úgy az ebédlőajtó felé. Egész könnyedén. (Anyu kihúzza magát, és kackiásan elindul) Úgy, úgy, kérem a fényeket. (bekapcsolják, Anyu a szeméhez kapja a kezét) Na, most induljon az ajtó felé. Úgy, úgy.

Kitűnő! (mire az ajtóig érne, kinyílik, és jön Ilona háttal, Pipacs és Náci)

ILONA: Kész a terítés. (megfordul és meghökken a nagy fénytől) Jesszusom! Mint egy kisérlet. Anyukám, mit csináltak?

ANYU (hunyorog a fényben): Próba.

KAMARÁS: Kapcsolják ki! (fölugrik, az ajtó felé siet) Jóestéket kívánok. Kezüket csókolom. Elnézést a zavarásért.

ILONA: A tévétől?

PIPACS: Kamarás!

KAMARÁS (meghajlik, kezét csókol): Ahogy mondani tetszett, kezit csókolom, a tévétől. Nevem Kamarás, a kamarás, he-he-he. Szia, Pipacs. Tiszteletem, bátyám.

ILONA (Pipacshoz): Ti ismeritek egymást?

PIPACS: Ojjé!

ILONA: Nem is mondtad, hogy ilyen ismeretséged...

KAMARÁS: Letagad, letagad, kezit csókolom, pedig én...

PIPACS: Imádsz, ugyebár.

ILONA: Nahát! És helyszíni adás lesz?

KAMARÁS: Ó, nem. Az megoldhatatlan. Filmről. Csak filmről.

ILONA: Filmeznek? És csak a papát?

KAMARÁS: Ó, nem.

ILONA: Minket is? Szólj már Pipacs, hogy minket is.

KAMARÁS: Szükségtelen a közbenjárás. Az egész háznépet. Sőt, még egy kis színesre is gondoltam.

ILONA: Igazán? Jaj, de izgalmas. De ugye itt marad? Estére, végig. Bulizunk egyet. Biztassad, Pipacs.

PIPACS: Karóval se lehetne elkergetni.

KAMARÁS (elereszti a füle mellett a megjegyzést): Ha ilyen szép lány marasztal, örömet, pedig...

ILONA: Semmi pedig. Itt marad és kész.

KAMARÁS (meghajlik): De most, ha megengedik, folytatjuk, és szíves közreműködésüket kérem a fénypróbához. (visszahátrál) Fényt! Úgy, tessenek egész lezseren jönni, csevegni, társalogni. Megállni! Le a fényt. (a műszakhoz) A sminkelő még nem jött? (nyílik az ajtó, és jön a sminkelő)

SMINKELŐ: Itt vagyok, Kamarás úr. Jóestét, kezüket csókolom.

KAMARÁS: Kitűnő, akkor lásson is munkához.

SMINKELŐ (kezdi bontani a táskáját) Hol és kiket?

KAMARÁS (a megriadt Anyura meg a többiekre mutat): Egyelőre a hölgyeket és az urat... és gondolom, itt meg is lehetne ejteni.

SMINKELŐ: Kérem.

KAMARÁS: Nem nagy dolgról van szó. Egy kis élénkséget az arcokra, a fény vakít és fakít, he-he-he. Sajnos, ezen túl kell esni. Egy kis tén, egy kis pirostitó.

ANYU: Hogy kifessenek? Nekem, lelkem, még az életben nem volt festék az arcomon.

ILONA (közbevág): Hát most lesz, anyukám.

KAMARÁS: Semmiség az egész, né-ném.

ANYU: Nem lehetne anélkül?

ILONA: Ugyan már, anyukám. Hát ne légy gyerek. Ne alkudozz. Ez hozzátartozik. Különbösen is jól fog állni neked. Úlj le szépen erre a székre. (már tolja is alá a széket, s int a háta mögül a sminkelőnek, hogy kezdje)

SMINKELŐ: Tessék csak egész nyugodtan ülni. Egy-két simítás, és tíz évvel fiatalabban tetszik fölkelni. (Anyu feszkelődik a széken, a sminkelő munkához lát, a többiek kíváncsian körülállják, biztatják, nevetnek)

ANYU: Van is mit nevessetek. Vénseggemre maskarát csináltak belőlem. De siessünk kérem, minden percben itt lehet a férjem. Legalább ő ne lássa.

ILONA: Ha meglát, újra megkéri a kezedet.

SMINKELŐ: Tessék csak még maradni. Egy kis púder, egy kis árnyalás. Most egy kicsit így. (mutatja a szájával) Mintha csókra tetszene tartani. Így, így, nagyszerű! Csiribiri-csiribá. Kész is van, tessék a tükörbe pillantani. (elébe tartja a tükröt)

ANYU: Jézusmáriám! (de azért látszik, hogy nincs ellenére) Nahát!

ILONA: Gyönyörű vagy, anyukám!

PIPACS: Igazán nagyon jól áll.

SMINKELŐ: Itt ez a szalvetta, ha melege találna lenni, akkor tessék csak így óvatosan lelapogatni. Így, így. Kérem a következőt.

ANYU (föláll): De én mégis azt mondanám, be kellene menni a...

NÁCI: Ez már igen! Ezután már meg se tudsz lenni enélkül.

ANYU: Jó, jó, de azért el ne mondd Teréznek.

NÁCI: Teréz ekkora kora óta (mutatja) festi magát.

ANYU: Azért mégis.

ILONA: Te is fogod festeni magad. Én majd szépen megtanítalak.

SMINKELŐ: Kérem a következőt.

ANYU: Jó, jó, megtanítasz, de azt mondanám, be kellene menni a fürdőszobába vagy valamelyik szobába, mert ha találunk jönni a vendégek...

KAMARÁS: Okos gondolat, úgyis lenne itt még egy-két tennivaló. (Ilona felé) Szabadna telefonálnom?

ILONA (miközben segít összeszedni a sminkelő szereket): Hogyne, tessék, ott a telefon. (vidáman vonulnak be az egyik földszinti szobába. Náci marad utoljára)

NÁCI: Kérem, nekem feltétlenül megszaj?

KAMARÁS: Muszaj, bátyám, muszaj, nincs kivétel. Különbösen is bátyám az ünnepezt legjobb barátja. Ha jól vagyok értesülve.

NÁCI: Kitűnően van értesülve. Hát akkor alávetem magam. (a többiek után megy)

KAMARÁS: Maguk meg nézzenek szét az ebédlőben, hogy ott mik a lehetőségek. Én is ott leszek mindjárt, csak előbb telefonálok. (a két műszaki elindul táskával, huzalokkal) De kérem. (megfordulnak, Kamarás játékosan megfenyegeti őket) Csak a technikai lehetőségeket. (A műszakiak kimennek, Kamarás leül, rá-tölt a pipára, majd fontoskodva szemléli a színt, kezébe veszi az üveget, szagolgatja, elismerően bólint, de leteszi, rá-erősen tárcsáz) Halló! Itt Kamarás. Te vagy az? Már éppen hívni akartál? Telepátia, öregem, telepátia. Van még valami virágunk? Valami élénkebbet, vöröset. Égővöröset. Csak bízd rám. Hogy itt mi készül, öregem! Nincs kedved lejönni? Itt van Pipacs is. Micsoda?... Hogyhogy én sem. Micsoda? Ne hülyülj, öregem. Hát majdnem félórát adtak. Hogyhogy lefújták? De hát ez lehetetlen (halkabba fogja) Tapintatosan? Hát ne toljátok ki velem. Tudod, hogy egy kis színt is akartam, a fene egye meg. És micsoda vacsora van itt kilátásba. Meg buli. Hogy maradjak? De üressel? Hát nem lehet. Nem lehet. (még halkabba fogja) Kifestettem már az egész familiát. A fenébe, de kellemetlen. Hát jó. Akkor üressel. Szevasz. (leteszi a kagylót, fejét vakarja, pipáját piszkálja, tölt az üvegből. Ebben a pillanatban a sminkelő hangja: „Kérem a következőt!“ Áll, hirtelen fölhajtja a poharat, kuncogni, nevetni, majd hahotázni kezd. Nem veszi észre, hogy a cselédebejárón jön Apu)

APU (ballonnal a karján, táskával, szemmel láthatóan fáradtan, megáll, nézi a virággal teli nappalit, majd a kacagó kamerást. Amikor az észreveszi, megszólal): Örülök, hogy ilyen jól érzi magát.

KAMARÁS (hökkenten): Kihez van...

APU: És nekem? (ledobja a ballonját egy szék karjára)

KAMARÁS (észbekap): Jaj, bocsánat, alig ismerem meg, bocsánat. Arról tetszett jönni? (mutat a cselédlepcső felé)

APU: Én arról.

KAMARÁS: Kamarás vagyok, a tévétől, amint tetszik látni. És bocsásson meg.

APU: Látom. Nem tesz semmit. Én kérek bocsánatot, ha esetleg sokáig várokoztattam volna.

KAMARÁS: Ó, dehogya, dehogya. Erről tetszett jönni, ugyebár. *(megint oda mutat, de észébe jut, hogy ezt már kérdezte. Hirtelen a szőnyegre pillant)* Egészen megzavart, ugyanis arról vártuk.

APU: Erről szoktam, amikor nagyon fáradt vagyok, hogy ne sajnáljanak.

KAMARÁS: Fáradt, fáradt. Valóban nagyon sápadtnak látszik. Fárasztó, fárasztó napja lehetett, s akkor még mi is itt...

APU *(legyint)*: Megszoktam.

KAMARÁS: Na de nem tesz semmit. *(magáratálálan)* Majd egy kis szint varázsolunk az arcára, mert ezek a lámpák aztán még jobban vakítanak, fákítanak. *(a sminkelő hangja: „Kérem a következőt!”)* Erre tessék talán. A család nagy része már átesett a varázslaton.

FÜGGÖNY

MÁSODIK FELVONÁS

SZÍN: ugyanaz, a háttérben a kettős nagy üveges ajtó mögött zajlott le a vacsora, s ott folyik most a fiatalok mulatozása is, meg az onnan szolgáló teraszon, de hát ez úgysem látható. A mulatozás hol gyengébb, hol erősebb zaja-zenéje, s olykor a matt üvegen látható táncoló árnyékok mozgása festi alá, a rendező belátása szerint, a napaliban történeteket. Amikor a függöny felgördül, a színpad üres, twist harsog az üvegajtó mögül, ornan jön Ilona, táncról pirosodva, s nemsokára nagyon megpendülve Náci bácsi.

ILONA: Repülni tudnék, repülni.

NÁCI: Hát akkor repülj, angyalkám.

ILONA *(hátrafordul, kicsit meglepetten, mintha nem az öreget tudta volna maga mögött, majd egy árnyalati színeléssel)*: De az angyal te vagy, Náci, én amint ígértem — *(leengedett haját meglibbentti)* — csak boszorkány vagyok.

NÁCI *(magához húzza)*: Mást is ígértél.

ILONA *(megadóan hátraejti a fejét, Náci kicsit tévovázik, de aztán mohón szájon csókolja. Arnyak az üvegajtón, de nem nyílik ki, szétrebbenek)*

NÁCI: Boszorkány, angyali boszorkány.

ILONA: Hogy te milyen költői tudsz lenni; nem írsz te verseket is?

NÁCI: Írtam, fiatalkoromban, de az...

ILONA: Szerelmeseket?

NÁCI: Azt is, de inkább forradalmiakat.

ILONA: Meg is jelentek?

NÁCI: Csak újságban.

ILONA: Megjelentek?

NÁCI: Néhány.

ILONA: Nem is mondtad eddig, hol jelentek meg?

NÁCI: A... de csak forradalmiak, akkor olyanok voltak az idők.

ILONA: S a szerelmesek, azokkal mi lett?

NÁCI: Azok úgy maradtak, azoknál, akiknek... akikhez, ha még megvannak.

ILONA: Akiknek, akikhez! Nagy va-

gány vagy te, Náci.

NÁCI: Öreg leányok már azok.

ILONA: Teréz mamához is írtál? azok csak megvannak?

NÁCI: Igen, persze, őrizgeti talán.

ILONA: El fogom kérni tőle.

NÁCI: Eszedbe ne jusson!

ILONA: De, de elkérem, ha már hozzám nem írsz.

NÁCI: Hozzad?

ILONA: Miért ne?

NÁCI: Nem tudok, nem tudnék én olyat, ami hozzád... Régen volt már az, angyalkám.

ILONA: De én nagyon szeretném, ha hozzám is írnál verset.

NÁCI *(már ülnek az asztal mellett, sőtöttek is, ellágyulva. Átöleli, homlokukon csókolja)*: Angyalka, angyalkám.

ILONA *(visszacsókolja előbb a homlokát, majd a száján)*: Én nem tudlak megihletni? Azok a régiek különbek voltak?

NÁCI: Szamár vagy, szamárka. Én pedig egy vén szamár. *(iszik)* Jaj, de meghülyültem.

ILONA: Már megint lelkizel. Ilyen az élet. Azt mondják, nyugaton nagyon természetes.

NÁCI: Méghogy természetes, az apád a legjobb barátom...

ILONA: Családban marad.

NÁCI: Ne légy gonosz, csak gonosz ne légy, nekem kellene, nekem kellett volna...

ILONA: Átveszem fele terhedet, nagykorú vagyok. De ne légy unalmas, mert itt hagylak. Inkább mondd el egyik versedet, de egy szerelmeset, mintha nekem írtad volna.

NÁCI (*gondolkozik, mintha a szavakat keresgelné*)

ILONA: Nem jut eszedbe? Akkor írd át egy újat. Rögtönöz, a költők tudnak.

NÁCI: De én nem vagyok, legfennebb lehettem volna, valamikor.

ILONA: Ha már én nem tudlak megihletni, inspiráljon ez a gyűri, nézd, de gyönyörű!

NÁCI (*döbben*): Kitől kaptad? Honnan van?

ILONA: Féltékeny vagy? (*kuncogva, tölt, iszik*)

NÁCI: Az a fiú? Az a hogyhívják?

ILONA (*nevetve, majdnem hahotázva*): Féltékeny vagy, méghozzá hogy Hosszúkás? Olyan sóher, mint a templom egere, a kávéját is én... (*elharapja*)

NÁCI: Azért még valahonnan... (*mutatja, hogy elemelhette*)

ILONA: Ugyan honnan, egy ilyen darabot? (*és újra megsüllogtatja Náci orra előtt*) Nem hányódik csak úgy úton-útfélen.

NÁCI: Valódi?

ILONA: Én is ezt kérdeztem, amikor megláttam. Blauweiss.

NÁCI: Micsoda?

ILONA: A legértékesebb briliáns. Most néztem meg a lexikonban, mert a baronessz csak úgy bemondata: blauweiss.

NÁCI: Kicsoda?

ILONA: Hát nem tudod? Sarolta, a sógoróm. Reméljük, hogy az lesz.

NÁCI: Nem értem.

ILONA: A Tomi menyasszonya, menyasszonyjelöltje. De remélem, hogy már jelöltje.

NÁCI: Az a kedves lány, aki Tamással?

ILONA: Az az. Az a kedves baronessz.

NÁCI: És neked adta, máris?

ILONA: Kölcsön adta, megszánt, mert látta, hogy esik ki a szemem érte. Ma estére kölcsön adta. És én boldogan csillogtatam éjfélig, de lehet, hogy tovább méltóztatik maradni, mert holnap vasárnap, s nem kell bemennie a tekereselőbe. Istenem, ha nekem egyszer egy ilyen gyűrűm lehetne.

NÁCI: Annyira tetszik neked?

ILONA: Imádom az ékszert.

NÁCI: Megvegyem neked, ha annyira imárod?

ILONA: Nem adja el. Örökség. A nagymamától.

NÁCI: Vegyek neked?

ILONA: Vennél?

NÁCI: Mit nem vennék én neked!

ILONA: De borzasztó sokba kerülhet az ilyesmi... Majdnem kétkarátos.

NÁCI: Mennyi az a borzasztó sok?

ILONA: Fogalmam sincs, de nagyon drága lehet. Talán nincs is annyi pénz... De nem baj, ha nem is nagy, csak briliáns, valódi briliáns legyen. (*Kis szünet után*) És te vagy az egyetlen, aki vehet, akitől elfogadhatok. A keresztapám vagy. (*szünet*) Ha akarod, gyereket, fiút szülsz nekem. De miért is nincs nektek gyerekek?

NÁCI (*elképedve*): Gyereket?

ILONA: Nem szeretnéd? Soha nem kívántál, nem akartatok?...

NÁCI: Miket beszélsz? Gondold meg, egy gyerek rettenetes...

ILONA: Mért volna rettenetes? Senki se sejtene; megszülném, ti örökre fogadnátok... én meg elviselném a szegényét.

NÁCI: Ilona, anygalkám... én félek tőled...

ILONA: Félsz, hogy nem tudnál?

NÁCI: De nekem, nekünk még ha történe is köztünk... de nekünk soha... pedig nagyon szerettem volna.

ILONA: Hátha nem benned volt, nem benned van a hiba? (*fölkáll, az előszoba felé indul. Náci annyira zavarban van, hogy csak ül, ül, bámul Ilona után, amíg az kimegy*)

IMRE (*az üveges ajtón egy üveggel a kezében s két pohárral*): Társat keresek, gazdát ennek az árva pohárnak. (*tölt, leül Nácival szembe*) Proszit! Mit töprengsz? Teréz mamáért aggódsz? Disznó egy betegség az a reuma, senki sem ért hozzá.

NÁCI (*mintha valóban azon töprengett volna, méltatlankodva*): De a legjobb professzor is tehetetlen legyen! Képzeld, azt mondta, neki is fáj keze-lába. Magán sem tud segíteni. Menjen fürdőre. Nem mondom, szokott használni, utána jobban érzi magát. Ideig-óráig, egy-két hónapig. De aztán még kegyetlenebbül előveszi. S milyen hirtelen. A délután még nem volt semmi baja... Elvégre nem ülhet mindig a fürdőn, és nem is javallják. Nem lehet kimutatni, csak fáj. Hajlam, hajlam, folyton csak azt hajtogatják.

IMRE: Tisztára közügyi betegség.

NÁCI: Micsoda?

IMRE: A tünetek... Olyan ez a betegség, mint a bürokrácia. Ez jutott eszembe a reumáról. Mert ugye Teréz mama is már évek, évtizedek óta szenved miatta?

NÁCI: Kicsi kora óta.

IMRE: Na látod, s külsőleg semmi sem látható.

NÁCI: Semmi. Különben egészséges. Semmi nyoma.

IMRE: Valószínű, a rendszeres fűrdők miatt, vagy lehet, hogy ez egy olyan-fajta reuma, mert van, aki deformálódik még akkor is, ha rendszeresen kezelteti magát.

NÁCI: Kitűnően értesz hozzá, ja per-se, te is reumás vagy.

IMRE: Én is, és rajtam sem mutatható ki. Gyakorlatból mondom, olyan, mint a bürokrácia nyavalyája, még abban is hasonlítanak, hogy örökletes, a hajlam örökölhető. Mint ahogy Teréz mama is bizonyára még valamelyik nagyanyjától vagy szépájától örökölhette. Nem érted?

NÁCI: Nem.

IMRE: Pedig te doktor vagy. Vezető ember. De te is sokszor éppen olyan tehetetlen vagy a társadalom izület-bántalmaival szemben, mint a professzor a felesége panaszjaival. Azt mondod, hogy nekem is fáj, és elküldöd a beteget valamelyik hivatalba, hogy ott gyógyíttassa magát. Most sem érted?

NÁCI: Értem, de a hasonlat mintha sántítana.

IMRE: Ezt minden hasonlatra rá lehet fogni, ha a lényege kényelmetlen. *(tölt)* De a hasonlatnak az a funkciója, még a legblódebbnek is, hogy érthetőbbé akarja tenni a dolgokat. A hasonlat — tett. De ígyünk is valamit ekkora bölcsességre. Szevasz, öreg harcos. *(isznak)* Csak még azt mondd meg...

(Megnyílik az üveges ajtó, Hosszúkás dugja be a fejét, majd bejön, egyelőre nem veszi észre az ott ülőket.)

HOSSZÚKÁS: Babu, Babuci! Hová tűntél? *(körülfuttatja tekintetét)* Bocsnát, Imre bátyám, nem láttatok Babut?

IMRE: Kicsodát?

HOSSZÚKÁS: Babucit, Ilonát.

IMRE: A húgomat? Nem is tudtam...

NÁCI: Tőlem ugyan nem kérdezted, de azért megmondom, kiment a konyhába.

HOSSZÚKÁS: Nem tudtam, hogy a bácsi a gardedamja. Mondják meg, ha látják, hogy a társaság már nagyon reklamálja.

IMRE *(ugratva)*: A társaság, vagy csak az egyik tagja?

HOSSZÚKÁS *(elneveti magát, visszamegy a többi közé)*

NÁCI *(kis szünet után)*: Nagyon szemtelen ez a fiataltság. És hogy néznek ki! Nahát!

IMRE: Nem szemtelenebb, mint máskor.

NÁCI: Ugyan kérlek, én is voltam fiatal, a mi időnkben... s ez a viselet...

IMRE: Lári-fári, másképpen voltatok szemtelének. S az a bönadrág, az meg most nekik komikus. És Petőfinek is volt szakálla, pedig ő aztán egyéb sem volt, csak fiatal. Na! Ne zsémbelj, Náci, azt

kellene hinnem, hogy megöregedtél, de én inkább azt hiszem, hogy ez a fiú nem szimpatikus neked. Pedig igazán kedves gyerek. Mérnök lesz, és olyan magas épületeket emel majd, hogy már a fénykép láttán is szédülés környékezi az embert. *(Eközben jön Ilona, és úgy tesz, mintha nem venné észre őket. Siet át a színen Imre háta mögött, aki a Náci tekintetéből következtet. Hátrafordul.)* Babu, Babuci!

ILONA *(megáll, visszanez)*

IMRE: Babuci. *(Nácihoz)* Ez valóban Babuci. Érti. Mondd, húgocskám, mióta vagy te Babuci? Csak nem dobtad sárba gyönyörű nevedet is?

ILONA: Mit csodálkozol? Így hívnak, a társaságom, a többiek.

IMRE: Egy kicsit mintha megkésztet volna *(mutatja a mellességét)* ez a keresztelő. Te mit szólna hozzá, Náci?

NÁCI *(hümmög, nem tudja, mit szólnon, mosolyog Ilonára)*

ILONA: Késő — nem késő... különben is utalom a nevedet.

IMRE: Ezt a gyönyörű nevet?:

Csupa I,
csupa i,
csupa o,
csupa a,
csupa tej,
csupa kéj,
csupa jaj,
Ilona...

(Kérdő hangsúllyal mondja az Ilonát.)

ILONA: Hagyj már a költőiddel, azokat is utalom.

NÁCI *(elképedve)*: Ilona, Ilicikém!

ILONA: Nekem meg folyton az a részeseges suszter jut eszembe a nevről, az udvarból, abban a csupa-budi városkában, aki verte a feleségét, pedig az is szintén csupa I, csupa i volt, s aki ha csak tehette, bemenekült hozzánk a konyhába, aki zokogott sokszor egész reggelig teljes terjedelmével. Föl kellett mosni a konyhát a könnyei után. Az ura meg odakünn hajnalig egyet üvöltözte: Ilona, Ilona, a végén már hörögte, míg bele nem aludt a hányadékába. Ott feküdt délig is a gyepen, s a legyek is mintha mind azt dongták volna körülötte: Ilona, Ilona. Nekem elég volt a nevemből. *(kimegy a mulatók közé)*

(Imre és Náci nevetnek, hogy szinte a hasukat fogják, isznak, nevetnek.)

NÁCI: Hát ezt jól megmondta. Eredeti teremtés, eredeti.

IMRE: Jól kivágta magát. Ki hitte volna, hogy az a suszter... Négy- vagy öt éves lehetett, amikor elköltöztünk. Nagyon érdekes.

NÁCI: Ilonának valóban nyomós oka

van, hogy ne szeresse a nevét. De a többiek, akik itt vannak például, némelyiknek négy-öt bece- vagy inkább álneve van.

IMRE: Stendhalnak több mint száz volt.

NÁCI: Kicsodának?

IMRE: Stendhalnak, a francia írónak.

NÁCI: Kérlek, az mégiscsak író.

IMRE: Volt. Már meghalt.

NÁCI (*észre sem veszi a közbeszúrást*): Az írónál szokás az ilyesmi.

IMRE: Hogy meghalnak? Szokás.

NÁCI: De ezek...

IMRE: ...ezek a fiatalok, úgy látszik, így akarnak tiltakozni...

NÁCI: Mi ellen, ki ellen?

IMRE: Ne ijedj meg. A nevük ellen.

NÁCI: A nevük ellen?

IMRE: A nevük ellen. A keresztségben vagy a névadásban kapott nevük ellen. Hát ha nem tetszik nekik. Te olyan természetesnek, olyan igazságosnak találsz, hogy egy rugdalózó, óbégató csecsemőt, a megkérdése nélkül, egyszerűen elneveznek Imrének vagy Ignácnak, vagy akár Ignatióknak, Emericóknak?

NÁCI: Bolondokat beszélsz. Hogyan lehet egy csecsemőt megkérdezni?

IMRE: Hogy lehet elnevezni valakit is a tudta nélkül, hogy aztán ha tetszik, ha nem, azzal a névvel élje le az életét? Ezt hogyan lehet?

NÁCI (*zavartan*): Ugyan már, ez így szokás.

IMRE (*tölt*): Mi az, hogy szokás? Hátha ezeknek a Hosszúkaséknak nem tetszenek a mi szokásaink? Más szokást akarnak divatba hozni. Vagy egyszerűen csak tisztességesek, álneven akarják kitombolni magukat, hogy ne hozzanak szegényt az anyakönyvi kivonatra. (*iszik*) Megőregedtél, Náci. Azt kell mondanom, megőregedtél. Nem ilyennek ismertelek. Pedig a szemed még most is táncolni szokott a szép fiatal lábakon, melleken.

NÁCI (*hetykén*): Megette a fene, ha már csak a szemem. (*tölt mindkettőjüknek, koccint*) De ott azért még nem tartunk!

IMRE (*a poharat a kezében tartja*): Már megjedtem.

NÁCI: Csak úgy eltöprengtem. Valahol azért mégiscsak nincs rendjén ezekkel a fiatalokkal. No nem az egészszel. Mert itt van például Sándor.

IMRE: Sándor?

NÁCI: Vagy az öcséd, Tamás. Ők mért nem úzik az eszüket? Mért nem bohóckodnak?

IMRE: Nem olyan a természetük. Nem is érnek rá, Sándor orvosnak készül, sokat kell tanulnia. Sok bajt lát, s látott

már gyermek korában, hamarabb érett.

NÁCI: És Tamás? Ő nem látott sok bajt, mindene megvolt mindig. Inkább lehetne aranyifjú, mint ezek.

IMRE: Ő meg túl korán kapott csömört. De mit állítod példának, nem tudod, hogy ő a család szégyene, aki nem volt hajlandó egyetemre menni? Szerelő. Pedig ez már afféle szégyen a mi körünkben.

NÁCI: De miért is nem ment? Ezt én sem értem.

IMRE: Merő makacsságból. Megutálta az iskolát. És igaza volt. Igaza van.

NÁCI: Hát igaza éppen nem volt. Egy tanítónő még nem az iskola.

IMRE: Neki, úgy látszik, egy tanítónő is elég volt, hogy megutálja, nemcsak az iskolát, de... Elképesztő, elképesztő, hogy mit művelhet a félelem... Az a szerencsétlen tanítónő... de látod, neki volt igaza, azóta már rég igazgatónő. A többi fejes papa nem volt olyan érzékeny, mint a miénk. A mi Tamásunk pedig belecsmörült. Kiütött rajta az egészség, amikor kiderült, hogy negyedikés korában, osztályelső létere még a betűket is alig ismeri. Én vettem észre. Rettenetes volt. No de igyunk.

NÁCI: Valóban fölháborító. Micsoda talpnyalás. De hogyhogy igazgatónő. Arról volt szó, hogy repül. Hogy repült a tanügyből.

IMRE: Sok mindenről volt szó. Miért repült volna? Hová repült volna. Mondtam, hogy mások nem olyan érzékenyek. A papát nézték baleknek.

NÁCI: Elképesztő! De ez a Tamás, egy jellem. Római jellem.

IMRE: Ne sértegesd az öcsémet. Mi az hogy jellem, római jellem? A szavak már régen nem földik a valóságot. Állandó jelentésváltozásban élnek, és mindig bizonyos érdekek szolgálatában. (*tölt, iszik*) Jobban bepiszkolódtak, mint az emberek, mert hosszabb életűek. A szavak maguk a legjellemtelenebbek. Legtöbbjük olyan jellemtelen, mint Julius Caesar. Csak hatalmuk nincs olyan, mint Caesarnak. Különben már rég kinyírták volna egymást. Föl kellene, a szavakat kellene végre fölszabadítani, visszaadni kinek-kinek a maga jelentését, jellemét. ... Tamás egyszerűen tisztességes, ha akarom naív, ha akarom buta, vagy egyszerűen gyáva... (*az ebédlőből jön Ilona és Anyu*) ... Szerény, makacs, önféjű, vagy mit tudom én micsoda. Lehet, hogy éppen jellem, maga a jellem tiszta előfordulási formájában, de mihez képest? Ausztrália messze van. De mihez képest?

ILONA: Gyere már, Náci papa, mit szaval neked ez a Tyetyerev.

ANYU: Hogy mondhatsz ilyet Imrére.

ILONA: Ne izgulj, anyukám. Az csak egy figura.

ANYU: Miféle figura? Imre nem figura.

ILONA: Csehov-figura.

IMRE: Gorkij, te liba.

ANYU: Az én fiam nem... (*gyanakodva*) mi az, hogy Csehov?

ILONA (*gonoszokodva*): Porszívó anyukám. Porszívó. Úgy, mint Csajka.

IMRE: Hordd é innen magad, te lepra. (*Ilona kézenkapja Nácit, és vihogva kicsipeli*) Csehov egy író volt, édesanyám, egy nagy író. Egy nagy orosz író.

ANYU: Író? Mint te, fiacskám?

IMRE (*kesernyésen*): Majdnem, anyukám, majdnem. Menj szépen, ne aggódj érttem. (*tölt és iszik*)

ANYU: Megyek, fiam, megyek. De ne igyál, ne igyál többet, kérve-kérlek.

IMRE (*megsimogatja az anyját, és szelíden kitéssékeli. Körülnéz, halkán monologizál*): Talán igaza van ennek a libának... Én író nem vagyok, csak egy regény egyetlen figurája, arra jó, hogy valaki megírjon. Pompás gondolataim támadnak, de ha megírom őket, ellaposodnak. Olyanok, mint a kovács-szikra, szét-pattannak, sohasem lesz tűz belőlük... (*tölt, iszik*) De minek is lenne, amíg a szavak, a szavak... (*főlemeli az ujját*) ez sem rossz pedig: strukturalista, az! (*odamegy a zongorához, elkezd pötyögtetni, majd dúdolni*)

Volt nekem egy kecském, tudod-e?

Kertbe rekesztettem, tudod-e?

Megette a farkas, tudod-e?

Csak a szarvát hagyta, látod-e?

(Megint visszaül a helyére, éppen tölt, amikor Anyu jön)

ANYU: Már megint, fiam. Kérve-kértelek.

IMRE (*jókedvűen*): Ebben a házban nem lehet megállni. Az ember állandóan ki van téve a kísértésnek. Alkalmom szüli a tolvajt, édesanyám. Ha csak a név- és születésnapokat tartanók is, de hól egy ilyen, hól egy amolyan ünnep, hól ennek, hól annak az ünneplése. Valóságos ünnepek háza. Mert itt van ez a mai megtiszteltetés. Aztán nemsokára a Tamás eljegyzése, lakodalma...

ANYU: Gondolod?

IMRE: Miért ne gondolnám? Csak nem vagy ellene?

ANYU: Jóravaló teremtésnek látszik.

IMRE: Az is, aminek látszik.

ANYU: És te, édes fiam? A te eljegyzésed, lakodalmad?... Rég itt az ideje. Már öszülsz, kopaszodsz is...

IMRE (*végigsimít a halántékán, nevetve*): Na látod, erről egészen megfeledeztem. Még ez is. Semmi remény az absztinenciára. A megtartóztatásra. (*a pohárra mutat*)

ANYU: Tréfálsz, tréfálsz, de én komolyan aggódom, csak nem akarsz vétegeny maradni?

IMRE: Már az vagyok, édesanyám. De azért te egyet se búsulj. Lesz alkalom mulatni anélkül is. Mert itt van az a mai nagy kitüntetés, nemsokára meg, ha a szímatom nem csal, a nyugdíjazás. (*fönn az erkélyen megjelenik Apu Sándorral, akinek sztetoszkóp van a kezében*) Negyvenegyhány esztendő...

ANYU: Negyvenöt, fiam.

IMRE: Negyvenöt esztendő becsületes munkájának csak meg kell ülni a torát. Nem igaz?

APU: Egybevontuk az ünneplést. A tort is ma tartjuk, fiam. (*mindketten meglepetten Apu felé fordulnak*)

IMRE: Csak nem?

APU: Nyugdíjaztak.

ANYU: Kitüntettek, és nyugdíjaztak? (*híttelen álmélkodással, méltatlankodással*) Lehetetlen. Az újságok csak a kitüntetésről... a tévében sem volt szó nyugdíjazásról.

APU: Majd lesz. A holnapiban. Vagy talán nem lesz. Lehet, hogy ez volt az utolsó nyilvános szereplésem. Tapintat is van a világon. Talán majd a vikrológbán. (*Sándor, majd Imre felé fordul*) Föllobognak azok a hangzatos jelzők, ha majd én ellobbantam. Jól fogalmaztam?

IMRE: Tökéletesen, csak kesernyésen. Én örülök.

ANYU: A szegyennek, a szegyennek örülsz, hogy éppen most?...

IMRE: Már korábban kellett volna. Legalább fél évvel korábban. A múltkori riadalomkor. Nem igaz, Sándor?

SÁNDOR (*helyeslően bólint*)

IMRE: Te meg mit sopánkods, anyukám, hát nem mindig azon siránkoztál, hogy csak egyszer már megérhetnéd, hogy apu nyugdíjba kerüljön? Hát most ott van.

ANYU: Ez igaz, fiam, de így!

IMRE: Így vagy úgy, fő, hogy letette a válláról a gondokat. Most legalább a családdal, a gyerekekkel (*magára mutat*) is lesz idő foglalkozni. Eljárunk horgászni, mint régen. Évek, évtizedek óta nem voltunk horgászni. Csak beülts a kocsiba, s vizlek. Hát nem örülsz? Hát nem örültök?

APU: Örülök, persze, örülök is... igazad van, így vagy úgy, egyszer ennek is el kellett jönnie.

IMRE: Hát akkor ne vessünk, nevesse-tek! Hát nem nevetni való? ... Hogy Kis-sék, hogy Nagykék miért mondták le ma-gukat. Szagot vettek, megszimatozták, hogy már nem vagy feles. Hogy csak most kapcsolok!... Nem szeretnek torra jární, inkább mennek menyegzőre. Az utódodhoz mentek, benyalni magukat. Kedvem volna felhívni őket; ki az utó-dod?

APU: Még nem tudom, holnap dől el. Képesek lettek volna?

IMRE: Hogy mi mindenre képes az em-ber, én tanítalak, ekkora tapasztalat után?

ANYU: De hát milyen kedvesek voltak, milyen nyájasak...

IMRE: Persze. Azok ők most is, csak máshoz. De erre most már igazán igyunk egyet, édesapám. Remélem, a doktor úr megengedi.

SÁNDOR: Egy híg fröccsöt minden to-vábbi nélkül.

APU (*kedvesen méltatlankodva*): Egy híg fröccsöt? Negyvenöt évi munkám fe-jébe egy híg fröccsöt? Hát ember vagy te, fiam?

SÁNDOR (*nevetve*): Nem. Orvos... le-szek, de még lehet velem alkudni, egy pohár borig, tisztán. De aztán pihenni, bátyám. Neki az első gondtalan éjszaká-nak.

(Töltenek, mindnyájan koccintanak az öreggel, Anyu a szemét törölgeti, Imre fenékgig hajtja, utána megöleli, megcsókolja az apját, utána a töb-biek is.)

ANYU: Istenem, istenem, hogy ezt is megértük.

(Veszi a tálcát, s kiindul a konyha felé. Sándor is a szobája felé, Imre karanfogja az apját, és utánaszól Sándornak)

IMRE: Dokikám, azt az elmaradt híg fröccsöt Náci bácsival még elkoccinthatja az öregem?

SÁNDOR (*fejét csóválva mosolyog*): Azt még el lehet.

(Kimennek mind, a szín egy ideig üres, csak a mulatozás zenéje-zaja hallatszik, majd Ilona és Hosszúkás jönnek.)

HOSSZÚKÁS: Zsűrízni akarok veled.

ILONA: Mit akarsz?

HOSSZÚKÁS: Nem tetszik nekem ez a te...

ILONA: A tévés?

HOSSZÚKÁS: Ne sáncolj!

ILONA: Pedig jóképű fiú és szelle-mes.

HOSSZÚKÁS (*legyint*): Idétlen hólyag.

ILONA: Képzeld, azt mondta: magács-ka az a nő, aki még a saját hátán is megél.

HOSSZÚKÁS: Találó.

ILONA: Kész.

HOSSZÚKÁS: De nem eredeti.

ILONA: Mi nem eredeti?

HOSSZÚKÁS: A mondás. Az egyik szí-nésztől származik. Nekem ez a te jó-tevőd nem tetszik.

ILONA: Kicsoda nem tetszik neked?

HOSSZÚKÁS: Ez az idős donjani.

ILONA: Náci bácsi?

HOSSZÚKÁS: Ahogy parancsolod, ak-kor Don Náci.

ILONA (*kicsit zavartan*): Mi bajod ve-le? Olyan kedves...

HOSSZÚKÁS: Túlságosan is kedves. Te, ha megtudom, hogy leadtad magad vele.

ILONA: Kikérem magamnak.

HOSSZÚKÁS: Akkor majd kérés nél-kül is kikapod. Garantálom. Ne rázz át te engem, Babu. Ne próbálj átrázni.

ILONA (*kacéran*): Féltekeny vagy? Na végre, hogy...

HOSSZÚKÁS: Hagyjuk a soványat. A szímatom azt súgja (*az orrát ütögeti*), itt valami nincs rendben.

ILONA: Kedvesnek kell lennem, elvég-re...

HOSSZÚKÁS: A guba miatt, mi?

ILONA: Nemcsak a guba miatt, bár amiatt te is meggondolhatnád...

HOSSZÚKÁS: Szóval benyújtod a számlát. Sóher vagyok, fogjam be a po-fámat, s nyeljem le ennek a vén kéjencnek...

ILONA: Hülye.

HOSSZÚKÁS: Lehet, hogy voltam. De ma este kinyílt a csipám.

ILONA: S mit láttál?

HOSSZÚKÁS: Már amikor megjöttünk, de aztán, ahogy duruzsolt tánc közben, ahogyan a szemét meresztette, s ahogyan te...

ILONA: Nem káprázott egy kicsit a szemed?

HOSSZÚKÁS: Egyáltalán nem. Rönt-gen-szemem van. Ne próbálj átrázni, ne próbálj.

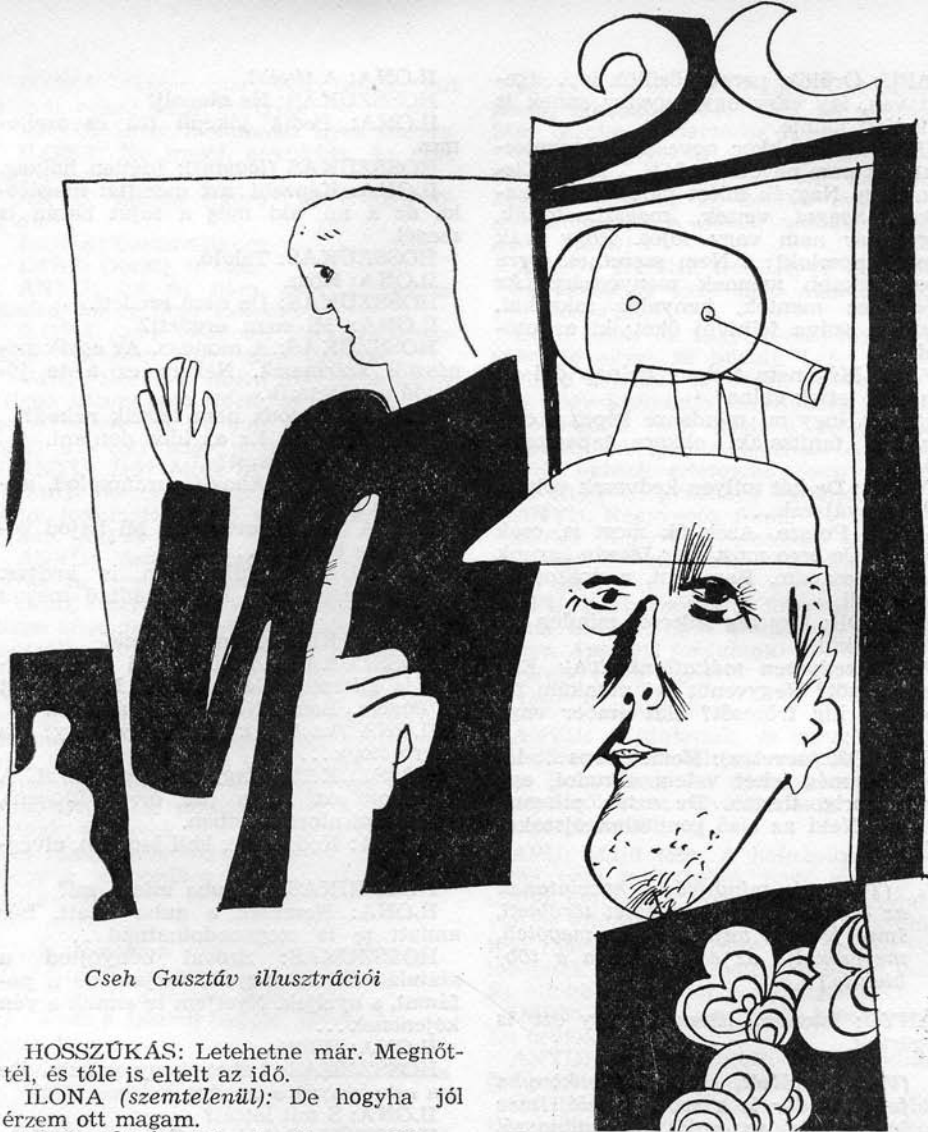
ILONA: Dilis vagy, bizonyisten.

HOSSZÚKÁS: Nono, már fejlődtem. Az elébb még egyszerűen hülyének mondtál.

ILONA: Hát nem érted?... Pólyásko-rom óta...

HOSSZÚKÁS: Elég régen.

ILONA: Az ölében nőtem fel.

Cseh Gusztáv illusztrációi

HOSSZÚKÁS: Letehetne már. Megnőt-tél, és tőle is eltelt az idő.

ILONA (szemtelenül): De hogyha jól érzem ott magam.

HOSSZÚKÁS (elkapja Ilona mellén a blúzt, s maga elé rántja): Mondd csak ezt még egyszer.

ILONA: Jól érzem magam az öleben, na!

HOSSZÚKÁS (pofonüti Ilonát, maga is megijed, s a tenyerét a szeme elé kapva a kijárat felé indul)

ILONA: Te senki, te, ezt még megke-serülöd!

(Ebben a pillanatban kinyílik a ket-tős ajtó, és jönnek egymás kezét fog-va a fiatalok. Kórusban kiabálják: „Hosszúkás, Ilona! Vissza a buliba!” Ezt ismételve körülfogják a már az ajtóban levő Hosszúkást s a ki-

pirult Ilonát, és úgy viszik őket visz-sza az ebédlőbe, de Ilona kitepi ma-gát, és kiszalad a konyha felé. Be-csukják az ajtót, csak a zsvajj hal-latszik ki. Kis idő múlva jön Sán-dor, keres magának egy poharat s valami italt, leül a fotelbe, ahol az előbbieken Imre ült. Tölt és iszik, de inkább csak megnyalintja. Elmé-láztat, nem veszi észre a bejövő Ilo-nát, aki az ebédlő felé indul, de meg-gondolja magát, Sándor háta mögé lopózik, és befogja a szemét. Sándor

finoman lefejtji Ilona kezét, s megcsókolja)

ILONA: Mit búsulsz, kenyeres?

SÁNDOR: Minek örüljek?

ILONA: Nekem.

SÁNDOR: Örülnék, de nem engeded.

ILONA: Tessék, a tied vagyok.

SÁNDOR: Két percra.

ILONA *(az órájára pillant)*: Ötre.

SÁNDOR: Nagy lélek vagy. Azt se bánám, ha egész este rám se nézel, csak...

ILONA: Csak utána fogjam meg szépen a kezed és... *(az egyik ajtó felé mutat)* Nem is vagy te olyan mafla, mint ahogyan...

SÁNDOR: ...mint ahogyan kinézek. Köszönöm. Ne értsd félre, tudod, hogy én nagyon szeretlek.

ILONA: Na, azért ne pirulj el. Nagyon kedves vagy, és azt hiszem, egy kicsit sokat. *(mutatja a poharat)*

SÁNDOR: Nem, nem ittam. Legalábbis nem annyit, mint amennyit a szövegemből következtetsz. Tudod te jól.

ILONA: En is nagyon szeretlek, csak...

SÁNDOR: Mint a testvéredet, csak ezt ne mondanád.

ILONA: De mit csináljunk, ha azok vagyunk? Unokatestvérek.

SÁNDOR: S ha nem lennének azok?

ILONA: De azok vagyunk.

SÁNDOR: De ha nem lennének azok. Akkor?

ILONA: Akkor?

SÁNDOR: Akkor, akkor... *(elröstelli magát)*

ILONA: Nem mondom, nagyon jóképű fiú vagy *(elnéz az ajtó irányába)*, csak hát unokatestvérek vagyunk, s nem élünk a fáraók korában.

SÁNDOR: De nem vagyunk azok.

ILONA: Miket beszélsz?

SÁNDOR: Nem vagyunk azok. Még rokonok, távoli rokonok sem vagyunk.

ILONA: Mi ütött beléd, hogy még a rokonságot is megtagadod?

SÁNDOR: Nem kell megtagadnom, egyszerűen nem áll fenn a rokonság ténye mint olyan, hogy jogilag fejezzem ki magam. Utánanézttem.

ILONA: Minek néztél utána?

SÁNDOR: Az aktáknak néztem utána.

ILONA: Miféle aktáknak?

SÁNDOR: Arról van szó, hogy az én édesapám és Apu testi-lelki barátok voltak. S amikor az öregemet kivégezték, és édesanyám nemsokára behalt a bánatba, magukhoz, magatokhoz vettetek. S hogy ne érezzem magam idegennek, így lettem unokatestvér és egyben családtag, amiért életem végéig halás leszek, mert ennyi jószágot én talán még az édes szüleimtől, az édes testvéreimtől sem kap-

hattam volna, mint tőletek. De nem vagyok rokon. S ennek úgy örülök, hogy szinte szégyellem. Jövőre végzek. Orvos leszek... és elveszlek feleségül, ha...

ILONA: Ne beszélj számárságot, Sándor. Mégiscsak testvérek...

SÁNDOR: Nem vagyunk testvérek.

ILONA: Ez lehetetlen.

SÁNDOR: Nem vagyunk, és ez a megváltás. Évek óta ez gyötört, és a rokon-ság. Te, én már a vérfertőzés iszonytató bűnével is kezdtem megbarátkozni, mert az édes testvéremnél is jobban, az apám, az anyám emlékenél is jobban szeretlek, mert soha senki mással, soha senki mást nem tudtam elképzelni... Gyerekkorom óta... emlékszel?...

ILONA: Jaj, de furcsa vagy, Sándorkám, miket beszélsz. Szinte félek tőled.

SÁNDOR: Emlékszel a tizenötödik születésnapodra?

ILONA: Emlékszem, de akkor még gyerekek voltunk.

SÁNDOR: Amikor megcsókoltalak, amikor megcsókoláltál...

ILONA: Romantikus lélek vagy, Sándor. De hol van a tavalyi hó? Én azóta...

SÁNDOR: Nem érdekel, hogy mi történt azóta. Különben mindent tudok.

ILONA: Azt is, hogy állapotos vagyok?

SÁNDOR *(meghökken, de utána nyugodtan)*: Ezt nem tudtam, de nem lep meg. Annyi baj legyen. Lehet azon még segíteni.

ILONA: S ha nem lehet?

SÁNDOR *(szakszerűen ránéz)*: Lehet.

ILONA: De ha én nem akarok, vagy félek, hogy késő...

SÁNDOR: Akkor megszülsz. Annyi baj legyen. Legalább nem kezdjük semmivel. Ahogy én felnőttem, felnőtt ő is a többi között, ha nem is olyan jómódban.

ILONA: Többi között?

SÁNDOR: Hát persze. Nem gondolod, hogy eggyel megsüszod. *(játékosan feltartja az öt ujját)*

ILONA *(elámul)*: Öt?

SÁNDOR: Illetve hat. *(és az Ilona hátsára mutat)* De te csak ugratni akarsz engem. Figyelmeztetek, nincs az a próba, amit ki ne állnék érted. *(Ilona meghatottan a nyakába ugrik, és össze-vissza csókolja)* Legszívesebben ebben a pillanatban felkapnálak és vinnélek. *(föl is kapja)*

ILONA: Hová?

SÁNDOR: Valahová egy hegyi faluba.

ILONA *(lecsúszik a Sándor öléből)*: Ahol még villany sincs?

SÁNDOR: Addig verekednék, amíg lenne.

ILONA: És fürdőszoba? Ne haragudj, de télen abban a nagy hidegben, amikor színi voltunk is, emlékszel, milyen szörnyű volt a budi. *(mindketten nevetnek)*

SÁNDOR: Erre külön tervem van. Nem is hinnéd, milyen egyszerű az egész. A falusi asszonyok is azért szenvednek anynyit, mert a csattanó telekben ki kell járniuk... Várj csak, ha érdekel, megmutatom.

ILONA *(elcsodálkozik)*: Mit akarsz megmutatni?

SÁNDOR: Egyelőre csak a terveket. Várj csak egy pillanatig. *(nagy lelkesen beszalad a szobájába)*

ILONA *(tétován áll egy darabig, majd utána indul, de ekkor kinyílik az ebédlőajtó, és jönnek a fiatalok)*: Mit akartok?

CINÓBER: Babuci, hát te hol bujkálsz? Gyere, mert zúr van.

CSERÉP: Hosszúkéss le akar lépni.

ILONA *(megfordul)*: Menjen a fenébe.

CINÓBER: Ne komizkodj, komoly az ügy.

PIPACS: Csak nem taposott a lelkedbe?!

CSERÉP: A te szép lelkedbe...

ILONA: Mondtam, menjen a fenébe.

CINÓBER: De akkor nekünk is le kell lécelnünk.

ILONA: Hozzá vagytok kötve? *(hahotáznak és körülfogják Ilonát)*

PIPACS: Egyelőre csak ő van hozzákötve egy székhöz.

CSERÉP: Meg kellett kötöznünk.

CINÓBER: Essen meg rajta a szíved.

PIPACS: Sír.

MIND: Essen meg rajta a szíved. Babu, Babucika, Ilcsikénk, essen meg rajta a szíved. *(noszogatják Ilonát az ebédlő felé)*

CSERÉP: A piánk is elfogyott.

CINÓBER: Ha lennél olyan kedves intézkedni, hogy ne szenvedjünk hiányt lelkiekben.

(Nagy zsvajogva vissza az ebédlőbe, alig tudnak mellettük Apu és Náci bácsi kijönni. Imre is ki akar, de viaszodródik a fiatalokkal. Ekkor jön Sándor, papírjait lobogtatva.)

SÁNDOR: Na nézd csak... *(zavartan áll)*

NÁCI: Mit kellene nézni?

SÁNDOR *(kivágja magát)*: Semmit... csak valami tervet akartam megmutatni az egyik építész fiúnak. De úgy látom, nem nagyon érdekli.

APU: Csak nem akarsz építeni.

SÁNDOR: Egyelőre csak...

NÁCI: Nekünk is megmutathatod. Értünk hozzá valamelyest, ha nem is vagyunk építészek.

SÁNDOR: Ah, számárság. Csak úgy magamnak terveztem.

APU: Házat?

SÁNDOR: Nem házat, hanem csak vízvezetéket, kanalizálást, fürdőszobát, meg vécét.

NÁCI és APU *(egyszerre)*: Vécét?

SÁNDOR *(zavartan)*: Azt is, persze.

APU: Dehát van itt vécé, fiam, kettő is. *(nevet)*

SÁNDOR: Hát nem is ide gondoltam.

APU: Hanem?

SÁNDOR: Oda, ahol nincs. Falura...

NÁCI: El akarsz költözni?

SÁNDOR: Ha majd kikerülök... Arra gondoltam, példát is kellene... fürdőszobát és igen, vécét kell, kellene honosítani. Higiéniai meg persze megelőzési szempontokból... Az osztályon, ahol most vagyok, rengeteg a falusi, főleg nők. Nagy részük a felhülés... gondoltatok el, télen húsz-huszonöt fokos hidegben kimenni egy falusi budira. Szóval arra gondoltam, ha érdekel titeket *(kitergeti a papírokat)*, hogyan lehetne, hogy úgy mondjam, házilag megoldani a kanalizálást, mert egyébként nagyon költséges volna. Kivált a tányyszerű településeken. Kút viszont majdnem minden udvaron van, ahonnan akár kézipumpával is fel lehetne nyomni a vizet a padlásra, de a legtöbb helyen a villany sem probléma. Találtam az egyik szakkönyvben egy nagyon egyszerű emésztőgödör-rendszert *(mutogatva magyaráz)* onnan egy követ kikerített kútba menne át a szennyvíz, miután az emésztőben leülepedett. Két-három évenként vagy még később kellene csak tisztítani. A gödröket, az árkokat akár magam is ki tudom ásni. A kazettákat se muszáj betonból. Lehet azt is kőből...

NÁCI: Kitűnő! Gratulálok, te civilizátor.

APU: Forradalmár. Mintha az apját, az apádat látnám... Na, erre azt a fröccsöt, azt az imént engedélyezett híg fröccsöt szívesen elkoccintanám, bár erre talán még egy hordó bor is kevés volna.

SÁNDOR: Igazán jönak tartjátok?

APU: Hibát kaphat az építés *(tölt)*, de én...

SÁNDOR: Hígra azt a fröccsöt, bátyám, nem lehet engem lefizetni. *(nevetnek, koccintanak)*

NÁCI *(kicsit patetikusan)*: A terveidre, a jövődre! *(főlhajtják, Sándor az órájára néz, és az Apu szobája felé mutat. Összeszedi papírjait, és kiset)*

SÁNDOR *(az ajtóból)*: Jó éjszakát.

APU: Még csak pár percet maradok, amíg ezt a cigarettát... Ez az utolsó.

Nem lépek túl a normát. (*Sándor ki-megy, ők leülnek*)

NÁCI: Egészen visszaadta a hitemet az ifjúságban.

APU: Neked, Náci? Még ha én mondanám. Mert ki hinné, hogy tulajdonképpen egyidősek vagyunk?

NÁCI: Nem minden a külső, meg aztán nem is úgy értettem a hitet, hanem... hanem ezekben a fiatalokban.

APU: Bennem sohasem ingadozott. De hogy szavad ne felejtsem, a kinézés, a külső a belsőről is árulkodik. Nézz rám.

NÁCI: Bennem is zörög már a motor.
APU: A nők, úgy látszik, még nem hallják.

NÁCI: A nők?

APU: A nők a legjobb motorszakértők. Mert például hozzám is kedvesek nagyon. Tisztelnék, a koromat. De ez a kedvesség aggódó, anyáskodó. Gyamolítanak. Veled évődnek, s úgy néznek a szemébe, még ezek a lányok is (*a mulatozók felé int*), mint húsz-harminc esztendővel ezelőtt, sőt negyvennel. Irigyellek ezért öregem. Irigyellek. És mindig irigyeltelek, annak idején is. Hogyan csinálod?

NÁCI: Eltűzod. Nem mondom, volt házasság a nőknél, de sohasem gondolkoztam rajta, nem csináltam. Úgy alakult, fene tudja... De már csak a híre.

APU: Ugyan már, ne mentegetőzz! Nem szégyen az. Elnéztem ma este is, ahogyan táncoltál velük. Az volt az érzésem, akár-melyik elmenne veled. Még a lányom is. (*kicsit el is röstelli magát*) Na ne haragudj, hogy ezt mondom...

NÁCI (*hökkenten*): Mik jutnak eszedbe, méghogy a lányod. (*magyarázzkodni akar*) Ilcsi a térdemen nőtt fel... Az ölemben...

APU: Hát persze, ne értsd félre, csak példának mondtam. Egész életemben irigyeltelek. Akkor is, amikor az egyik ügyedet nekem kellett kivizsgálnom. Imponáltál, nagyon imponáltál, amikor azt mondtad, hogy te még a legyet is röp-tében... ha nőnemű volt. (*nevet, és Náci is, mint akinek nagy kő esett le a szívé-ről*)... hogy a mozgalomba se a nyomor, hanem az a jóképű zsidó menyecske miatt kerültél... A romantika miatt... Hát én megmondom neked, én is nagyon szerelmes voltam bele. De még milyen szerelmes! Nekem azonban csak utasításokat adott. (*nevet*) Semmi egyebet. Talán ez az irigység dolgozott bennem akkor is, amikor olyan keményen neked-mentem abban a szoknyaügyben. (*tölt és önkéntelenül rágyújt*)

NÁCI: Azt ígérted Sándornak, ez az utolsó.

APU: Már te is gyámolítasz? (*körülnéz, nagyot slukkol, a poharat is elkoccintja, de csak megnyalintja, majd a cigarettát is elnyomja*) Nem is esik jól. Ez is jellemző az én egész életemre. Nyolc darab volt kiszabva, s a kilencedik már nem ízlik... Mint ahogyan ezt az én vénaszszonyomat se csaltam meg soha. (*eltű-nődve*) Lett volna pedig alkalom, lett volna.

NÁCI: Alkalom, persze, hogy lett volna.
APU: Fene tudja, talán nem kellett volna elmulasztanom.

NÁCI: Bánod?

APU: Bánom-forma. Késő bánat.

NÁCI: Természet dolga.

APU (*miközben föláll*): Természet, természet, én sem voltam fából... De a gyerekek, meg a kötelesség... amitől most már végképp mentesültem.

NÁCI: Bánt?

APU: Hazudnék, ha tagadnám, de nem úgy bánt, mint a...

NÁCI: Méltánytalanság, annyi bizonyos.

APU: Tapintatlanság. Valamelyik túlbuzgó számár ott a miniszteriumban... Várhattak volna pár hetet legalább. (*mosolyogva*) A feleségemre való tekintettel.

NÁCI: Igaza van a feleségednek, nem ezt, nem így érdemelted volna, ennyi küzdelem, ennyi áldozat után, már ne haragudj...

APU: Te haragszol. Mondom, egy kis formai hiba az egész, nem az első, és minden bizonnyal nem az utolsó...

NÁCI (*dohogva*): Csak úgy szélnek eresztieni egy embert...

APU: Először is, nem eresztettek csak úgy szélnek: kitüntettek.

NÁCI: Hát éppen ez!

APU: Ha meg nem tüntettek volna ki, akkor az volna a méltánytalanság. Valahogyan csak el kellett vágni a szálakat. Hogy az olló megcsúszott egy kicsit, ügyetlenségre s nem föltétlenül rosszindulatra vall.

NÁCI: De nagy lélek vagy, de nagy lélek! Az is voltál mindig: naiv, szent naiv. Ez kérlek, presztizs-kérdés, a mi kérdésünk, ma holnap magam is...

APU: Na most már végképp megnyugodtam. (*nevet*) Beletörődtem a sorsomba. Már nem is irigyellek.

NÁCI: Mert már látod, hogy velem is...

APU: Azt látom, hogy te is megöregedtél. Zsörtölődő vénember lettél, aki fél...

NÁCI: Én, félek?

APU: Csak attól, amitől magam is rettegek az utóbbi időben, valahányszor a sétatéren visz el az utam. Az ősz, már

majdnem a telet érzem magamban, még tavasszal is, ha a padon ülő napozó, tétlenkedő öregekre téved a tekintetem.

NÁCI: Rádolgoztak arra a padonülésre, nyugodj meg.

APU: Persze, hogy rádolgoztak. De én irtózom még a gondolatától is, hogy padonülő legyek. Mert ne gondold, hogy a legtöbbször olyan nyugodtan ül azokon a padokon. A múltkor is bejött egy öreg szaki, akit pár hónapja nyugdíjaztunk. Azt mondta: vezér, adj nekem valami munkát, mert én ezt így nem bírom tovább. Ne adj egy vasat se, csak munkát, valami munkát adj.

NÁCI: És adtál?

APU: Adtam persze. Meg is fizettem. Erős, egészséges. Ha nem állnék ilyen hadilábon az egészséggel, azt hiszed, kértem volna.

NÁCI: Hát kérted, az egészen más.

APU: Említettem, többször is említettem, de nem is ez a lényeg, hanem a nagy méltánytalanság, ha már arról beszélnék, hogy egyszerű véget ér, véget kell érnie... *(mosolyog eltűnődve)* hogy megszűnik a pestis...

NÁCI *(zavartan, aggódva)*: Micsoda?

APU: Egy regény jutott eszembe. Egy francia írta. A pestis, az a címe. Nem tudom, olvastad-e?

NÁCI: Francia, azt mondd?

APU: Az.

NÁCI: Imre is említett valami soknevű franciát az elébb... De nem, nem emlékszem.

APU: Na hát van abban egy doktor, aki végig a kötelességét... pedig lett volna alkalma meglépni... Az a doktor — sok mindent összeirtak róla — de az a doktor valahogy egy kicsit példaképpé lett az utóbbi időben *(a lépcső felé indul)*... Ez a mi Sándorunk is... és az apja... na majd lesz időm ezekről még... legalábbis nekem. *(indulna föl a lépcsőn, de ekkor kinyílik az üvegesajtó kettős szárnya, és libasorban jönnek a fiatalok Imrével az élükön, ő vezeti, dirigálja őket)*

IMRE: Pam-pam konga! Pam-pam konga!

(Egy útkukba eső széken is átkongáznak. Kamarás kiválik közülük, a kamerájával, a reflektorokhoz ugrik, és amíg a többiek vesszétül kongáznak, bekapcsolja a reflektorokat. Túl erős fény önti el a színt, amitől egy pillanatra leállnak a táncolók)

KAMARÁS: Vissza, vissza. Előlről újra. *(úgy tesz, mintha filmezne)*

IMRE *(a zongorához megy, azon veri a kongát, a fiatalok egy kicsit most már erőltetetten körbetáncolják az öregeket, de Apu kicsúszik a gyűrűből, és fölhátrál a lépcsőn)*: Ez volt a tánc, az én ifjúságom idején. *(fölszól a zongora mellé. Lát-szik, hogy be van rúgva)* Abban a budi-szagú városkában, amelynek utolsó eseménye talán az volt, hogy mi onnan eljöttünk. *(újra elindítja a menetet)* Pam-pam konga! Pam-pam konga! *(majd Nácihoz)* A te korodban, Náci bátyám, mi volt a tánc?

NÁCI: A charleston és a csárdás.

(A hangosságra Zsuzsi, Anyu és Sándor is bejönnek. A fiatalok körben kiabálják: „Jár-jon egy charlestont, Jár-jon egy charlestont“.)

APU *(megáll a lépcső közepe táján, mintha mondani akarna valamit, de aztán megindul fölfelé)*

NÁCI: Inkább egy csárdást. De ahhoz nincs zene. Cimbalom vagy legalább egy hegedű, amelyik azt húzza, hogy: *(tarkójára csapja a kezét)* Gondör a hajam, legénynek születtem.

(Anyu és Zsuzsi segítenek neki az éneken, erre Náci derékon kapja Anyut, Imre hegedűt szed elő, és elkezd pengetni. Apu már fenn áll a lépcső tetején, mosolyog, bele-bele-énekel a nótába, majd szinte észrevétlenül eltűnik. Náci már Zsuzsit forgatja. A fiatalok is próbálgatják az éneket.)

ANYU: Legény vagy te még most is, Náci. *(boldogan piheg, homlokát törölgeti, észreveszi, hogy csupa festék a zsebkendője)* Jesszusmáriám! *(kiszalad)*

NÁCI *(most már Ilonát forgatja)*: Azt húzzad, öcsém, hogy: Nincsen virág a réten. *(fújja keményen, dobantva, átveti, pörgeti Ilonát. A fiatalok közül is akad, aki ismeri a nótát, és most már együtt éneklük:)*

Mind elhervadt az este.
Elhagyott a szeretőm,
az anyja lebeszélte.

Tüzesebben, az angyalát, Imre öcsém!

Ha elhagyott, ő bánja,
nyílik még a pirosrózsa virága.
Ha nem szeretsz, most mondd meg,
ne járjak hiába.

(Most már harsogva ismétlik, Ilonának csak úgy repül a haja)

Nyílik még a pirosrózsa virága,
Ha nem szeretsz, most mondd meg,
ne járdak hiába.

(A nóta végén még egyet perdít Ilo-
nán, Hosszúkás fogja ki. Egymásra
néznek)

HOSSZÚKÁS: Hagyjuk a folklórt a
népi együttesre, tata. Ez a tánc! (beindítja
a kezében lévő táskamagnót, majd át-
szólja az egyik mellette állónak, és
tvisztelni kezd Ilonával) Ezt járja ve-
lünk, ha tudja, apó.

NÁCI: Apó a nagyapád, te taknyos!
(ledobja a kabátját) Ebben is letáncol-
lak, te karó. (tvisztelni kezd ő is. Ilona
kettőjük között hol erre, hol arra for-
dul)

IMRE: Brávó Náci, ne hagyd magad!
(tölt és iszik)

(Versennyé fajul a tánc, a körül-
állók kiabálnak, mint a szurkolók:
„Nyessed! Nyomjad! Mélyebbre,
Hosszúkás!“)

HOSSZÚKÁS: Inkább az öregnek szól-
jatok, ki ne ejtse a protézisét.

NÁCI: A fogadat ki ne köpd.

(A többiek is rázzák magukat. Tap-
solnak, kiabálnak.)

HOSSZÚKÁS: Kioldódott a sérvkötője,
apó.

NÁCI: Az anyád! (megcsúszik, elesik.
Egy öregember marad a földön)

(Röhögés. Ekkor jön Anyu, ugrik,
hogy fölségitse Nácit, és Zsuzsi is.)

ANYU: Szent Isten, Náci! Megőrülte-
tek?

IMRE (észbekapva): Lelépni!

APU (megjelenik ingben a tornácón,
halkan mondja): Zsuzsi, Zsuzsi fiam...

NÁCI (akit már egy fotelbe segítettek,
izzadt homlokát törölgeti): A taknyos!
Csak ne csúsztam volna el. (újabb röhögés)

IMRE (most már kiáltva): Lelépni,
gyapjasok! Takarodó! Nyomás! (kifelé
mutat az ajtón)

(A fiatalok kikotródnak, Kamarás
is, aki már a Náci elesészásakor ki-
oltotta a reflektorokat. Apu áll, senki
se vette észre.)

ILONA (hirtelen öklendezni kezd, ha-
sát fogja, másik kezét a szája elé tartja):
Egy zsebkendőt! (leül az egyik székre)

ANYU (otthagynya a még mindig doho-
gó Nácit): Mi van veled, kislányom?
(Ilona nem válaszol, a fotelben kuco-
rodik)

KAMARÁS (mint aki jónak látja lelép-
ni): Kezüket csókolom, köszönöm. Visz-
lát. (a reflektorokra mutat) Ezeket majd
reggel, majd holnap. (látja, hogy senki
se figyel rá, kislisszol)

ANYU: Az ital! A sok ital!

ILONA (szája elé tartott kézzel, inge-
rülten): S ha nem az ital? Adj már egy
zsebkendőt, ne sopánkodj!

ANYU: Az ital! Az átkozott ital!

ILONA (gonoszkodva): S ha nem az
ital, hanem a gólya?

ANYU (megáll): Mit mondasz?

(Apu is a korlátba kapaszkodva
néz lefelé, mintha szólni akarna.)

ILONA (közönségesen. Félkezével rep-
deső mozdulatot tesz): A gólya! Az rep-
des, a szárnyaival!

ANYU: Jézus Máriám! Ezt a szégyent!

ILONA: Szégyen, szégyen. Add azt a
zsebkendőt, míg meg nem tisztellem azt
a fotelt.

ANYU: De kitől? (körülnéz, mintha va-
lakit keresne. Ebben a pillanatban be-
dugja Hosszúkás a fejét, ballonban van,
mintha el akarna köszönni)

ANYU (feléje indul): Te!

IMRE (int Hosszúkásnak, hogy tűnjön
el. Erre Sándor Anyu elé áll)

SÁNDOR: Mama..., nénéem...

ANYU: Sándor, hát ezért...

ILONA: Ne bántsd Sándort! (fölkáll a
fotelből, összekucorodva előrejön, Sándor
felé) Köszönöm, nagyon kedves vagy.

ANYU: Te, te, kitől, azt mondd meg,
kitől!

(Mindenki döbbsen áll, erre Ilo-
na vihogva Nácira mutat, aki nagyon
meg van rendülve.)

ILONA: Tőle!

(A karzaton Apu összeesik. Min-
denki futva megindul a lépcsőn, csak
Náci áll, mint egy kőbálvány. Ilona
szeméhez kapja a kezét, s egyből zo-
kogni kezd.)

ANYU (líhegve, fölfelé a lépcsőn): Jé-
zus Máriám, Jézus Máriám, az örökös
bolondok háza!

(Fölszedik Aput, és beviszik a szo-
bájába, csak a zokogó Ilona és Náci
marad a színen.)

NÁCI (szünet után, motyogva): De hát Ilona, én nagyon szeretlek, de hát ezt mégsem... mégsem állíthatod... ekkora gonoszságot!

ILONA: Menj te is, menjetek a fenébe, mind. (ráborul a fotel karjára és zokog)

IMRE (jön sietve le a lépcsőn, egyenesen a telefonhoz, tárcsáz. Telefonálás közben is ingadozik): Halló, mentőállomás? ... Bocsánat. (újra tárcsáz, közben visszanez Nácira s a zokogó Ilonára)

NÁCI: Én nagyon szeretem Iluskát, de ... (Ilona kiszalad)

IMRE: Náci és Iluska!

(A telefon foglaltat jelez, bűgása egyre erősödik. Tamás jön be, felöltözve. Imre majdnem visszaszorítja az ajtó közét, miközben a telefonból egyre erősödik a foglaltat jelző bűgő hang.)

TAMÁS: Valami zűr van?

IMRE: Semmi, semmi. (tántorogva elállja az ajtót)

(Sarolta hangja kívülről): Vizontlátásra, Imre.

IMRE (kihajol az ajtón, fél kezében a még mindig bűgő kagylóval, mintha kezét csókolna): Entschuldigen Sie, bitte, Baroness! Még nem jöttünk bele.

(Sarolta hangja): Ne tréfáljon Imre, nem tudok németül.

IMRE: Nem számít. Én sem tudok. Csak imponálni akartam. Imponálni. Nyolcszáz év nagy idő...

(Sarolta hangja): Nem értem

IMRE: Anyi baj legyen. Menjenek. Tamás, itt a kulcs. (a zsebében kotorász) Menjetek kocsival.

(Sarolta hangja): Köszönjük, olyan szép idő van. Jó éjszakát.

IMRE (visszalép az ajtóból, mintha csak most venné észre a kezében bűgő telefonkagylót. Egy pillanatig áll, aztán újra tárcsázni kezd): Már nem tud... Még nem tudok... Már nem — még nem.

(Anyu és Zsuzsi jönnek a lépcsőn lefele, sírdogálva.)

ANYU: A gyalázatos! A gyalázatos! Istenem uram, mit kell megérnünk

(Náci halálsápadtan hátrál az üvegesajtó felé. Zsuzsi rendet akar csinálni. Anyu kimegy. Jön nemso-kára Sándor, és a még mindig tárcsázó Imrével akar szólni.)

ANYU (újra visszajön, és a lépcsőn lefelé jövő Sándornak esik): Mi van? Hogy van? Megnyugodott?

SÁNDOR: Meg.

ANYU: Mi történt?

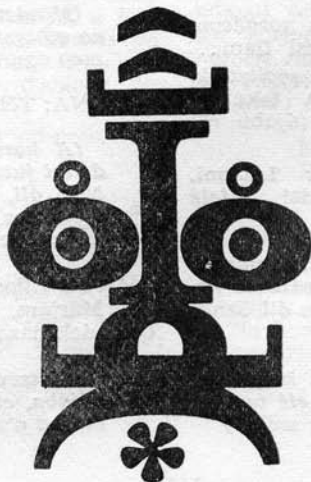
SÁNDOR: Exitált.

ANYU: Mit csinált, fiam?

SÁNDOR: Meghalt, néném. Meghalt.

(Allnak tanácstalanul. Anyu kezébe temeti arcát, szóltalanul felindul a lépcsőn. Imre tétova mozdulattal akaratlanul elindítja a zongorán felejtett táskamagnót: Non, rien... Je ne regrette rien.)

FÜGGÖNY

LORD MORAN NAPLÓJA

Amikor 1940-ben Winston Churchill az angol háborús kormány miniszterelnöke lett, előrehaladott kora miatt, akarata ellenére, kormányhatározattal Sir Charles Wilson (a későbbi Lord Morant) kinevezték személyi orvosának. A két férfi zökkenővel kezdődő kapcsolata bensőséges barátsággá fejlődött, és Lord Moran valóságga árnyéka lett a miniszterelnöknek; vele volt otthon, s elkíserte külföldre, a nagy történelmi találkozókra; magánorvosi gyakorlatát feladva figyelemmel kísérte a politikai, művészeti, sőt a tudományos eseményeket is, személyes ismeretséget kötött sok vezető államférfival és hadvezérrel. Amikor Churchill megszűnt miniszterelnök lenni, akkor is ő kísérte el Franciaországba és máshova, ahol az agg politikus megrendült egészségi állapotát igyekezett helyreállítani. Akkor is árnyéka maradt, amikor Churchill végképp visszavonult a politikai életből.

A napló, amelynek eredeti címe: Winston Churchill — The Struggle for Survival 1940—1965 (Winston Churchill — küzdelem az életben maradásért, 1940—1965. Sphere Books Limited, London), bizonyossága annak, hogy Lord Moran alapos megfigyelő, a történelmi helyzeteket jól érzékelő íróember. Az első világháborúban szerzett élményeit a *The Anatomy of Courage* (A bátorság anatómiája) című művében örökítette meg. Hivatalos kinevezésétől kezdve szinte nap mint nap feljegyezte mindazt, amit Churchill mondott, ami körülötte történt, gondozottja egészségi állapotának változásait, hangulati hullámzásait, erényeit és hibáit. A feljegyzéseket Churchill haláláig folytatta, de a kiadott naplóból az öt utolsó évet már nem közölte, mert „nincs értelme az elbeszélést történelmi jelentőségének megszűnése után is folytatni”.

A könyv megjelenése két táborra osztotta az angol közvéleményt. Egyesek elragadtatással és csodálattal beszéltek róla, másokat megdöbbenett, és a hippokratészi eskü megszegését is felrötták neki. Mary Soames, Churchill leánya például kijelentette, hogy Lord Moran gyalázatos cselekedetet követett el: megszegte az orvosi etikát.

Az előszóból kiderül, hogy a szerző az elismerés lehetősége mellett előre látta a támadásokét is. Azzal mentegetőzik, hogy az esetleges indiszkréciókért a Churchill életére és korára vonatkozó értékes történelmi adatok kárpótolnak. S hivatkozik az egyik legnagyobb angol történétíróra, az időközben meghalt G. M. Trevelyanre, aki szinte kötelességévé tette a napló megjelentetését: „Elkerülhetetlen, hogy erről az emberről előbb-utóbb ne kerüljön minden napvilágra. Meg kell tudnunk az igazságot.”

A több mint 800 lapra terjedő írásmű valóban sok értékes adatot tartalmaz. A napló egyik értékelője szerint ez — történelem. Valóban az, de nem a hivatalos emelvényről kinyilatkoztatott vagy a forrásokból rekonstruált, hanem a kulisszák mögött megírt történelem, éppen ezért az emberi vonások, a kor hangulata, a határozatokat, a döntéseket megelőző alkudozások, szenvedélyes összecsapások jobban kidomborodnak.

Nem könnyű 800 lapból csupán néhányat kiemelni. Válogatásunkban arra törekedtünk, hogy a főhős személyi szerepeltetése mellett a korszak nagy eseményei és kérdései is megelevenedjenek, a szovjet—angol viszony, az angol—amerikai kapcsolatok, a francia-kérdés, a viszontagságos észak-afrikai háború és az ún. semleges államok harca önállóságuk megtartására, és ha csak egy pillanatra is, bemutassuk a kor néhány főszereplőjét.

A válogatásnak elkerülhetetlenül megvan az a hátránya, hogy csak elszigetelt eseményeket mutat be. Ezért valamennyi szemelvényhez külön magyarázat kíván-

koznék, de helyszüke miatt csupán néhány észrevételt teszünk: a moszkvai találkozó nem végződött olyan jó hangulatban, mint ahogy kezdődött, a TORCH-terv végrehajtása is késett, a Giraud—de Gaulle kibékülés tisztavirág életű volt. Törökország belépését a háborúba az angoloknak a későbbi utazások ellenére sem sikerült elérniük, a Németországra vonatkozó tervet nemsokára maga Roosevelt és Churchill is ellenezte.

Végül — betűrendben — néhány adat a szemelvényben szereplő személyekről és helynevekről:

Adana, város Dél-Törökországban, a szíriai határ közelében.

Admiralty House, Churchill kinevezése után még egy ideig itt lakott, mint a tenger-nagyi hivatal volt első lordja.

Alex — Alexander, M., tábornaszernagy, az El Alamein-i győztes.

Annexe, a hadügyminisztérium egyik épülete.

Auchinlech, Sir Claude, tábornaszernagy, Közép-Kelet főparancsnoka 1941-től 1942-ig, 1942-ben az észak-afrikai angol csapatok fővezére. Rommel sikerei után Churchill leváltotta.

Ava, John Waverly felesége.

Beaverbrook, Lord, közellátásügyi miniszter, több magas hivatal viselője; 1955-ben többek között ő javasolta Churchill lemondatását.

Brook, Rupert Chawner (1887—1915), neves költő, éppen a Dardanellák felé utazott, amikor 1915-ben meghalt. Verset írt Gallipoliról.

Brooke, Alan, majd First Viscount Alanbrooke, tábornaszernagy, 1941-ben vezérkari főnök.

Chartwell, Churchill vidéki lakóhelye.

Chequers, kastély és birtok Londontól mintegy 80 km-re; 1920-tól a mindenkori angol miniszterelnök vidéki rezidenciája.

Cherwell, Lord of Oxford (1886—1957), Churchill technikai és tudományos tanácsadója, eredeti neve Prof. Lindemann.

Christopher, Christopher Soames, Churchill unokája (Mary fia).

Clark Kerr, Sir Archibald, moszkvai angol nagykövet.

Clemmie, Churchill felesége.

Gallipoli, az első világháborúban (1915. április) az angolok itt próbáltak partraszállni a Dardanellákban.

Giraud tábornok, francia Észak-Afrika főbiztosa.

Gott, W. Straffer, altábornagy, Churchill őt akarta kinevezni a nyolcadik hadosztály főparancsnokának, de kinevezése előtt néhány nappal hősi halált halt.

Harriman, Averell, amerikai diplomata, Roosevelt személyes képviselője az Egyesült Királyságban.

Hill, Mrs., Churchill titkárnöje.

Hopkins, Harry, Roosevelt elnök tanácsosa és bizalmasa.

Inönü, Iszmet, Törökország köztársasági elnöke.

Jacob, Jan, az észak-afrikai angol csapatok altábornagya.

James, Henry (1843—1916), amerikai író; erős szavakkal bírálta az amerikai életformát.

Johnston, Tom, Skócia minisztere 1941—45-ig.

Leahy, William, amerikai tengernagy, az amerikai vezérkar főnöke.

Leathers, Lord, szállításügyi miniszter.

Mary, Mary Churchill vagy Mrs. Christopher Soames, Churchill egyik leánya.

Max, lásd Beaverbrook.

McIntire, Ross, ellentengernagy, Roosevelt elnök személyi orvosa.

Morgenthau, Henry, az Egyesült Államok pénzügyminisztere.

Prof., lásd Cherwell.

Pugh, Miss, Churchill titkárnöje és gondozója.

Scapa, fontos hajótámaszpont mindkét világháborúban az Orkney-szigeteken.

Sawyers, Churchill inasa.

Steinhardt, Lawrence, az Egyesült Államok törökországi nagykövete.

Tono Bungay, Wells egyik regénye.

TORCH, fáklya, az észak-afrikai partraszállás tervének fedőneve.

Waverley, Sir John Anderson, Viscount Waverley, magas állami hivatalokat betöltő angol politikus.

Wilson, Sir Henry Maitland (Jumbo), tábornaszernagy.

B. A.

CHURCHILL ORVOSA. HOPKINS ELKÖTELEZETTSÉGE

1940. május 24.

Winston Churchill 65 éves. Most neveztek ki miniszterelnöknek, és én lettem az orvosa. Nem azért, mintha ő akarta volna, hogy külön orvosa legyen, hanem mert a kormány egyes tagjai megértették: milyen fontos szerepet tölt be, és elhatározták: valakinek ügyelnie kell egészségi állapotára.

Ilyen kétséges körülmények között mentem fel reggel az *Admiralty House*-ba, azon töprengve, vajon milyen fogadtatásban lesz részem. Már dél volt, ennek ellenére az ágyban találtam: valami hivatalos iratot olvasott. Megálltam az ágya mellett, ő azonban tovább olvasott. Bizonyos idő után, mely egészen hosszúnak tűnt, letette papírjait és türelmetlenül így szólt:

— Nem értem, miért csinálnak akkora hühöt. Nincs nekem semmi bajom.

Ismét felkapta papírjait, és megint hozzálátott az olvasáshoz. Végre félretolta pihenő ágyát, hátradobta hálóöltözékét és hirtelen így szólt:

— Emésztési zavaraim vannak, és íme, ez rá a gyógyszerem.

Ezzel nekigyürkőzött, és bemutatott nekem néhány légzési gyakorlatot. Nagy fehér hasa fel-alá járt. Az ajtón hirtelen kopogás hallatszott és a ME* egy lepedőbe burkolózott, éppen akkor, amikor Mrs. Hill belépett a szobába.

Nemsokára ezután távoztam. Nem szeretem ezt az állást, és nem hiszem, hogy ez a megoldás sokáig tartson.

*

Legközelebbi naplóbejegyzésem 1941 januárjából származik. Ennek a hónapnak egyik napján, amikor a *Storey's Gate*-en át felmentem az *Anneze-re*, az ajtónálló azt mondotta, hogy Mrs. Churchill beszélni óhajt velem, még mielőtt a ME-kei találkoznék. Tudomásomra hozta, hogy a ME Scapába akar menni.

— Mikor?

— Ma délután, Arrafelé hóvihar van,

és Winston nagyon meg van hülve. Önnek itthon kell tartania őt.

Bementem a szobájába, és felmondtam szerepemet. A ME arca nagyon kivörösödött, a hálórúhát ledobta magáról, és ordítani kezdett: „Micsoda ostobaság! Természetes, hogy megyek.“

Visszamentem Mrs. Churchillhez, hogy jelentsem a fejleményeket. „Nos — mondta kurtán —, ha nem tudja megakadályozni, legalább annyit tehet, hogy vele megy.“ Semmi sem volt nálam, de a ME kölcsönadott egy nagykabátot, széles asztrahán gallérral. Jó lesz a szél ellen, jegyezte meg. A látogatás célja az volt, hogy feltűnő búcsút vegyen Lord Halifaxtól, aki mint washingtoni nagykövetségünk akkor indult átvenni hivatalát. Nekem azonban az a gyanúm, a ME igazi célja az volt, hogy Scapán megtekintse a hadiflottát. A hófúvás és a lélegzetállító dara miatt én nem tudtam olyannyira lelkesedni, mint ő. Ami Lord Halifaxet illeti, még ebben a sarki környezetben is egy elmaradt olasz paraszt benyomását keltette.

Visszatértünkkor Tom Johnston velünk vacsorázott a glasgow-i *Station Hotel*-ben. En az elhanyagolt külsejű Harry Hopkins mellett ültem. Kis idő múlva felállt, és a ME felé fordulva így szólt:

— Gondolom, Ön kíváncsi arra, mit fogok mondani Roosevelt elnöknek, amikor visszatérek. Nos, egy verset idézek Önnek a könyvek könyvéből. Ennek igazságán nevelkedett Mr. Johnston anyja és az én skót anyám: „*Mert ahova te megy, oda megyek, és ahol te megszállsz, ott szállok meg; a néped az én népem és Istened az én Istenem.*“ Ezután nagyon halkán hozzátette: „*Örökön örökké.*“

Meglepődve láttam, hogy a ME könyvezik. Tudatában volt, mi az igazi érteme ennek. Még ránk is úgy hatottak a szavak, mint a fuldoklónak dobott mentőkötél.

SMUTS ÉS CHURCHILL ÉSZAK-AFRIKÁBAN

1942. augusztus 7.

Észrevettem, hogy amikor a többiek átöltözni mennek vacsorához, Smuts le-

megy a kertbe, és mintegy félóráig egyedül marad. Ma este csatlakoztam hozzá. Amikor a *The Ring and the Book*-ból kezdett idézni, és látta, hogy én folytatni tudom ott, ahol ő abbahagyta, hirtelen nagyon beszédes lett. Felajánlottam neki könyveimet, de azt válaszolta, hogy regényt ő nem olvas. A

* ME = miniszterelnök, a szerző is rövidítve írja. A fordító megjegyzése.

házbeliek azt mondják, hogy lefekvéskor magával viszi hálósobájába a görög Újtestamentumot. Amikor véletlenül kitudódott, hogy valamikor növénytanból is vizsgáztam, Dél-Afrika különböző fűfajtáiról kezdett beszélni. Ezeknek száma ezer meg ezer. Növénytani kézikönyvét mindig magával hordja. Amikor arról beszéltem neki, hogy az intellektus igazi megértésében és értékelésében milyen óriási jelentősége van a háborúnak, türelme fogytán volt, és ujjával a székén dobolt. Egyetértett azzal, amit mondtam, de az eszmék, a szellem emberének felsőbbrendűségéről kezdett beszélni:

— Ezért nélkülözhetetlen Winston. Eszméi vannak. Ha meghalna, senki sem tudná pótolni. A tett emberei a dolgok felszínén élnek. Nem alkotnak.

Végül felállt:

— Be kell mennünk, talán már keresnek is minket.

A vacsora alatt a profit ösztönzőjéről folyt a vita — talán inkább párbeszéd a ME és Smuts között. Szükségtelen hozzátennem, hogy a témát Smuts vetette fel, a ME-öt egyszerűen nem érdekelte. Smutsnak az az érzése, hogy nagy változásoknak kell bekövetkezniük.

ME: Amint öregszem, egyre inkább úgy látom, hogy a dolgokban bizonyos sablonosság nyilvánul meg.

Smuts: Igen, van bizonyos sablon a történelemben, de meglátni vagy követelni távolról sem könnyű.

Smuts ezután Gandhiról beszélt:

— Ő Isten embere. Ön és én világiak vagyunk. Gandhi vallásos indítékokra hivatkozott. Ön ezt sohasem tette. Ebben kudarcot vallott.

ME (széles vigyorral): Több püspököt csináltam, mint Szent Ágoston óta bárki más.

Smuts azonban nem húzta mosolyra az ajkát, arca nagyon komoly maradt.

Beszélgetésük alatt felmerült bennem a kérdés: milyen ember is Smuts? Vajon Dél-Afrika Henry Jamese ő? Vajon mint James az amerikai életről, úgy gondolkozik-e ő is búr honfitársairól, vagyis, hogy egy kissé primitívek? Itt egy dél-afrikai úgy jellemezte őt, mint aki kissé „távoli”; még a saját népe számára is idegen. Lényegében senki sem ismeri őt. Úgy látszik, hogy ez a magános, szigorú, biblikus szemléletű búr a maga külön világában él, mintha kiszakadt volna saját fajtájából.

Azért él, hogy a dolgok menjenek. Mindenkit, aki útjába lép, könyörtelenül félretol. A kormányban társaitól távol tartja magát. Számára az egész politikai apparátus csupán szükséges nyűg. A háború és a nagyvilág történései vetették felszínre, a dél-afrikai társadalom kérdései nem sokat jelentenek számára: a johannesburgi *slumok* nem érdeklik. Akárcsak Winston, ő is meg van győződve arról, hogy nincs a világon olyan dolog, amelyet ő ne tudna éppen olyan jól megcsinálni, mint bárki más. Annyi bizonyos, hogy rendkívül eszes, és mindenről kialakítja a maga külön véleményét. Ennek ellenére, mivel az emberi természet olyan amilyen, nagyon tartok attól, hogy dőlyfőssége kelepcébe csalja.

A kertben folytatott beszélgetésünk alapján az volt a benyomásom, hogy Smuts kemény ember (Auchinlech felfüggesztését nem kell neki tulajdonítani), olyan, akit csak az eszmék érdekelnek, s ha összegezni akarnók: akárcsak a ME, nem kerül közel a célhoz. Egyike azon keveseknek — mindössze kettő jut eszembe —, akikre Churchill hallgat: mert tiszteli eszejárását. A másik természetesen a Professzor (Lindemann, később Lord Cherwell). Winston felbátorodik, amikor Smutstól hallja, hogy a helyes vonalon halad.

Ami Auchinlechet illeti, Brooke azt mondja nekem, hogy ragyogó szellemű, nagyon tehetséges katona és ember, és igen erős jellemű. Talán azért került bajba, mert nem tudta megválasztani beosztottjait. Akiiket kinevezett, azok annyira szétszórták csapatainkat a sivatagban, hogy Rommelnek, jobb ágyúival és tankjaival, nem okozott nagy nehézséget egyenként legyőzni a szétszórt töredékeket. De egy másik okért is: Auch nem érti meg Winstont.

Amikor a ME vacsora után visszavonult szobájába, Jacob megállította és elmondta, hogy Gottot lelőtték és meghalt, amint Kairóba repült ugyanazon az útvonalon, amelyen két nappal korábban a ME repült kíséret nélkül. A ME megállt és a szőnyeget bámulta, majd nagyon lassan felvonszolta magát a lépcsőn. Az volt a határozat, hogy a nyolcadik hadsereget Gott parancsnoksága alá helyezik. Szeretném tudni, mihez kezd most a ME.

TALÁLKOZÁS MOSZKVÁBAN

1942. augusztus 12.

Délután öt óra volt, amikor Liberatorkunk leszállt a moszkvai repülőtéren. Egy kis csoport hivatalos személy, élükön Molotovval, fogadott. Az őrség díszlépésben haladt el a ME előtt, mialatt a zenekar Anglia, az Egyesült Államok és Oroszország nemzeti himnuszát játszotta. Azután autóbá tülünk, és nagy sebességgel rohantunk Moszkván keresztül egy fenyőerdőben lévő házhoz vagy dácsházhoz, amelynek a neve „Hetes számú állami villa“. A ME-öt a Sztálinnal való találkozás foglalkoztatta: hallgatag, elgondolkozó és ingerlékeny volt.

Az ajtóban egy idősebb házfelügyelő motyogott valamit. Éppen a nagykabátomat vetettem le, amikor kiáltást hallottam az emeletről. Egyszerre két lépcsőt ugorva rohantam fel, és ott találtam Winstont egy nagy fürdőszobában reszketve és szitkozódva.

— A víz iszonyúan hideg, és nem tudom, melyik a meleg csap.

Az ő csapajai nem úgy működnek, mint a mieink, és az oroszbetűs felírás nem mondott sokat nekünk. Sawyers kint keresgélt valamit. Én babrálni kezdtem a csapokon. Hirtelen jéghideg víz-sugár áradt ki óriási nyomással. A ME-öt pontosan derékban kapta el. Felüvöltött, és amikor ismét levegőhöz jutott, átkozni kezdett ügyetlenségemért. Elszaladtam, hogy segítséget hozzak.

Engem egy napközi otthonban szállásoltak el, tágas, szépen tapétázott teremben, amelyben szellemes játékokkal teli szekrények sorakoztak egymás mellett.

Az értekezlet Sztálinnal, amelyen Molotov, Vorosilov, Harriman és Archibald Kerr, a mi nagykövetségünk vett részt, hét óráig kezdődött, és négy óráig tartott.

A ME visszatértek nem tudott napirendre térni a történetek felett:

— Az első két óra sivár és komor volt. Térképek meg érvek segítségével

hosszadalmasan elmondtam, hogy miért nem kezdeményezhetünk egy második arcvonalat. Sztálin azt válaszolta, hogy nem érthet egyet indítékainkkal. Ő pontosan az ellenkező érveket sorakoztatta fel. Mindenki hallgatag és mogorva volt. Végül kijelentette, felfogásunkat nem fogadhatja el, de jogunkban áll döntenie. A keserű kotyvalékot — Charles a megmondhatója — csak egyféleképpen lehet lenyelni: egyetlen korttyal. Az igazság az, hogy én nem próbáltam megédesíteni. Azt kértem, hogy beszéljünk nyíltan. Megkaptam. Sztálin, bár végtelenül kiábrándult volt, mégis türelmesen hallgatta magyarázatomat. Egyszer sem beszélt emelt hangon, egyszer sem vesztette el türelmét. Amikor a legrosszabbakat is elmondtam neki, rövid ideig mindketten szótlanok maradtunk. Azután Németország bombázásáról beszéltem, mire kissé barátságosabbnak látszott. Azt gondoltam, itt az idő, hogy előjökjen a TORCH-csal (Fáklya). Sztálin végre mindket fülével figyelt. „Segítse az isten ezt a vállalkozásukat“ — mondotta.

— Igazán ezt mondta? — kérdeztem.

— Ó, ő egészen gyakran hivatkozik az istenségre. — Amikor befejeztem magyarázatomat a TORCH-ról, bámulatba ejtett azzal, hogy felsorolta a négy indítékot, amiért a hadműveletnek eredményesnek kellene lennie. Először, hátulról lepné meg Rommel csapatait; másodsor, hamar kiugrasztaná Olaszországot a háborúból; harmadsor, harchoz vezetne a franciák és a németek között; negyedsor, belerémítené Spanyolországot a további semlegességbe. Csodálkoztam, hogy egy ennyire bonyolult jellegű, számára egészen új kérdést néhány pillanat alatt milyen könnyen a magáévá tett. Jellemző Sztálinra, hogy az egyetlen motívum, amelyet kihagyott, a Földközi-tenger megnyitása. Persze ő szárazföldi lény. Kiraktam kártyáimat az asztalra, és amikor elváltunk egymástól, már jó ba-

rátok voltunk, és szívélyesen ráztunk kezet. Az a szándékom, hogy szilárd kapcsolatot építsek ki ezzel az emberrel.

Ha a ME meg volt elégedve, a nagykövet el volt ragadtatva; nyilvánvalóan nagyon megkönnyebbült, hogy az első találkozás ilyen jól sikerült. Harriman felém fordult:

— Örülni fog, Sir Charles, ha megtudja, hogy aggályai alaptalanok voltak

Clark Kerr félrehúzott:

— A helyzet elég komor volt — mondta —, míg a ME elő nem hozta Németország bombázását. Sztálin ekkor kezdett először igazán érdeklődni. Megjegyezte, hogy értesülései szerint a bombázás nagyon nyugtalanítja a civil lakosságot...

— Ez törte meg a jeget? — kérdeztem.

— Nos — folytatta a nagykövet —, amikor Sztálin felengedett, a ME ügyesen előhozta a TORCH-ot. Egy krokodilust rajzolt, és megmagyarázta Sztálinnak, hogyan szándékoznak a bestia lágy részébe döfni a kést. Ezt jelentette a TORCH. Sztálin nem vette le a szemét a tolmácsról; minden szót figyelemmel kísért, majd felemelte kezét — itt a nagykövet utánozta mozdulatát —, hogy félbeszakítsa a ME-t. Egy kérdést akar feltenni: Mikor szándékszik Mr. Churchill partraszállani Észak-Afrikában. Amikor a ME azt mondta, hogy októberben, az oroszok elégedetten nevettek, ámbár Molotov megkérdezte, vajon nem lehetne az időpontot szeptemberre kitűzni.

Clark Kerr felhorkant:

— Volt egy tipikus sztálini találat. Amikor a ME hangsúlyozta a titkosság fontosságát, Sztálin ravaszul összeráncolta homlokát, és azt mondta, reméli, hogy a brit sajtóban semmi sem jelenik majd meg.

Már elmúlt éjfél, és a ME, aki nem vacsorázott, hozzálátott és elfogyasztott egy rakás ételt. A fogások között fejét keze között tartotta, és nem szólt egy szót sem... Végül kimerülten ásított.

— Csak egy fél tuat táviratot írok meg, aztán lefekszem — mondta pajkosan.

Egyelőre félig elszívott szivarját keresztbe tette a borospoharán, felállt és kinyújtózkodott. A táviratoknak, mondta ki a határozatot, várniuk kell reggelig. Szemlélatomást nagyon kimerült volt. Hiszen ma reggel hat órákor már kint volt a teheráni repülőtéren. Felvittem, hogy lefeküdjék, és vetkőzés közben megkérdeztem tőle, mit gondol Sztálinról:

— Gyorsan átlátott az Ön szempontjain?

— Rendkívülien gyorsan — válaszolt a ME. — Ez maga megérte az utazást. Stratégiám nagyon helyes volt. Másfél órán át nyíltan arról beszéltem neki, mire *nem* vagyunk képesek. A végén Sztálin azt mondotta, természetes, hogy igen csalódott, de nagyon köszönte őszinte kijelentéseimet. Sokat ő sem várt. Azután elmondotta, hogy mire vagyunk képesek — fejezte be a ME lelkesen, egészen felvillanyozva.

DE GAULLE ÉS GIRAUD

1943. január 22.

A miniszterelnök, mondotta nekem Harry, nem térhet vissza Washingtonba anélkül, hogy ezt a de Gaulle—Giraud vizsályt el ne simítaná. Nem lesz könnyű De Gaulle szándékosan módot keres rá, hogy nehézségeket okozzon. Olyan biztos most is mindenben, mint Chequers volt, a hallban, amikor először találkoztunk, és éppen Londonba akart utazni. Valószínűleg teremtés, olyan, mint egy zsiráf, orlyukain keresztül lefelé szipákol a tekintete alatt levő halandókra. Amikor kérdéseket tettem fel neki arra vonatkozólag, hogy mi lesz a tank szerepe a jövő háborújában, franciául kezdett beszélni nagyon gyorsan, és hagyott, hogy úgy bámuljak fel

rám, mint ahogyan egy csibész bámul tisztelettel a királyi palota órára.

Azóta be- és kitoppant naplóm lapjain, de valahányszor megjelenik, mindig összezördül a ME-vel. A ME nem gyűlölködő, de ezekben a napokban, amikor csaknem szétszedik, egyes személyek mintha az idegeire mennének; de Gaulle is ezek közé tartozik. Annnyira ki van tömve elvekkkel, hogy egy kis keresztényi türelemnek már nem marad benne hely; merevsége nem fér össze az engedékenységgel. Az olyan emberek, mint ő, nem tudják könnyen belátni, hogy valaki idegen létére is felsőbbrendű lény lehetne. Winstonnak viszont az ilyenfajta agnoszticizmus nincsen ínyére.

Ennek ellenére világos, hogy az Elnök fejébe vette: békét teremt a két tábor-

nok között; barátoknak kell lenniük. Az idő azonban fogytán van. Ezért aztán Anthony Eden Londonban azt a megbízatást kapta, hogy de Gaulle-t hozza ki ide; elég nehéz feladat, mert a tábornok büszke ember, csordultig tele panasszal. Anthony először magától értetődően nem ért el eredményt. De Gaulle kurta-furcsa visszautasítása már véglegesnek látszott, csak amikor a ME éleshangú üzenetet küldött neki, és sejteni engedte, hogy amennyiben nem nyújt nagyobb segítséget a szövetségeseeknek, akkor a jövőben ezek meg tudnak lenni nélküle is, kezdte úgy vélni, jó lesz, ha mégis eljön ide. Ma reggel érkezett, morogván. Még itt is fél nap telt el azzal, hogy igyekeztek rávenni a Giraud-val való találkozásra. Olyan volt az egész, mint egy makrancos ló betörése. Találkozása a ME-vel nem volt valami sikeres. Amikor végre kijöttek villánk egyik kis nappalijából, a ME megállt a hallban, és nézte a franciát, amint fejét magasra emelve büszkén ellépkedett a kerti ösvényen. Winston ravasz mosollyal fordult felém:

— Hazája feladta a harcot, ő maga menekült, és ha félreállítjuk, vége van. Nos, nézzetek rá! Nézzetek rá — ismételte —, olyan, mintha Sztálin lenne, minden szava mögött kétszáz hadosztály. Elég bárdolatlan voltam hozzá. Nyíltan megmondtam, ha nem ad több segítséget, félreállítjuk.

— Hogyan fogadta? — kérdeztem.

TALÁLKOZÁS TÖRÖKORSZÁGBAN

1943. január 30.

Franciaország összeomlása és a németeknek a Kaukázusban való megjelenése óta Törökország tükön ült. Hadserege állandóan mozgósítva volt, hogy ellenállhasson az invázióknak. A törökök annyira óvatosak voltak Németországgal fenntartott kapcsolataikban, hogy amikor Törökország bölcs és előrelátó elnöke beleegyezett a ME-vel való találkozásba török földön, ez fordulópontnak számított. Más szóval azt jelentette, hogy a német katonai helyzet romlásának arányában a mi részvényeink emelkedtek.

Amikor Kairóban beszálltunk a repülőgéphez, amelynek rendeltetése valahol Törökországban volt, az az érzésünk támadt, hogy különleges, távolról sem járt utakon haladó kiránduláson veszünk részt. Adanában szálltunk le, ahova né-

— Ő — felelte a ME —, mintha nem is érdekelt volna. Ígéreteimet és fenyegetéseimet válasz nélkül hagyta.

Harry Hopkins mesélte el az Elnök egyik csipős megjegyzését, mely szerint de Gaulle magát Jeanne d'Arc egyenesági leszármazottjának tartja. Most elismételtem a ME-nek is. Nem mulatott rajta. Egyáltalán nem tartotta lehetetlennek.

— Franciaország hadsereg nélkül nem Franciaország. De Gaulle a hadsereg szelleme. Talán — tette hozzá szomorúan — az utolsó képviselője ennek a harcias népnek.

Ha ennek a franciának a büszkesége, s az, hogy mindent és mindenkit lekicsinyel, egyszer-másszor a ME idegeire is megy, vannak napok, amikor nem tudja magába fojtani iránta érzett csodálatát. Amikor ezeket mondotta, könnyezett: „Anglia de Gaulle szemében szörnyen megsértette Franciaországot azzal, hogy segített rajta. Nem tudja elviselni, hogy Franciaországnak segítségre volt szüksége. Ébersége Franciaország dicsőségének védelmében egy pillanatra sem lankadt.”

(Az jutott eszembe, mi történik ma este, amikor de Gaulle az Elnökkel találkozik. Roosevelttel — ha Harrynak hinni lehet — nincs olyan hangulatban, hogy engedményeket tegyen de Gaulle büszkeségének. Márpedig, amint Winston megjegyezte, de Gaulle az alacsonyabbrendűségi komplexus megtestestítője.)

hány autó jött ki fogadásunkra, és keskeny, lapos, sáros utakon egy mellékvágányra tolt vonathoz hajtottunk. Peron nem volt, de mihelyt a ME-öt betuszkoltuk fülkéjébe, a vonat kigyózza elindult, kb. nyolc kilométeres óránkénti sebességgel a Taurus hegység árnyékában. Mindaddig, míg kijutott a hófödte hegyek közül, úgy mászott, mint „egy zománcozott lepke”. Ezt a hasonlatot a ME-től kölcsönöztem, akinek nagyon tetszett, és többször megismételte.

Vonatunkat a vagonok nagy csörömpölése közepette félretolták. Az egyik fülkéből kiszállt Törökország elnöke, és bejött szalonunkba, amelyben villásreggelihez terítették. Az elnök, miniszterelnöke és külügyminisztere, mind süketek. A török hadsereg kemény és zárkózott vezénylő marsallja szintén süket lehetett, mert az érdemi tárgyalásokból alig

vette ki részét. A mi részünkön a ME, a CIGS* és Alex vidáman kiabáltak. Jumbo Wilson a török marsallhoz csatlakozott, és senki sem tarthatott attól, hogy valamilyen enyhébb indiszkréciónak elkövetésével vádolhatnának bennünket.

Az elnök, süketsége ellenére, igen éber, mindent észrevesz. És csupa mosoly; beszél angolul, a ME-re nagyon jó benyomást tett. Már éppen passzív francia tudásom akartam aktivizálni az elnök titkára érdekében, amikor ez folyékony angolsággal tudomásomra hozta, hogy minden héten hallgatja az agytrösztöt.

A tárgyalások délután is folytak, a vonatban azonban fülledt volt a levegő, leugrottam hát, és míg a többiek aludtak, sétálni mentem. Vacsora előtt a ME-öt hálósobájában találtam a vonat hátsó részében. Elégedett volt a megbeszélésekkel.

— Ma eredményesebb munkát végeztem, mint bármely más napon — mondotta. — Az elnök mindkét kezét az enyémbe tette. Most már megértem, hogyan nyeri meg a népet. Biztos vagyok benne, hogy teljesen a mi oldalunkra állítottam. De nem akarom, hogy a törökök beavatkozzanak, amíg nincsenek felkészülve. Nem akarom lemészároltatni őket. Fegyverkezzenek csak fel, és az-

után, ha érdekük úgy kívánja, beléphetnek. Én csak azt hangsúlyoztam, hogy a felfegyverkezésnek alaposnak kell lennie.

Egy kívülálló talán nem látna semmi veszélyt abban, ha a törökök gyors akcióba kezdenének. Ők azonban semmit sem hamarkodnak el.

Az amerikai nagykövet, Steinhardt, derülátó volt, akárcsak Winston:

— Hadd döntsenek ők az időt illetően, ne sietessük őket. Meglátja, az események majd őket is besodorják.

Az angol nagykövet, Sir Hughe Knatchbull—Hugessen, e tekintetben látszólag egyetértett kollégájával. Én azt hiszem, hogy az amerikai tőle kölcsönözte nézetét. Mindketten attól tartottak, hogy a ME egyszerre akar mindent...

Este nagy ünnepség volt, és pohárköszöntők ürügyén sok italt bevedeltünk. A ME egészen jókedvű lett, és jóformán csak ő beszélt. Nagyon belemerült abba, hogy néhány történetét a maga különös franciájára fordítsa. De ez nem volt sem francia, sem angol, hanem valami a kettő között. Ha költeményt idéz, elhaddarja, mint egy öntudatos iskolás fiú; most annyira el volt foglalva saját előadásával, hogy velünk mit sem törődött. Megérkezésünk előtt a törököket talán izgatta, hogyan is fognak lezajlani az események. A közbejött fordulat kétségtelenül megkönnyebbülést váltott ki belőlünk. Mindenesetre, amikor látták, hogy a ME-nek széles jókedve van, ők is feszitelenül kacagtak. Egyszerre olyan lárma keletkezett, hogy nem hallottam, amit Iszmet Inönü tanácsosa mondott, pedig a jobbomon ült. Amikor azután a sok ital megoldotta a nyelvét, nehézség nélkül megértettem, mit akar tudomásomra hozni. Azt mondotta, hogy a törökországi „fejések” négy hónapot adnak Németország összeomlásáig.

A BESZÉD MŰVÉSZE

1943. szeptember 6.

A vonaton Boston felé utaztunkban úgy véltem, hogy a ME-nek ismét hőemelkedése van. Ingerlékenységéből arra következtettem, hogy valami „defekt” állott be. Bizonyos oknál fogva, amely-

* CIGS = Chief of the Imperial General Staff (vezérkari főnök)

nek akkor még nem hatoltam mélyére, nagyon komolyan veszi beszédét, melyet a Harvard Egyetemen kell elmondania. Az Elnök is érdeklődött utána. A ME 1904-ben tanult Harvardon, és most azt szeretné, ha a szertartás a régi egyetemén fényben és pompában elérné az angol színvonalat. Azt hiszem, sok gondot okozott Conantnak, Harvard rektorának. Mindenesetre nagy lötás-futás volt találja körül. Conant azt akarta, hogy a

ME a maga oxfordi DCL* talárját viselje. Ez skarlátvörös, és bizonyára nagyobb hatást vált ki, mint az egyszerű amerikai palást. De túl késő volt elhozni Angliából. Végül is valahogyan felfedeztek egyet Princetonban, és kölcsön kérték az alkalomra.

Amint a ME felment a harvardi *Sanders Theatre* színpadára, egyszerre világossá vált, hogy egyéni hozzájárulásával is emelni akarja az egyetemi esemény színvonalát. Fekete kabát volt rajta, és csokornyakkendő. Winston azonban nem volna Winston, ha konvencionális maradna. Bő, skarlátvörös talárja alatt hozzá nem illő szürke flanel nadrágot viselt. Furcsa feketebársony kalapját kinyújtott kezében tartotta, és valósággal sugárzott az őt köszöntő hallgatóságra.

Azzal kezdte, hogy a hallgatóságot néhány mondatban emlékeztette Britannia bombázott városaira, és felidézte az utolsó alkalmat, amikor egyetemi talárt viselt. Ez Bristolban volt, amelyet az azelőtti éjszakán súlyosan bombáztak, és valóban, mondotta, „az egyetemi tanszemélyzet közül sokan talárjukat a piszkos és átázott egyenruhájukra öltötték fel”.

— Ma itt ismét egyetemi berkekben vagyok — szünetet tartott és szemével hunyorított —, azt hiszem, „berkek” a helyes szó, ahol a tudás van felhalmozva, ahol a tanulást mozdítják elő, ahol az erényt vesik az emberi lelkekbe, ahol gondolkozásra készítetnek.

Nem szípkázott a szellemtől ez a megállapítás, de a hallgatóság megbocsátó hangulatban volt, mert Britannia bombázására gondolt. Azután a ME a nagyság áráról beszélt:

— Nem lehet felemelkedni a civilizált világban a sokoldalú vezető közösség színvonalára anélkül, hogy ne merüljenk bele problémáiba, anélkül, hogy minket ne rázkódtatnának meg haláltusái, és céljai ne adnának ösztönzést.

E részlet finom hízelgése jól ki volt számítva, hogy előkészítse az utat ahhoz, aminek következnie kellett. Most már elméje belső logikáját egész mélységében feltárhatta:

— Bismarck szerint a XIX. század

végi társadalomra az volt leginkább jellemző, hogy a brit és az amerikai társadalom ugyanazt a nyelvet beszélte. A közös nyelv adománya felbecsülhetetlen örökség, és talán egyszer a közös állampolgárság alapja is lehet.

Itt kibújt a szeg a zsákból. De milyen észrevétlenül, milyen türelmesen, milyen okosan készítette elő erre a hallgatóságot!

Majd a befejező részt szem előtt tartva engedte, hogy az alap gondolat még egyszer felbukkanjon:

— Azért vagyok itt, hogy nyíltan megmondjam Önöknek: semmi sem fog hibátlanul vagy tartósan működni a brit és az amerikai nép egyesített erőfeszítése nélkül. Ha együtt vagyunk, semmi sem lehetetlen. Ha megoszunk, mindenben kudarcot vallunk. Ezért hirdetem én szüntelenül népeink testvéri szövetségének eszméjét, s nem azzal a hátsó gondolattal, hogy bármelyik fél részére irigységet kiváltó anyagi előnyöket szerezünk, vagy hogy területének gyarapítására törekedjünk, vagy a földi hatalom dicsőségéért, hanem az emberiség szolgálatáért és azért a dicsőségért, amely kijár nagy ügyek szolgálóinak.

Ezzel a háború utáni szorosabb egység javaslatában olyan messzire elment, ameddig bátorsága engedte. Visszatérünk Washingtonba elmondta nekem, hogy nem olyan régen még nem merészt volna ilyen messzire menni. Nincs kétségem afelől, hogy „a közös állampolgárságot” kipróbálta az Elnökön, még mielőtt Bostonban felvetette volna.

A beszéd tipikusan churchilli hangvétellel ért véget:

— Hadd mondjam meg itt, milyen büszkék lehetünk mi mindannyian, fiatalok és öregek, hogy az emberi történelemnek ebben a szédítő, izgalmas és emberalakító korszakában élünk.

„Hála legyen az Istennek, hogy méltónak tartott minket az ő idejére” — énekelte Rupert Brooke a Dardanelláknál, és ez a derék, a 70-ik évéhez közeledő öreg most feldobja kalapját azért, mert még életben van, és játszhatja e nagy időkben a maga szerepét.

* Doctor of Civil Law

VITA NÉMETORSZÁG JÖVŐJÉRŐL

1944. szeptember 13.

Ma este a Citadelben férfivacsora volt; az Elnök, a ME, Morgenthau, a Prof., Leahy admirális, Leathers, Ross McIntire meg én kerekasztal mellett ültünk. Hogyan lehetne megakadályozni egy újabb háborút Németországgal? — ez volt a társalgás egyetlen témája. Az amerikaiak kivétel nélkül drasztikus intézkedések mellett kardoskodtak, azt hangoztatva, nem szabad megengedni, hogy Németországnak hajói vagy hajóépítő telepei legyenek; amire szüksége van, elszállítható a mi hajóinkon. Morgenthau le akarta záratni a Ruhrvidéket, hogy segítsen elsősorban a brit acél kivitelének, A ME ellenezte ezt. Látszott, hogy ez a túlzott keménység nincsn inyére.

— Én teljes mértékben támogatom Németország lefegyverzését — mondotta —, de azt már nem kellene megakadályoznunk, hogy tisztességesen éljen. Valamennyi állam munkásosztálya között kapcsolatok vannak, és az angol nép nem fogja támogatni azt a politikát, amelyet Önök hirdetnek.

Azt hiszem, jól tette, amikor így dörögött: „Én egyetértek Burke-vel. Nem lehet egy egész népet vádolni.“

Ha a ME nem is fejtette világosan ki, mit kellene tenni Németországgal, egészen félreérthetetlenül megmondta, hogy mit *nem* kellene tenni.

Majd így folytatta mondanivalóját:

— Mindenesetre, amit tenni kell, azt gyorsan kell tenni. Irtsátok ki a bűnözőket, de ezt ne húzzátok hosszú éveken át!

Morgenthau megkérdezte a ME-től, hogyan tudná megakadályozni, hogy Britannia ne éhezzen, ha kivitele máris annyira lehangyatlott, hogy behozatalát nem tudja fedezni. A ME nem tudott kielégítő választ adni. Gondolatai visszatértek a képviselőhöz és ahhoz, amit az angol népről tudott. Az ötödik évben, mondotta, amikor a szenvedélyek lecsillapulnak, nem támogathat ilyen elnyomó intézkedéseket. Ezután a lefegyverkezés szükségén lovagolt. Ennél a pontnál az egyik amerikai közbeszólt: az volt a véleménye, hogy Németországot vissza kell vezetni a pásztori életmódra. A szenvedélyes tárgyalás alatt egyedül a ME nem szakadt el a valóságtól. Az Elnök többnyire hallgatott; egyszer megjegyezte, hogy egy olyan üzem, amely acélbútort gyárt, egyetlen éjszaka a háborús termelés szolgálatába állítható.

A három órás vita után úgy tűnt, ki-tölthetetlen szakadék tátong az amerikai szempont és a ME között. A Prof. Reese az amerikai oldalra állott. Végül Roosevelt így szólt:

— A Professor Morgenthauval együtt tanulmányozza tervünket.

*

A vacsora beszégetésről írott jegyzeteim kidomborítják Winston ösztönös viselkedését Morgenthau tervétől. Gyűlöli a kegyetlenséget, és egy nép kiéheztetésének gondolata megdöbbenetete. Nyilvánvalóan érzelmi reakció volt az. Egészen zavarba jöttem, amikor huszonnégy órán belül teljes fordulat következett be. Valaki azt a megjegyzést tette, hogy a terv nem válik be, mire Winston elveszítette türelmét.

— Miért ne válna be? — kérdezte. — Nincs türelmem azokhoz, akik folyton csak a nehézségekkel hozakodnak elő.

Most már világos volt, hogy a Prof. meggyőzte, és a ME megváltoztatta álláspontját. Lord Cherwell nagyon okos ember volt, és hosszú barátságuk alatt sok mindent ellesett Winston eszejárásából. Később nyíltan megmondtam a Professornak, hogy őt terhel a felelősség a különös határozatért. Megkérdeztem, hogyan vette rá a ME-öt a terv aláírására. Először megpróbált kitérni a kérdés elől, de amikor nem hagyta abba, igyekezett igazolni eljárását. „Megmagyaráztam Winstonnak — mondotta —, hogy a terv, veszélyes versenytársának kiküszöbölésével, megmentené Britanniát a csődbejutástól. Valakinek szenvednie kell a háborúért, és az igazság feltétlenül azt kívánja, hogy Németország és ne Britannia fedezze a számlát. Winstonnak nem volt mit hozzáadnia, és többet egy szót sem szólt a Németországot érintő egyetlen fenyegetésről.“

Amíg Lord Cherwell beszélt, szinte láttam, hogyan veszi ki zsebéből az egyik grafikonját a maga igazán nyugodt magabiztonságával. Megmagyarázta a csúcspontokat a ME-nek. Ez először értelmetlenül nézi őt, azután kérdez, és rövid idő alatt meg van győzve. Elvégre világos: ha Németország ipar nélkül marad, Britannia lép a helyébe, és átveszi kereskedelmét.

— Ők hozták magukra a bajt — morgott a ME.

A tervet nem a Prof. eszelte ki, Morgenthautól vette át. Morgenthau állt elő

azzal az elgondolással, hogy Németországot ipari országból pásztori országgá kell átalakítani. Neki nem volt türelme a félmegoldásokhoz, és a Ruhr-t annyira meg akarta kopasztani, hogy az a belátható jövőben ne válhasson iparvidékké. Fel akarta számolni a bányákat. A legyőzött maradjon csak ipar nélkül, a német nép

pedig a jövőben éljen földművelésből. Ezután az történt, hogy Rooseveltt, akárcsak Winston, hajlandó volt Morgenthaurra hallgatni. Röviddel az értekezlet előtt azt az érzését juttatta kifejezésre, hogy a németeknek olyan leckét kell adni, amelyet soha nem felejtnek el...

NAPLEMENTE

1955. május 30.

Mintha nem is ő volna: egy egész napot meditációval töltött el. J. R. Green *Az angol nép rövid története* című művét nyújtotta át nekem, melyet McMillan adott ki 1874-ben.

— Nézze a nyomást. Rémes. Green kronológiája teljesen rossz. Egészen megvagasztalódom, amint olvasom. Az én elbeszélésem világosabb, egyszerűbb.

Elmondtam neki, hogy fiatalkoromban olvastam Seeley *Anglia kiterjeszkedése* című munkáját, mely új világot tárt fel számomra. Nagyon szomorúan rámnézett, de csak ennyit mondott:

— Most Seeley könyvének a címe *Anglia összezsugorodása* lenne. Sokat javítottam a könyvemem.

— A szöveg megváltoztatására gondol?

— Csak néhány helyen. Inkább átalakítottam, és a megfelelő időrendbe állítottam.

Kinyújtózkodott, és azt javasolta, hogy egy szélmentes ülőhelyet keressünk a kertben, ahol a napon lehetünk.

— Senki sem várhatja — elmélkedett —, hogy örökké éljen. Szeretném, ha egy reggel nem ébrednék fel. — Hirtelen abba hagyta, majd így folytatta:

— Nem, mégis inkább azt szeretném, hogy előre tudjam, mikor fog meghalni. Életem diadalmas volt, és igyekeztem mindent kipróbálni belőle.

Nehezen lélegzett. Amíg le nem ülünk, többet nem beszélt. Azután ismét folytatta:

— Azt hiszem, az ember lelke halhatatlan. De azt már nem tudom, vajon a halál után öntudatnál van-e, vagy nincs...

— Ön nagyon jól hozzászoktatta magát a nyugdíjas élethez.

— Igen — mondotta —, az őrségváltás mintaszerű volt.

Újabb hosszú szünet következett, azután kedves dicsérettel beszélt Mary-ról, a háborúban tanúsított jó magatartásáról. Nagy öröm volt számára figyelemmel kísérni Mary szép családjának fejlődését Chartwellen. Abban reménykedett, hogy Christopher hamarosan hivatalba kerül, mert ő nagyon jól elvezetne egy egész ügyosztályt. Majd egy brit lepkegyűjtő egyesületről szólt:

— Arra kellene törekedni, hogy számuk növekedjék és ráneveljék a fiatalokat, hogy szelíden bánjanak a lepkékkel. Amikor kisgyermek voltam, az iskolában hálót kaptunk, és arra biztattak, hogy öljük meg őket. Ha megfogtunk egyet, deszkára szűrtük fel, és a fiúk versenyeztek egymással, kinek van többféle lepkéje feltűzve a deszkára. Voltak teknősbékák, pávák... Valamit tenni kellene, hogy a hernyók is megfelelő növényekhez jussanak.

Aztán hosszan nézte az ujjamra szállt ausztráliai arapapagájt, s folytatta:

— Az a kis test hozta létre a szerkezetet, amely szép mintássá teszi azokat a gyönyörű tollakat. A világ valamennyi gépezete nem tudná ezt utánacsinálni.

Beült a gépkocsiba, hogy felmenjen a dombra, a házhoz. Én még egy ideig a kertben sétáltam. A konyhakertet a farmra vezető úttól elválasztó téglafalba süllyesztett fehér kövön ez a felirat áll:

*E falnak
nagyobb
részét
1925. és 1932.
években
Winston
építette
saját
kezével.*

1956. augusztus 16.

John Waverley és Ava villásreggeli-re voltak hivatalosak. John rövidebb-hosszabb időközökben egész politikai pályafutása során kapcsolatban állt a ME-vel, először állami főtisztviselőként, azután mint kabinetminiszter. A tények megítélésében és a belőlük levonható következtetésekben nagyon óvatos volt. Kérdéseimre adott válaszait alaposan mérlegelte.

MORAN: Ha Winston 1939-ben, a háború előtt meghalt volna, mit mondana róla a történelem?

JOHN (*egyszerre nagyon komolyan*): Sok mindenben hibát követett el, például Indiában; tévedett a pénzügyi kérdésekben, és bakot lőtt Gallipolinál.

MORAN: Nem, John, Gallipolinál talán mégsem?

JOHN: De igen. Nem maga az eszme volt rossz, de Winston nem tudott elég támogatást biztosítani magának, még mielőtt tervével előállt volna. Mint belügyi államtitkár sem volt jó. Amikor pedig ellenzékibe került, elszigetelődött, neki tanácsosokra volt szüksége, akik megmondják: „Winston, bolondot csinálsz magadból.”

Most már nem tudtam visszatartani mosolyomat, mert John, noha a nehéz időkben Írországban és Bengálban szelteme soha meg nem ingott, semmivel sem volt különb, ha szembekerült Winstonnal, mint a többiek: ilyenkor bátor szavai elhaltak ajkán.

JOHN: Ha magára maradt, Winston ítélete veszélyes volt. Igen, ha akkor meghalt volna, mint bukott ember került volna be a történelembe.

MORAN: És ami a háborút illeti?

JOHN: Igen, csodálatos tehetsége volt arra, hogy ösztönzést, ihletet adjon az embereknek. Ugyanakkor elképesztően termékeny volt eszmékben; persze egyik-másik eszméje kétségbeesítő volt, de a többiből mégis kikerekedett valami. És amint jól tudja, csodálatos szócsöve volt a nemzetnek. Igen, az a véleményem, az emberekkel nem tudott bánni, és ha valaki nem irányította kezét, a közigazgatásban sem volt jó. De képzelte felbecsülhetetlen adottság volt. És volt valami... (John kereste a megfelelő szót) valami önzetlenség Winstonban; ha egy eszme hatalmába kerítette, végtelen lelkesedéssel és energiával követte, és egyáltalán nem volt tekintettel

arra, hogy személy szerint haszna vagy kára származik-e belőle.

Ekkor Ava élesen rászólt Johnra: ha bírálni akarja Winstont, akkor menjén a Beefsteakbe vagy más klubba! Avának egy rossz szava sem volt ellene. Hol lennének ma, mondotta, ha 1940-ben nem lett volna egy Winstonunk?

A közbeszólás alatt John feszélyezetten érezte magát. Azután még egy erőfeszítést tett, hogy a társalgást visszavezesse méltó színvonalára.

JOHN: Charles, hallott-e Winston térvéről, mely szerint októberben felhívást bocsát ki? A technikai tudományoknak akar segítségére sietni. Önmaga is 25 ezer fontos felajánlást tesz. Nem hiszem, hogy azok a tanácsok, amelyeket a terve végrehajtására vonatkozóan kap, helyesek. A tanácsadója Leaders, és nem a Prof. A technológiai intézetet nem egy helyi hatósághoz, hanem az egyetemhez kellene kapcsolni. Persze, csak hosszú távon dől majd el, hogy kutatóintézet lesz-e majd belőle, vagy csupán bürokratikus szakképző szerv. De Winston nem érti az ezzel összefüggő egyetemi problémákat. Nem lenne szabad, hogy pénzt téglára és habarcsra költse, hanem a munkások fizetésére, és esetleg a fenntartási költségekre kellene fordítania.

Amikor 4 óra körül Waverley-ék elmentek, telefonáltam Winstonnak. Miss Pugh azt mondotta, hogy alszik. Válaszom az volt, hogy 6 órakor Chartwellben leszek. Még mindig ágyban találtam, borotvátlanul és pizsamája tele volt szivarhamuval. Azt mondták, hogy ebédjét is tálcáról fogyasztotta el. Monneypenny és Buckle *Disraeli életének* harmadik kötetét olvasta.

MORAN: Érdekesnek találja?

WINSTON: Alig hiszem, hogy sokat olvasnék belőle, ha nem kellene Disraeli koráról írnom... (*mégis mutatóujjával megjegyezve tartotta a helyet*) — az ember kezdi érteni célzásait.

WINSTON: Fogalmat akarok alkotni az 1830—1860-as évekről. Persze már van fogalmam róluk, de szeretném kibővíteni. Szörnyű dolog harminc olyan évről írni, amelyben semmi sem történt.

MORAN: Hát a reformtörvény?

WINSTON (*úgy tűnt, nem hallotta, mit mondtam*): Az amerikai polgárháború nem kezdődött el 1861-ig. Mintegy harminc lapot szeretnék írni erről a korszakról, kezdve 1830-cal.

Kinyitottam a vaskos kötetet, amelyet ő becsukott, de nem szívesen.

MORAN: Szép kis eledel; 580 lap, és úgy nézem, 350 szó minden oldalon.

WINSTON (*magabiztosan*): Ó, nem.

MORAN: Nos, megszámlálom.

WINSTON: Megszámlálom én!

Elvette tőlem a könyvet.

— Háromszáznegyven — mondotta kissé fojtott hangon. — Hat kötetre rüg, és én kettőt elolvastam.

MORAN: Nehezen mehet, ódon politika.

WINSTON (*vigyorogva*): Szeretem az ódon politikát. A könyv nagy része csupán betű, egy csomót átugrok.

Azután elmesélte, hogy elolvasta egyetlen ültében — három óra alatt — Wells *Csodálatos látogatását*. Azt állította, hogy egyetlen sort sem hagyott ki, nem tudta letenni. Megjegyeztem, hogy már régen nem olvastam egy könyvet sem.

— No, no, Charles — tiltakozott —, olvastam hármát Gladstone-ról és utoljára kettőt Disraeliről. Persze csak olyan könyveket olvasok, amelyeket át kell forgatnom, hogy kiegészítsem saját történelmi munkám. Clemmie, lesz szíves idehozni *Tono Bungay-t*!

Winston nem biztos abban, hogy Naszser egyszerűen leírható. Aggódik Szuez miatt. Még mindig amellett érvel, hogy amennyiben megtámadjuk a Csatornát, nem kell feltétlenül ott maradnunk. Amikor Naszser beadja a derekát, nekünk ki kell vonulnunk.

— Anthony — mondotta — azt akarja, hogy a képviselőházban beszéljek Szuezről, azt szeretné, ha a szószékről beszélnék.

Megrázta a fejét s hozzátette:

— Nem fogom megtenni. Anthony azt állítja, hogy engem mindenről értesíteni fognak.

Még ma a késői órákban készül felmenni Londonba. Norman Brooke vele vacsorázik. Amikor ezt megmondta nekem, egyszerre nyugodtabb lettem. Norman jó tanácsokkal fogja ellátni. Meg tudja mondani, kell-e feltétlenül beszélnie, és ha igen, akkor mit mondjon. Bizonyos vagyok abban, hogy felvértezi őt azzal az érzéssel, mely szerint az alkalom igen jelentős.

És Winston nem is gyanítja, hogy már senki sem törődik azzal, vajon beszél-e, vagy sem.

Bodor András fordítása

Történelmi kosztüm nélkül

Az egész világ figyelmét felkeltő Bartók-émlékezés és az országszerte nyomába lépett Dózsa-idézés bő lehetőséget nyújtott közös hagyományaink korszerű értékelésére. Bärmennyire fel is kísért ilyenkor a múltbanezés hol romantikus, hol szertartásos sablonja (magát a hagyományápolást is terheli egy hagyományos szokvány), az egyre sűrűbb évfordulók divatjából határozottan kerekedik elő valami új: tudományos magatartásunk az eltűnt idő megnyerésének sokrétű kérdésében. Itt már több van a romantika szenvedélyes jelképrendszerénél, s túljutottunk egy hivatalos naptári számadás önmagáért való görcsén, a pozitivisták tényrögzítések kicsinyességén is. Hasonlóság legfeljebb a tanulságok megfogalmazásakor adódik, amíg azonban régebben ez kiragadott részletek eszményi megcsapolásával, tankönyvszerű moralizálás alakjában történt, ma a legmesszebb menő időjátékban is történelmi bírálatot mondunk, s az összefüggérendszer újratereemtésével a mához, sőt a holnaphoz kapcsoljuk a történeteket, önmagunkban tudatosítva az élő, létező, termő folytatást.

A különbség lényeges, és érdemes ma ezzel szembenéznünk, mert korunk nem egy társadalomlélektani és bölcséleti vitájában láthatunk tisztábban. A tradicionalizmust nem tüntethette el semmiféle „proletkult” vagy „mahajszkizmus” (jaj, dehogyan festjük a falra, de ez is volt), viszont annál maradandóbban helyreigazította már az eredeti kommunista értelmezés: Marx annak idején Louis Bonaparte 1851-es államcsínyjét hántotta ki hamis tudatából, s Hegelre hivatkozva mutatott rá, hogy a világtörténelmi tények és személyiségek úgyszólván kétszer kerülnek színre... Nem, ez az értelmezés egyáltalán nem biztatott hagyományápolásra, de legalább elretentett a múltidézés régi szemfényvesztéseitől. Marxnak egyáltalán nem tetszik, ha „valamennyi holt nemzedék hagyománya lidércnyomásként nehezedik az élők agyára”, s kipécézi azokat a hamis ismétlődéseket, melyek során jelenbeliek „a múlt szellemeit idézik fel és állítják... szolgálatukba, kölcsönveszik neveiket, harci jelszavaikat, jelmezeiket, hogy ebben a hagyományoktól megszentelt álruhában s ezen a kölcsönzött nyelven játsszák meg a világtörténelem új jelenetét”. Marx joggal mondja, hogy az új társadalmi forradalom nem meritheti poézisét a múltból, hanem saját tartalmára kell eszmélnie. Mi már büszkélkedhetünk is azzal, hogy olyan forradalom után vagyunk, mely áltudatok helyett saját tudományos közgyűségével fejezte ki magát, elmélet és gyakorlat leníni egy-ségében teremtve meg az idő- és térérzékelés realizmusát.

Ez a történelmi önszemlélet ad kulcsot a mindenkor voltak helyes megfontolásához, okos ismeretéhez, kellő idézéséhez. Más ez az elcsépett álarcos farsangolásoknál. Az emlékezések értelmét a magunk méltósága adja meg:

jelképek nélkül őszintén magunkat élve, korunk valóságában célunkat vállalva tanulhatunk az elmúlt történésekből, melyek saját terükben és idejükben betöltötték szerepüket, méghozzá ugyancsak őszintén magukat élve, s természetesen azok az emlékek állnak hozzánk a legközelebb, melyek a mi terünk és időnk, a mi folytonosságunk előzményeit hordozzák.

A történelmünkben és művelődésünkben rejlő törvényszerű előzmények tudományos vizsgálatával megkapjuk jövendőnk algoritmusait is: érdemes modellt magatartásunk célszerű felerősítésére. Mai szocialista nemzetiségünk, államiságunk, nemzetköziségünk „itt és most”-ja visszhangozta tehát a bartóki emberséget, a dózsai harcot. Nem egyszerű Bartók-reprodukcióra törekedtünk, még kevésbé rejtettük magunkat a művész sajátosságai mögé, hanem — újraidézve Szilágyi Domokosunkat — „meghallani a lélek ultrahangjait, szétrugdalni a valóság határait, hogy minél többet szippanthassunk a lehetőségek levegőjéből — és közben ne feledjük, hogy a feledékenységgel a jövő haldála”. Mint ahogyan az emlékező előadásokon, gyűléseken, egész sajtónkon végiglobbanó Dózsa-láng s Szervátusz Tibor lelkiismeretünket szaggató mementója, a modern Dózsa-ábrázolás sem történelmi ismétlések áltudatát vagy a „kegyelet” képmutatását keltette bennünk, hanem öröklődő létörvényt tudatosított az egykori székely népharcos (a raguzai Tubero nyelven „Szittya György”) tragédiájából: a dolgozó tömegek nemzeti különbség nélkül való egymásrautaltságának és közös népuralmának örök szükségét.

És ha már az emlékezések mai értelmét elemezzük társadalmunkban, hadd nézzünk be az alkalmosság „véletlenjébe” is. Vajon csak a naptár kelti a rezonanciákat? Felesleges kérdés, hiszen az egészben egyedül a naptár véletlenszerű. Az impulzusok mélyebbről jönnek: abból a xenopolí értelem-ben vett „történelmi sor”-ból, melyhez saját magunk is tartozunk a fizikai helyben és időben. És nem is a múlt kelleti magát (a holtak aluszna), ellenben a mi életünk hívja elő a maga törvényszerű magyarázatát a mában rejlő múltból, a bennünk adott ösökből, a tájunkbeli előzményekből. Adójék bármilyen „dátum”, mi szólalunk meg, a mi mai valónk válogat az itél, elemez és magyaráz, önmagát segítve előbbre a múltból a jövő felé. Ezért logikus, hogy Bartókról szólunk Nagyszentmiklóson, Dózsáról Dálnokon... a politikus Ady is csak úgy hívhatta Csaba új népét, hogy megnyíltak lán-golón előtte „a Bolyai- és Csere-sírok...” A régiek a hely géniuszát emlegették, mi Leninnel a dolgok logikájára hivatkozunk. Dolgaink értelme, hogy jobba tegyünk magunk és utódaink számára mindazt, amit múltunkból kapunk, magunknak adva összöntést újra meg újra éltető és jövő-vívó emlékezésre.

Ezer éve és ezernyi helyen élünk együtt a román néppel, s a közös folytatást igazolja minden múlt-idézőnk. Valakinek eszébe jutott a statisztikus-történész Kövály László születésének másfél százados évfordulója, s íme, mánk és jövönk hajt ki a témából. Én még ez évben az ifjabb Wesselényi Miklóst is hívnam, nemcsak, mert százhusz éve halt meg (ez még csak naptári jelzés), hanem mert Kazinczyt és Széchenyit, Kossuthot és Bölöni Farkas Sándort, Deákot és Kemény Zsigmondot, Vörösmartyt idézi fel bennem a zsidói „Athén”, e társaság szellemi mozgását, a küzdelmet a jobbágyfelszabadításért (történelmi kosztümök nélkül), a sportmester főúr úttörő mintagazdálkodását és szociális reformjait, helyes és téves nézeteinek örvénylésében a kivezető sodrást testvériség felé, románbarátságát és Bukarestből keltezett Szózatát, népszolgálatát, Berzsényi megénekelte homlokának jegét, szemének

lángját — s a Habsburgok történetében e láng kihunyását... Kölcsey „védelemiratát“ olvasva, előttünk egy koncepció per a császári világból, s az előkelő „alperes“ mára kivirágzott köz-igaza. Egy lapunk, a Művelődés, nemrég borítóján hozta a zilahi Wesselényi-szobrot. Erre az emlékműre is új fényt vet a mai tudat (felavatását annak idején Ady üdvözölte a maga harci módján).

A haza jelene a múlt oszthatatlanságában tükröződik. Közösek voltak a román nép, nyelv, kultúra visszatekintői is, közös sorsunkat, együttvalóságunk jövőjét edzettük minden alkalommal: Eminescu-emlékezésen és Enescu-fesztiválon, Budai-Deleanu idézésekor, Agârbiceanu, Blaga szobrának leleplezésekor. Irodalmi folyóirataink a minap emlékeztek meg Mihail Sadoveanu születésének 90. évfordulójáról: miért ne volnánk büszkék arra, hogy már a régi Korunk hozott műfordítást írásaiból? A szocialista Románia magáévá váltotta múltját, meg is tehetette, mert minden ízével az alkotó mában él. Valamikor mítoszokba rejtette magát a csalárd jelen. Mi lefosztjuk mánkra az illúziókat, s magunkat adva, jelenünket tudatosítva, visszhangozzuk hegyeink közt mindazt, ami idáig hozott, s a bennük feszülő társadalmi erők folytonosságával visz tovább.

Balogh Edgár

Janovics Jenő emlékezete

Huszonöt évvel ezelőtt, 1945. november 15-én halt meg 73 éves korában, aznap, amikor a Bánk bánt rendezésében mutatta be a színház, s amikor talán utoljára akarta eljátszani a kalandor lovag, Biberach szerepét. Amikor megemlékezünk róla, a hazai magyar színjátszás egyik legnagyobb alakja előtt rójuk le tiszteletünket és elismerésünket. A kolozsvári magyar színháznak Kótsi Patkó Jánostól kezdve sok kiváló igazgatója volt. S talán mégis kettőjük jelentette a közel két évszázados színház művészi csúcsát. Mindketten színházszervezők, rendezők, színészek, írók és közéleti harcosok, egyszemélyben az egyik a feudalizmus, a másik a reakcióssá váló liberális burzsoázia ellenfele.

Janovics Jenő először 1896-ban került a kolozsvári színházhoz, miután elvégezte a színiakadémiát és végigjárt néhány vidéki színházat. Színészkedik s beiratkozik a kolozsvári egyetem bölcsész-karára. Sokat játszik, s közben megírja doktori értekezését Csiky Gergely életéről és művéről. Ismertté

válik országosan az irodalmi és színházi szakkörökben. A századfordulón meghívják a szegedi színház igazgatójának, ahonnan 1905-ben tér vissza Kolozsvárra, amikor is kinevezik a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatójának.

Életének három évtizedes időszaka kezdődik ekkor. Új és új kezdeményezések emelik még nagyobbá az amúgy is neves kolozsvári színjátszást. Megnyitja az új színházat, s műsorpolitikájában a klasszikus és modern színház szintézisét teremti meg. Antik dráma-ciklus, Shakespeare- és magyar drámák követik egymást, s az ifjúsági előadások olyan sora, amelyhez foghatót senki nem csinált azóta sem. Van néhány rendezése — elsősorban Az ember tragédiája és a Bánk bán, amely realista újszerűségével forradalmasította a magyar színpadok klasszicizmusba merevedett előadásait. Színészként néhány nagy alakításával — Hamlet, Tartuffe, Biberach, A mandarin — a nagy színészek sorába lépett. Marad ideje színészek portréjának megrajzolására, színháztörténet írására (A Farkas utcai színház) és nagyszabású drámatörténetre (A magyar dráma irányai).

Arra az emberre emlékezünk, akit méltatlanul szorítottak ki a színházból 1933-ban s aki 1945-ben a szocializmus szolgálatába állította megmaradt erejét. Síremlékén Hamlet monológjának néhány mondata őrzi emlékét a kolozsvári temetőben:

...férfi valál, ki a
Sors öklözéseit vagy jutalmát
Egykép fogadtad ...

Bár ne csak emléke élne, hanem tudása, céltudatossága, akarata és művészi szemléletének perspektívája is példa volna!

Jordáky Lajos

Mit olvashatna a falu?

Úgy látszik, hiába cikkeztek, vitakoztak annyit a sajtóban a könyvkiadásról meg a könyvterjesztésről, Beke György kénytelen volt az év elején megállapítani, hogy a könyvhónap az idén is jelentős könyvek nélkül zajlott le. Szerinte a terjesztők a ludasok a dologban: „A könyvterjesztés az utóbbi időben mindjobban szorítja lefelé a példányokat. Ugyanis a könyvek példányszámának a megállapításakor nem az íróé vagy a kiadóé a döntő szó, nem is a mű ismerőié, hanem a hallomásból, apró ismertetőkből vagy ki tudja miből tájékozódó könyvterjesztői tisztviselőké!” (Falvak Dolgozó Népe, január 28). Tény az, hogy a hiányosságok nem csupán a falusi könyvterjesztésre avagy a magyar nyelvű művek kiadására vonatkoznak; a problémák, gondok ugyanis általánosak, országosan jelentkeznek, amint erre a román nyelvű sajtó s a párt központi lapja is több alkalommal rámutatott.

Nyilvánvalóan: tarthatatlan állapot.

Ezért van az, hogy szerkesztőségünk (a Falvak Dolgozó Népe munkatársai vagyok) egyre-másra kapja a leveleket, melyek szerint, ha már olyan mele-

gen ajánlottuk Szabó T. Attila professzor anyanyelvünk életéről szóló munkáját — „legszívesebben ott látnók minden egyes falusi család asztalán“ — akkor jogos a kérés, hogy legalább egyetlen példány jusson el belőle minden faluba. És felteszik a kérdést: ha igaz az, hogy Sütő András legújabb könyvében olyan megrázóan ír a romániai magyar falu fájdalommal, harcokkal terhes múltjáról, mint ahogyan azt mi állítottuk — Illyés Gyulát és Tamási Áront emlegettük Sütővel kapcsolatban —, akkor az Anyám könnyű álmot ígér miért nem vásárolható a falusi könyvkereskedésekben?!

És akkor a szerkesztő telefonál ide-oda, érdeklődik mindenfelé, s közben sóhajtozik: miért nincs raktára, ahonnan a szóban forgó könyveket minden bonyodalom nélkül elküldhetné a levélírók falvaiba. Mindenülvé, ahol szükség van rá. Mert hát kérték tőle Misztótfalutól kezdve egészen Csíkbánkfalváig... De ehhez egyben könyvkiadónak meg könyvterjesztőnek is kellene lennie! Így hát örvend, ha annyit válaszolhat a levélíróknak, hogy Sütő András könyvét újranyomtatták, és arra biztathatja az olvasót: a hétezer példányból szerezzé be a magdét...

De ez még csak hagyján! Érkeserűből arra kért az egyik munkatársunk, hogy küldjük el neki Csávossy—Komzsis népszerű színdarabját, A fület (a marosvásárhelyi színház mutatta be nagy sikerrel), mert a keserű műkedvelők is elő akarják adni. Mindez rendjén is lenne, csak hogy a színmű nyomtatásban nem jelent meg. (Kivéve az első felvonást, 1966-ban közölte az Igaz Szó.) Beszélék Csávossy Györggyel: egyetlen kézirat-példánya van, nem adhatja ki a kezéből. Különböen rengeteg levelet kap ő is, állandóan kérik a darabot, és szeretné, ha végre napvilágot látna, hadd tudja útbaigazítani az érdeklődőket. Felajánlja rögtön: közöljük le mi a színművet, hiszen néplap vagyunk... No igen, de a heti nyolc oldalunkon erre nem futja.

Nem véletlenül merült fel bennem ez a lehetőség. Mert ahogy tovább érdeklődtem, megtudtam, hogy a kolozsvári Dacia Könyvkiadó két Csávossy-dráma kiadását is terbe vette a jövő évre, de a szóban forgó színdarab nem lesz a kötetben.

Meggondolkoztató a helyzet. Mert, ezek szerint, a megjelenő könyvek közül — a könyvterjesztő helytelen felmérése, téves igénylése miatt — éppen az nem jut el sok esetben a falusi emberhez, ami érdekelné; másrészt pedig: nem mindig az jelenik meg a kiadónál, amire égetően szükség volna a mai falu életében... A Dacia idei kiadványai között például — Bazsó Zsigmond kisregényét és Horváth István magyarórdi monográfiáját leszámítva — a legnagyobb jóindulattal sem találtunk egyetlen olyan könyvcímet sem, amely a falusi ember sajátos igényeit tekintetbe venné. Pedig nemcsak az irodalmi termést vettük szemügyre...

És úgy látszik, hiába kölcsönzött nevet a római mitológiától a Mezőgazdasági és Erdészeti Kiadó, mert amióta a bőség istennőjének, Ceresnek a nevét írta a cégtáblára — azóta semmi jelét nem lehet látni a várható bőségnek. Manoliu Gabriel igazgató (az Előrének adott interjújában) csak egyetlen olyan könyvet tud megemlíteni, amelyiket hazai magyar szerző kézírata alapján adnak ki — magyarul (Péterfi István: A házigalamb és tenyésztése). Pedig terbe vettek hatot is erre az esztendőre. De a könyvadásító központok olyan alacsony példányszámban rendelték meg a könyveket, hogy a kiadó kénytelen lemondani a megjelentetésükről...

Ez az, amivel sehogy sem lehet egyetérteni. Kíváncsi vagyok, a könyvelosztó emberei vajon milyen kritériumok alapján döntenek egyik vagy másik

könyv sorsa fölött. Mert hogy a legilletékesebbet, az olvasót nem kérdezik meg — az biztos. Hiszen ha csupán a Falvak Dolgozó Népe gyakorlatából indulunk ki, rögtön felsorolhatok legalább tizenkét olyan könyvcímet vagy kész kéziratot, amelynek a megjelentetése bizonyosan kiadói sikernek számítana.

Terepjáró útjaim során gyakran tapasztaltam, hogy mennyire várják az olvasók Veress István professzor írásait, amelyek a Háztaji kert — házi kert rovatunkban jelennek meg. Állandóan az iránt érdeklődnek, miért nem gyűjtjük össze ezeket a cikkeket, miért nem adjuk ki könyv alakjában. Székelyudvarhelyen, Székelykeresztúron s még sokfelé elsősorban Csávossy György és Mezei Sándor borászati, szőlészeti tanácsaiért „veszik” a lapot. Hiszen hézagpótló cikkekről van szó. Erős visszhangja volt az úrmösi Lőrinczi László Baromfiudvar rovatának, amelynek anyaga már jól kidolgozott könyv kézirataként jutott el szerkesztőségünkhöz. És ugyancsak kész munka Szabados András sertéstenyésztési tanácsadója. Meg lehetne jelentetni Szövérdi Ferenctől is egy méhészeti könyvet, hiszen ő a kérdés egyik legjobb szakértője nálunk, és a méhészet egyre népszerűbb foglalatosság. Ugyanakkor Stern János Növényvédelmi tanácsadója is közkézen kellene hogy forogjon... Elvégre falun mindenkinek van kertje, zöldséget és gyümölcsöt termel, tyúkot, disznót, juhot, kecskét, tehenet tart a ház körül. És nagyon sok esetben jó pénzt hoz a házhoz, ha valaki komolyan foglalkozik a nyúltenyésztéssel, vagy méhészkedik.

De a lista korántsem teljes. Kihagytam például a felsorolásból agrár-publicisztikánk talán legjelentősebb képviselőinek, Nagy Miklósnak és Pap Istvánnak a munkáit... Önkéntelenül felmerül bennem a gondolat: vajon a könyvterjesztőnek nem lenne-e jó „üzlet”, ha elindítana egy sorozatot Házunk tája címmel?

A földdel való évezredek viaskodás során gazdag tapasztalati anyag halmozódott fel a földművesek körében, de még nem tudják eléggé, hogyan értékesítsék, kamatoztassák azt a sok tudást ma a nagyüzemi termelőszövetkezetekben. Ilyen értelemben máris egy újabb sorozat igényével állunk szemben, melynek Mezőgazdasági kézikönyvek lehetne a címe. Csupán emlékeztetni szeretném az olvasót: milyen nagy élményt jelentettek jó esztendővel ezelőtt Pap Istvánnak a Falvak Dolgozó Népeben megjelent írásai: Ha én tehenész lennék, Ha én traktorista lennék... És a sort lehetne folytatni a legkülönbözőbb mezőgazdasági szakmunkákkal, foglalkozási ágakkal. Véleményem szerint az ilyen hangvételű könyvek lennének hivatottak arra, hogy a legfiatalabbakkal is megszerettségük a földet és magasabb rangot adjunk a földműves munkának.

Kár lenne megfeledkeznünk arról, hogy a lap egyik legnépszerűbb, leg-rangosabb rovata a Pillantás a világ mezőgazdaságára. Ez nem véletlen, hiszen a földműves embert mindig is érdekelte, mi történik a nagyvilágban. Különösen, ha gazdálkodásról van szó. Mert nincs olyan zsák búza, amelyikbe még egy szem bele ne férne. Sosem ártott, ha másoktól tanultunk. Ha megjelenne évenként egy ilyen című kis kötet, pillanatok alatt szétkapkodnák.

Nem egy termelőszövetkezetben állandó probléma: hogyan biztosítsák a rendszeres pénzjuttatást. Számítalan példát lehetne felhozni, hogy ott, ahol a jól jövedelmező háziipart felkarolták, mennyivel más a helyzet. Hiszen télen is lehet az embereket foglalkoztatni. A baj ott kezdődik, hogy a legtöbb helyen nem tudják, mihez kezdenének. Ifj. Kós Károly pedig régóta cikkezik a népi ipar felújításáról. Szakszerű útmutatásokat tudna adni, hol mit lehet és mit érdemes felújítani: milyen szerszámok, berendezési tárgyak kellene a kül-

lönböző népi iparágak felújítására, vagy hogy népművészetünk milyen termékeit lehetne a mai ember számára „kapós áruvá“ tenni... Hát nem lehetne kiadni ifj. Kós Károlynak egy ilyen könyvét? Vagy a Szentimrei Juditét, aki viszont a népi varrottások, szöttesek, hímzések szakavatott ismerője? Starmüller Géza viszont a falurendezéshez, építkezéshez, lakásberendezéshez adhatna hasznos tanácsokat. És nem szabad megfeledkeznünk Bandi Dezsőről sem. Irányító keze és szelleme jól érződik már a mai népművészetben. Ha olyan könyvsorozatot indítanánk, amely a Népi ipar, népművészet jegyében dolgozna, Bandi Dezső minden bizonnyal elsők közt nyújthatna át kéziratot a kiadónak.

Még nem beszéltem arról, hogy mennyire időszerű lenne olyan orvosi könyvek megjelentetése, amelyek a falut közvetlenül érintő egészségügyi kérdéseket tárgyalnák. Érdekes írásokat közöltünk és közlünk továbbra is Mezőgazdaság és történelem felcím alatt Imreh István tollából. E sorozat visszhangja újabb igényt vet fel: az egyre inkább differenciálódó falunak szüksége van saját múltjának megismerésére.

Amikor a kiadókat átszervezték, sokan vártuk, hogy megoldódik végre a nagy probléma: a falusi olvasók sajátos igényeit is kielégíti majd könyvkiadásunk. Ugy látszik azonban, hogy a sok bába közt elvész a gyerek: éppen a falusi olvasók sajátos igényét nem veszi eléggé figyelembe egyik kiadónk sem.

Félreértés ne essék: nem célolok, hogy vaktában vagdalkozzam könyvkiadásunk politikája és könyvterjesztésünk módszerei ellen. Csupán jelezni szerettem volna egy nagyon is reálisan jelentkező problémát. Tisztában vagyok azzal, hogy elvben — a felsoroltak közül — bármelyik könyv megjelenhetne nálunk. De egyre inkább, mint bármikor, nagy súllyal esik latba manapság a rentabilitás kérdése. Tehát nem mindegy az, hogy a rendelkezésünkre álló papírmennyiséget mire fordítjuk. És azt is tudom, hogy könyvkiadásunknak a felsoroltakhoz hasonlóan fontos más műveket is meg kell jelentetnie. De mindenképpen itt az ideje annak, hogy előbbre vigyük a faluhoz szóló könyvek kiadásának ügyét is. Hogy ne beszéljünk sokat fölöslegesen, javasolom a könyvterjesztőknek: időnként kérjék ki az újságok, szerkesztők véleményét is a példányszámok megállapításakor. Szívesen végeznénk tájékoztató felméréseket is a sürgött könyvekkel kapcsolatban. Hogy tisztábban lássuk a helyzetet.

A könyvterjesztés átszervezése nyomán reméljük, előbbre jutunk ebben az ügyben. Azt is tudjuk, hogy a kiadók már tettek lépéseket ilyen irányban. A Kriterion például természettudományos, népszerűsítő jellegű sorozatok megindítását tervezi. Gondolom, hogy ezt a lépést újabbak követik majd... S bízunk benne, hogy a Ceres is osztozik majd falusi könyvgondjainkban. Különben ismét azon vesszük észre magunkat, hogy „nyakunkon“ a falusi könyvhónap. És mérgelődünk, hogy miért nem visznek könyvet falura.

Cseke Péter

Az imperializmus nemzetközi fejlődésének tendenciái

Az imperializmus mai formájában is nemzetközi erő, de a monopóltőke elkülönült csoportjainak összessége képviseli. Ezek kisebb vagy nagyobb mértékben, ilyen vagy olyan formában összefonódtak, de mindegyiknek megvannak a sajátos vonásai és érdekei. Amikor e „nemzeti“ imperializmusok érdekei a konkurrenciaharc talaján megütköznek egymással, kibékíthetetlen ellentétek gubancává gabalyodnak.

Az imperializmus lenini elemzése szervesen összekapcsolja a nemzeti és a nemzetközi mozzanatot, az általánost és a különöst. Az alapvető ismérvek valamennyi imperialista országban azonosak, de nem lehet figyelmen kívül hagyni az imperializmus országainak mint nemzeti típusoknak a sajátosságait sem. Lenin *Füzetek az imperializmusról* című munkájában az első világháború időszakának imperialista hatalmait különböző szempontok (önállóság, pénzügyi erő, gyarmatbirtok) alapján csoportokba sorolta. Elemzésének egyik kiindulópontja az a tétel, hogy egyrészt összefonódik, kölcsönösen összefügg a pangás, a rothadás tendenciája, másrészt a kapitalista gazdaság gyors növekedésének a tendenciája. E lenini megállapítások helyessége (még ha az országok csoportosításában nyilván nagy eltérések következtek is be) a jelenkori kapitalizmusban különösen plasztikusan nyilvánul meg. Ugyanakkor a mai kapitalizmus egyik sajátossága az, hogy rendkívül gyorsan változik az imperializmus nemzetközi rendszeréhez tartozó egyes láncszemek növekedési üteme. A tőkésországok gazdasági fejlődésének egyenlőtlensége napjainkban olyan csúcspontot ért el, amilyenre nem volt még sohasem példa az imperializmus történetében.

Különösen nagy a szakadék az Amerikai Egyesült Államok és a többi imperialista ország között. Igaz, mint Lenin mondotta, bizonyos időszakban végbemegy „a nagyipar, a csere és a fináncőke nyomására a világ nivellálása, a különböző országok gazdasági és életfeltételeinek kiegyenlítődése“ (*Művei* 22. 268). Ez a kiegyenlítődése nem más, mint a fejlődés egyenlőtlenségének visszája: bizonyos szakaszon a növekedés ütemének különbségei arra vezetnek, hogy egyes országok gyorsan utolérnek más országokat, és gazdasági fejlődésük színvonala időlegesen közeledik egymáshoz. Éppen ilyesmire került sor a mai kapitalizmus fejlődésében az utóbbi évtizedekben. Japán, Olaszország, az NSZK és Franciaország gyorsabb növekedési üteme következtében csökken a távolság köztük és az Egyesült Államok között. Mégis az utóbbi legnagyobb üzemeiben előállított termék minden százaléka mögött sokkal nagyobb terméktömegek állanak, mint más tőkés országokban, még-

pedig azért, mert az Egyesült Államok fölényben vannak a termelés általános volumenét tekintve, és azért is, mert ebben az országban nagyobb a munka termelékenysége, nagyobb a tudományos-technikai felszereltség színvonala.

Jellemző az is, hogy a 60-as években az Egyesült Államok fejlődése a tudomány és technika, az automatizálás, kibernetika területén felgyorsult, s így növelte a már meglévő, egy ideig szűkülő látszó „technikai, technológiai szakadékot”. Ugyanakkor az Egyesült Államok elől jár a monopolista koncentráció szférájában: ezt mutatja, hogy 1968-ban tíz legnagyobb ipari társaságának forgalma mintegy 95 milliárd dollár volt, s mintegy 10%-kal meghaladta Anglia, 20%-kal pedig az NSZK és Japán egész nemzeti jövedelmét.

Természetesen az imperializmus országai között kialakuló sorrend bizonyos területeken (technológia, koncentráció, tőkeexport) állandó eltolódást, felcserélődést mutat, és éppen ezért sűrűlődni eredményez, ellentétek forrásává válik.

Az imperializmus nemzetközi fejlődésének két tendenciája — a nemzeti finánciók összehozódása, egyesülése és állami elkülönülésük fokozódása — közül ma az első bontakozik ki anélkül, hogy a második kiküszöbölődnék. Ez főleg a szocialista világrendszer és az összes antiimperialista erők javára bekövetkezett erőeltolódással függ össze. Az imperializmus a történelemből levont bizonyos tanulságokat; az imperialista hatalmak közti konfliktus ma pusztulásukhoz vezetne (nincs is most — mint volt az első és a második világháború előtt — két szembenálló imperialista katonai csoportosulás). Ehelyett igyekeznek — a létező ellentmondások ellenére — valamilyen globális stratégiát érvényesíteni a szocialista közösségi országai, a munkásmozgalom, a nemzeti felszabadító mozgalom elleni harcban.

Ennek a törekvésnek a kifejezői az olyan katonai tömörülések, mint a NATO, CENTO, SEATO, ANZUS vagy az európai imperialista államok gazdasági közössége, a Közös Piac — a monopolizáció kísérlete arra, hogy a magántőkés gazdasági formát „kibékítse”, a nemzeti határokon túlnőtt, s parancsolóan a szocializmusra való áttérést követelő termelőerőkkel —, amely fékezni akarja az amerikai „szupermonopóliumok” féktelen expanzivitását és agresszivitását kontinensünkön. De ebben a gazdasági tömörülésben is, éppen a monopolizáció és az állam gyorsuló ütemű összenövése folytán, intenzíven fejlődnek a finánciók bizonyos „partikuláris” érdekei, s még elkeseredettebbé válik a kereskedelmi és pénzügyi háború, amely ezeknek az érdekeknek — mint Lenin írta — „kijáratlan” ellentétéből adódik.

Az utóbbi időben egyes országokban nagy méretű és átfogó inflációs hullám bontakozik ki, amit esetleg egy gazdasági válság előjelének is lehet tekinteni. Ezt a jelenséget a polgári közgazdaságtan „bűvös háromszög”-nek nevezi, mert a termelés növekedése, a fizetési mérleg és az ármozgások közötti összefüggés megoldatlansága áll fenn. Oka az, hogy a monopolizáció képtelen számottevően fokozni a termelést anélkül, hogy az árbehozatalnak (az árúkvitelhez viszonyított) és a tőkekvitelnek a gyors növekedésével meg ne ingatná a fizetési mérleget, s anélkül, hogy a fizetési eszközök mennyiségének és forgási sebességének mértéktelen fokozásával inflációt ne idézne elő. A folyamat úgy fest, hogy a nemzetközi monopolizációt a legkülönbözőbb válságok fenyegetik. Hogy ezek miben fognak konkrétan kifejeződni, hogy a kapitalista gazdaság anarchiájának talaján meg lehet-e birkózni a „bűvös háromszög”-gel, vagy mindez általános gazdasági válságba fog-e torkollni, azt a nem túlságosan távoli jövő fogja megmutatni.

A legfejlettebb tőkésországokban, mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államokban, a műszaki-gazdasági fejlődés, az állandósult fegyverkezési hajszája egy sajátos képződmény, a katonai-ipari komplexum kialakulásához vezetett. Ez egyre nagyobb

befolyást gyakorol mind a kül-, mind a belpolitikára. Ennek a katonai-ipari komplexumnak mindegyik összetevő része védi saját érdekeit, de számításba veszi a partner érdekeit is. Ilyenképpen a „komplexum“ számos, egymással összefüggő „intézmény“, amelyek közös erejük növeléséért tevékenykednek. Szervezeteiben az „egyenruhás militaristák“ és „háromgombos zakót viselő“, illetve „civilruhás militaristák“ (Richard J. Barnet *A halál gazdasága* című munkájában használt kifejezések) — a tábornokok, hadiiparosok és politikusok — szorosan együttműködnek. Fellépésük nyomán az erőszak az Egyesült Államok politikájának fő eszközévé vált.

*A „korlátozott“ háborúk
egy „szabálytalan“ világháború láncszemei*

Teljesen kézenfekvő tehát, hogy a mai kapitalizmus sajátosságai és a benne végbemenő változások a külpolitika terén is szembeötlőek. E változásokat egyrészt külső, másrészt belső okok határozzák meg. A külső okok az osztály-erőviszonyok nemzetközi megoszlásával — mindenekelőtt a két világrendszer egymás mellett élésével és harcával —, a belső okok a kapitalizmuson belül végbemenő társadalmi mozgással függnek össze.

Egyrészt igazolódik az a lenini megállapítás, amely a kapitalizmus természetével együtt járónak tekintette a háborút. Másrészt, megvan a lehetősége, hogy a népek, valamennyi békeszerető erő tömörítésével és összefogásával megakadályozzák a világháború kirobbantását. Lehetséges a békés egymás mellett élés mint a szocialista és a kapitalista világrendszer közötti osztályharc folytatása nemzetközi méretekben.

Az utóbbi huszonöt év folyamán nem is került sor világháborúra. De a kapitalizmus léte és természete óvatosságra int. Az imperializmus — ha érdekei úgy kívánják és az időt elérkezettnek látja — gátlástalanul nyúl a háború bármilyen eszközhöz.

Az imperializmus vezetői tisztában vannak azzal, hogy egy világháború, amely a két világrendszer között zajlana le termonukleáris fegyverekkel, túlságosan nagy kockázatot jelentene. A néhai Kennedy elnök kijelentette: „Ha valaki azt gondolja, hogy a győzelemhez nukleáris háborúra van szükség, azt mondhatom, hogy a nukleáris háborúnak nem lesz győztese.“ Számolni kell azonban — s a tények, sajnos, bizonyítják — másfajta háborúkkal. A kapitalizmuson belüli egyenlőtlen fejlődés következtében — ha időlegesen éppen a szocializmussal való szembenállás miatt a tőkésállamok ellentéte formailag háttérbe szorul is — korunkban sem teljesen kizárt a fejlett imperialista hatalmak közötti háború, legalábbis lokalizált méretekben.

Ha a második világháború óta nem is került sor konflarációra világméretekben, a háborúnak — társadalmi-politikai jellegüket tekintve — legkülönbözőbb típusai dúltak szerte a világon. Sokféleségük mellett legtöbbjüknek — katonai szempontból — volt két közös vonásuk: méreteiket tekintve „kis“ háborúk voltak, és „hagyományos“ fegyverekkel vívták meg őket. Ezeket szokták nevezni helyi háborúknak is.

Az elmúlt két és fél évtized legtöbb helyi háborúját a nemzetközi imperializmus a szabadságért, a demokráciáért vagy a szocializmusért küzdő népek ellen viselte. Ezek a „kis“ imperialista háborúk korunk alapvető, antagonisztikus ellent-

mondásainak talaján jöttek létre és közös gyökerük, hogy az imperializmus ellentétbe került a kor valamennyi progresszív tendenciájával. Az imperialista helyi háborúk összefüggésben állnak egy katonapolitikai teóriával, amelyet Nyugaton — mindenekelőtt az Egyesült Államokban — dolgoztak ki.

Ez a teória: a korlátozott — más néven „szabályozott“, „ellenőrzött“ vagy „kézben tartott“ — háború elmélete, amely napjainkig a burzsoá tudományban széles körben elterjedt és az imperializmus hatalmai katonapolitikájának szerves részévé vált. E teória szorosan összefügg a „rugalmas reagálás“ doktrínájával, és kidolgozásában neves polgári teoretikusok egész sora vett részt: H. Kissinger, M. Taylor, P. Osgood, B. Brodie, K. Knorr, H. Kahn, F. O. Miksche, T. C. Schelling és mások.

A háborúknak ez a fajtája — a teória szerint — céljait, méreteit és a hadviselés módját illetően is különbözik a korlátlan, a totális háborútól. Korlátozott területileg, a részt vevő erők és eszközök tekintetében, az alkalmazott fegyverfajták és a támadott objektumok vonatkozásában. A korlátozott háború koncepciója az imperializmus számára harmadik alternatívát kínál a totális háború és a totális béke, az általános atomháború és az általános visszavonulás között. Ilyen háborút „célszerű“ viselni olyan közbeeső célok elérése végett, amelyek nem „érik meg“ a totális háború kockázatát. Ilyen lehet a világ különböző körzeteiben a szocializmus visszaszorítása vagy legalábbis terjedésének megakadályozása, a nemzeti felszabadító mozgalmak elfojtása, neokolonialista pozíciók létrehozása, a konkurrencia kiszorítása, az imperialista tömb stratégiai helyzetének megjavítása és más, az imperializmus világuralmának fokozatos megerősítését szolgáló célok. Ha a kérdést a háborúk belső törvényszerűsége alapján mérjük fel, korlátozott vagy szabályozott háború elvben, elméletileg nem lehetséges. Persze, nem lehet tagadni, hogy korlátozott háborúk voltak és lehetnek (ilyen a Közel-Keleten gyakorlatilag ma is folyó háború).

Helyi háború az, amely két kisebb állam között folyik, méreteit és következményeit lehetőségeik korlátozzák. Helyileg korlátozott, de nem szubjektíve meghatározott keretek között tartott háborúról van szó. Más az olyan korlátozott háború, amelyet a részt vevő nagyhatalom mind térben, mind a felhasznált eszközök tekintetében tudatos határok között folytat nálánál gyengébb ellenfél ellen (az Egyesült Államok kambodzai intervenciója). Mindezek helyi háborúk, s az utóbbi esetben az imperialisták ugyanazon agresszív céljainak részeként és eszközeiként foghatók fel, mint amelyek érdekében a világháborút, az atomháborút is előkészítik. Az imperializmus olyan taktikai megfontolásokból, hogy ellenfeleit részenként verje szét, helyi háborúkat indít egyes szocialista országok ellen, a gyarmati és félgyarmati függő országok nemzeti felszabadító és demokratikus forradalmi ellen, a felszabadult, demokratikus, antiimperialista országok ellen.

A második világháború óta a nemzetközi imperializmus több mint harminc helyi háborút viselt „korlátozott célokkal“ és „korlátozott eszközökkel“. Többségük az ún. harmadik világ szférájában játszódott le, s a felszabadulásukért küzdő vagy felszabadult országok ellen folytatták őket. De az imperializmus közvetlen fegyveres eszközhöz nyúlt szocialista országokkal szemben is (Koreai Népi Demokratikus Köztársaság, Kuba, Vietnami Demokratikus Köztársaság). Az imperialisták ún. helyi háborúi az eltelt utolsó negyedszázadban több mint negyven ország területét érintették és összesen csaknem száz ország vett részt bennük. Időtartamuk néhány naptól egy évtizedig terjedt.

Mindezek alapján nem túlzás talán az a megfogalmazás, amely szerint a helyi háborúk napjainkban az imperializmus részéről a világháború lépésről lépésre tör-

tendő megvívását jelentik, és mint valamilyen „szabálytalan világháború“ láncszemei szolgálják az imperializmus általános célkitűzéseit.

Változások az állammonopolista kapitalizmus társadalmi szerkezetében

A modern kapitalizmusnak a második világháború utáni fejlődése, az állammonopolista kapitalizmus általánossá válása és a tőkés integráció kísérlete jelentős hatással volt és van a jelenkori burzsoá társadalom osztályszerkezetére. Az események menete azt igazolja, hogy korunkban a történelem középpontjában az egyre számottevőbb és erősebb munkásosztály áll. A kapitalista társadalomban a fokozódó koncentráció következtében egyre erőteljesebb a polarizálódás. Persze ez nem jelenti a két alapvető osztály vegytiszta állapotban való kikristályosodását. Középrétegek maradnak, sőt újatermelődnek, bár a fő tendencia ezeknek az átmeneti kategóriáknak a fokozódó proletarizálódása.

Ha a két alapvető osztály mai általános megoszlását vizsgáljuk a népességhez hasonlítva a legfőbb fejlett kapitalista országokban, megállapíthatjuk, hogy a nagyburzsoázia száma körülbelül egy-négy százalék, a bérből és fizetésből élők száma körülbelül 70—80 százalék között mozog. A társadalmi szerkezetben végbemenő egyéb mozgások is e fő erők helyzetének alakulásába illeszkednek bele.

A monopolista kapitalizmusnak a tudományos-műszaki forradalom keretében megvalósuló fejlődése nyomán feltartóztathatatlannal nő a munkásosztály száma és szerepe. Természetesen a munkásosztály fogalmát is a változásokkal összefüggésben kell megközelítenünk. Mindenekelőtt az „összmunkás“ marxista fogalmának a jelentőségét kell hangsúlyoznunk. Mint ismeretes, ebben az értelemben a fizikai munkát végző gyári munkásokon kívül azokat a dolgozókat is ide kell sorolni, akik szellemi munkájukkal járulnak hozzá a termék előállításához, vagy különféle kiegészítő funkciókat töltenek be.

Szembeötlő a munkásosztály struktúrájában végbemenő változás, amelynek során megnövekszik a szellemi és általában a kvalifikált munkát végzők szerepe. Ez távolról sem jelenti a munkásosztály „eltűnését“ vagy „feloldódását“. Ellenkezőleg — számbeli növekedéséről és társadalmi szerepe megnagyobbodásáról van szó. Ebben a folyamatban az a tendencia ölt testet, amely a bérért és fizetésért dolgozók számarányának emelkedésére utal, valamint arra, hogy a szellemi és fizikai dolgozók közelebb kerülnek egymáshoz. Korunk tudományos-műszaki forradalma megnöveli a szellemi és magas szinten végzett szakmunka szerepét a termelésben. Ezt a folyamatot az állammonopolista rendszer az oktatás fejlesztésével mozdítja elő, mert a tudományos-műszaki haladás sürgető igénye és a két társadalmi rendszer fokozódó harca erre ösztönzi.

A kapitalizmus a termelőmunka minden területén gyorsan növeli az alkalmazottak számát, s egyre nagyobb keresletet támaszt az értelmiségiek iránt. Ebből a helyzetből fakad a polgári teoretikusok között jelentkező olyan állásfoglalás (J. Burnham, Z. Brezinski), amely azt igyekszik bizonyítani, hogy a tudományos-műszaki forradalom a polgári társadalomban nem vezet az osztályellentétek éleződéséhez. Vannak továbbá olyan nézetek, amelyek az értelmiséget a fizikai dolgozók ellenfeleként igyekeznek feltüntetni. (Ez a gondolat vonul végig az Amszterdamban működő nemzetközi szociáldemokrata Társadalomtörténeti Intézet munkatársainak 1969-ben megjelent, *Az értelmiségi szocializmus és a „munkásforradalom“* című kiadványában.)

Az állammonopolista kapitalizmus uralkodóvá válása, az integrációs törekvések s főleg a tudományos-műszaki forradalom (automatizálás, kibernetika, szalagrendszer) következtében a munkásosztály olyan értelemben is jelentős változáson ment keresztül, hogy mind nagyobb azok száma, akik nem végeznek közvetlenül fizikai munkát. Változott a munkásoknak a termelésben közvetlenül elfoglalt helye, de ma is a nagyüzemi (túlnyomórészt szakmailag magasan képezett) munkásság a munkásosztály gerince. Megváltozott (de nem tűnt el teljesen) a klasszikus kétkézi munkás kategóriája. A munkásosztály „nomenklatúrája” a nagyipari üzemekben kiszélesedett: olyan új rétegek kapcsolódtak be, mint a technikusok, mérnökök, akik a múltban a tőkés közvetlen kiszolgálói voltak, és semmiképpen sem tartoztak a munkásosztályhoz. A munkásosztály keretét szélesítik, számát növelve, a közlekedés, a távközlés dolgozói s a más szolgáltatásokban foglalkoztatottak.

Tény tehát, hogy az állammonopolista kapitalizmus, a tudományos-műszaki forradalom változásokat hozott az „összmunkás” fogalom szerkezetében: ha a különböző alkalmazottakat nem is lehet sematikusan azonosítani a munkásokkal, az ő munkakörülményeik is egyre jobban hasonlítanak a munkásokéhoz, sokan részt vesznek a termelési folyamatban és természetesen azonosak tulajdonviszonyaik: nincs magántulajdonuk, kizsákmányolják őket. Ez persze sokszor nagyon rejtett formában megy végbe. A XX. század második felének kapitalizmusa sok vonatkozásban nem hasonlít a XIX. századnak, de még a XX. század elejének a kapitalizmusához sem. De azért változatlanul kapitalizmus. A monopóliumok minden eszközzel leplezni próbálják a kizsákmányolás mechanizmusát. Mint annak idején Lenin megállapította, az Egyesült Államok és Anglia burzsoáziája a világon a legnagyobb művésze annak, hogyan kell „becsapni, megrontani és korrumpálni a munkásokat”. Ezt a művészetet azóta elsajátította más tőkésországok burzsoáziája is. De semmiféle manőver nem képes eltitkolni a munkások előtt azt a tényt, hogy a szakadék közte és a tőkések között egyre mélyül. Leselkedik rá a munkanélküliség, s ez a veszély sokuk esetében már reális valósággá vált. Az elért, harccal kicsikart vívmányok ellenére folyton növekszik a kizsákmányolás rátája. Mélyül a kizsákmányolók és a dolgozók jövedelmei közötti szakadék. Marx ezt a folyamatot a munkásosztály *relatív elnyomorodásának* nevezte, és hangsúlyozta ennek forradalmasító szerepét. Azt írta: „Ha a házikó mellett palota emelkedik, a házikó szárnalmas viskóvá törpül. A házikó kis méretei most már arról tanúskodnak, hogy tulajdonosa teljesen igénytelen vagy fölöttébb szerény igényű; és bármennyire is nőnek a házikó méretei a civilizáció haladásával, de ha a szomszédos palota ugyanolyan vagy még nagyobb mértékben növekedik, a viszonylag kis ház lakója egyre kényelmetlenebbül, egyre elégedetlenebbnek, egyre megalázottabbnak fogja érezni magát négy fala között.”

A kapitalizmus állammonopolista szakaszára jellemző, hogy jelentős mértékben csökken a burzsoáziának a termelés irányításában betöltött szerepe. Ezt átveszik a *menedzserek*. A burzsoá teóriával szemben azonban, amely „a menedzserek forradalmáról” beszél, az igazság az, hogy a tőkések továbbra is a termelőeszközök birtokosai és közvetve vagy közvetlenül ellenőrzői a monopóliumoknak.

A két alapvető osztály mellett a mai kapitalizmus körülményei között is megtalálhatók a társadalom szerkezetében a különböző városi és falusi középrétegek. Az állammonopolista kapitalizmus természetéből következően ezek mindinkább függő helyzetbe jutnak a nagytőkével szemben, végül pedig sokan közülük teljesen kiszorulnak a tulajdonosi, magánkereső kategóriából. A monopolitőke gazdaságpolitikája következtében mind közelebb kerülnek a proletariátushoz a burzsoá államapparátus kishivatalnokai, akik elveszítik régi kiváltságaikat. Mind kevesebb azok-

nak a vezető köztisztviselőknek a száma, akik közvetlenül a burzsoáziát szolgálják. Kialakult egy elég széles közép- és kistisztviselői réteg, amely sokszor szakképzettség hiányában deklasszálódik, s anyagi helyzetének színvonala gyakran a munkásosztályé alá süllyed. Hasonló folyamat megy végbe a magántisztviselők, valamint a műszaki és más szellemi dolgozók körében.

Az értelmiség egy része — már szó volt róla — közvetlenül vesz részt a termelésben vagy annak kiszolgálásában, és közeledik, kapcsolódik a munkásosztályhoz. Jelentős azonban az ún. szabad pályán dolgozóknak a száma (tudósok, orvosok, ügyvédek, építészek, írók, művészek egy része). Ezeknek többsége ma még lényegesen magasabb életszínvonalon él, mint általában az értelmiség átlaga. De közvetett függőségük a burzsoáziától egyre nő, így az ő esetükben is újabb gazdasági és intellektuális ellentétek keletkeznek. Az értelmiség jelentős hányadát alkotják a fejlett tőkésállamokban a *pedagógusok*. Ez a csoport gazdasági, társadalmi helyzete folytán nagyon közel áll a dolgozók valamennyi kategóriájához és azok problémáihoz.

A burzsoá társadalom osztályszerkezetének alakulása szempontjából döntő a parasztság differenciálódása, illetve a mezőgazdaságban foglalkoztatott különböző rétegek számának rohamos csökkenése. Ez a monopolkapitalizmusban egyre gyorsuló és súlyos problémát képviselő folyamat. Nagy méretű munkaerőáramlás indul meg a fejlett tőkésországok falvaiból a városokba, mivel a mezőgazdaság fejlődése is a belterjes, magas fokon gépesített nagyüzemi gazdálkodás felé mutat. Korszerrütlenné válik a paraszti kisgazdaság, és így felszámolja, magába szívja a monopolista nagybirtok. A mezőgazdaságban végbemenő koncentráció különösen nehéz helyzetet teremt a parasztság számára a Közös Piac országaiban, a „trösztök Európájában“.

A parasztságot helyzetének alakulása politikailag közelíti a városi proletariátus és más dolgozó rétegek antimonopolista álláspontjához, s ennek nem kis jelentősége van a mai kapitalizmuson belüli osztályharc perspektívái szempontjából.

Antiimperialista mozgalmak világszerte

A fináncoligarchiával szemben a lakosság széles rétegei állnak, amelyeknek érdeke a monopóliumok uralmának megtörése. A társadalom mindinkább két ellentétes csoportra szakad: a monopolista burzsoáziára és a dolgozó népre. A mai polgári társadalomban bekövetkezett változások tehát számottevően bővítik annak a harcnak a társadalmi bázisát, amelyet mindenekelőtt a munkásosztály vív a finánc-tőke ellen.

Vitán felül áll, hogy a kapitalizmus fellegvéraiban a forradalmi harc, az egész demokratikus imperialistaellenes mozgalom fő hajtóereje — a *munkásosztály*. Gazdasági és politikai követelésekért vívott osztályharcos sztrájkmozgalmak világszerte gyengítik a monopoltőke hatalmi rendszerét (csak 1967—1969 között 52 millió volt a fejlett tőkés országokban sztrájkolóak száma).

Ügyszólván egyetlen tőkésállam sincs, ahol a munkásoknak csupán anyagi, bérjellegű követeléseik volnának. A gazdasági harc mind magasabb fokon fonódik össze az egyértelműen politikai jellegű küzdelemmel.

A jelenkor munkásharcai a korábban már ismert kérdések mellett új, fontos elméleti és gyakorlati problémákat vetnek fel. Tény ugyanis, hogy az 50-es évek végétől, a 60-as évek során a fejlett tőkésországok jelentős gazdasági fejlődése követ-

kezményeként — bár nem ellentmondásoktól mentesen — emelkedett a bérből és fizetésből élők anyagi-szociális életszínvonala. Növekedett a dolgozók reálbére, javult szociális ellátottságuk, jelentősen csökkent — különösen Európában — a munkanélküliség. (Ez nem zárja ki egy ún. „szubproletariátus“ jelenlétét; Paul Schoetter belga szociológus véleménye szerint a fejlett tőkésállamok lakosságának 10—25%-a nyomorban él.)

A marxizmus klasszikusai természetesen sohasem állították, hogy a proletárok nyomora folytonosan fokozódni fog. „A munkások szervezete, folytonosan növekvő ellenállása a lehetőség szerint bizonyos akadályt fog állítani a *nyomor növekedése* elé — írta Engels 1891-ben. — De ami *határozottan* fokozódik, az a *létbizonytalanság*.”

Kétségtelen, hogy a standardizált tömegtermelés, a viszonylag olcsóvá tett tömegfogyasztási cikk a munkások jelentős rétegeinek az életmódját, mentalitását befolyásolja. A jobb körülmények között élő munkások, akárcsak rosszabbul fizetett osztálytestvéreik, elismerik és szükségesnek tartják azonban a tőke elleni kollektív fellépést. Így volt például a cári Oroszországban is, ahol a pétervári vasmunkások fontos szerepet játszottak a forradalomban. (Közismertek a régi, 1917-es fényképek, amelyeken keménykalapos vörösgárdisták láthatók, márpedig ezt az öltözetet akkoriban a „polgárisodás“ nyilvánvaló jelének lehetett tekinteni.)

A gyors gazdasági fejlődés eredményeinek bizonyos hányadát a dolgozók a tömegharcot is felhasználva vették el a tőkésektől, akiknek azonban ennek ellenére tovább nőtt a profitjuk, és még jobban szétnyílt az olló a profit és a munkások reálbére között. Tehát az elért eredmények, az életkörülmények javulása, a dolgozók életszínvonalának emelkedése ellenére sem oldódott fel a tőke és a munka közötti ellentét, korántsem alakultak olyan viszonyok, amelyek a nyugati munkásosztály e létfeltételeinek töretlen fejlődését biztosítanák. A konjunktúra periódusa nem jelenti a negatív jelenségek eltűnését. Állandóan hatnak a militarizációból eredő adó- és áremelkedések (infláció), a fegyverkezést szolgáló, egyre improduktívabb termelés negatív hatásai.

Nos, éppen a konjunktúra időszakában jelentkező sajátos és ellentmondásos fejlődés választ követel a munkásmozgalom további perspektíváit illetően. Jelentkezett olyan álláspont, amely mereven tartja magát az abszolút elnyomorodás marxi elméletének dogmatikus értelmezéséhez, figyelmen kívül hagyta, sőt tagadta a dolgozók anyagi helyzetének javulását. A másik oldalon felléptek a reformista illúziók, amelyek eltekintettek a kapitalizmus természetéből adódó negatív jelenségektől, és csak a dolgozók vívmányait, illetve a megvalósuló szociálpolitikát vették figyelembe. Mind a bal-, mind a jobboldali nézetek hordozói elszakadtak a valóságtól, és ezzel ártottak a mozgalom, a forradalmi tudat fejlődésének. Vitathatatlan, hogy a tőkés gazdaság válságai, visszaesései gyorsabban, bár nem automatikusan járulnak hozzá a dolgozó tömegek forradalmi tudatának növekedéséhez, a konjunktúra, a viszonylag zavartalanabb fejlődés pedig kedvez a különféle reformista nézetek jelentkezésének.

Nem lehet azonban azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy a válság, a kiélezett helyzet szakaszaiban amellet, hogy az elkeseredéssel együtt fokozódik a harci elszántság, a diverziót keltő provokációk, anarchista kilengések valószínűsége is nagyobb, ebből pedig végső fokon a reakció hűz hasznát (fasiszta puccs).

A konjunktúra vagy viszonylagos emelkedés időszakában, ha igaz is, hogy általában erősödnek a reformista nézetek, a mozgalom minden bizonnyal előre haladhat, kifejlődhet a munkásosztály jelentős ellenállása a tőkés monopóliumokkal szemben. A harcok formái és sajátosságai természetesen változnak a válság, illetve

a konjunktúra szakaszában. Az elmúlt 10—12 esztendőben a sztrájkharcok új, gazdagabb formái keletkeztek a fejlett tőkésországok munkásmozgalmában. A munkásmozgalom erősödésében, a munkásosztály forradalmi tudatának fejlődésében új, nagyon fontos elemek kerültek előtérbe. A tudományos-műszaki forradalom, az európai tőkés integráció és ennek egyik következménye, a munkaerő „szabad áramlása“, az állammonopolista kapitalizmus uralkodóvá válása és a társadalom szerkezetében ennek nyomában bekövetkező változások jelentősen módosítják a munkásosztály harcának körülményeit. Így például a tudományos-műszaki forradalom nyomán nem kizárólagosan „technológiai“ eredetű munkanélküliség áll elő, hanem hangsúlyozódnak a tőkés termelés lényegéből, hagyományos ellentmondásaiból fakadó ellentétek. A forradalmi mozgalmaknak, a munkásosztálynak nem csupán az automatizálással, kemizálással, az atomenergia békés célokra való felhasználásával kell számolnia, hanem a tőkés társadalom strukturális ellentmondásaival, s azok kiküszöbölése végett a polgári demokrácia vívmányai megvédéséért és maximális kiszélesítéséért, a szélsőséges reakciós erők elszigeteléséért és szétzúzásáért kell fellépnie.

A fejlett tőkés országok munkásmozgalmi mind tudatosabban és szervezettebben emelik fel szavukat a világpolitika nagy kérdéseiben, mindenekelőtt a világháború elhárítása érdekében, az imperialista erőszakoskodások (Indokína), a fegyverkezési hajszá és más reakciós jelenségek ellen. A békés egymás mellett élés megvalósításáért, az általános és teljes lefegyverzésért folyó erőfeszítések a modern munkásmozgalom szerves részei.

Az értelmiségnek mind számottevőbb tömege kerül konfliktusba a monopóliumokkal és a kormányok imperialista politikájával. Különösen nagy jelentősége van, főleg 1966-tól kezdve, az egyetemi-főiskolai diákság megmozdulásainak. Ennek mélyen gyökerező okai az állammonopolista kapitalizmus gazdasági-politikai rendszerében rejlenek. Ez a tudományos-műszaki forradalom feltételei között egyrészt eltorzítja a felsőoktatás strukturáját, másrészt az ifjúság előtt kétségessé teszi jövőjét, „beszűküléssel“, egyoldalúsággal fenyegeti a jövő értelmiségit, aki a modern kapitalista termelés mechanizmusában, diplomája megszerzése után, maga is bérből élő és kizsákmányolt dolgozó lesz.

A fellendülő ifjúsági mozgalmak számos fontos politikai kérdést vetnek fel. Az életkori sajátosságok kihatása mellett még nem eléggé érelődött meg annak felismerése — a fiatalok részéről —, hogy problémáik nem választhatók el a munkásmozgalom, különösen a kommunista pártok forradalmi célkitűzéseitől. Ezért is gyakoriak a szélsőséges, túlzó nézetek és harci formák a diákok mozgalmaiban, s ezért szülehetnek és terjedhetnek téves és káros nézetek a munkásosztály, illetve a diákság állítólagos kicserélődött forradalmi elhivatottsága, vezető szerepe kérdésében (Herbert Marcuse).

Az ifjúság — s nem utolsósorban a diákság — megmozdulásai a jelenlegi burzsoá társadalom mély válságát tükrözik, a megoldatlan nagy gazdasági-társadalmi és kulturális kérdésekre keresnek antiimperialista tartalmú megoldást.

Az ún. harmadik világban is megerősödtek az imperializmussal szembeni függetlenségi törekvések. Különösen megfigyelhető ez a folyamat az arab világban, ahol sok centrifugális erő működése ellenére pozitív perspektívával folyik a küzdelem a teljes felszabadulásért, az imperialistaellenes akcióegység megerősítéséért, az arab nemzeti függetlenség különböző hívei egységes frontjának megteremtéséért. Hasonló szívós antiimperialista erőfeszítések jelentkeznek más fejlődő országokban is, nem utolsósorban Fekete Afrika egyes területein (Nigéria, Kongó) és Latin-Amerika néhány országában, ahol jelentős antiimperialista reformakciók van-

nak folyamatban. Valóra válik Lenin jóslata, amely szerint az imperializmus ellen, a forradalmi munkásmozgalom mellett felsorakozik valamennyi elnyomott gyarmat és függő ország harca.

A különböző osztályok, rétegek, elnyomott népek mozgalmi azt bizonyítják, hogy a politikai és társadalmi feszültségek igen nagyok a tőkés világban. Ilyen helyzetben a tőkésvilágban bárhol elegendő egy jelentéktelennek tűnő szikra — egy vélt vagy valódi vallási sérelem, a faji megkülönböztetés legkisebb gesztusa, egy labdarúgó csapat veresége, egy közkedvelt tanár vagy munkatárs elbocsátása —, hogy fellobbanjon a láng, óriási tömegek jönnek mozgásba napok alatt, hogy aztán hosszú ideig, esetleg hónapokig elkeseredett harcot folytassanak.

Mindez mutatja, hogy az imperializmus megérett a bukásra. Ezt érzékelteti Nicolae Ceaușescu elvtárs Lenin születésének centenáriuma alkalmából mondott beszédében: „A mai világban szemünk láttára hatalmas arányú és mélyreható, egymást nagy gyorsasággal követő változások mennek végebe mind a társadalmi életben, mind az emberek gondolkodásában, a tudományos megismerésben, a nemzetközi kapcsolatokban. Olyan példátlan arányú folyamatnak vagyunk a tanúi, amelyben a népek új életre kelnek, s eltökélt szándékuk szabadon és függetlenül irányítani sorsukat, amelyben mindenütt óriási társadalmi erők lépnek, a világ küzdőterére, s aktívan részt vesznek a demokráciáért, haladásért és békéért vívott küzdelemben. Egyre égetőbben vetődik fel a társadalom forradalmi átalakításának a problémája, új, rendkívül sokrétű feladatokat állítva a munkásosztály, a kommunista pártok, az összes haladó erők elé.”

Gáll János

Az európai biztonság szellemében

A szovjet—nyugatnémet szerződés

1970 elején, a század nyolcadik évtizedének küszöbén valamennyiünk reményei ismételten feléledtek, s örök emberi természetünkhöz híven minden biztató jelben a javulásnak, a robbanó feszültségek csökkenésének, a káros indulatok, önző érdekek és ellenséges összecsapások háttérbe szorulásának a csíráját véltük felfedezni. Az esztendő teltével azonban újra rá kellett ébrednünk, hogy még hosszú út áll előttünk, amíg ezek a biztató jelek döntő tényezőkké válnak, s azt mutatják, hogy gyökeres fordulat következett be a békés egymás mellett élés, a megértés és tisztelet, az egymás ügyeibe való be nem avatkozás, a kölcsönös előnyök elismerése javára. A súlyos természeti csapások, az észak-írországi és közel-keleti testvérháborúk, a repülőgép-eltérítések és diplomatarablások, az indokínai bombázások és a katonai puccsok, a fajüldözés anakronisztikus kegyetlenségei és az anarchikus megmozdulások napról napra aláásták a magunkban oly nehezen felépített reményt. Ám ha visszatekintünk az elmúlt esztendőre, s a világtörténesek komplex egészét vizsgáljuk, nem tagadhatjuk le, hogy olyan nemzetközi eseményeknek, kezdeményezéseknek is tanúi voltunk, amelyek megerősítették reményeink jogosságát: a stratégiai fegyverek csökkentésére, a közel-keleti helyzet békés rendezésére, a Nyugat-Berlinnel kapcsolatos tárgyalások eredményesebbé tételére, a párizsi Vietnam-konferencia holtpontról történő kilendítésére irányuló törekvések, az

arab—izraeli fegyverszünet, az európai biztonsági konferencia mellett szót emelő országok egyre növekvő száma, és nem utolsósorban az 1970-es esztendő talán egyik legnagyobb jelentőségű, csupán a jövőben lemérhető eredményeket hozó dokumentumának, az erőszak mellözéséről szóló szovjet—nyugatnémet szerződésnek a megkötése.

Ha az említetteket az év külpolitikai mérlegének két serpenyőjébe tesszük, azt észlelhetjük, hogy a mérleg nyelve mégis a reménykeltő jelenségek javára billen.

A történelem tanulságai

A szovjet—német kapcsolatok kezdeteinek elemzése visszavezet bennünket az első világháború korszakáig. Az 1918 márciusában megkötött breszt—litovszki békeszerződés után nehéz évek következtek mindkét nép számára. A fiatal szovjet-hatalomnak a világtól elszigetelten, önmaga erejére támaszkodva kellett megküzdenie az intervenciós csapatokkal, Németországot pedig a háború pusztításai gazdasági katasztrófába sodorták. A két legyengült ország részéről tehát természetes volt, hogy gazdasági életének fellendítésére más államok, többek között egymás — kölcsönös előnyökre alapozó — együttműködését keresse. Így került sor 1921. május 6-án az első kereskedelmi szerződés aláírására a két ország között, amelyben Németország a szovjetkormányt ismerte el az egyetlen hivatalos orosz kormánynak.

A politikai viszonyok rendezése még egy évig váratott magára: 1922 húsvét vasárnapján Csicserin szovjet külügyi népbiztos és Rathenau német külügyminiszter aláírta Rapallóban, a Genuai öböl partján fekvő kis kikötővárosban azt a szerződést, amelynek értelmében a két állam helyreállítja 1918. november 4-én megszakadt diplomáciai kapcsolatait, lemond a háborús követelésekről, s gazdasági tárgyalásokba kezd a legnagyobb kedvezmény biztosítása alapján. Walter Rathenau külügyminiszter, az AEG nagy elektromos tröszt elnöke, a közeledési politika híve volt, s diplomataként — mai megfogalmazással — technokrata elveket vallott. Híres jelmondatában („Sorsunk: a közgazdaság“) Napóleon nem kevésbé híres mondását („Sorsunk: a politika“) alakította át országga korabeli szükségleteinek megfelelően. A szerződés is tükrözte ezt a felfogását: nagy súlyt fektetett a gazdasági kérdések megoldására konzultációk alapján, a kölcsönös előnyök elvének tiszteletben tartásával. A szerződés szellemét azonban Németországban — főleg politikai vonatkozásban — bizonyos körök „árulás“-nak tekintették, éles hangon bírálták a kormányt, s az ébredő reakció erősödésének korai bizonyítékaként könyvelhetjük el a további fejleményeket, amelyek odáig vezettek, hogy a Consul-szervezet két tagja a szerződéskötés után alig két hónappal meggyilkolta Rathenaut. Az egyezményeken, a békés megoldások előmozdításán alapuló politikának azonban ekkor még sok híve volt az országban. A merénylet hírére hatalmas tüntetésekre került sor, amelyek azt igazolták, hogy erős tábor áll szemben a „kemény“, a „megalkuvás nélküli“ vonal követőivel.

A következő években a fasizmus erősödésével, a német nagyhatalmi törekvések térhódításával egyre kevésbé érvényesülhetett a megértésen és kölcsönös előnyökön alapuló politika. 1925. október 12-én újabb szovjet—német gazdasági egyezményt írtak alá, a következő év tavaszán pedig semlegességi és megnehtámadási szerződés megkötésére került sor a német fővárosban, de mindinkább érezhető volt a jobbratolódás hatása, míg aztán 1933. január 30-a után, Hitler uralomrajutásával a két ország kapcsolatainak történetében teljesen új szakasz kezdődött.

A német fasizmus jellemrajzának nélkülözhetetlen része az „életér“—elméletet külpolitikai tevékenységének axiómájaként kezelő expanziós törekvések rohamos

előtörése. A politikai karriervadászokkal, szemfényvesztő kontárokkal és szolgálalkú bábokkal (Göring, Goebbels és társaik) körülvelt Führer a germán faj felsőbbrendűségének és önmaga „isteni küldetésének“ tudatában egyetlen célra összpontosította egész politikáját: a szomszédos népek leigázására, az „alacsony“ fajok megsemmisítésére, a német uralom világméretű kiterjesztésére.

Feltehető a kérdés: a hitleri veszély növekedésének éveiben nem volt-e olyan erő az európai kontinensen, amely biztosíthatta volna a nemzetközi méretű fegyveres konfliktus felé sodródó világgrész politikai-katonai egyensúlyát? E kérdést már sokszor feltették az utóbbi évtizedekben, s az elemzések egyöntetűen arra világítottak rá, hogy a nyugateurópai államok közötti megnemértés, a politikai vakság, a fasizmus veszélyének felelőtlen alábecsülése, és elsősorban a német expanzió Kelet felé irányításának imperialista szándéka vezetett el az évtized végén bekövetkezett súlyos eseményekhez: a Csehszlovákia feldarabolását szentesítő müncheni egyezményhez, az osztrák „Anschluss“-hoz, Lengyelország lerohanásához, majd 1941 nyarán a Szovjetunió megtámadásához.

1941. június 22-én hajnalban 170 német hadosztály indított támadást a Szovjetunió ellen. Hitler bízott „Blitzkrieg“-elméletében; az év végéig be akarta fejezni a háborút. Tudjuk a történelemből, hogy számításai csődöt mondtak. A kezdeti német sikerek után (amelyek nagyrészt annak tulajdoníthatók, hogy Sztálin tragikus tévedéssel a közeli német támadás veszélyének hírért a nyugateurópai államok információs szolgálataitól származó provokatív „álhírek“ minősítette) a szovjet hadsereg hős ellenállása nyomán megváltozott a hadihelyzet, s a sztálingrádi csata fordulópontot jelentett a háború történetében. Megkezdődött a hitleri seregek visszavonulása, s a hihetetlen emberi és anyagi áldozatokat követelő harcok végére az 1945. május 8-i német kapituláció tett pontot.

1945 után

A nagyhatalmak már a háború idején, a moszkvai (1943. október 19—30) külügyminiszeri, majd a teheráni (1943. november 28—december 1) és a jaltai (1945. február 4—11) kormányfői konferencián tárgyaltak a nagy világégés befejezése után kialakítandó európai rendről, a nácik felelősségéről és Németország jövőjéről. Az európai hadműveletek befejezése után, 1945. július 17. és augusztus 2. között a Berlin melletti Potsdamban gyűltek össze ismét a három nagyhatalom (Szovjetunió, Egyesült Államok, Anglia) vezetői, s a megkötött Egyezményben Németország demilitarizálását, náciatlanítását és demokratizálását határozták el. A Reich rombadőlését követő esztendőik eseményei azonban azt tanúsították, hogy a nyugati államok nem tettek eleget az említett konferenciák határozataiból rájuk háruló kötelezettségeknek. Winston Churchill angol miniszterelnök 1946. március elején mondott fultoni beszéde volt az első nyílt jeladás a közös összefogás feladására, a közismert „hidegháború“ kezdetére. A nyugati hatalmak fokozatosan elszigetelték az általuk megszállt területeket Németország keleti részétől (1948 tavaszán erről folytattak háromhatalmi tárgyalásokat Londonban), s a szakadás 1949. május 23-án vált végérvényessé, amikor megalakult Németország Szövetségi Köztársasága, Bonn fővárossal (néhány hónappal később, október 7-én alakult meg a Német Demokratikus Köztársaság).

Az új állam első kormányának kancellári tisztségébe Konrad Adenauert választották meg. A konzervatív erőket zászlaja alá toborzó, 1945 júniusában megalakult politikai párt, a Keresztény-Demokrata Unió (KDU), kormányzásának két évtizede alatt a „Keine Experimente!“ (Kísérletezések nélkül!) jelszavához híven,

a szigorúan nyugati orientációjú, Amerika-barát politikáját folytatta, kizárva a Szovjetunióval és a Német Demokratikus Köztársasággal folytatandó „párbeszéd” lehetőségét. A hermetikus elszigetelődés, a reminiszcenciákból táplálkozó revánspolitika feltételei között 1955-ben mintha az enyhülés jelei kezdtek volna mutatkozni: Adenauer kancellár Moszkvába utazott, és sor került a diplomáciai kapcsolatok felvételére. Az enyhülés azonban csak átmenetinek bizonyult. Az újrafelfegyverzés, az NDK-nak mint szuverén, önálló államnak az elnemismerése, a NATO-ban betöltött aktív szerep, a megkülönböztető gazdaságpolitika, a kommunista párt betiltása és tagjainak üldözése, az egyre agresszívebb szélsőjobboldali politikai csoportosulások (Nemzeti-Demokrata Párt) legális működése mind azt mutatta, hogy az NSZK és a szocialista államok közötti kapcsolatokban elakadt az együttműködés szellemének az érvényesítése.

Adenauert 1953-ban, 1957-ben és 1961-ben újraválasztották. 1963-ban új ember foglalta el a kancellári széket: az ugyancsak KDU-párti Ludwig Erhard. Ekkorra azonban a Keresztény-Demokrata Unió már elvesztette választói egy részét, józabb hangok is hallatszottak, s a politikai élet egyes képviselői a merev konzervatív politikával való szakítás szükségességét kezdték hirdetni. A választók „hűtlensége” következtében a KDU elvesztette abszolút többségét a Bundestagban, s ezért kénytelen volt koalíciós kormányt alakítani a Szabaddemokrata Párttal. De az Erhard-korszak sem hozott jelentős változást az ország bel- és külpolitikájában. 1966. december 1-én Erhard lemondott, és Kurt Georg Kiesinger kancellár (KDU) vezetésével létrejött az első nagykoalíciós kormány a kereszténydemokraták és a szociáldemokraták részvételével. Az új kormány alkancellári és külügyminiszteri tisztségébe Willy Brandt, a Szociáldemokrata Párt elnöke került, s a következő években már érezhetővé vált azoknak az újító változásoknak az előszele, amelyek három esztendő múlva nagymértékben meghatározták az előző két évtized „kíséretes nélküli” politikájának közismert módosulását.

Willy Brandt pályája

Willy Brandt (eredeti nevén: Herbert Ernst Karl Frahm) 1913. december 18-án született az északnémetországi Lübeckben. Iskolai tanulmányait szülővárosában végzi, 1932-ben érettségizik. Részt vesz a *Rote Falken* és a *Sozialistische Arbeiterjugend* elnevezésű ifjúsági szervezetek munkájában. 1930-ban belép a szociáldemokrata pártba, és újságírói tevékenységet folytat. A náci uralomra jutása után, a Gestapótól veszélyeztetve, Norvégiába emigrál, s Oslóban telepedik le. Itt folytatja egyetemi tanulmányait, s újságíróként bekapcsolódik a norvég munkáspárt és az ifjúsági mozgalmak tevékenységébe, ugyanakkor kapcsolatokat tart fenn a német ellenállási csoportokkal is. 1937 első felében, a spanyol polgárháború idején, skandináv szocialista lapok tudósítója, ugyanebben az évben a norvég Spanyolország-bizottság titkára. A fasiszta német hatóságok 1938-ban megfosztják német állampolgárságától, ekkor norvég állampolgárságot kap. 1940-ben, Norvégia náci elfoglalása után egy ideig fogásba kerül, mert „a norvég hadsereg katonájának” nyilvánítják. A hadifogolytáborból történő szabadulása után Svédországba megy, s itt résztvesz a norvég antifasiszta ellenállási mozgalomban. 1942–1945 között a svéd–norvég sajtóiroda vezetője, és Stockholmban tagja lesz a német szociáldemokraták külföldi csoportjának. 1945 májusában ismét Oslóban tartózkodik, majd különböző skandináv lapok németországi tudósítójaként dolgozik, főleg a nürnbergi perben. 1946–1947-ben a berlini norvég katonai misszió sajtóattaséja, őrnagyirangban. 1947-ben lemond norvég állampolgárságáról, s a schleswig–holsteini tartományi kormánytól visszakapja német állampolgárságát. Ez év végétől újra tagja a Német Szociáldemokrata Pártnak. 1949-ben véglegesen felveszi újságírói álnévét, a *Willy Brandt* nevet. 1949 őszétől 1957-ig a Bundestag tagja (ennek nyugat-berlini képviselője). 1950–1951-ben a nyugat-berlini *Berliner Stadt-*

blatt szociáldemokrata lap főszerkesztője. 1958-tól az SZDP elnökségének tagja, 1957 és 1966 között pedig Nyugat-Berlin kormányzó polgármestere. 1962-ben a párt alelnökévé, majd 1964 februárjában pártelnökké választják. 1966 decembere és 1969 októbere között az alkancellári és külügyminiszteri tisztet tölti be. 1969. október 29-től az NSZK szövetségi kancellárja (Kurt Georg Kiesinger utódként).

Főbb művei: *Von Bonn nach Berlin* (Bonntól Berlinig), 1957; *Reden 1961—1965* (Beszédék, 1961—1965), 1965; *Draussen. Schriften während der Emigration* (Külföldön. Írások az emigráció idejéből), 1966; *Friedenspolitik in Europa* (Békepolitika Európában), 1968; *Zum Atomsperrvertrag* (Az atomsorompó-szerződéshez), 1969; *Reden und Interviews 1968—1969* (Beszédék és interjúk 1968—1969), 1969.

Döntő változás

1869-ben alakult meg Eisenachban August Bebel és Wilhelm Liebknecht kezdeményezésére Németország Szociáldemokrata Munkáspártja (Sozialdemokratische Arbeiterpartei Deutschlands) s pontosan száz esztendő múlva szociáldemokrata kancellár veszi át a nyugatnémet állam vezetését. Az 1969 folyamán lezajlott választási kampányban Brandt pártja kiadta az „Erfolg, Stabilität, Reform“ (siker, stabilitás, reform) hármas jelszavát, s a múlthoz görcsösen ragaszkodó kereszténydemokratákkal szemben győzelmet aratott. A siker nem volt látványos, a szociáldemokraták ugyanis nem érték el az abszolút többséget, ezért a választások után azonnal megindultak a találgatások: vajon megalakul-e a „kiskoalíció“ a szabaddemokratákkal, vagy pedig a győztesen kikerült Brandt más formulát választ? Kévéssé valószínűnek tűnt a megegyezés lehetősége Kiesingerékkal, hiszen az előbbi kormányzói időszak tapasztalatai bebizonyították a nagykoalíciós megoldás terméketlenségét. Ezért nem okozott meglepetést, amikor létrejött a megegyezés a szabaddemokratákkal, és a Brandt—Scheel kettős vette át az ország ügyeinek irányítását.

Az új kormánynak már kezdettől fogva tanújelét kellett adnia, hogy a választási hadjárat során tett ígérek többet jelentenek számára üres propagandaszólamoknál. Willy Brandt a „Konfrontáció helyett kooperáció“ célkitűzést így fogalmazta meg a kormány programnyilatkozatában: „Politikánkban az erőszakról való lemondásnak kell az összes kelet európai államokkal fenntartott kapcsolatok megjavításának alapjává válnia“, mert „az erőszakról való lemondás előmozdíthatná egyes olyan problémák rendezését, amelyek a különböző kelet európai államokkal ma megoldhatók“. A KDU-ellenzék azonnal éles hangon támadta a nyilatkozatot. Brandt azonban nagyonis jól tudta, hogy kellő bátorság és határozottság nélkül nem erősítheti meg pozícióját, s ezért elsősorban következetes külpolitikai lépésekre szánta el magát.

A Szovjetunióhoz fűződő viszony rendezése napirendre került, annál is inkább, mert a szovjet kormány világosan kifejtette hajlandóságát a termékeny, eredményekkel kecsegtető eszmecsere továbbvitelére. Andrej Gromiko külügyminiszter 1969 nyarán a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje 6. ülészakán előterjesztett jelentésében egyértelműen leszögezte: „A Szovjetunió kész folytatni az NSZK-val megkezdett eszmecserét az erőszakról való lemondás kérdésében, s hajlandó megfelelő egyezmény megkötésére.“ A szovjet állam legmagasabb fórumán elhangzott szavak azonban nem is jelentették az első kezdeményező lépést, hiszen Moszkva már 1968. szeptember közepén memorandumot intézett Bonnhoz, amelyben javasolta a kétoldali tárgyalások megkezdését, majd Alekszej Koszigin miniszterelnök Willy Brandt-hoz intézett üzenetében kifejezte reményét, hogy gyümölcsöző együttműködésre kerül sor a két ország között.

A szovjet—nyugatnémet szerződés aláírása

1969 végén kezdődtek a megbeszélések Gromiko külügyminiszter és Helmuth Allardt, Bonn moszkvai nagykövete között. 1970 januárjában már Egon Bahr, a kancellári hivatal államtitkára, Willy Brandt különtanácsadója tárgyalta a szovjet fővárosban. Május 24-én befejeződött az eredményesen haladó tárgyalások előkészítő szakasza. Július 26-án Walter Scheel külügyminiszter Moszkvába érkezett a megbeszélések lezárására. Augusztus 7-én a két ország külügyminisztere parafálta a szerződést, majd öt nappal később, augusztus 12-én Alekszej Koszigin és Willy Brandt aláírták a Kreml Katalin-termében a két állam és nép jövője szempontjából rendkívüli fontosságú dokumentumot.

A bevezető részből és öt cikkelyből álló szerződés többek között kimondja, hogy a felek elősegítik az európai helyzet rendezését a jelenlegi status quo alapján; az ENSZ-alapokmány szellemében a vitás kérdéseket békés eszközökkel oldják meg, és tartózkodnak az erőszakkal való fenyegetőzéstől vagy erőszak alkalmazásától; tiszteletben tartják az európai államok területi sérthetetlenségét a mai határok között; nincsenek és a jövőben sem lesznek területi követeléseik senkivel szemben; sérthetetlennek tartják a Lengyelország nyugati határát alkotó Odera—Neisse vonalat és a két Németország közötti határt.

A dokumentum szövege az új nyugatnémet kormány külpolitikájában bekövetkezett fordulat nyilvánvaló bizonyítékát szolgáltatja. A háború után kialakult helyzet elismerése, az államhatárok sérthetetlenségének kinyilvánítása, az erőszakról való lemondás, a vitás kérdések békés rendezése — mindezek olyan program részei, amely szöges ellentétben áll az előző kormányok elzárkózó, steril politikájával, s ha önmagukban nem is jelentik az európai helyzet rendezéséhez szükséges feltételek maradéktalan biztosítását, mégis jelentősen hozzájárulhatnak az európai biztonsági konferencia felé vezető út egyengetéséhez.

A szerződés megkötését követő időszakban a világ minden táján az elégedettség, a derűlátás jellemezte a különböző hivatalos nyilatkozatok hangvételét.

Románia már a tárgyalások kezdetén üdvözölte a kezdeményezést, ez ugyanis megfelelt a hazánk külpolitikájának alapjául szolgáló elveknek, amelyek az államközi kapcsolatokban a jogegyenlőség, a nemzeti függetlenség és szuverenitás, a belügyekbe való be nem avatkozás és a kölcsönös előnyök érvényesülését irányozzák elő. Corneliu Mănescu külügyminiszter a Nagy Nemzetgyűlés 1970. márciusi ülésén előterjesztett jelentésében ekképpen fogalmazta meg hazánk álláspontját: „A román kormány, amely következetesen sikrasszáll az összes nemzetközi kérdéseknek a kölcsönös kapcsolatok és tárgyalások útján történő rendezéséért, üdvözli ezeket a megbeszéléseket. Kifejezésre juttatjuk reményünket, hogy a megbeszélések pozitív eredményekhez vezetnek az európai kapcsolatok normalizálásában, az Európában jelenleg létező határok elismerésében és tiszteletben tartásában — beleértve az Odera—Neisse határt és a két német állam közötti határt —, a Német Demokratikus Köztársaság elismerésében a nemzetközi jog normái alapján.“ A szerződés megkötése után *Tratatul sovieto—vest-german — in spiritul politicii de colaborare intre state, a securitatii in Europa* (A szovjet—nyugatnémet szerződés — az államok közötti együttműködési politika, az európai biztonság szellemében) című cikkében a *Scinteia* mélyrehatóan elemezte a fontos szerződést, s rámutatott arra, milyen jelentősége van az európai biztonság jövője szempontjából.

A világsajtó egyhangúlag elismerő szavakkal írt az eseményről: „A Szovjetunió és az NSZK közötti szerződés aláírása hosszabb történelmi fejlődés eredményeit testesíti meg, és fontos határkövet nemcsak a két nagy európai állam közötti kapcsolatok, hanem az egész európai valóság alakulásának útján is“ (*Izvestyija*); „A Szovjetunió és az NSZK közötti szerződés aláírása pozitív, biztató elemet jelent, olyan folyamat megindulását, amelynek fejlődése a jövőben döntő fontosságú lehet... Európa és a világ közvéleménye jelenleg további lépéseket vár ezen az úton“ (*Trybuna Ludu*); „Jó hírek kell tekintenünk azt a tényt, hogy a Szovjetunió és a Szövetségi Köztársaság közötti tárgyalások kedvezően, a nemzetközi jogszabályoknak megfelelő szerződés aláírásával végződtek“ (*Neues Deutschland*); „Minden új lépés könnyebb, mint az előző, s ez a szerződés, bármilyen kis mértékben változtatja is meg Európa arculatát, az előrevezető lépések egész sorozatát teszi lehetővé“ (*The Times*); „Tényként nyugtázzhatjuk, hogy egy új NSZK lesz az, amely most már folytatni fogja tárgyalásait Lengyelországgal, az NDK-val“ (*Paris Jour*).

A nemzetközi élet kiemelkedő képviselői is kedvezően nyilatkoztak az aláírást követő napokban: „A szerződés remélhetően más olyan intézkedésekhez is vezet, amelyek megszilárdítják az európai békét és biztonságot, valamint a nemzetek közötti baráti kapcsolatokat“ (U Thant ENSZ-főtitkár); „Franciaországot megelégedéssel tölti el az enyhülési politika, amelyről a szovjet—nyugatnémet szerződés megkötése tanúskodik“ (Georges Pompidou francia államelnök); „Az Egyesült Államok osztozik abban a reményben, hogy ez a szerződés kezdeti szakasza az európai helyzet javulásához vezető folyamatnak“ (William Rogers, az USA külügyminisztere).

Feltűnően diszsonáns hangot jelentett a világszerte elismerő nyilatkozatok között az ellenzéki KDU (Bajorországban KSZU — Keresztény-Szociális Unió) azonnali reakciója. A KSZU lapjában, a *Bayernkurier*ban Franz Josef Strauss régi hidegháborús szellemben nyilatkozott, és úgy jellemezte a szerződést, mint „konzervnyitót, amellyel Pandóra szelencéjét fogják kinyitni“. Rainer Barzel, a Bun-

destag ellenzéki frakciójának elnöke pedig nyíltan kijelentette: „Ebben a szerződésben — a jelenlegi megfogalmazásban — létérdekeink súlyos korlátozását látom, összeurópai javulás nélkül“. Sőt, a szabaddemokraták jobbszárnya, Erich Mende volt pártelnökkel az élen, szintén elégedetlenségének adott kifejezést, bírálta a „baloldali“ Scheel szerepét a szerződés létrejöttében; ez „tudathasadáshoz“ vezetett a párton belül, s így — legalább egy időre — jelentkezett a koalíció létét fenyegető parlamenti hely-vesztésnek a veszélye is.

Pillantás a jövőbe

A kedvező nemzetközi visszhang az elhangzott bírálatoktól függetlenül azt tanúsította, milyen fontos szerepet tölt be a moszkvai szerződés a két állam közötti viszonyok békés rendezése, az európai általános biztonság szempontjából. A második világháború után 25 évvel létrejött megegyezés előmozdítja a Szovjetunió és az NSZK közötti gazdasági, tudományos-műszaki és más jellegű kapcsolatok bővítését is a kölcsönös érdekek figyelembevételére alapján. Ugyanakkor a béke és megértés javuló légkörében feltétlenül megnöttek az esélyek annak az összeurópai biztonsági konferenciának a megtartására, amelyben a Varsói Szerződés tagállamainak 1966-os bukaresti Nyilatkozata és 1969-es budapesti Felhívása a földrész jövőbeli nyugalmanak szavatolását látja.

Az erőszakról való lemondás és az európai status quo kötelező elismerése előfeltételét jelenti az NSZK és más szocialista államok közötti viszony tárgyalások útján történő rendezésének is. Az első biztató eredmények ebben a tekintetben az ideai Brandt—Stoph-találkozók Erfurtban és Kasselben, a lengyel—nyugatnémet szerződés aláírása Varsóban, a kapcsolatfelvétel Csehszlovákiával, valamint az NSZK és Magyarország közötti megbeszélések távlati lehetőségének a jelentkezése.

Azt ma már mindenki tudja, hogy egycsapásra, máról holnapra nem oldhatók meg az összes európai problémák. A következő „kis lépések“ reálpolitikája azonban bebizonyította alkalmasságát az általános biztonság fokozatos növelésére.

1970 külpolitikai síkon tehát nemcsak a veszélyes konfrontációk, hanem a moszkvai szerződés éve is. Olyan esztendő, amely negyedszázaddal a nagy világégés után megmutatta: a gyilkoló bombák, a határokon átgördülő tankok, az idegen területekre lépő hódító csizmák vagy az egymáshoz intézett ellenséges szavak helyett a zöld asztal mellé ülve és egymás szemébe nézve kell keresni a választ jelenünk és jövőnk nagy kérdéseire.

Brassai János

Az irodalomközpontúsághoz

Egy egész éven át folyt a vita Gáll Ernő *Monológ vagy párbeszéd?* című cikke (*Korunk*, 1969. 12) nyomán az „irodalomközpontúság“ kérdéséről, s érdekes — olykor szenvedélyes — hozzászólások hangzottak el más folyóiratok, sőt napilapok hasábjain is. Abban (s ez a lényeg) mindenki egyetértett, hogy a hazai magyar közművelődésnek az egész ország tudományos-műszaki változásaihoz és felemelkedéséhez igazodva valóban sokrétűen és sokoldalúan a korszerű ismeret-szerzés és szellemi alkotás minden terére ki kell terjednie, sok félreértésre adott azonban alkalmat az irodalom közszerepének a felmérése, főleg ami a szűkebb értelemben vett szépirodalom jelentőségét illeti.

Köztudomású, hogy nemzetiségi életünkben a szépirodalom különlegesen tudatosító és közvéleményformáló, hiszen félszázados eredményeivel, különösen pedig mai gondolatébresztő hullámveréseivel a pusztán esztétikai örömmön messze túlmenő közhatást ért el. Felesleges is bármily pro vagy kontra általános nemzetiségi jelentősége körül, s csak az egyes művek, irányok minőségi értékéről lehet szó, ami elsősorban az irodalombírálat és irodalomtudomány feladata. Ellenben arról beszélünk kell, hogy azt az impulzust, melyet szépirodalmunk sokszor egymaga sugároz, hogyan lehetne kiegészíteni és megsokszorozni a tudományos irodalom — egyrészt a bölcselet, társadalomkutatás, történelem, néprajz, művészettörténet, másrészt a reáltudományok — bővebb, alkotó és ismeretterjesztő bevetésével hazai magyar szellemi életünkben. Ez olyan célkitűzés, melyre minden elhangzott hozzászólás a sokszor ellentmondó érveken innen és túl lényegileg visszavezethető.

A *Korunk* eddig is erre a széles szellemi skálára — a modern műveltség teljességére — törekedett, és ahogyan szűknek találná a csak-poétaságot — ismerve és elismerve annak jelentős hazai magyar szerepét —, úgy hibáztatna bárminő olyan törekvést is, mely a figyelmet íróink szépművészetéről elfordítaná, s így a „humán“ és „reál“ műveltség szükségelt egységét eleve megbuktatná.

A vita nem zárható le, de új alapokra helyezhető a félreértések kirekesztésével, művelődési feladatainkra terelve a szót. Az eddig elmondottakból — kiszűrve a felesleges ellentéteket — megállapíthatjuk, hogy előterben tulajdonképpen a tudományos érdeklődés kiváltása áll, a szépirodalom elérte tömegsiker rangján. Bizonyára jó úton járunk, amikor XXX. évfolyamunkra készülöben tematikánkat eddig szerzett tapasztalataink felhasználásával továbbra is a szépirodalomtól a tudományos irodalomig terjedőleg bontjuk ki, átfogó szerepet biztosítva a korszerűen megújuló marxi—lenini ideológiának minden téren, s beillesztve kérdéseinket és értékeinket a műszaki-tudományos forradalom világáramába.

Íróinkkal és szakembereinkkel együtt így szorgalmazhatjuk az egyes tárgykörök, kifejezési módok, irányzatok elvszerű szintézisét a romániai magyar közművelődés egyetemes igényei szerint, közéletünk szellemi körforgásába vonva értelmiségünk sokszor elszigetelődött gazdasági és technikai rétegeit is, akár mint szerzőket, akár mint olvasókat. Ezzel gyakorlatra váltjuk mindazt, ami a zajló párbeszédekben pozitívumként elfogadható, s közmegeértésre szolgál.

KORUNK

Nicolaie Iorga az együttélésről 1925-ben

Nem könnyű méltó formában adózni Nicolaie Iorga emlékének, hiszen a román művelődés és közélet e ragyogó képviselője, aki 1940-ben egy ködös november végi estén esett áldozatul a vasgárdista terrornak, váteszi ihletésű aforizma-kötetében (Cugetări, 1911), „a meggyilkolt tetemére borított arany-szemfedő”-nek mondotta az utókor háláját. Nem könnyű, de mégis kézenfekvő, lévén hogy szerteágazó és ellentmondásoktól korántsem mentes gigászi tevékenységének van egy minden eszmei beállítottságnál, minden célra törő következetességnél állandóbb tengelye: a moralitás. Vérével tett bizonyosságot az életelv mellett, miszerint „Igazságnak várában megölhetnek ugyan, de legyőzni, azt nem”, mert „az erkölcsiség alapja a mások és önmagunk megbecsülése”.

Róla keringő anekdota csattanójaként maradt fenn, de egész egyéniségére jellemző a válasz, amellyel az 1930-as évek elején az egyik parlamenti vitában a kormány képviselőjének a vádaskodását visszautasította. Történt volt ugyanis, hogy közvetlenül a miniszterelnöki tisztségről való lemondása után keményen bírálta a kabinet antiszociális intézkedéseit. „Milyen jogcímen mer pont Ön interpellálni — akadékoskodott a szóvivő — mikor köztudomású, hogy az Ön kormányzása idején még cudarabbul mentek a dolgok?” — „Kétségtelen — válaszolta nyomatékkal Iorga —, vegye azonban, Uram, tudomásul, hogy akkor én nem voltam én!”, azaz tehetetlen volt a királyi klikkel szemben, amely az ő nagy nemzetközi tekintélyét igyekezett a világ-méretű gazdasági válság és az ország közéletében lábra kapott anarchikus törekvések közepette a saját üzelmeinek leplezésére felhasználni. Mert ha a pillanatnyi helyzet megítélésében tévedett is olykor, az erőviszonyok semmiféle alakulása sem volt képes eltántorítani meggyőződésétől, hogy „nincs edesebb és szentebb feladat annál, mint megsejtenni az eszmét, amely akár az emberek elméjében, akár az emberöltőkben sarjad majd ki”.

Ennek a magasztos eszmének, a hatalmi törekvéseket, nemzeti érdekeket egymással méltányosan összehétközteni hivatott kultúrának uralomra juttatását akarta munkássága javarészevel szolgálni. Helyénvaló tehát, ha most, e tragikus emlékezetű évfordulón egyik ilyen vonatkozású kezdeményezését elevenítjük fel.

A kolozsvári és bukaresti sikeres bemutatók után, 1925 decemberében a nagyváradi Magyar Színház is másorra tűzte Janovics Jenő társulatának előadásában Nicolaie Iorga Apáról fiúra című drámáját. A vendéggjátéknak különös jelentőséget kölcsönzött egyrészt az a körülmény, hogy egybeesett a szerző nagyváradi látogatásával, aki a „Cele Trei Crișuri” Társaság meghívására a Városháza dísztermében készült Testvériesülés az irodalom útján (Infrățirea prin literatură) címen felolvasást tartani, másrészt pedig a városi közönség éppen azokban a napokban indított széles körű társadalmi akcióit a súlyos anyagi válságba került helybeli színjátszás támogatására.

Az ügyes sajtókampánnyal előkészített esemény valóban beváltotta a hozzá fűzött reményeket, úgyhogy 1925. december 21. a román—magyar kulturális közeledés öröndetes állomásának bizonyult Nagyváradon. Egyébként maga Janovics Jenő sem mulasztotta el a függöny felgördülése előtt mondott

ünnepi beszédében hangsúlyozni, hogy a teremben jelenlevő tudós és költő „maga is a megértés apostola s a haladás tüzes szavú profétája. A történelmi múltba való elmerülő búvárkodás a sorsok ítélőszékének arra a piedesztáljára emelte őt, ahonnan a letűnt korokból való okulás művészetével a jövőbe lehet látni... Kémlelve a jövőt, nemzetéért és fajáért aggódó szívéből mennydörögve robban ki a váteszi szó: Nem szabad letiporni más nemzet nyelvét, lelkét, míveltségét, s túlharsojga a gyűlölet orkánját bölcs intése: Iskolát pedig csak akkor szabad bezárni, ha bombát gyártanak benne!” (Nagyvárad, 1925. december 23; Nagyvárad Napló, 1925. december 24). Nagyon időszerű kérdéseket érintett Nicolae Iorga is mind a tiszteletére rendezett banketten, mind a már idézett előadásában, amelyből a Cele Trei Crișuri nyomán adunk szemelvényeket.

Engel Károly

...Egyazon természet ihlet minket. Nemcsak körülvesz, de bennünk él. Mindannyian magunkban hordozzuk kéklő égboltját, születésünktől fogva fülünkbe hatol a hazai erdők zsongása, és miként az érett búzatáblák felett, úgy suban át felettünk is a nyár édes fuvallata; midőn pedig előnt a düh, gyötör a szenvedés, egyaránt a sztyeppek kegyetlen nemeréje kavarja fel a lelkünket. Ez a természet nem hagy el, bárhova mennénk is, nincs módunkban elszakadni tőle. Az évszázadok óta e tájon honos népek minden idegszálába beleette magát.

Hosszas, nehéz küzdelemben edződünk hozzá. Mindannyian magunkban hordoztuk, és nem is kizárólag az együnk zászlaja alatt...

Szüntelenül a türelemről, erről a könyvekből vett új kifejezésről szónokolunk, és gyakorta feledjük a mindenkor szívünkben hordozott emberséget...

Mi lehetne inkább a segítségünkre, hogy egymásra találjunk. Korántsem az olykor értelmetlenül vak hatalom, amely az ellenünk indított politikai perek után most a mi oldalunkon van, sem pedig az érdek-sugallta paktumok azon emberek között, akik semmit sem képesek nélküle kezdeményezni, hanem az őszinte lelkek kölcsönös befolyása.

Ők az irodalomnak, ennek a nagy bűbájosnak és csodatevőnek a révén nyilatkoznak meg. Miért nem teljesítettük hát mindeddig a kötelességünket?

Mert egyikünk sem ismerte közülünk a másik írásművészetét.

Vannak persze kivételek is. Bitay Árpád úr — a ma ott magyarul bemutatásra kerülő darabom fordítója, ahova a vásári Bizáncok* elrablása óta nem hatolhattak be a nemzeti múlt alakjait felidéző drámáim — megírta magyarul irodalmunk történetét. Kutatásai rengeteg mindenre megtanítanak bennünket azáltal, hogy bebizonyítja, népeink közül egyik sem ismerheti meg alaposan önmagát a másik két

* A parafrazált Herczeg Ferenc-darab címével Iorga feltehetőleg a romániai magyar színházak játékrendjében akkortájt túlsúlyra jutott könnyű műfajra céloz.

nemzet forrásainak tanulmányozása nélkül... Kristóf György kolozsvári professzor annak a Jókainak az életrajzát adta ki románul, akinek 48-as drámai sodrású regényét gyermekkoromban a Rázboiul hírlap tárcarovatában olvastam. Létezik egy román nyelvű magyar kis irodalomtörténet is, de nem csatoltak hozzá függelékét szemelvényekkel.

Egyébiránt a magunkénak mondhatjuk-e tényleg ezeket az irodalmakat?

Mi Nyugatról, főként a francia romantikából merítettünk ihletet. Alecsandri sokkal kevésbé „román”, mintsem gyanítanók. Versei az 1840-es évek szalonjait varázsolják elénk a csillárookban égő cefzaggyú-gyertyákkal, a Cloches du monastère és a Prière d'une vierge kottáival a nyitott zongorán, magasított derekú ruhába öltözött hölgyekkel, akiknek ujja hárfát penget. Ő, ha belépett volna oda Eminescu, kialudtak volna a pislákoló fények, s egy vad és fennkölt ihlet zúgása elpattantotta volna az aranyos hárfa húrjait. Maga Coşbuc is, azt kivéve, amit Naszód környéki jellegzetes parasztjaitól kölcsönzött, német klasszikusok hatásától telítődött.

A magyar irodalmat még erősebben átjárja a nyugati szellem, miként egy olyan nép irodalmát, melynek hosszú ideig német volt a királyi családja, uralkodó osztálya pedig elnémetesedett, s amely sokat kölcsönzött egy mélyebb műveltségből. Lám, Bánk bánról mint a középszázadok magyar hősről a korabeli német romantikus iskola gyakorlatának és képletének áthágása nélkül lehetett írni. Tegyük fel, hogy a magyaros szellem immár idestova száz esztendeje behatolt mind a költészetbe, mind a szépprózába, ámde vajon mennyi ebből az erdélyi avagy az Erdély-lyel határos vidékek szelleme?

A helyes utat mutató írók viszont mégsem hiányoznak. A magyarokat illetően nem Mikszáthra gondolok, akit választási érdekek hoztak erre a tájra. Az egyszerű embereknek mily változatos, élethű és megható világa elevenedik meg ellenben a mi irodalmunkban Slavici elbeszéléseiben.

Ebbe az irányba tájoltjuk egész irodalmunkat. Legyünk tudatában annak, hogy a fajiság nem követeli meg a néha elhatároló jelentőségű árnyalatokról való lemondást.

Szívjuk magunkba ennek a természet-adta környezetnek és ennek a múltnak éltető nedvét, s termékenyítsük meg vele az irodalmat. Ekként ki-ki lelki gyönyörrel élvezhetné mindazt, amit a másik két nép irodalmából lefordítanak.

Nagy munkát lehet így a lelkekben véghezvinni, és főként nagy bajokat lehet elhárítani. Mert kérdem én, a természetből folyó versengést miért kell még haszontalan ellenségeskedésekkel szaporítanunk.

Lucrețiu Pătrășcanu a vasgárdista kormányzás öt hónapjáról

Antonescu tábornok megbízása az új kormány megalakításával — ami a vasgárdista kormányzás kezdetét jelentette — nem tartalmazott semmiféle forradalmi elemet és nem valamilyen államcsíny eredménye volt. A király az események nyomására nem tett mást, mint élt egyik előjogával. Így a király formálisan megmaradt az akkor érvényben levő alkotmány keretei között, amely szerint a király nevezi ki a minisztereket.

II. Károly nem tudta megvédeni személyes uralkodásának rendszerét, így legalább a trónt akarta megmenteni azzal, hogy sorsát és a dinasztia sorsát a román állam új vezetőjére bízta. Ennek az elhatározásnak három indítéka volt: Antonescu tábornok szoros kapcsolatban állt a legionáriusokkal, már 1937 óta „szimpatizált” velük, így megpróbálhatta tartósan kibékíteni a királyt a vasgárda új vezetőségével; a tisztikar egy részének bizalmát élvezte, s így tekintélye volt a hadseregben; s végül, ismert volt német-barát magatartása, s biztos volt, hogy az ő elnöksége alatt álló kormányt kedvezően fogadják Berlinben és Rómában. Az ellenzék egyetlen politikusa, egyetlen más katona sem birtokolta a korona megmentéséhez szükséges e három feltételt.

Csakhogy Antonescu tábornok magával hozott még valamit, amit a volt király, II. Károly valószínűleg helytelenül értékelt. Magával hozta személyes ambícióit, s ez inkább a patológikum, mint a politikum körébe tartozott. Ugyanakkor Franciaország összeomlását követően Délkelet-Európában olyannyira megváltozott a helyzet, hogy a múlt és a jövő közötti kompromisszumos formula lehetősége eleve sikertelennek bizonyult.

Ezekkel a megállapításokkal azt szerettem volna kiemelni, hogy a vasgárdista mozgalom Romániában is — akárcsak az összes többi hasonló mozgalom az európai országokban — legális úton indult el a kormányzás felé. A megfélemlítés, nyomás, a többé-kevésbé titkos mesterkedések juttatták itt is hatalomra a mozgalmat, amely aztán nem szűnt meg saját . . . forradalmáról beszélni.

Szeptember 14-én, amikor kikiáltják a nemzeti-legionárius államot, s a kormányban túlsúlyba jutnak a vasgárdisták, a legionárius mozgalom két és fél évi illegálitás és üldözés után felszínre került — ha így mondhatjuk — teljes fényében, de ugyanakkor meztelenségében. Vezetősége, a káderek, ideológiája, programja és igazi társadalmi elkötelezettsége ettől kezdve először konkrét és nyilvános — tehát ellenőrizhető — tevékenységben mutatkozhatott meg.

Egy kormányzás lényege

A vasgárdista mozgalom öt hónapig tartotta kezében a politikai hatalmat. Ez az idő természetesen rövid ahhoz, hogy egy párt megvalósíthassa nagy horderejű programtervét vagy teljes mértékben kinyilvánítsa alkotóerejét. Ez az idő azonban elég hosszú ahhoz, hogy *tényleges* tevékenysége révén világosan és határozottan megmutassa, mit akar, milyen eszményeket és érdekeket szolgál, tulajdonképpen kit képvisel.

A rövid legionárius kormányzásban az idő momentumának két sajátos körülmény ad különös súlyt.

Ha figyelmesen olvassuk a szeptember 6-a után megjelent egész vasgárdista irodalmat — beleértve a különböző legionárius vezetők hivatalos nyilatkozatait is —, megállapíthatjuk, hogy üres frázisokon kívül „a Gárda eszmeiségéről”, a „legionáriusok áldozatairól”, arról, hogyan „szentelte magát a Gárda a nép ügyének”, nem találunk egyetlen gondolatot vagy kijelentést sem, amely a közélet valamelyik szektorában megvalósítandó programra vonatkozott volna, ha a megvalósítás még lehetetlen volt is. Nem az idő hiányzott a „gárdának” ahhoz, hogy megvalósítsa programját, hanem egy olyan program hiányzott, amelyből konkrétan következtetni

lehetett volna arra, *mit is akarnak*. Ez igen különös, hiszen a vasgárdista vezetők meg voltak győződve arról, hogy nem néhány hónapig vagy évig, hanem évtizedekig gyakorolják a hatalmat. Ők tehát olyan idő-perspektívában dolgoztak, amely — bár csak papíron létezett — lehetővé tette a széles és gazdag programot.

Másodsorban, a mozgalom vezetőit és kádereit nem lehet azzal vádolni, hogy uralmuk idején passzívák voltak, vagy hiányzott belőlük a kezdeményezés. Ellenkezőleg, az öt hónap alatt kifejtett tevékenységük — mondhatjuk — bámulatos volt. Mind külső, mind belső vonatkozásban.

Behozták a német csapatokat az országba, ténylegesen az egész román politikai hatalmat a hitlerista megszállóknak rendelték alá, a Reich rendelkezésére bocsátották az ország minden természeti kincsét, nyersanyagát (kőolaj, gabona, fa), a közlekedési utakat, az egész államapparátust; mindez világosan illusztrálja, mit műveltek ezen a területen a vasgárdista kormányzás idején.

Belső vonatkozásban nem létezett az államapparátusnak egyetlen olyan, bármily eldugott részlege sem, amelybe ne hatoltak volna be a legionáriusok. A Gárda a gazdasági és politikai életre egyaránt gondos figyelmet fordított. Minden felett tevékeny ellenőrzést gyakorolt, kezdve a fő minisztériumtól egészen a kis és jelentéktelen zsidó és román magánvállalatokig. Így tehát egy kinyilvánított program helyett következetes, valódi mindennapi tevékenységet folytattak.

Miben állt ez a bámulatos tevékenység? Ezt a tevékenységet, függetlenül attól, hogy milyen formát öltött, milyen területen, milyen irányban és milyen módszerekkel folytatták, egyetlen szóval lehet szintetizálni: *rablás*. Rablás — etimológiai és jogi értelemben — nagy méretű tolvajlás, erőszak. Ezt a rablást, akár szervesen és rendszeresen, akár anarchikusan, tehát az eszme híveinek egyéni kezdeményezésére folytatták, mindenképpen nagy méretekből üzték, mind az egyes személyek, mind pedig az állam kárára.

A Légiónárius tevékenységében megtaláljuk ennek a büntetnek minősített tevékenységnek minden formáját úgy, ahogyan azt bármelyik modern büntetőtörvénykönyv leírja: a magánházközből rablás céljából történő erőszakos behatolástól az erőszakos eltulajdonításig testi kényszer alkalmazásával, kínzással és gyilkossággal. A zsarolást, fenyegetést, személyek fogva tartását, rendőri inszenzárt mind egyetlen célnak vetették alá, egyetlen célkitűzés érdekében használták fel: ez a *rablás*.

Sokatmondó számok

Ezeknek a kijelentéseknek az illusztrálására elegendő, ha idézzük annak a kivizsgálásnak a következtetéseit, amelyet a vasgárdista kormány felszámolása után a hatóságok végeztek:

„A csak a vidékre vonatkozó, nem teljes statisztika alapján az erőszakos eszközökkel elsajátított javak valóságos és összértéke 1 018 624 911 lej. Ezeket a javakat az egyének terrorizálásával vásárolták meg 216 millióért, vagyis a valóságos érték 21,2 százalékaért, amelyből csupán... a valóságos érték 5,12 százalékát, a megállapított ár 24,17 százalékát fizették ki“ (*Pe marginea prăpastiei — A szakadék szélén*).

Honnan származott ez az összeg? *Ugyancsak rablásból*.

Idézzünk néhány olyan eszközt, amelyet a vasgárdisták használtak. Azért mondjuk, hogy néhányat, mert a terrorakciók áldozatainak legtöbbje lemondott arról, hogy panaszt tegyen: 450 bántalmazás, 323 elzárás, 9 gyilkosság (a jilavai és a zendülés idején elküldötteken kívül), 82 magánlakásért, 1162 esetben a javak elsajátítása kényszereladés révén, 1018 esetben a javak kisajátítása, 260 esetben ingóság erőszakos elfoglalása, 65 kirablás.

Mindez a zendülés kezdetéig!

A közpénz kezelését illetően ismét csak azokra a hivatalos megállapításokra szorítkozunk, amelyeket azután tettek, miután a legionárius kormányzás véget ért.

Azáltal, hogy a volt „Straja Tării“ vagyona a Vasgárdista Mozgalom ügykezelésébe és használatába ment át, a mozgalom vezetőinek rendelkezésére állt körülbelül egymilliárd lej, ebből mintegy 220 millió készpénzben. Négy hónap alatt 180 milliót költöttek el, míg a fennmaradó 40 millióból csak 33 millióra találtak többé vagy kevésbé igazoló iratokat, ugyanis a kasszában nem maradt csak 7 millió lej (a *Timpul* hivatalos beszámolója 1941. február 27-én).

Január 15-én a *Cuvântulban*, a legionárius mozgalom hivatalos lapjában, a következő sorokat olvashattuk: „És senki sem fogja tudni bizonyítani azt, hogy va-

lamelyik magasrangú vasgárdista személyiség vagyont szerzett családjának és meggazdagodott az állam kárára, nem tudja ezt bizonyítani senki, sem most, sem később.“ A mondatban a hangsúly arra esik, hogy „bizonyítani“. Mivel a *bizonyítékok megsemmisítése* a vasgárdisták fő erénye...

A zendülés idején a rablás gigantikus méreteket öltött. A zendülés után csak a fővárosban a vasgárdisták székházaiból és a legionárius vezetők lakásából február 27-ig nem kevesebb, mint 174 *tehergépkocsi* rakomány rabolt holmit gyűjtöttek össze. Különléte árut, házi dolgokat, ruhát, élelmet. A rabolt holmik listája igen beszédes.

Az intézményektől és a magánszemélyektől a zendülés idején rabolt préda értéke eléri a 100 milliót (*Pe marginea prăpastiei* II. 254).

Tulajdonképpen ezek a fosztogatások, bestialitások és gyilkosságok, amelyeket a Légio az alatt a három nap alatt elkövetett, ameddig az utcán és az országon uralkodott — mondhatjuk így is —: a Vasgárda egész kormányzási tevékenységének valóságos lényegét adta vissza sűrített formában. Az, ami az 1941-es januári napokon történt, nem kivételes esetek sora, mint ahogy megpróbálják állítani, hanem a dolgok logikus kibontakozása, egy rendszer betetőzése, a csúcs volt.

Néhány téves magyarázat visszaverése

Az általunk tett megállapításokban nincs semmi becsületsértő vagy akár politikai elem. Mint minden tömegjelenségnek — hiszen a legionárius kormányzás idején a rablás ilyen jelleget öltött —, ennek is meg kell legyen a maga társadalmi magyarázata. Az ilyen jelenséget nem lehet elszigetelt egyedek perverzitásának a rovására írni, nem lehet „menteni“ a vasgárdista káderek képességeinek hiányával, korruptségával vagy erkölcstelenségével. Végül azzal a kijelentéssel sem lehet magyarázni, hogy tulajdonképpen nem a Gárda, nem „a Kapitány igazi Gárdája“ volt a hatalmon, hanem valamilyen csalók, akik bitorolták a mozgalom vezetését. Az ilyen „magyarázat“ a valóságban megkerüli az igazi problémát, és menekül a válaszadás elől.

Kétségtelen, hogy mind a vasgárdista vezetők, mind pedig a többi káderekből hiányzott a politikai érettség, korrupctak voltak, vadállati kegyetlenségük hajtotta őket. Csakhogy ezek a vezetők és káderek következményként, nem pedig okként jelentkeztek, egy rendszer termékei voltak, tükrözték a Romániában létező társadalmi organizmus egy bizonyos részét, nem ők hozták létre azt a jelenséget, amelyet itt elemzünk.

A perverzitás, szadizmus, kegyetlenség természetesen létezett, jellemezte mindazokat, akik tíz- és százazreket vertek, kínoztak és gyilkoltak a Légio nevében, valamint azokat, akik a rémtetteket elkövették a zendülés idején. De az ősi vadság ilyen kitérésének is megvan a maga társadalmi magyarázata, s ez a magyarázat csak nagyon kis mértékben keresendő a patológia területén.

Végül nem kevésbé alaptalan az a megkülönböztetés is, amelyet a „régii“ és az „új“ Légio között akarnak tenni. Ilyen különbség nem volt, mert nem is lehetett. A Horia Sima körül tömörülő és az általa vezetett Gárda kádereinek a legnagyobb része ugyanazokból az emberekből tevődött össze, akik Codreanu idején vezették a mozgalmat. Az új vezetés — két-három kivételtől eltekintve — nem talált semmiféle ellenállásra a mozgalmon belül, éppen ellenkezőleg, teljes mértékben hallgattak rá és alávetették magukat. Egyébként az úgynevezett „új elemek“ is ugyanabból a társadalmi környezetből kerültek ki és ugyanolyan értelmi, erkölcsi vagy szakmai alkatuk volt, mint a Kapitány idejében. Az egyetlen különbség az volt, hogy a régi vezetőknek nagyobb volt a tekintélyük és a személyi népszerűségük, mindenképpen nagyobb, mint azoknak a névteleneknek, akik egyik napról a másikra az ország kormányzói lettek.

Sőt, mi több, Corneliu Codreanu és több vele együtt megölt vasgárdista múltbeli tevékenysége s az 1940. szeptember 6-a utáni „új emberek“ tevékenysége között nem volt semmiféle különbség a koncepció, az ideológia vagy a módszerek tekintetében sem. Tökéletes, harmonikus folytatás volt ez, csak más lehetőségek között. Csupán szélesebb keretek között folyt és sokkal erőteljesebb eszközökkel. S ez tökéletesen megmagyarázható. Egy tömegmozgalomban, amilyen a Légio volt Codreanu idején és amilyenné vált, miután Horia Sima vezetésével hatalomra került, a vezetők nem saját személyiségüket, hanem annak a mozgalomnak a kol-

lektivitását juttatták kifejezésre, amelynek az élén álltak. Ők annak a kifejezői és magyarozói voltak, amit maga a Gárda képviselt társadalmi szempontból. A legionárius mozgalom szerkezete tekintetében pedig semmiféle változás nem következett be. Ez azonos maradt minden alkotóelemében. A Gárdát a királydiktatúra idején felbomlasztották, de a régi rendszerben korrupptá vált káderek a maguk összességében túlélték azt, így a Gárda régi népszerűségének nagy részét elvesztette, s mint harcos erőt lefegyverezték, mégis, amikor biztosították számára a politikai hatalom monopóliumát az államban, folytatta a régi utat: szervezeti formái és ideológiája pontosan ugyanazok, mint a múltban.

A Légio kormányzó erökent is ugyanaz a Légio maradt, ugyanazokkal a vezetőkkel, mint 1938 előtt. Csak a mozgalom csúcs-apparátusa változott meg, de ez csupán a káderek számbeli csökkenését jelentette, semmiképpen a káderek strukturális változását.

A legionárius kormányzási tevékenység magyarozatát tehát más irányban kell keresni.

Mi új jelentkezett a Légio tekintetében?

Ha mégis lehet valamiféle változásról beszélni, úgy ez nem a Gárda szervezetében, hanem rajta kívül jelentkezett. Azok az objektív feltételek, amelyek közepette a legionárius vezetőség előkészítette 1937-ben a hatalom átvételét, és azok, amelyek jelenlétében valóban át is vette, különböztek egymástól. Ennek a változásnak tükröződnie kellett konkrét tevékenységükben is a kormányzás öt hónapja alatt.

1937—38-ban a Légio mögött erőteljes népi áramlat létezett. Ezen áramlat és a vasgárdista kormányzás között akkor, 1938-ban közvetlen, az októl az okozat felé vezető kapcsolat keletkezett volna. Ez az áramlat volt a mozgalom tömegalapja, erre támaszkodott a vasgárdista vezetőség akkor, amikor arra készült, hogy kérje vagy kikényszerítse saját kormányzását. A jelzett áramlat valószínűleg létezett, bár a Vasgárda iránt érzett rokonszenvnek és bizalomnak többféle eredete volt, s az elégedetlenség és gyötrődés legkülönbözőbb formáját sikerült bizonyos irányba terelnie. Az államapparátus cinkossága, az a segítség, amely a reakciós burzsoázia csúcsai részéről jött, a királyi kamarilla egyes embereitől vagy egyenesen II. Károly királytól kapott titkos segítség mind erőteljes ütőkártya volt a vasgárdista vezetőség kezében. De igazi ereje ekkor mégis abban az erőteljes áramlatban öltött testet, amely országunk néptömegeinek tekintélyes részét átfogta.

Mi a helyzet 1940 végén?

Nem a tömegek nyitják meg az utat a Légio számára a kormányzás felé, a kormányzás átvétele egy színleges népi agitációnak az eredménye, amely agitáció a valóságban a hitlerista mesterkedések közvetlen nyomására történt. Ez a kormányzás kívülről kihívott, nem szervesen, belülről nőtt ki. A tömegek 1940-ben nem akarták, nem tevékenykedtek, nem harcoltak, tehát nem ők kényszerítették ki a vasgárdista kormányzást. A pro-vasgárdista népi áramlat a múlté.

Ilyen feltételek között a Gárda vezetősége felmentve érezte magát mindazoktól a régi ígéretektől, amelyeket akár a parasztságnak, akár a munkásságnak, akár a városi kispolgárságnak tett. Azoknak az eröknek tehát, amelyekre belül a vezetőség támaszkodott — elvonatkoztatva a kívülről jövő náci segítségtől — csupán saját szervezeteik voltak. Saját szervezeteinek ereje volt ez alkalommal a vasgárdista hatalom talpazata, amelyet a vezetőség szeptember 6-a után megszilárdított.

Az új vasgárdista vezetőségnek nem volt olyan gazdasági vagy társadalmi követeléseket tartalmazó programja, amely legalább részben arra kényszerítette volna, hogy valamilyen távlatot nyisson a tömegeknek. Nem is érezte annak szükségességét, hogy ilyen követeléseket megfogalmazzon. Ez a vezetőség nagyon jól tudta, hogy az adott körülmények között valójában honnan ered hatalma.

Ennek a ténynek a következményei azonban sokkal szélesebbek és jelentősebbek voltak. A vasgárdista mozgalom kormányzó tevékenysége ettől kezdve csupán azoknak a társadalmi rétegeknek és kategóriáknak a közvetlen kifejezése volt, amelyek e mozgalom kádereiből és a mozgalom szervezett híveiből kerültek ki. Természetesen 1940-ben is ugyanazok a káderek és a hívek, mint 1938-ban. Csak ez alkalommal az akkoritól eltérően a szervezetek el voltak szakítva és szigetelve

mindattól, ami annak idején a mozgalom erejét és dinamizmusát jelentette: a parasztok százezreitől, a munkások ezreitől, az értelmiségiektől, kispolgároktól, akik anélkül, hogy részt vettek volna a Légióban, egész reményüket a vasgárdista mozgalomba helyezték, s megváltásukat is tőle várták.

— — — — —

Elégedetlenek, felháborodottak — de nem forradalmárok

Ily módon létrejött az elégedetleneknek egy széles kategóriája, amely számbelileg mindinkább növekedett a kispolgárok, munkások vagy akár az uralkodó osztályok köréből kikerült olyan elemekkel, melyek az ország gazdasági, társadalmi és politikai életébe érdekeiknek és törekvéseiknek megfelelően nem tudtak beépülni. Így a deklasszáltak a felháborodottak, de nem a forradalmárok tömegét alkották. A forradalmi magatartáshoz és a tevékenységhez hiányzott minden feltétel és minden... képességük.

A kispolgárság — annak bármely meghatározó eleme — képtelen minden ilyen kezdeményezésre. Néha bevonták a társadalmi megújulásba, ezt tette vele a burzsoázia, amikor a hűbériség ellen harcolt, vagy a proletariátus, amikor elég erős, alapvető, mozgékony elem volt. De csak ennyi.

Nem a feudális arisztokráciától lehetett elvárni a megújító magatartást vagy tevékenységet. És ugyanígy a legkevésbé sem lehetett elvárni azoktól, akik mégis csak a munkásság közelében helyezkedtek el. A „lumpenproletariátus“ minden kategóriája a hivatásos bűnözőktől, a krónikus elnyomorodottaktól a prostituáltakig, koldusokig valóságosan irtózik minden társadalmi változástól, a szocializmustól, kommunizmustól. Ez a parancs: „aki nem dolgozik, ne is egyék“ — ugyanolyan vagy talán még nagyobb ellenszenvet kelt bennük, mint a burzsoáziában. A magántulajdon iránti tisztelet hiánya — hiszen ők a peremen és a jelenlegi társadalmi kereten kívül helyezkednek el — nem alakítja át őket a magántulajdon fő ellenségeivé, legfeljebb... bűnözővé teszi őket. Csodálják a burzsoázia fényűzését, s ha a szerencse kedvez nekik, akik tehetik, igyekeznek utánozni őket, és készek szigálni az adott „rendet“. Ők ezt a rendet akarják felhasználni, ennek a terhére akarnak élni, nem akarják megdönteni. A „lumpenproletariátus“ ideológiája, mentalitása, tudata idegen a munkásoktól, a munkásság harcától s azoktól az eszményektől, amelyeket a munkások tudatos része követ.

A miszticizmus és antiszemizmus korlátot jelentettek, miattuk képtelenek voltak megérteni azokat a valóságos problémákat, amelyeket a jelenlegi társadalom felvet, illetve azok megoldását. A miszticizmusban megtalálták a maguk értelmi és erkölcsi eledelét, amely alkalmazkodik a fatalizmustól, előítéletektől és babonáktól uralt lelkivilágukhoz és gondolkodásukhoz. Az antiszemizmusban amellet, hogy ez lehetőséget nyújt saját elesettségük és nyomoruk miatti ellenséges érzületüknek, a megaláztatás érzésének és bosszúvágyuknak szabad kibontakozása számára, egyben „majdnem társadalmi“ receptet is látnak arra, miként lehet meggazdagodni a zsidó tőke rovására.

Amikor a Gárda hatalomra jutott, s megnyitotta a konkrét, gyakorlati megvalósítások útját, azok a közös vonások, amelyek a szerkezetileg annyira különböző, de viselkedésben, tendenciákban és törekvésekben olyannyira közeli társadalmi kategóriákat összefogták, azonos reakciói kellett hogy kiváltsanak. Ez magyarázza a jól megfigyelhető egységet az egész vasgárdista kormányzásban, a hozott intézkedésekben, az elkövetett és megtűrt tettekben. Ez magyarázza azt is, hogy a vasgárdista mozgalom miért nem tűzhetett ki megújító célokat, bár egyes elégedetlenek, felháborodottak, de nem forradalmárok megnyilvánulása volt. A társadalmi problémák megoldását — s e problémák számukra csak a saját, a legionárius mozgalmat alkotók helyzetének prizmáján keresztül jelentkeztek — nem a meglévő rendszer eltávolításában vagy szocialista rendszerrel való felváltásában keresték, hanem a meglévőn belül, amelyben azonban az ő helyzetüknek meg kellett változnia. Csak azt akarták, hogy uralkodjanak a fennálló társadalmi rendszeren, s hogy annak elősdijeként éljenek.

A rablás megadta ennek lehetőségét. Alighogy megragadták a hatalmat, és az ország urainak érezték magukat, rögtön hozzáálltak eszményeik valóra váltásához.

Elsősorban a gazdag zsidókkal kezdték, vagyis a burzsoázia azon részével, amely semmiféle ellenállást nem tudott kifejteni. (Egyébként a rablás és gyilkolás áldozatává vált számos olyan zsidó is, akiknek az élete több mint nyomorúságos volt. Mint ahogy raboltak és gyilkoltak keresztényeket is.) Az évek óta folytatott jobboldali propaganda kialakította hulgánlétkörben, az elnyomó apparátus és a Légio, az egyetlen szervezet politikai erejének birtokában, a mozgalom vezetőinek és híveinek lehetősége nyílt arra, hogy szabad teret engedjen mindenféle „törekvésnek” és vágnak — amelyet annyi ideig visszafojtottak —, a fajgyűlöletnek, amelyet olyan gondosan ápoltak, valamint a bosszúvágnak. S mindezt a legkisebb kockázat és bármiféle ellenállás nélkül.

Csakhogy a gyors meggazdagodásnak ezek a forrásai hamarosan kiapadtak. A gazdagságot mint olyant, elszakítva forrásától — a termelőfolyamattól — könnyen el lehet fecsérelni. Azok, akik a Légio nevében beszéltek és cselekedtek, bár képtelenek voltak a tőkés gazdaságot vezetni és uralni — mivel hiányzott a hozzáértésük és a tőkéjük —, mégis azt akarták, hogy egyre nagyobb mértékben részesedjenek a nyereségből. Képtelenek voltak arra, hogy — mint a munkásság — a termelés alkotó tényezői legyenek, ezzel szemben a felhalmozott, tehát a létező javakat élvezni akarták.

Nem hiányzott ennek az eszmének az elméleti megalapozása sem. Veverca, a legionáriusok egyik *en titre* közgazdásza az *Excelsiorban* éppen a zendülés napján ezt írta: „Természetes, hogy a politikai csatának a megnyerésével — a vasgárdista rendszer bevezetésével — megoldják a román gazdaság fő problémáját: a jövedelem elosztásának kérdését... Eppen ezért előbb elosztás, aztán termelés, ez az elsődlegességi sorrend.” Tehát biztosnak tűnt, hogy a zsidók kifosztása után a román burzsoáziára kerül sor. Az első és szerény kezdeti lépéseket meg is tették.

„Az erőszakkal eltulajdonított javak tekintélyes része — állítja a *Pe marginea prăpastiei* (I. 134) — román tulajdonosoké volt, ilyen többek között a Letea gyár esete, amelyet Dinu Brătianu úr jelentett be...” Aki tudja, mennyire vonzódtott a liberális pénzügy e vállalathoz, könnyen számot ad arról, milyen felháborodást válthatott ki a vasgárdisták itt végzett kisajátítása...

A legionárius állatiasság és magyarázata

Hátramaradt még az, hogy néhány szót szóljunk arról az állatiasságról, amelyet a vasgárdisták — a vezetők ugyanúgy, mint a szervezet legtöbb tagja — uralmuk idején és a zendülés napjaiban elkövettek.

Sok embert ért utol az a vérözön, amely az egész országon átáradt ez alatt a néhány hónap alatt. Igaz ugyan, hogy a vasgárdisták elkövette kegyetlenkedésnek, bántalmazásnak, erőszaknak és gyilkosságnak csak kis részét ismerjük s a több ezer emberölés közül — amelyeket sokszor valóságos szadista orgiák légkörében hajtottak végre — csak néhányat hoztak nyilvánosságra a maga teljes borzalmaival.

A vasgárdista kormányzat tevékenységének erre az oldalára is magyarázatot lehet kapni. Nemcsak azért, mert az előbbinek logikus kiegészítése vagy mert az említett, számukra eredményes műveleteket nem lehetett véghez vinni, csakis terrorral és pánikot terjesztve. Ez ugyanakkor magához a vasgárdista mozgalom ideológiájához és alapvető gyakorlatához tartozott.

A Gárda egész nemzedéke a bűntettek és cmberölés szellemében nevelkedett. Corneliu Codreanu és legközelebbi munkatársai, amikor saját kezükkel gyilkoltak, akkor kezdeményezték, szervezték és patronálták az emberölést. Azokról a politikai bűntényekről van itt szó, amelyeket a vasgárdisták tevékenységük kezdetén követtek el. A tömegmozgalmaktól, amelyeket a munkásmozgalom kezdeményez, az egyéni terrorig nagy a távolság, míg a hősiesen elkövetett gyilkosságtól az egyszerű emberölésig igen rövid az út. S annál könnyebb ezt megtenni, mivel a rablás céljából elkövetett gyilkosságot, ha nem is mindig hősiességnek mutatták, de elméletileg igazolták. Eszerint csupán... „faji” gyilkosságokról volt szó. A féktelen antiszemitizmus, amelyet az egész jobboldali és szélsőjobboldali sajtó terjesztett, a gyűlöletnek és ocsmányságnak az az áradata, amellyel ez a sajtó nap mint nap, éveken át elárasztotta az elmaradott tömegeket, dicsőítve a zsidók ellen elkövetett erőszakos tetteket — mindennek létre kellett hoznia a vasgárdista uralom idején megnyilvánult kollektív vadállatiasságot.

Továbbá, a Légio vezetősége teljes mértékben felmentette a mozgalom kádereit egész gyilkos tevékenységük mindenféle felelőssége alól. A gyilkosságot, ha

fentről nem ítéli el, akkor elnézik, a legtöbb esetben egészen nyíltan. A deklasszáltak, a nincstelenségben és nyomorúságban elvetemültté váltak egész csapata, ez az emberiség-roncs, amelyet a bosszú gondolata és indulata töltött el, s amely biztos volt a büntetlenség felől, és meg volt győződve a beiktatott rendszer örökérvényűségéről, s amelyben a Légión előszeregettel verbuválta rendőri és elnyomó apparátusát, szabad teret tudott engedni az ösztönöknek. Ezek az ösztönök eluralkodtak egész erkölcsi létükön, amelyet magánéletük előzményei aláaknáztak, a vasgárdista gyilkos propaganda korrumpáltá tett, miközben szemük elé a királydiktatúra gyakorlatának véres képe tárult.

Ebben kell látnunk a legionárius vadállatiasság igazi eredetét. Ezek a mozzanatok adtak tömegjellegűt az elkövetett kegyetlenségeknek. A vasgárdista gyakorlat általános keretein belül csakis kis mértékben jelentkezett a személyi, patológikus elem. A vasgárdisták elkövette kegyetlenségek alapja nem az egyedi beteges megnyilvánulás, hanem a rendszer, amely lehetővé tette a féktelen kitérészt.

Láttak valaha vasgárdista tüntetést? Megfigyelték-e azoknak az arcát, akik felvonultak? Volt-e alkalmuk megfigyelni néhány tucat legionáriust sorban, egymás után?

Azonnal feltűnhetett az, hogy sok közöttük a testi fogyatékos. Púposok, fél-szeműek, angolkórosok, kisfejük, valóságos emberi szörnyek jelentek meg rendszert ezekben a sorokban. Ha ismerjük a társadalmi eredetét, a legtöbbször nemzedékről nemzedékre szálló nyomorult fiziológiai környezetet, amelyből sokan származtak, akkor ez a jelenség nem lephet meg. Aki bármily felületesen tanulmányozta külvárosaink életét, az tudja, hogy fizikailag — az erkölcsiről ne is beszéljünk — milyen degenerált feltételek között nőnek fel az egymást követő nemzedékek. A társadalmi betegségek dühödten szedik áldozataikat, minden évben ezerszámmra. Tökéletesen megmagyarázható az, hogy az ilyenek, akiket erőteljes alacsonyabbrendűségi érzés gyötör, segítséget, támaszt és védelmet keresnek, de ugyanakkor bizonyos olyan reakcióknak a lehetőségét is, amely lelki és erkölcsi lényegükből fakad. A vasgárdista mozgalomban uralkodó légkör, a könnyű bosszú, az ősi ellenséges érzület és a fasiszta előítéletek, a kegyetlenség és a szadizmus atmoszférája nyilván még inkább vonzotta őket. Amikor az ilyen elemek szabad kezet kaptak hatalomra, s főleg hivatalosan támogatták őket abban, hogy a védtelen emberek ellen tevékenykedjenek — hiszen ilyen védtelenek voltak a legionárius terror áldozatai —, akkor a mértéktelen kegyetlenkedés, a szadizmus borzalmas esetei, a vadállatiasságban jelentkező ördögi leleményesség már nem „megmagyarázhatatlan jelenség, amely nem fér össze a román nép szelíd és jámbor lelkületével“.

Amikor nyilvánosságra hozzák majd a legionárius rendőrség tagjainak személyi lapjait, amikor megismerik a Légión nevében gyilkoló, másokat kínzó és bántalmazó egyének előző tetteit, akkor a kriminológia olyan értékes anyag birtokába jut, amelyet érdemes tanulmányozni, amely felett érdemes elmélkedni.

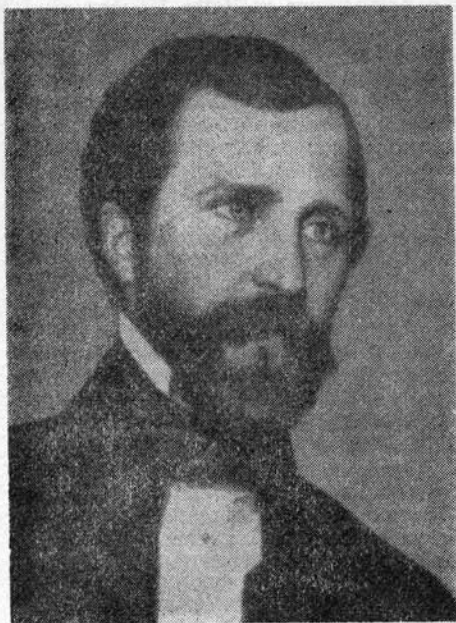
*

E fejezet végére érve emlékeztetünk arra a „hitvallásra“, amelyet a Légión nevében Horia Sima tett a nemzeti-vasgárdista állam kikiáltását követő napon. Íme: „1. Élünk szegénységben, öljük ki magunkból a meggazdagodás vágyát; 2. élünk kemény és szigorú életet, szüntessük meg a duskálást; 3. távolítsuk el az embernek ember általi minden kizsákmányolását; 4. mindenkor áldozzuk fel magunkat az országnak; 5. minden erőnkkel védjük a vasgárdista mozgalmat mindazzal szemben, ami a kompromisszum útjára vezetne, vagy mindaz ellen, ami akár csak csökkentené is a magas erkölcsi színvonalat.“

S a valóságban...

Részletek a szerző *Sub trei dictaturi* című könyvéből (Editura Forum. București, 1944).

Kőváry László közgazdasági eszméi

Kőváry László portréja

Százötven évvel ezelőtt született Tordán Erdély jeles tudományos írója, Kőváry László (1820—1907). Nagy ritkán, amikor róla esik szó, mint történészt, regék gyűjtőjét, szerkesztőt emlegetjük, s valóban, jelentős tette volt 1848-ban Kolozsvárt a radikális párti *Ellenőr* megindítása, majd 1862-től részvétele az ugyancsak itt megjelent Deák-párti *Korunk* szerkesztésében (sajtótörténetünk tartozik is e két szerep részletesebb elemzésével). Nagyobb a jelentősége azonban mindannak, amit mint statisztikus alkotott, s ha marxista történetészeink az erdélyi tőkés áruterelés kibontakozására vonatkozó konkrét adatanyagot keresik, szívesen is merítenek az ő gazdasági jellegű közléseiből.

A feudális társadalom bomlása, a tőkés termelési viszonyok elterjedése a XIX. században Erdélyben is teret nyújtott a közgazdasági irodalom és ennek keretében a statisztika mint tudomány kialakulására. A német leíró statisztika helyett, ahol a számoknak még alárendelt szerepük volt, egyre inkább előtérbe került a tőkés termelési viszonyoknak jobban megfelelő analitikus statisztika. Az új metodológia nem elégedett meg a számok egyszerű felsorolásával, hanem igyekezett ennek segítségével fel-

fedni és elemezni a társadalmi és gazdasági jelenségeket, s azok összefüggéseit, adatok segítségével tudományosan kimutatni a társadalom fejlődési irányát. Hazai viszonylatban ennek a modern statisztikai módszernek volt kimagasló képviselője Kőváry László. Márki Sándor éppen ezt méltatja Kővárynál, amikor így emlékezik meg róla: „Windisch, Eder, Ballman, Lebrecht, Marienburg, Leonard, Benkő és Benigni részben elavult, részben egyoldalú statisztikai adatai után Kőváry volt az első, mondhatni az utolsó író, aki Erdély statisztikáját az akkori tudomány állapotján írja meg.“

*

Brassai Sámuel hűséges tanítványa, Kőváry László a múlt század negyvenes éveiben *Székelyhonról* címen írt könyve után roppant akadályokat leküzdve felméri Erdély gazdasági helyzetét, fejlődési lehetőségeit és derék kiadója, Tilsch János buzdítására megjelenteti *Erdélyország statistikája* című művét is 1847-ben.

Az ifjú írónak, aki az iskola porát alig rázta le magáról, könyvével „egy paragon heverő mezőt kell megrüvelnie“, mivel Erdélynek még nem volt statisztikája. Fényes Elek munkája (*Magyarország statisztikája*) nem terjedt ki Erdélyre, ezért Kőváry „nagyon hasznos kiegészítő munkát végzett“. Véleményünk szerint nem kiegészítő munkáról van szó, mivel Kőváry teljesen önálló művel lepte meg az olvasókat. Az *Erdélyország statistikája* nem függeléke Fényes Elek munkájának, hiszen Erdély különleges helyzetét mérte fel. „A munka terjedelme, az adatok halmaza minden esetre érdem és szükségét pótol akkor, midőn ennek nagy részét az író magánutazásának, levelezésének, gyűjtögetésének köszönheti“ — jegyzi meg maga a kiadó. Mint a polgári eszmék képviselője, Kőváry meglehetősen tisztán

látja a 48-as forradalom előtti évek társadalmi, gazdasági és politikai jelenségeit, s a közölt adatokat elemezve fiatalos hévvel, de a jövőndő tudós alapos megfontolásával és felelősségével igyekszik megoldásokat keresni.

Kőváry munkája a kor két alapvető követelményét támasztja alá sokszor megrendítő adatokkal: a gazdasági és politikai függetlenség kivívását és a feudalizmus felszámolásával a tőkés termelési viszonyok fejlesztését. E kettős feladat következetes hangsúlyozásának köszönhető, hogy statisztikája nagy visszhangra talált. Kortársai közül George Barițiu, az erdélyi polgári haladó gondolkozók jeles román képviselője a *Gazeta de Transilvania* hasábjain nemegyszer méltatta Kőváry munkáját és cikkeiben felhasználta a közölt adatokat.

A tudományok hierarchiájában Kőváry fontos helyet tulajdonított a statisztikának: „Nem ismerem tudományt, mely iránt eddig a magyar annyi egykedvűséggel viseltetett volna, mint a statisztikai tudományok iránt; s viszont nem ismerem olyat, mely elhanyagoltasáért magát iszonyubban bosszult volna meg, mint ez. A statisztika alapja minden haladásnak, ez iránytűje jelennek és jövőnek. Ha egy hadvezérnek ismernie kell csataterét, embereit és ellenét, hogy csatát nyerjen, éppen úgy kell ismerni politikusnak, publicistának, finansztudósnek, kormányfőnek országát, ha okszerűleg akarja vezetni ügyét.”

Jelen cikkben nem a számokat ismertetjük, hanem azokat a gazdasági gondolatokat, melyek e számok elemzéséből kitűnnek és amelyek fontos szerepet töltek be a feudalizmus elleni harcban.

A feudális termelési viszonyoknak megfelelően a nemzetgazdaság legfontosabb ága a mezőgazdaság volt. Ezért Kőváry statisztikai munkáiban részletesen foglalkozott a termőterület, az erdő, a főbb mezőgazdasági termények és az állattenyésztés helyzetével. Mivel állandó összehasonlításokat végzett fejlettebb országok mezőgazdaságával, értékes elméleti és gyakorlati megállapításokra jutott, melyek a haladó polgárság és a néptömegek érdekeit képviselték. Figyelembe véve Erdély földrajzi fekvését, hegyvidékeit, hideg éghajlatát, sovány termőföldjét, Kőváry úgy tartja, hogy „Erdély kenyere nem a földészet”, a termőterület gyenge ereje miatt „nem áll kellő arányban azon sok szájhoz, mely bőlöle várja élelmét”. Számítása szerint Erdélyben évente 30 millió erdélyi véka gabona terem, amiből csak 7—8 millió búza. A föld területéhez és a népességhez arányítva ez a mennyiség nem elegendő, mivel nem elégíti ki még a minimális szükségletet sem. A lakosság mindössze egynegyed részének volt biztosítva kenyere, míg a többi része, főleg a parasztság, tehát aki termelte, az év legnagyobb részében kenyér nélkül tengette életét. „Pedig semmi ügy nem demoralizálja a népet, mint a kenyér-szükség, és semmi ügy fel nem emeli, mintha kenyérére büszke” — írja Kőváry.

A kevés termésnek nemcsak a termőföld silánysága volt az oka. Bármilyen új termelési módszer bevezetésében a nemesség privilégiumainak csorbítását látta, és ezért minden olyan törekvést, amely haladást jelentett, visszautasított. Ezzel magyarázható, hogy még a múlt század közepén is — kivéve Wesselényi Miklós zsidói uradalmát — Erdélyben az ugaros gazdálkodást folytatták, minek következtében a búzaföldnek évente csak felét művelték meg, a másik fele parlagon hevert. „Nálunk még a római ugaras gazdálkodás megy — olvassuk Kőváry fejtegetéseiben —, holott a külföld váltó-gazdaságot üz. Másutt a földviszonyok rendezve, tagosítva, rendőrséggel el vannak látva, nálunk ezredes szokások békjóiban sílnik.”

A föld megművelésére használt eszközök is fejletlenek voltak. Nyugaton már bevonultak a gépek a mezőgazdaságba, Erdélyben viszont a nemes — mivel kellő mennyiségű jobbágy-munkaerővel rendelkezett — nem volt érdekelt a munkaerő megtakarításában. Ezért nem értékelte a géptervező Rajka Péter alkotásait sem.*

Az ország általános szegénységét az állattenyésztés silány helyzete is okozta. A közölt adatokból kitűnik, hogy az állatállomány, akár a földterülettel, akár a lakosság létszámával arányítjuk, igen csekély. Ezért Erdély másnann behozott állatokkal egészítette ki szükségletének fedezését, holott Kőváry szerint megvolt a lehetőség 19—20-szor több állat élelmezésére. Ezért úgy tartja, hogy Erdélyben az állattenyésztést, nem pedig a gabonatermelést kell fejleszteni.

A különböző rendeletek, melyekkel a bécsi kormány a feudális kjszákmanolás fenntartása mellett „enyhíteni” akarta a jobbágyok helyzetét, nem segí-

* Lásd Imreh István: *Rajka Péter, az erdélyi mezőgazdasági gépgyártás úttörője*. Korunk, 1958. 1487—1495.

tettek. Kőváry szerint a régi keret megtartása esetén nem fognak használni újabb intézkedések sem: „...nem fog segíteni sem az úrbér, sem az ósiség eltörlése, sem a birtokképeség megadása, nem az örökváltság, nem a tized eltörlése, nem semmi; mind ez csak palliatív szer elszegényülésünk ellen.“

Kőváry László történelemszemléletében megtaláljuk a társadalmi haladás materialisztikus felfogásának elemeit, sőt a dialektikus szemlélet jegyeit is. Azok ellen harcolva, akik a feudalizmusban örök társadalmi rendszert láttak, rámutat arra, hogy a földművelésre támaszkodó társadalom korszaka lejárt, Erdély felett minden megváltozott: „A népek és nemzetek élete sokat hasonlít az egyes ember életéhez; a gyermekből ifjú, az ifjúból férfi, a férfiből öreg lesz: és a földművelő élet a nemzetek ifjúsága. Ifjúságunk édes álmokkal együtt elenyészett: férfiakká lettünk, s a nemzet férfikora foglalkozásához, az ipar és kereskedelem foglalkozásához kell kezdenünk.“ Kőváry felismeri, hogy objektív szükségességé vált a régi gazdasági alapnak olyannal való felváltása, amely biztosítja a termelőerők fejlődését. „Komoly számot kell vetnünk magunkkal — írja —, s meg fogunk győződni, hogy régi bási-sunk, a földművelés, tovább nem lehet hazánk jólétének bási-sa.“ Mint a haladó polgárság képviselője, az ipar fejlesztésében látja az ország jövőjét: „En azt hiszem, csupán a gyárak leendene megváltóink.“

A XIX. század elején egyes feldolgozó iparágak fejlődőben vannak (réz, vas, üveg, kőedény, kender, len, cukor, dohány, bőr), s ezt Kőváry statisztikájában adatokkal támasztja alá. Mindezek ellenére mégis arra a szomorú megállapításra jut, hogy Erdélyben még nem honosodott meg a műipar, amely alapja kell hogy legyen a nemzetgazdaságnak, s ennek következtében itt kézműveket és mesterembereket találunk, nem pedig gyárakat és gyárosokat. Pedig Erdélyben minden feltétel megvolt a tőkésipar fejlesztésére. Az ország kellő mennyiségű nyersanyaggal és munkaerővel rendelkezett. „Mert annyi hegyi patak rohanó árjaikkal, fában dús hegyeink mivelhetlen ormaikkal, e munkabíró erős nép eleven gyermekeivel, a példátlan olcsó munkabér és élelmiszer: mind oda mutatnak, hogy e hon gyárak országa lesz“ — jósolja Kőváry.

Az ipar elmaradását az osztrák protekcionista gazdaságpolitika és a feudális alapokon még fennmaradt céhrendszer okozta. A Habsburgok uralmuk fenntartása végett akadályozták az ország polgári átalakulását és különösképpen az ipar fejlesztését. Attól tartottak, hogy az erdélyi ipar kifejlődése komoly konkurrenciát fog jelenteni az osztrák iparnak, másrészt az osztrák ipar elesik az erdélyi olcsó nyersanyagtól. Az új termelési erők fejlődésének számottevő akadályai voltak a középkor szellemét képviselő céhek is. Akárcsak Barițiu, Kőváry is kérlelhetetlen harcot folytatott a céhrendszer ellen, mivel ezek „monopolizálták a kézműipart“, „igazságtalan limitációk közé szorították“, „bilincsekbe tartották az ipart“ és a „legszigorúbb nepotizmussal“ voltak összekötve. A kor szükségtelessé tette a céheket, akárcsak a várakat és várfalakat. A városok már nem kereshettek oltalmat a céhek pajzsa alatt. A jövőben a nemzetet nem „zsoldos várfal, nem egyedárus céh“ emeli fel, hanem a szabad műipar. Kőváry úgy hiszi, hogy üttött az újjászülés nagy órája, a céhek helyett gyárakat kell létesíteni, „mikre ezek támaszkodhatnak és századokra ad megélhetést“. Ő azonban nem akármilyen ipar, hanem elsősorban a nagyipar létesítésére gondol, „a mesterségek nagybani üzésére“, üzemekre, melyek munkaerőmegtakarítást jelentenek, de ugyanakkor — akárcsak a fejlett országokban — több, jobb és olcsóbb termények gyártását eredményezik. Ennek kapcsán szükséges kiemelni Kőváry lelkesedését a gépek használatára iránt. Ettől teszi függővé az ipar és az egész nemzetgazdaság növekedését, mert „Nem az erőtlén tíz ujj az, mivel nemzeteket fedez a külföld, hanem a milliókra menő emberek pótoló erőművek“.

Habár a gépek nagyobb részét külföldről hozták be, ő mégis nagy jelentőséget tulajdonított a fémipar fejlesztésének. Megtaláljuk nála a nyersanyag ésszerű felhasználásának gondolatát is. A vassfeldolgozás olyan módszereit javasolta, melyeket a fejlett országokban használtak már, és nagy mennyiségű szén megtakarításához vezettek. „Ott, hol a vasművelés tudományos alakát kezd kapni, 18—20 köb láb szén megy fel egy mázsa vas előállításánál; és nálunk mintegy 44“ — panaszoja.

Tudott dolog, hogy ósídók óta a föld mélyén található természetes kincsek (arany, ezüst, réz, vas, só) Erdély gazdasági életének fontos tényezői voltak: „Ásványaiért vala e hon örökös piacza, örökös csatatére az ellenségnek.“ Eppen ezért Kőváry is sokszor hangoztatta, hogy az ország jövőjét nem annyira a mezőgazdaságtól, mint inkább a bányászattól és az ipartól várja.

A gazdasági élet e fontos területén különösképpen érezni lehetett az osztrák kizsákmányolás fokozását. Ezt mi sem bizonyította jobban, mint éppen az egyre több bánya. 1800 és 1817 között 450 új bánya nyitását tartották nyilván, 1817 és 1835 között a szám már 750-re emelkedett. A múlt század első évtizedeiben különösen az aranybányászat lendült fel. Bécsi hivatalos adatok szerint 1842-ben már 18 mázsa aranyat bányásztak, tehát annyit Erdélyben, mint kivülről egész Európában. A bányák általában, de különösképpen az aranybányák, hatalmas jövedelmet biztosítottak a tulajdonosoknak. A bányákban használt olcsó férfi-munkaerő mellett gyakran alkalmazták a még olcsóbb női és gyermek-munkaerőt. Az 1844-es adatok szerint egy aranybánya átlagos értéktöbblete meghaladta az évi 10 000 pengő forintot. Mivel az aranybányák többsége kincstári igazgatás alatt volt, az arany mázsáját az állam 40 000 pengő forint helyett 73 000-ben vette be, ami újabb óriási jövedelmet jelentett a bányatulajdonosnak.

Bár az aranybányászat némi fejlődést mutatott, nem ugyanazt tapasztalta Kőváry a só és kőszén fejtésénél: „Kőszénnek még neve is idegen nálunk. Látszik, hogy gyáraink gyenge lábán állanak. Mi mozgatja nyugat gyárait, hajóit? Mi teszi olcsóvá a tüzelhetést? Mi emelte Anglia és Belgium iparát oly magasra, hogy velek olcsóságban alig mérkőzhetik Európa? a kőszén.” A tőkésipar fejlesztésére a nyersanyagokon kívül megfelelő mennyiségű és minőségű munkaerő is rendelkezésre állt. „Az iparra megvannak embercink, van elég munkáskéz, van szorgalom, van ügyességünk. E hon minden nemzete elég fogékonysággal bír az iparra; csak el van e hajlam hanyagolva, ölve, temetve...” — jellemzi a helyzetet Kőváry. Statisztikájában regisztrálta már a fizetett munkaerő megjelenését is Erdély egyes gyáraiban és különösképpen a bányákban, sőt még a fizetett női és gyermek-munkaerő gyakori használatát is.

Ami a bérmunkások anyagi helyzetét illeti, Kőváry arra a megállapításra jut, hogy Európa államaihoz viszonyítva Erdélyben a munkabérek a legalacsonyabbak, minnek következtében a munkások helyzete rendkívül nehéz, a szegények és koldusok száma egyre nő. „Mert ahol gyár nincs, a földművelés úrbéresek által megy, ott napszámóra szükség kevés vagyon. Következőleg hazánkban egy sereg proletárius drágácska esztendőben koldulásra van mindjárt kárhozhatóva.” Mint polgári gondolkozó, természetes, hogy a helyzet javítását a tőkés termelési mód továbbfejlesztésében látta, de nem kerülte el figyelmét az a tény sem, hogy ugyanakkor a vállalkozók keresete egyre nőtt. Nem elemezte viszont a növekvés eredetét.

Habár az ipar csak a fejlődés kezdetén volt, máris megjelent a munkanélküliség mint a tőkés termelés társadalmi jelensége: „A bajok miatt szemünk láttára, itt, hol még ideje nincs, a munkát nem kapó kézművesekből proletáriátus állott elő.”

A feudalizmus természetes fejlődésének körülményei között a földesurak a gazdagságot a használati érték tömegében látták, a feudális alapokon kibontakozó tőkés áruterelés viszonyai között a polgári gondolkozók azonban a pénzt tartották egyetlen gazdagságnak. A fejlett országokban már elavult *merkantilista nézetek* Erdélyben a XIX. század elején, a tőkés társadalom gyermekkorában, a haladás híveinek elméleti fegyvertárában haladó irányzatot képviseltek. E szellem hatása alatt vallja Kőváry is, hogy a pénz szüli a pénzt: „Új korszakba léptünk, új láthatár áll előttünk, igyekezzünk magunkat feltalálni, tájékozni, kívágni. Lássuk be, hogy pénz e kor istene, s a pénzt csak az ipar és kereskedelem árasztja hazánkra.”

A bécsi udvar protekcionista gazdaságpolitikája arra kényszerítette Erdélyt, hogy olcsón kivigye nyersanyagát, és többszörös áron fizessen a behozott osztrák ipari termékekért. „A nyerstermék — fejtegeti Kőváry — előáll a termelők izzadási közt, s ennek nemebb alakot adni nem tudván, egy néhány fillérért oda vetjük az idegennek; s azon vasdarab mi kezünk közt mit sem ért, mint műszer, drága pénzünkön jön vissza hazájába.” Erdély ipari fejlődése megbénult, termékei pedig versenyképtelenné váltak. A kereskedelemnek ez a helyzete készítette arra Kőváryt, hogy megállapítsa: „Ha a külföldi bilanxot tekintjük, elvileg csak azt mondhatjuk, hogy mindennap reggelével újabb szegényülési élébe ébredünk: benn pedig az országban is a forgalom aránytalansága egyéneket emel s tömegeket süllyeszt...”

Kőváry nemcsak az ipar, hanem a kereskedelem szabad, feudális előjogoktól mentes fejlődéséért is harcolt. Az adott történelmi körülmények között a rossz utak és hidak, a közlekedési eszközök hiánya és nem utolsósorban a létező vámrendszer megnehezítette a kereskedelem felvirágzását. Mint a szabad kereskedelem híve, Kőváry nemegyszer hivatkozott a fejlett tőkésországok kereskedelmére, ahol éppen a szabad szellem tette lehetővé a fejlődést. Szerinte „nem marad tehát egyéb hátra, mint az, hogy a gyár és kézműv készítéséhez fogjunk, s azzal induljunk kereskedni,

ha tönkre jutni nem akarunk“. Lenne is mivel kereskedni, és ki kereskedjék, csak nincs mivel kereskedni, hiszen Erdélynek nincs ipara...

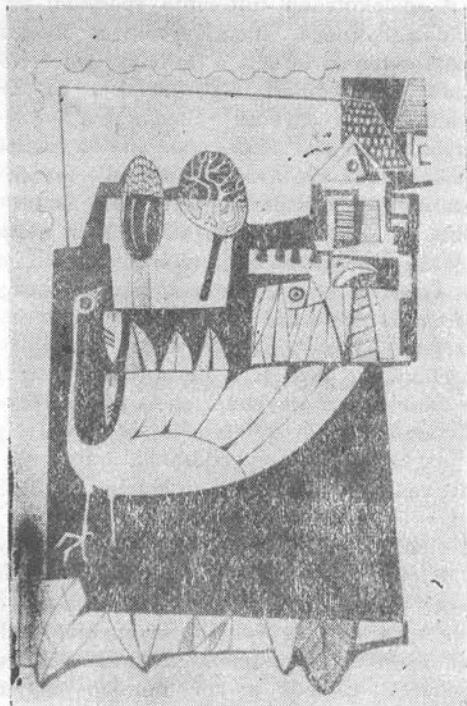
A kereskedelemmel és egyben az egész gazdasági élettel kapcsolatban Kőváry egyik legértékesebb gondolata, mely többször felbukkan *Erdélyország statistikája* és más munkáiban, hogy Erdély legfontosabb piaca Moldva és Munténia, „melyeket úgy látszik egyedül ada a sors Erdély piaczává“. Az évszázados gazdasági és szellemi kapcsolatok elmélyítésének legfontosabb feltétele viszont csak az ipar fejlesztése. Mivel az erdélyi kereskedés Moldvával és Munténiával van szorosan összekötve, ezért azt javasolta, hogy az árakat az ottani pénznemekben is számítsák ki.

Bár a bel- és külkereskedelem bizonyos növekedést mutatott, az értékesítő lehetőségeknek megfelelően a külkereskedelem fő útvonala és piaca mégis hagyományosan Brassó marad. Brassóban a XIX. század első felében felvirágoztak a román kereskedő házak. Ezek szállították a román fejedelemségekbe a legtöbb árut, bonyolították le a tranzit-kereskedést és adták el a román fejedelemségekből bejött árukat. A feudális kötöttség, a nemzeti elnyomás politikája azonban kevés jogot biztosított a derék brassói román kereskedőknek. Ezért írta Kőváry: „Brassó a törvényhozás mezején több figyelmet igényelne. Annyival is inkább, hogy nekünk csupán Moldova és Román hon fele lehet kereskednünk, s azt Brassó üzheti, Brassó lesheti ki ízlését, szükségéit legjobban.“

*

E rövid tanulmányban Kőváry László fiatalkori statisztikai munkáiból mindössze néhány gazdaságelméleti gondolatot ismertettünk. Nem tértünk ki a népesség, a foglalkozások és az iskola kérdéseire, melyek szintén foglalkoztatták. Szükségesnek tartottuk a gazdasági eszmékre kitérni, mivel az erdélyi román, magyar és német gazdasági eszmék a múlt század közepén fontos szerepet tölthettek be a polgári átalakulás, a Habsburgok elleni szabadságharc előkészítésében.

Pinczés Gyula

Szilágyi Zoltán grafikája

Költészet és robot

Robot és könyvelés, költészet és kaland a tudomány. Könyörtelen robot, melybe önmagát hajtja a testről megfélelmező gondolat, Lelketlen könyvelés... kudarcra büntet minden gondatlan leltári hibát. De a tudomány a legemberibb érzések nagy közös bokrából sarjadt, testvére a költészetben kifeszítő megsejtésnek, rajongásnak és ámulatnak. És kaland is az ismeretlen minden izgató varázsával.

Újra és ismét ezek jutnak eszembe, miközben Szent-Györgyi Albert Bioenergetika című művét lapozom. New York, Moszkva, Bukarest... az első lapok apróbetűs tájékoztatásai, amerikai, szovjet és román kiadások, itt Kolozsváron csupán véletlenül elem kerülő kavicsai a világsiker nagy piramisának. A fejezetek minden sora harc az ismeretlen ellen. Megfeszített munka, sikerek és kudarcok kristálytisztá szintézise. A molekulákon túltekintő gondolat, az atomok és az elektronfelhők idézett világa, energianívók és kvantummechanika csupán ürügynek, alkalomnak tetszik a kutatás ismeretlen lehetőségeinek felvillantásában. Egy emberi élet faggatja az örök életet. Világosan feltett kérdésekre vár egyenes válaszokat a természetől. A legmélyebb régiókba nyomul az élet után, oda, ahol a részek törvényei már alig idézik az élő egészet, sőt az élő egész holt részeit sem. De mégis, ezek a törvények hordozzák vállukon az életet. Amint haladok a könyvben, itt érthetőbb, ott érthetlenebb, tőlem már mesterségemben is távolkerült dolgokra bukkanva, a munkánk alapjául szolgáló izomműködés, lélegzetünk értelmét adó oxidatív foszforilálás, a gondolatainkat molekulákon átrepítő membránjelenségek, polarizációs és depolarizációs folyamatok részletei között, Szent-Györgyi személyes sikerei, a tudomány egy-egy mérföldköve mellett a néma beszélgetés másik nagy vendégének, Selye Jánosnak a figyelmeztetése kísér. Figyelmeztetés az elhatalmasodó részletekbe való belefeledkezés veszélyére. Kísér az elgondolás, mellyel a sok kortárs gondolkodásának irányt szabó Selye az utánpótlásra, a jövőbe tekint. Ahogy a tudomány jövőjéért aggódva emberközösségünk jövőjét félti.

A két ellenpontról, a molekuláris és szupramolekuláris szemlélet és módszerek felől felröppenő gondolatok összefonódnak. Nem csupán véletlen-adta helyzetekben, nemcsak közös közép-európai gyökereikben, az idős kor még egyszer felizzó anyanyelvi emlékeiben. Találkoznak legemberibb magatartás, a felelős tudományos gondolkodás törvényei szerint egymással, miként a kor minden nagynevű társ-aggódójával is. Az akadémikus sikerek legmagasabb emeleteinek, a Nobel-díjnak,

a világhírnek, a milliók útját meghatározó felfedezéseknek és gondolatoknak a birtokában néznek túl az ultramodern laboratóriumokon és óvják a kortárs indulókat. Egymással szembenálló módszerek felől, évek és mérföldek távolából cseng össze a figyelmeztetés. Először talán Szent-Györgyi szőlő tudományos hőskölteménye, a Bioenergetika fogalmazása közben: „Elődeink... akiknek csak néhány műszer állott rendelkezésére, és azok is durvák, primitívek voltak, arra kényszerültek, hogy két olyan természetalkotta műszert használjanak, melyek ma már nem divatosak: a szemüket és az agyukat.“ Egy évtized múltán Selye János *In vivo* címen megjelent kötetlen előadásai bontják tovább a gondolatot: „Szeretném bizonyítani önöknek, hogy a biológus, természettudós vagy az orvos egyszerű módszerei még nem avultak el... és nem is fognak elavulni. Éles megfigyelőképessége, ösztönös megérzése sokkal jobban segítik a természet felderítésében, mint bonyolult műszerei és körülményes elgondolásai — erről erősen meggyőződött a kutatás lélektanának kritikus elemzése s az a negyven év, melyet laboratóriumban töltöttem.“

Elnézek az írógépbe fűzött lap felett, és az idézett mondatok súlyát mérlegelem. Azok gondolták végig, azok írták le, akik előtt nyitva állott az út a bonyolultabbnál bonyolultabb felszerelések, minden kor legjobb műszerei felé, de nagy eredményeiket, a természet engedelmes feltárulkozását nem ezeknek a műszercsodáknak, hanem makacs akaratuknak, testtagadó munkájuknak, eredeti gondolataiknak köszönheték. Meglátták azt, amit mindenki láthat, és gondolkodtak úgy, ahogy nem látott és gondolkodott előttiünk még senki. Nem ijedtek meg az újat környező értetlenségtől, határozott céllal szálltak szembe a kishitű gáncoskodással, kitértek a felesleges harcok, civódások elől. A percek vásárvilágán túltekintve határozottan törtek előre életük célja: az élet célja felé. Bacontól Darwinon át Einstein szelleméig s tovább ívelő vonal. Más-más értékeket, de egyenlő szándékokat köt össze; az emberi gondolkodás tiszta értékeit és nemes szándékait.

Erő és hatalom, fény és árnyék a tudomány. Magasba repítő erő és sötét mélységekkel fenyegető veszedelem. Nem akar elülni a vélt dicsőségek ígérete, bár a tompa kézfegyverek helyett úrbeszökkenő parabolák halálfejes számításai fenyegetnek. Fenyegetnek minden kapcsolatot a múlt és jövő között. Fenyegetik az elemi emberi hivatást, a felelősséget, mellyel tovább kell adnunk az életet, az örökölt és teremtett tudást, erkölcsöt. Fenyegetik a tiszta emberi képleteket, a szerelmet, a tanulást és a tanítást.

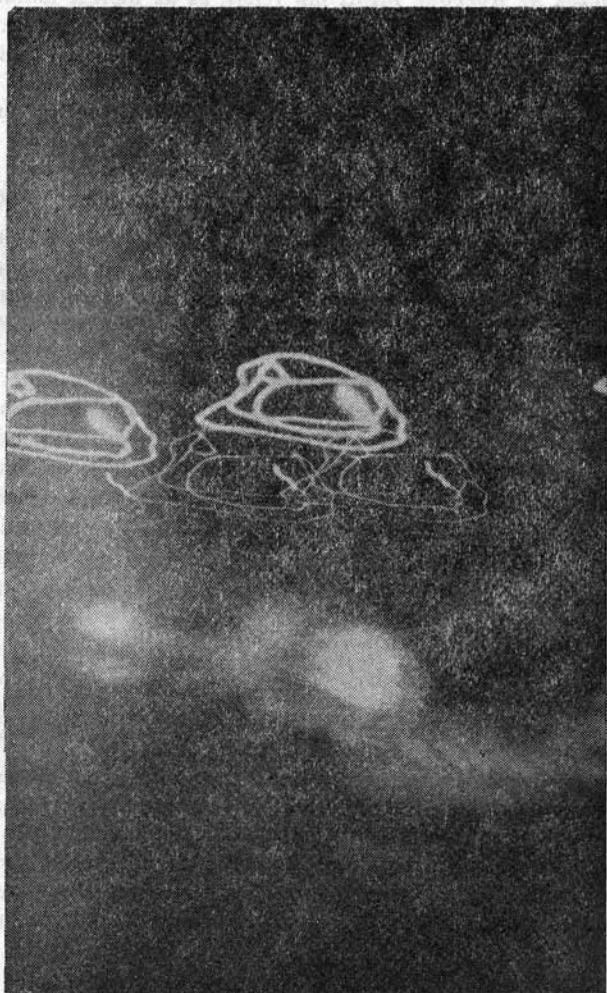
Mindenki vétkes, aki figyelmeztető szavak nélkül vezet a szakadékok között. És ezt azok látják legtisztábban, akik maguk is — szándékaik ellenére — teremtették a veszélyt. Akiknek a felfedezéseiből egy örült felelőtlenség a rombolás eszközeit kovácsolja.

A tudás szellemére figyelő Szent-Györgyi aggódó tekintete — ha csak néhány pillanatra is — elfordul a kémcsövek, vegyületek világától. Emberi felelőssége kényszeríti politikai állásfoglalásra. És amikor az erőszak, zsarnokság és becsvágy ösztönvilága felé tekint egy kötetnyi tudományos-politikai írásával — az Örült majom című munkával —, az aggódó hangokra újabb világsiker visszhangja felel. Ugyanez a fele-

lösség adja kezébe a tollat, amikor utat próbál mutatni, megírva Fenséges ember című újabb kötetében az „őrült majom“ ellenképét.

A tudomány robotján és fegyelmező képletein túltekintve a kor kalandjára költő figyel — a kísérletező kérlelhetetlenségével, valóság-faggató, önsanyargató gyötrődéssel. Amíg azonban a laboratóriumok zárt világában képletek és adatok koordinátái között vezetett az út a nagy gondolatokig, emberi értékeket, életeket mentő vegyületek szintéziséig, az esztelenség ellen vívott harcban nehezebben, szinte reménytelenül nehezen válik teremtő erővé a világmegváltó gondolat.

ifj. Szabó T. Attila.

*Kovács J. Attila
fotója*

Talán sohasem volt annyira időszerű a marxista emberkoncepció előtérbe állítása, mindenoldalú, átfogó kimunkálása, mint éppen napjainkban. Nem csupán azért, mert a filozófiai strukturalizmus kiállította már a halotti bizonyítványt az Emberről, és minden olyan kifejezést, amelyben az „emberi” jelző előfordul — „emberi történelem”, „emberi cselekvés”, „emberi haladás”, „emberi cél, értelem” — kuzuzslásnak kiáltott ki, vajákos asszonyok badar blablájának, amely csupán arra jó, hogy megvetést és gúnyos kacajt váltson ki. Nem csupán ezért... Hanem elsősorban azért, mert korunk valóban száz- és százféle alakban és összefüggésben veti fel az „embernek lenni vagy nem lenni?” kérdését, és szólít föl egyszersmind történelmi méretű kiállásra az igazi emberi értékek mellett.

Ez a parancs, bármennyire irodalmiasan hangzik is, egy egész tudomány sajátos problematikájára utal: mi a sajátosan emberi, és van-e adekvát méréceje? Miként teremthet az emberi cselekvés maga magának belső eszmei mértéket, és hogyan érvényesítheti azt? Mi teszi értelmessé, értékessé, egyszerűval emberivé létünket? Mi az érték; van-e és miben áll valóságos léte? Mi az autentikus érték, és mi különbözteti meg a nem-értéktől, illetve az anti-értéktől? Ez a felsorolás távolról sem merítette ki azoknak a kérdéseknek a körét, amelyek az axiológiát mint viszonylag önálló, sajátos filozófiai diszciplínát hozzávetőleg egy évszázaddal ezelőtt életre hívták, de talán ennyi is bőven elegendő ahhoz, hogy az axiológia marxista alapokon történő művelésének jogosultságát bizonyítsák.

Marxista filozófusok széles köreiből még mindig vitatott kérdés, hogy indokolt-e a marxizmuson belül önálló tudományos státust biztosítani egy általános értékelmélet számára. A vitának ez a szakasza nálunk már rég túlhaladott, és erre legjobb bizonyosság Kallós Miklós és Roth Endre *Axiológia és etika* című könyve*, amelynek első, román nyelvű kiadása, ugyancsak a Tudományos Könyvkiadó gondozásában, már két évvel ezelőtt napvilágot látott. Úgy érzem, méltánytalanság lenne úgy mutatni be ezt a munkát, hogy előzőleg ne emlíkeztessünk a szerzőknek a marxista axiológia kimunkálásában vállalt valóságos úttörő szerepére, arra, hogy évekkal ezelőtt tanulóiraikkal és cikkeikkel az elsők között szálltak síkra a marxista értékelmélet tudományos létjogosultságának elismertetéséért, és ugyancsak elsőként vállaltak tevékeny részt a továbbiak során e tudomány egyes kategóriáinak kidolgozásában. A jelen munka ennek az etika és szociológia határán elhelyezkedő, az ismeretelmélettel, a társadalomlélektan-
nal, különösen pedig a filozófiai antropológiával és kultúrfilozófiával rokonságban álló diszciplínának

* Kallós Miklós — Roth Endre: *Axiológia és etika. Tudományos Könyvkiadó. Bukarest, 1970.*

◆ Nagyenyeden jártunk, a Korunk előadóját a közel 350 éves Bethlen Gábor Középiscola látta vendégül. Valódi „campus”: 1100 diák és 60 főnyi tanszemélyzet él itt együtt, óvoda és óvónőképző, általános iskola és liceum, könyvtár és internátus egységében.

A díszteremben Izmael László igazgató megnyitója után Fodor Sándor *Monológ gyermekhangra* című művészi írását olvasta fel, Mikó Imre a polihisztor Brassai Sámuel nagyenyedi éveiről és életpályájáról tartott előadást, Balogh Edgár pedig a hagyományok kritikai felhasználásának és a jövő szemléletébe való beépítésének irodalomszociológiai kérdését elemezte. Kiss Levente XI. és Szakács Annamária XII. osztályos növendék felszólalásában köszönetet mondott a Korunk nyelvtudományi számáért, felvilágosítást kérve a nyelv-művelő mozgalom céljairól és az irodalom-szervezés soros kérdéseiről. A találkozót az óvónőképzősök új Kodály-kórusa énekszámokkal zárta.

Külön értekezleten beszélt meg a nagyenyedi tanári kar a Korunk szerkesztőivel és munkatársaival a bukaresti Filológiai Társaság 1971-es programjában szereplő nyelv-művelő és irodalom-pártoló szimpozionok tervét, melynek megvalósításába a nagyenyedi iskolakomplexum is bekapcsolódik mind a magyar irodalomoktatásnak, mind a román nyelv magyar iskolákban való előadási módszerének megvitatásával, kijelölve mindezekre a maga szakembereit. Ugyancsak örömmel fogadták az Allami Művelődés- és Művészetügyi Bizottság segítségével kiírt irodalmi pályázatot, melyen a magyar középiskolák diákja érdeklődéssel várhatja a következő esztendőben.

A. A. Gerskovics

Poetyicseskij tyeatr Petőfi

Petőfi legfontosabb drámája, a Tigris és hiéna A. A. Gerskovics átköltésében és előszavával már 1957-ben megjelent oroszul Moszkvában. A szerző azóta is lelkes Petőfi-kutató maradt, és most Petőfi költői színháza című kötetével számottevő tudományos apparátusra támaszkodva, s az eddig ismert értékeléseket egyéni meglátásokkal tovább gazdagítva — nemegyszer vitatva is — vizsgálja Petőfi részvételét a magyar romantika egyik fontos területénél, a nemzeti drámának a megteremtésében. Bemutatja Petőfi ifjúkori színészi működését, ismereti dramaturgiai nézeteinek alakulását, s elemzi viszonyulását az európai történeti drámához, főleg Shakespeare, Schiller, Puskin alkotásához. A Tigris és hiéna hányatott színpadi sorsával kapcsolatban kitér mind az 1883-as kolozsvári bemutatóra, mind pedig az 1967-es budapesti, Thália színházbeli felújításra.

Külön említést érdemel a Mellékletekben közölt anyag annak a legendának a nyomon követéséről, amely szerint Petőfi a segesvári csata után Szibériába került volna hadifogságba. Eddig ismeretlen levéltári anyagok felkutatása és szibériai szakemberekkel folytatott tanácskozások alapján a szovjet kutató azt bizonyítja, hogy Petőfi állítólagos életben maradása legendájának nincs reális alapja, de érdekes a „szibériai változat” keletkezése és elterjedése, amelyről új adatokkal gazdagított ismertetést kapunk. (Izdatyelsztvo „Nauka”. Moszkva, 1970.)

viszonylag önálló problematikáját térképezi fel és rajzolja körül finoman, főleg az erkölcsstan tárgyával és látómezejével összefüggésben.

A szabad, tudatos cselekvés nembeli lényegünk megkülönböztető jegye, ami egyszersmind azt jelenti, hogy az értékteremtés és értékelsajátítás létezésünk törvényszerű módja. Joggal helyezik ezért a szerzők a marxista axiológiai vizsgálódás tengelyébe a tudományos materialista értelemben felfogott, társadalmilag és történelmileg konkrét embert. „A marxista axiológiai felfogásban — fogalmazzák meg véleményüket a szerzők *Az élet értelme és az értékek* című második fejezetben — ... általános filozófiai felfogásunk materialista jellege mellett maximális erővel kell megnyilatkoznia és érvényesülnie társadalom-, élet- és emberfelfogásunk belső lényegi humanizmusának...” Ha maga a megfogalmazás bizonyos szempontból nem a legszerencsésebb is, félreérthetetlenül kimondja azt a már nagyon időszerű és a marxista felfogás egészére jelentősen kiható gondolatot, hogy filozófiánk végső soron a tudomány rangjára emelt következetes humanizmus (tudomány, nem valamiféle akadémiai doktrína vagy katedra-diszciplína, hanem az élő, a szubjektum és objektum teljes egybeesését megvalósító forradalmi gyakorlat értelmében). A megszővegezés formájára vonatkozó észrevételemet éppen azért kívánom szövé tenni, mert a mondatban szereplő *mellett* névűt azt az értelmet látszik kölcsönözni a mondanivalónak, mintha a marxista axiológiában a materialista jelleg és a humanista lényeg külön-külön érvényesülhetne. Valójában viszonyuk korántsem korlátozódik a pusztá összeférhetőségre, hanem ellenkezőleg, a kölcsönös belső feltételezettség jellemzi, amint azt a könyv egész gondolatmenete tanúsítja.

Az összeférhetőség vagy összeegyeztethetőség álláspontja mögött — megítélésem szerint — legtöbbször valamiféle Prokruzstész-ágy szemlélet rejtőzködik, hiszen egyoldalúan és kizárólag az érdeklí, miképpen illeszthető bele valamely új fogalom, elmélet vagy éppen diszciplína társadalomfelfogásunk materializmusába. Pedig hát materializmusunk nem hátsorompó a tudományos megismerés útjában, hanem éppen ellenkezőleg, távlatokat nyitó, tudományosan elvszerű álláspont. Ezeket a távlatokat puhatolják, fűrkészik és villantják fel a könyvnek azok a részei, amelyek az érték tudományos materialista értelmezését fejtegetik. Gondolatbresztő filozófiai elmélkedésük egyik leglényegesebb eredménye az a konklúzió, hogy meg kell különböztetni egyfajta sajátágosan értékelméleti objektivitást, amelyet a szerzők az ismeretelméleti objektivitással való analógia segítségével próbálnak megragadni, közelebből körülhatárolni. „Van egy sajátosan axiológiai objektivitás — írják —, amelyet két alapvonás jellemez: a) az érték — legalábbis a társadalom bizonyos része számára — mint ilyen, mint érték létezik, b) az értékek által kielégített szükségletek és maguk az értékek is történelmileg meghatározottak.” Bár a könyv nem mondja ki sehoh, egész gondolatmenete félreérthetetlenül sugalmazza azt a kézenfekvő következtetést, hogy társadalomszemléletünk egyszerűen nem nélkülözheti az axiológiai nézőpontot, már

csak azért sem, mivel az, amit a szerzők axiológiai objektivitásnak neveznek, meghatározó alapot alkot a társadalmi lét materialista értelmezésében.

Míg a metafizikus materializmus az érték objektív valóságát valami természeti adottságként, a szubjektumtól független létként, a fizikaival azonosított anyagi szubsztancia tulajdonságaként fogta fel, addig a marxi materializmus többek között éppen abban haladja meg e sajátosan „természeti“ materializmus korlátait, hogy felfedezi az ember gyakorlati tevékenységében az objektív, tárgyi mozzanatot. Ezért érdemes elgondolkozni azon, vajon a társadalmi lét összefüggésében az ontikus és axiológikus objektivitás éles elhatárolása nem rejti-e magában a már meghaladott „természeti“ materializmus visszautésének veszélyét, többek között éppen azért, hogy ily módon az ontikus objektivitás ismét a fizikaival lesz azonos.

A tudományos axiológia azonban nem csupán a társadalmi objektivitás titkaiba enged sajátos betekintést, de olyan fogalmi révén, mint a „tárgyasulás“, „jelentés“, „értelem“, „eszmeny“, „érték“, „anti-érték“, „autentikus érték“, igen finom elméleti műszereket kínál a történelmi folyamat belső összetevőinek sokoldalú és árnyalt gondolati elkülönítéséhez, illetve rekonstruálásukhoz, és ezzel a történelmiség lényegének mélyebb megértéséhez. Miután a könyv második és harmadik fejezetében ez az „elméleti boncolás“ szinte mozzanatról mozzanatra követhetően végbement, sor kerülhet a folyamat egészének, most már az összetevők struktúra-mozzanati lényege és sajátossága ismeretében történő gondolati újáteremtésére. És valóban, a könyv utolsó két fejezetében (*Az ember, a társadalom, az érték, Az értékek közötti viszonyok és a preferenciális választás*) az előző vizsgálat során elkülönített, rögzített mozzanatok, illetve jelenségek dinamikus összképpé szerveződnek, és ezzel mintegy megelevenednek, mozgásba jönnek, mégpedig oly módon, hogy nemcsak a történelmi összmozgás keresztmetszetében, hanem az emberi személyiség valóságos tevékenységének szerkezeti vázlatában is világosan kirajzolódik helyük, szerepük.

Az axiológiai relativizmus bizonyos értelemben nem más, mint az értékek történelmiségének, korhoz kötöttségének elméleti görbétükre. Torzításának lényege abból fakad, hogy az emberi tárgyasulások történelmi erózióját pusztán negatív folyamatként fogja fel, és elkendőzi azt aényt, hogy e folyamat az autentikus értékek kristályosodásának, kicsiszolódásának, az emberi személyiség szüntelen tökéletesedésének, gazdagodásának valóságos folyamata is egyszerűsremin. Kétségtelen, hogy a negáció, az uralkodó értékek tagadásának mozzanata minden korban a nagy történelmi fordulók egyik leglényegesebb jellemzője, s mint ilyen nem csupán szociológiai, de axiológiai szempontból is külön tanulmányozást érdemel. Ebben az összefüggésben roppant izgalmas probléma többek között az, miként megy végbe az értékek és anti-értékek különválása és főleg milyen mértékben. Nyilván a különféle tudománytalan, reakciós, antihumanista nézetek határozott elutasítására irányuló igyekezetük az oka annak, hogy a

téka

Solomon Marcus

Poetica mathematica

E könyv a matematikai poétika, a költészet és a matematika látszólagos és tényleges ellentétét igyekszik feloldani azzal, hogy megpróbálkozik matematikai módszerekkel tanulmányozni a költői nyelvet. Nem is annyira a közismertebb és hagyományosabb mennyiségi, azaz statisztikai vizsgálatokról beszél, mint inkább arról, ami újabb, átfogóbb, és közelebb áll az irodalmi művek lényegi sajátosságaihoz. Ez nem más, mint a struktúra. Marcus a strukturális összefüggéseket formalizálja és logikai modellek alapján, tehát deduktív módon tanulmányozza. A megközelítés módjában lényeges eljárás a költői és a tudományos stílus közötti ellentét kiemelése. A hagyományos költői alakzatokat is mint a tudományos nyelvtől elütő jelenségeket ragadja meg. Könyvének utolsó nagy fejezetében újszerűen és részletesen a színjátás matematikai tanulmányozásáról beszél. (Editura Academiei Republicii Socialiste Románia, 1970.)

Gustáv Husák

Tanúságtétel a Szlovák Nemzeti Felkelésről

A szlovákul már 1964-ben megjelent emlékirat most a szerző „A magyar olvasóhoz“ című ajánlásával kerül előnk. Alapos, meggyőző történelmi dokumentum illetékes kézből: Dr. Gustáv Husák, a CSKP mai főtitkára, cselekvő részt vett az 1944. augusztus 30-ától október 28-ig tartó Szlovák Nemzeti Felkelés előkészítésében és politikai irányításában,

téka

majd Besztercebánya eleste után Moszkvában kapcsolódott be a Csehszlovákia jövőjével kapcsolatos tárgyalásokba, s a felszabadító hadseregekkel tért vissza hazájába. A rövidített magyar kiadás 450 lapja gazdag és izgalmas jelentést ad a Tiso-féle szlovák fasiszta rendszer ellentmondásairól és bomlásáról, a Beneš-féle londoni emigráció polgári manőveréről s a kommunisták illegális harcáról, mely össznépi szabadságharcá szélésegett. „Csak a hiteles történelem nyújthat tanulságot — vallja az emlékiró —, csakis ez lehet népünk büszkeségének és erkölcsi erejének forrása.“ A közölt adatok nemcsak a szlovák nép antifasiszta hőseinek állítanak emléket, hanem a felkelőket támogató más nemzetiségű harcosoknak, így magyar partizánoknak is. A művet Sziklay László fordította magyarra, megszólaltatva Laco Novomeský szlovák költőt is, aki az eredeti kiadás előszavában így vallott népe nevében: „A felkelés a világ tudomásra hozta új történelmünket. Bennünket viszont új történeti öntudatra ébresztett.“ (Kossuth Könyvkiadó, 1970.)

Fodor Sándor

Büdösgödör

A Krónika után ismét érdekes, figyelemre méltó vállalkozásba kezdett Fodor Sándor: új kisregényében sem hűtlen a székelly tájhoz, de ezúttal sem a külsőségek, a csupán pittoreszk elemek érdeklik, hanem az akár anekdotikus mesélés közben feltáruuló emberi sorsok. A „büdösgödör“, a gyógyító mofetta világa, a természeti csodához fűződő legenda alkalmas keretnek bizonyul nagyon is legendán túli, illetve legendán inneni, időszerű monda-

szervezők olykor túlságosan leegyszerűsített képet adnak az értékek haladó mozgásáról. „...a Nietzsche-höz hasonló »minden érték átértékelése« törekvések — írják a szerzők — sohasem jellemezték és ma sem jellemzik a haladó erőket, amelyek nem »átértékelik«, hanem elvetik az anti-értékeket, nem »átértékelik«, hanem átveszik, átmentik, megtisztítják a salaktól, és továbbfejlesztik a múlt autentikus értékeit.“ A történelmi előremozgás tagadhatatlanul sokkal bonyolultabb, sokkal összetettebb, sokkal ellentmondásosabb. Persze igazságtalanság lenne azt kívánni a szerzőktől, hogy többre (lényegesen többre) vállalkozzanak, mint amennyit a könyv meglehetősen szűkre szabott keretei megengednek. Sok helyen kénytelenek beérni azzal, hogy felvázolják a marxista megközelítés támpontjait, és körvonalazzák ezen belül a maguk egyéni álláspontját. Mindezt azonban oly módon sikerül megoldaniuk, hogy ugyanakkor önálló gondolkodásra készítik, vitára serkentik az olvasót. Noha a szerzők főleg a marxista axiológia népszerűsítésére törekedtek, a következetesen önálló álláspont, a már kialakult szempontok és vélemények kritikai egybevetése és értékelése könyvüket számottevő hozzájárulással avatja a marxista axiológia tudományos kimunkálásához.

Sztrányiczki Gábor

A novellaelemzés kérdései

Talán világviszonylatban is az első novellaelemző szimpozium ült össze 1970 első felében Szegeden (az 1968-as budapesti veselemző ülészek után), az MTA Stilisztikai és Verstani Bizottsága, valamint a József Attila Tudományegyetem Bölcsészkarának közös rendezésében. Az irodalomelemzésnek világszerte egyik legel hanyagoltabb ágát tüzték napirendre. Milyen módszerekkel lehet legjobban megközelíteni, leírni, értékelni a különböző fajta rövid elbeszélések esztétikai lényegét? — ez volt a felvetett kérdés, melyre különböző tudományágak képviselői közösen keresték a választ.

Elsőként bebizonyosodott az, hogy bölcs dolog volt lírával kezdeni az elemző-ülések sorozatát. A verselemzés kutatása leginkább előrehaladott, irodalma viszonylag gazdagabbnak mondható. Magának az ülésnek a megszervezésekor is építeni lehetett a 68-as tapasztalatokra. A rendezőbizottság így egyrészt követelte a bevált gyakorlatot az előkészítés során: széles körű jelentkezési lehetőséget biztosított, előbb a választott módszer megjelölését kérte, majd az előadás vázlatát; a beküldött szövegek sokszorosított példányait az ülés előtt szétküldte a részvételre jelentkezőknek. Másrészt a veselemző szimpozium gyakorlatát tovább javítani, bővíteni igyekezett: kitagult a résztvevők köre, a 68-ban szereplő tudományágak, elemzési módszerek is gazdagodtak. A „kellékek“, szemléltetőeszközök is változtak: statisztikai számítások sokszorosított példányait kaphatták kézhez az ér-

deklódók, táblai rajzokat, előre felnagyított grafikonokat is láthattunk. A program, a felszólalások csoportosítása, az időbeosztás is megváltozott. Akár a témacsoportok felsorolása is tükrözi a kutatók érdeklődésének alakulását. A pszichológia, nyelv, stilsztika oldaláról közelítők mellett „eszmetörténet, irodalomtörténet“, „poétika, kompozíció“ körülírások megjelölésénél találkozhattunk. Azaz nem annyira egyetlen, meghatározott tudományághoz fűződtek az elemzések (többségükben), mint inkább több tudományág határterületein jártak, módszereket, alapfogalmakat kombináltak. Még erősebben tanúskodik erről a „szemiotika, szemantika“, illetve „metafora-, idő- és motívum-struktúra“ névvel feltüntetett két témacsoport. Utóbbi kifejezések azt is elárulják, hogy több, a magyar irodalom vonatkozásában újnak számító, főként szűkebb szakterületen kívül kevésbé ismert módszer mutatkozott be. Ugyanakkor több specializált kutatási irány találkozott egymással. Maguk az alkalmi jellegű gyűjtőfogalmak is kísérleti jelleget tükröznek. Mindehhez még — a versemelő üléstől szintén eltérő — merész célkitűzés is járult: a novellaelemzés alkalmazásának kérdései, a mindennapi, felső- és középfokú oktatás segítése első helyen szerepelt a szimpozion feladatai között.

E komplex követelmények alapján a példa-novellák kiválasztása sem volt könnyű. Milyen korszakból milyen szerzők milyen darabjaira eshet a választás? Milyen novellák konkrét elemzése lehet legalkalmasabb a módszerek sokféleségének szemléltetésére, ugyanakkor a novellaelemzés sajátos problematikájának felvetésére, a lényeges kérdések, a kulcsproblémák kiemelésére? Az alapos (de vitathatóságának is tudatában lévő) megfontolások után a következő négy mű jelentette a megbeszélések alapját: Kosztolányi Dezső: *Caligula*; Krúdy Gyula: *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél*; Móricz Zsigmond: *Barbárok*; Nagy Lajos: *Január*.

Ennek a példaanyagnak helyeslése vagy helytelenítése máris a problémák közepébe visz. Hányféle fajtáját ismerjük a rövid prózai műnek? Ezek közül melyek a fontosabb változatok? Különböző történelmi korszakokban milyen változásokon ment át a novella? Melyek ezek közül a változások közül a lényegesek? Milyen lényeges alapvonások megváltozásában mutatkoznak meg? Vannak-e, s ha igen, milyen *novellatípusok*? Hogy viszonyul a magyar novella a világ-irodalom novelláihoz? Van-e ún. „modern“ novella? Miben áll a novella „modernsége“?

A kérdésáradat néhány alapkérdésbe torkollik: mi különbözteti meg a novellát a regénytől, lírától, drámatól? Milyen vonások jelentik e műfaj határait? Melyek sajátos erényei? Mi a novella egyáltalán?

Ez utóbbi gondolatokat közvetlenül Baránszky Jób László érintette. A novella műfajának megkülönböztető jegyeit az „érdekesítően újat közlő szándék“-ban és a „tárgyi jellegű előadásmód“-ban jelölte meg. Ezen belül, az irodalomtörténeti alakulás sorrendjében, a *novella* megjelölés eredetijét, a *klasszikus novellát* (Boccaccio) a „vonalas szerkezettel“, „kerek lezárással“ jellemezte (lásd Ambrus, Bródy, Móricz, Illés Endre); megkülönböztette ettől az *elbeszélést*, az *elidőző*, *kényelmes*, *lassú tempót* (Mikszáth, Krúdy);

nivalók közlésére. A gyógyulni jövő betegek zárt világa a beszélgetések és emlékezőkésések során kitágul, s a kor néhány fájdalmas problémája is felsejdlül a kisregényben, különösen a Kalapos figurája révén. Kár, hogy ez az izgalmas téma nem kerülhetett még inkább előtérbe, a kisregény középpontjába — így a nagy lehetőség csak részben vált valóra. A Bűdösgödör azonban jelenlegi formájában is jelentős kísérlet prózánkban. (Kriterion, 1970.)

Szemlér Ferenc

Évgyűrűk

Mesés dolog (mert szép is, érdekes is, de mérhetetlenül távoli) mindaz, amit az új Szemlér-kötet a két világháború közéről vagy éppen a második világháború hátvidéki életéből elénk tár. Maga a szerző „szorongva“ bocsátja útnak könyvét, melynek benső látásmódja „valójában a külső tárgyi világ jól-rosszul rája ráncigált és bizony sok gyűrődést vető takarója“. Mégis: az eredetileg az Erdélyi Enciklopédia kiadásában megjelent Más csillagon páratlanul friss lélektani kordokumentum, mert hitelesen és mindmáig gondolatébresztően mutatja be a Bukarestben tanuló első magyar diákgeneráció élményvilágát, kedves és ismerős nevekre hivatkozva. S érdemes volt az eredetileg Aradon 1943-ban kiadott (mára szinte ismeretlen) Hazajáró lélek gyermeknosztalgias múltidézését is feleleveníteni, mert egyszerűségbe rejtett bonyolultságával örök-művészi. A kisebb prózai írások közt tallózva szívesen találkozzunk a brassói székely kisémberekkel, Kosztolányi-reminiszcenciával, a székelyudvarhelyi

téka

diákemlékekkel, helikonista évődésekkel, egy csöndes geszvári Petőfi-ünneplés idézésével, s mindazzal a magánybeli monológgal, mely az Antonescu-rendszer fojtottságából is jövődövel biztat. Az 1930-tól 1944-ig terjedő írásgyűjtemény a költő prózájának lirai rejtjeleire, képzelgés és valóság kölcsönös tükröződéseire figyelmeztet, s mint a Romániai Magyar Írók-sorozat legújabb kiadványa könyvtáraink alapanyagába lép. (Kriterion, 1970.)

Tüskés Tibor

Vallomás a városról

Irodalmi rangú bedekker, szociográfia, mindvégig érdekes olvasmány egy nagy múltú és rohamosan fejlődő városról, ahol története van minden utcának, háznak, térnek, templomnak, amelyet magyar Athénnek nevezett Juhász Gyula, Németh László Raguzához hasonlított, Babits Mihály szellemi ébredésének, egész diákkorának szülőhelyéül vall, város, amelyet Márcus Zsigmond egyszerűen csak „csodálatos hely”-nek nevez: Pécs. Martin Ferenc figyelmet ébresztő illusztrációi szervesen, szinte kiegészítésképpen épülnek a szövegbe. (Magvető, 1970.)

Hargita Kalendárium 1971

Tudja-e Kolozsi Márton, a csikszeredai Hargita napilap kalendáriumának szerkesztője, hogy műfajilag Mikszáth Kálmán és Benedek Elek nyomában jár? Hogyne tudná, mikor ez a naptár a híres régiék korszerű mása! Nem hiányzik a naptári rész a maga gazdasági emlékeztetőivel,

és kiemelte a „Kurzgeschichte“-t, „short story“-t, amely in medias res kezdődik, végződése nyitott, arabeszk-, illetve mozaikszerűen felépített (Böll, Hemingway, Faulkner, Kosztolányi, Nagy Lajos). Kilchenmann *Kurzgeschichte* című, 1967-es könyvére hivatkozott.

Ez a tipizálási kísérlet pusztán betekintést nyújt a felmerülő elemzési lehetőségek dzsungelébe, ahol nemcsak tudományágak módszereinek kombinálása, hanem az egyes kutatók leleménye, ötletessége is érvényesült. A novella hovartartozása, keletkezési ideje, azaz korszaka kétségtelenül szerepet játszik abban, milyen módon lehet legjobban „felmetszeni a művet” (Vitányi Iván szavai). A korstílus, ízlés hatása az alkotásokra, nyoma az egyes novellák „filozófiájának”, felfogásmódjának, hőseinek, a hősök viszonyának, magának a szerkezetnek alakulásában, több előadásban is szerepelt. Hallhattunk „szecesszióról” és a „szecesszió meghaladásáról”, Thomas Mann *Halál Velencében* című művének párhuzamáról a Krúdy-novella esetében (Fejér Ádám). A *Caligula* szerepelt példadarabként annak bemutatására, hogy a „XIX. század analitikus novellái”, azok „szigorú oksága” hogy bomlik fel s jelenik meg a kaotikus világgép, a „rendezetlenség” elve (Kelemen Péter). A négy novella csoportosítása, egymáshoz viszonyítása az elemzések során minduntalan felvetette azt a kérdést is: mennyire lehet megtalálni a mindenfajta novellára alkalmazható, azokat összehasonlíthatni képes megközelítési módot? S annak ellenére, hogy többször egy-egy vagy két kiválasztott novelláról hallhattunk csak részletes fejtegetést, általában a novella elemzési lehetőségének megoldása állt középpontban.

Így általában minden mű művészetpszichológiai megközelítésének esztétikai használhatóságát is feszegették a pszichológiai elemzések. Mérei Ferenc a Krúdy-novella finom, rejtett, de árnyalatnyiségében is lényegét sűrítő belső összefüggéseire mutatott rá a benne ábrázolt implikált pszichológiai mechanizmusok elemzése révén. Hogyan halmazza és oldja az érzelmi feszültséget a novellaszerző már címével, kezdő mondataival, egész építkezésével? Ezt vizsgálta Halász László, miközben a pszichológiai és esztétikai telítettség közti viszony számbavételének kérdését is felvetette, a Theodor Storm után „a dráma nővérének” nevezett novella-műfaj kapcsán.

Izgalmas elemzési lehetőséget kínál a szempont-változások („point of view”) gyakoriságának kiemelése, s még jobban ennek összefüggése a nyelvi stílus legfeltűnőbb jegyeivel — bizonyította Csetri Lajos. Az egyes novellákat különféle módon lehet szerkezeti egységekre bontani, s ezeknek az egységeknek belső viszonyai, összefüggérendszerük szintén az alkotás mélyére visz (Szávay István, Tamás Attila). Felfoghatjuk a műveket „egymásra következő helyzetek sorozatának” is, s elemezhetjük a helyzetekben előálló szereplő-viszonylatok szerint is, a narrátor fellépését is figyelembe véve (Návai Nikó). Maga a film-refordítás, a novella és film mint „két közlési (szemiotikai) rendszer” megkeresett „közös (univerzális) kategóriái”-val szintén érdekes, szabály-felismerésekhez vezető eljárásnak bizonyul (Horányi Özséb).

S evvel már az elemzési tolvajnyelvek küszöbére

értünk, ahol a kommunikációelméleti (szemiotikai) szempontok és szakkifejezések egyre nagyobb tért hódítottak a felszólalások, viták szokincseiben, gondolatcserejében. Kifejezetten szemiotikai természetű elemzést Kelemen János mutatott be, de Tomis Carol, Terestyéni Tamás referátumai is a szemantika, a jelentéstan alapfogalmait használták fel. S ezzel: a jelentés síkjaival, összefüggéseivel elsősorban foglalkozó elemzés móddal érintkeztek a már 68-ban is fellépett kutatók: Szegedy-Maszák Mihály, Bernáth Árpád, Csuri Károly, Voigt Vilmos, Vitányi Iván — akik egy-egy eredeti szempontot alkalmaztak az elemzésben. A felsoroltakat az is összekapcsolja, hogy egy bizonyos egyéni kombinációval elemezték már a verseket, s most a novellákat is, s módszerük következetességéből azt lehet látni, hogy számukra a „metaforikus szerkezet“, illetve „időstruktúrák“, „motivumok“, „szegmentumszekvenciák“ szerinti vizsgálat egységes, egyre továbbépülő gondolatrendszer kifejtésének eszköze is.

Az utóbb említett eljárás módok a nyelvészet, stilsztika szakterületeivel is találkoztak. S a kifejezetten nyelvészeti, stilsztikai elemzések, melyek talán a legközvetlenebbül illetékesek, nemcsak jólismert pontosságukról, következtetéseik megbízhatóságáról tettek tanúságot (Gáldi László), hanem arról is, milyen nagy utat járt be, milyen mértékben gazdagította eszközeit a modern nyelvészet az utóbbi időkben. Mint már az előbb említett előadóknál, a nyelvészeti természetű referátumok esetében is megnehezítette az előadottak követését a terminusok használata. Mégis, a nem-nyelvészek számára szintén rendkívül hasznos megfigyelésekre és összefüggés-felismerésekre adott módot a stilsztikai térkép, a mondathosszság-vizsgálat, a leírás és egyenes beszéd arányának, alakulásának szempontjai szerint történő novella-elemzések sora (Kiss Antal, Szekér Endre, Zsilka Tibor, Pomogáts Béla, Benkő László).

Nem volt könnyű dolga a szimpozion eredményeit, tanulságait összegező Szabolcsi Miklósnak. Nem is fejezhette ki teljes megelégedését, hiszen a már változatos komplex célkitűzések, maga az úttörő-szerep, s hozzátehetjük: az előadóknak, vitázni kívánóknak egyaránt szükségesabbnak — eleve magában hordta a problémák javának kényyszerű nyitvahagyását.

De adott esetben maga a kezdeményezés, a novella-elemzés kérdéseinek, a lehetséges analízisek egy részének, a megoldási kísérleteknek sokfélesége, gazdag felvonultatása feltétlen nagyértékű. A tényleges „eredmény“, mint minden gondolatébresztő, szellemi folyamatokat elindító tudományos találkozóé, nem mérhető le közvetlenül. Akárcsak 68-ban, ismét az összegyűjtött teljes anyag kötetben való megjelenítése teszi csak igazán áttekinthetővé s írásokban, egyéni és közös műhelyekben tovább-folytathatóvá az itt elhangzottakat. Mindenesetre szellemi fölpezsdülésről tanúszkodott maga a légkör; a heves és csak elnöki szóval, órára hivatkozással félbeszakítható viták. Mindez a vendéglátó egyetem szervezését (Halász Előd, Bernáth Árpád) és az előadástól tartózkodó, ám szellemében, hivatkozásokban szüntelen jelenlévő Hankiss Elemért dicséri.

Széles Klára

van Székelykonyha, Törvényismertető, Névnapmutató, de gazdag az irodalmi anyag is (felvonulnak az innen származó írók az egész országból, élükön Fodor Sándorral, Kányádi Sándorral, Szemlér Ferencsel), tanulságos a helytörténet, nyelvészet, néprajz, turisztika, népművészet, ipar, gyógyászat hozzájárulása (Mikó Imre Hargita megye „szellemi térképét“ vázolja fel), s a szülőföld kultuszának e szép együtteséhez illő a néptörténeti megemlékezés: Vincze János nyilatkozata pártunk nemzetiségi politikájáról s a MADOSZ hagyományáról, melyet Bányai László is felidéz a Gyimesvölgye forradalmi 1934-es októberét ismertetve. Román (Sadoveanu, Argezi) és magyar (Tamási, Tompa László, Tomcsa) klasszikusok egy-egy jól válogatott írása mellett a mai megye bemutatása, rébuszok és „göbéságok“, sok gyakorlati tanács, amint ez már a kalendáriumhoz időtlen idők óta illik... s jólesik olvasnunk, hogy a példányszám 40 000. (A Hargita kiadása, 1970.)

Vámszer Márta

Finnugor összehasonlító nyelvészet

A finnugor nyelvhasználat történetével foglalkozó I. rész és a finnugor nyelvek kialakulásáról, valamint a rokon népekről szóló III. rész nem szakembereknek is érdekes olvasmány, hasznos volna át-dolgozni népszerűsítő kézikönyvnek. A magyar nyelv finnugor alapjai című, kifejezetten hangtani és alaktani összehasonlításokra felépített II. rész viszont a nyelvészkedő diákoknak sem könnyű olvasmány. Vámszer Márta nem-

csak egy „közönséges megtanulásra szánt” jegyzetet sokszorosított, műve tudományos igényekkel és megfelelő apparátussal fellépő szakkönyv: szemléltető ábrákat, részletes bibliográfiát és rövidítés-jegyzéket közöl. (Litografia Universităţii Babeş—Bolyai, 1970.)

Major Máté

Breuer Marcell

Századunk építészetének egyik legismertebb alakjáról készült a kismonográfia. A pécsi születésű Breuer Marcell Gropiusnál tanult, maga is a Bauhaus tanára volt, kilenc évig az amerikai Cambridgeben (Massachusetts) egyetemi tanár, azóta kizárólagosan a tervezésnek él. Elve az elfogulatlanság bármilyen feladattal szemben. Célja: „Nem az új, hanem az egyértelmű, a helyes, ami lehet új, de lehet régi is.” Egyik legismertebb munkája a párizsi UNESCO-székház, melynél Nervi a munkatársa. Újkeletű megbízásai közt egy Roosevelt-emlékmű terve is szerepel. A könyv 34 lap terjedelmű tanulmányát 63 fotó egészíti ki. A közkezdelt Architektúra-sorozat VII. kötete a Nervi-, Arkay- és Loos-monográfia, az Építészet és fénykép, valamint a Kozma Lajosról és Le Corbusier-ről szóló kötetek után. (Akadémiai Kiadó, 1970.)

Sergiu Verona

Armele și dezarmarea

Verona sajnálatos szerkezeti egyenetlenségekkel terhelt, de így is hézagpótló kompilációja nagyobbára a poszt nukleáris korszak leszerelési kronológiájának ismertetésére, jelentősebb mozzanatainak elemzésé-

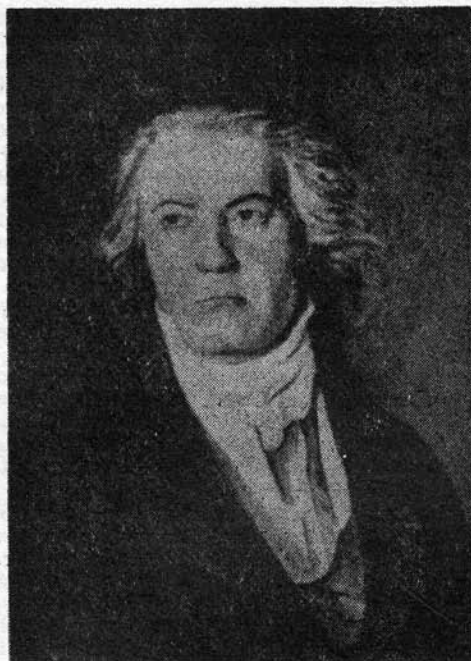
Számodra, szegény Beethoven, kívülről nem adódik szerencse; neked mindent saját magadban kell megalkotnod, csak az eszmék világában találsz barátokra.

FR. PRELINGER: Ludwig van Beethoven (Sämtliche Briefe und Aufzeichnungen I—V. Wien, 1907—1911.)

1770. december 16-án (vagy 17-én) született Bonnbán az európai zenekultúra egyik legzseniálisabb egyénisége, Ludwig van Beethoven. A kétszázadik évforduló alkalom arra, hogy felidézük alakját, alkotásainak gazdag sorát, művészi hitvallásának sajátos, korában merésznek ható, alapvető jellemvonásait. Beethoven értékelésében az elmúlt két évszázad meghozta az ítéletet, kevés árnyalati különbséggel valamennyi kor a magáénak vallja műveinek mondanivalóját, szenvedélyes hangját, eszményeinek letisztult, zenei alkotásokba zárt, mindmáig elevenül ható kifejezését.

Beethoven alakja és munkássága az európai kultúra klasszicista szakaszának hatalmas erejű, szinte utolsó fellobbanása volt. Egyéni életének tragikumuma, valamint alkotó periódusainak állandóan előretörő lendülete szétfeszítette a klasszikus kereteket, és mélyen behatolt egy új stíluseszmeny érzelmi és gondolatvilágába: a romantikába. A klasszikus hagyományokon nevelkedett művész számára az új stíluseszmeny tudatos vagy ösztönös megközelítése az egyén felszabadulásának izgalmas harca volt. Beethoven munkássága e harcnak hiteles felidezője; állandó szenvedélyes változásai, a kifejezőerő állandó fokozása eredményezik zeneje hatását, ma is hatalmas meggyőző erejét.

Megjelenéséig kevés alkotónak sikerült olyan nagymértékben beavatnia a hallgatót a mű születésének titkaiba, mint Beethovennek. A zenei kifejezőeszközöknek és a mondanivaló érvényre jutásának ez az állandó harca tartja elevenen a beethoveni alkotások hatását. A beethoveni világ belső törvényszerűségeinek megértéséhez feltétlenül szükséges felidézni a nagy elődök nevét, akik más alkotói elvek alapján állottak ugyan, de valamennyien bizonyos mértékig ugyanazt a zenei eszményt szolgálták. Palestrina, Bach és Schütz, a polifónia nagy mesterei, műveikben a polifón zenei gondolkodás legmagasabb csúcsaira jutottak. Mindhárom zeneszerző markáns egyénisége önálló stílusvilágot teremtett, amelyben világosan körülhatárolható, sőt meghatározható törvényszerűségek uralkodnak. Nem hagyható figyelmen kívül zenéjüknek elvont, „földöntúli”-nak nevezhető szelleme sem, amely még az egyházi követelmények tiszteletben tartásának árnyéka műveik hangulatában. Természetesen világosan felismerhető zenéjükben a jellegzetes nemzeti hangvétel, amelynek állandó jelenléte — nemcsak a kifejezetten világi, ún. laikus művekben — meghatározza a zenei alkotás hovatartozását. A köz-

téka

re szorítkozik, s csak a könyv néhány lapján csillannak fel azok a polemológiai lehetőségek, amelyek elmulasztását fájjaljuk. A könyv átlapozása után azonban valamiképpen csak kialakul az olvasóban a „beavatottság igencsak nagyon fontos érzete. Hiszen minden lehetséges nemzetközi tárgyalások közül a leszereléssel kapcsolatosak a legezoterikusabbak (egy kommentátor szerint a fegyverkezés tényei immár oly titkosak, hogy maguk a leszerelési főmegbízottak sem ismerhetik őket...); a „beavatás“ szándéka jó szándék; a titkolózás legvégső értelme a tapasztalatok szerint legtöbbször éppen az arzenálokban keresendő. (Editura politica, 1970.)

vetlen elődök, akik nagy hatással voltak Beethoven alkotói egyéniségének kialakulására, Mozart és Haydn (bizonyos értelemben Gluck is) már olyan egyéni zenei nyelvet beszélnek, amely messze eltávolítja őket az addig ismert zenei gondolkodásmódtól és kifejezéstől. Mozart esetében egészen egyedülálló jelenséggel találkozunk: rövid életében alkotott művei olyan öntörvényű és mérhetetlen gazdagságú világot alkotnak, amelyre sem azelőtt, sem azóta nem tud példát felmutatni a zene története. Ez a világ ugyanakkor minden szélsőséges és szenvedélyes volta ellenére a legtökéletesebb klasszikus eszmény harmónia-érzetét kelti. A zenei kifejezőeszközök Mozart kezén olyan tökéletes arányokkal rendelkeznek, mint maga a mondanivaló. Haydn esetében a mesterségbeli tudás önfeledt eufóriája tudatosan társul a naiv vagy grandiózus zenei elképzelések megvalósításával. Mozart és Haydn megindultak az egyéni mondanivaló legmagasabb szinten való megszólaltatásához vezető úton; mindketten merőben új, sajátos törvényszerűségekkel rendelkező stílusvilágot teremtettek.

Erről a pontról indult el Beethoven, amikor kezdeti, bonni sikerei után felkerült Bécsbe, ahol a német zene két legnagyobb mestere, Mozart és Haydn nevével volt hangos a zenei világ. Ez a megfogalmazás egyáltalán nem túlzás, ha meggondoljuk, hogy a császári főváros valamennyi nemzetiség arisztokráciájának nemcsak politikai, hanem szellemi és kulturális központja is volt. Az arisztokrata családok egymással versengve gyűjtötték maguk köré a legjobb muzikusokat.

A fiatal Beethoven szívélyesen fogadják a művészetpártoló körök, annál is inkább, mivel a zenei

Perényi Imre

A város központja

Mint már a szerző néhány régebben megjelent műve, így A városépítés története (1961), a Településtervezés (1963) vagy A korszerű város (1967), ez az új kötet is a városépítészeti szakirodalmat gazdagítja. Három fejezete: a táj, a település és a városközpont; a városközpont rekonstrukciója; a városközpontok építése ma. A szép kiállítású, népszerűen írott szakkönyv a városok mai helyzetéből indul ki, amikor is a központok elavult maggá válnak az őket körülvevő modernebb tengerben, s átépítésük vagy korszerűsített megtartásuk, illetve teljesen új városközpontok létrehozása vált égetővé. A szerző szavait idézve: „Korunk urbanisztikai problémái közül talán a legbonnyolultabb a spontaneitás káros következményeképpen létrejött több millió lakosú településeknek, illetve településcsoportoknak fejlődését olyan

téka

irányba terelni, hogy többlépcsős, térben és funkcióban egyaránt megosztott központrendszer kialakításával lakosságuk életkörülményei legalább elvisselhetővé váljanak. A szerző ezekre a kérdésekre keresi a helyes választ. (Műszaki Könyvkiadó, 1970.)

André Gide

A pénzhamisítók

A nagy francia író — aki az „action gratuite” meghonosításával a regényirodalomban, „elképesztette a nyárspolgárt” — ebben az először mintegy fél évszázada megjelent regényében Freud és Bergson tanításait alkalmazza. Ifjú emberek lázadnak a könyvben hol tudatosan, hol ösztönösen azok ellen a konvencionális kapcsolatok ellen, amelyek a családi és társadalmi kapcsolatokat szabályozzák. Gide szívósan és éles logikával leplezi le a legkülönfélébb előítéleteket. Teljesen felbontja a próza megszokott formáit, és mintegy „in statu nascendi” mutatja be egy regény kialakulását. (Kriterion, 1970.)

Kende István

Forró béke — hidegháború

A diplomáciai kapcsolatok története 1945-től 1965-ig: az első kísérleti atomrobbantástól az Eisenhower-doktrína bejelentéséig. Az előszót helyettesítő szerzői megjegyzések jóelőre — s nagyon nyíltan — megkérdőjelezzik az óhatatlanul felmerülő további igények jogosultságát: ha „a legelmarasztalhatóbb hibát”, az Európa-centrizmust kényszerűségeként tudomásul vesszük — de csak azért, mert tudjuk, hogy szándékolt —, és a vizsgált évtized fő jellemzőit — a jelzett intencióknak megfelelően — az Egyesült Államok és a Szovjetunió egymás közötti diplo-

életben való tevékeny részvételéről ismert Waldstein gróf ajánlotta és vezette be. Elsősorban mint virtuóz zongorista tűnik fel, majd lassanként szerzeményei révén lesz a zenei élet legjelentősebb alakja. Hihetetlen improvizáló tehetsége a Mozartéval hasonlítható össze, akivel számos esetben összemérik adottságait. Három évi bécsi tartózkodás után, 1795-ben lép fel a Burgtheaterben, ahol második B-dúr zongoraversenyét adja elő, nagy sikerrel. Lassanként teljesen belemerül a nyilvános zenei életbe, színházi kísérőzenétől kezdve szimfóniakkal, versenyművekkel és általában a zene minden műfajában írott műveivel lép a nyilvánosság elé. Tragikus betegsége — a sükettség —, amely egyre jobban elhatalmasodik rajta a nagy krízis átélése után (heiligenstadti végrendelet), nem akadályozza meg sem a zenei gyakorlatban, sem a zeneszerzésben, hanem csak életmódján változtat gyökeresen. Egyre jobban magába fordul, hihetetlen energiája kontemplatív vonásokkal gazdagodik. Elérve a zenész társadalmi függetlenségét, polgári rangját, többé nem teszi ki magát a főúri pártfogóitól elszennvedett megaláztatásoknak.

Az alkotás Beethoven számára az anyaggal való hatalmas harc. Anyaga a zenei formák megtöltése a mondanivaló hatalmas feszítőerejével. Ebben a grandiózus harcban goethei magasságokat és rangot ér el a beethoveni tehetség és akaraterő. Minden zenei formát újjáalkot, szétőr, megtölti azokat új tartalommal, sőt, új zenei formákat teremt. A műfaj látszólag könnyedén, de a valóságban óriási harcok árán születik meg. Erről tanúskodnak mintegy 5000 oldalt kitevő vázlatai, témakeresései, feldolgozási kísérletei. Az ő kezén válik az opus valóban az alkotás hiteles megjelölésévé. Zenei gondolkodásának és egyúttal szerkesztésének sarkalatos elve a témák dualizmusa; vagyis két vagy több ellentétes hangulatú témát állít szembe egymással, és ezeknek az összecsapásaiból vagy kibékítéseiből születik meg a mű, amely mindig egy rendkívül magas színvonalú eszmét hordoz. A mű alapeszméje győzedelmeskedik a tétel vagy a tételek folyamán, klasszikus egyszerűségűnek tűnik az eszme diadalának zenei ábrázolása.

Témái roppant erőteljesek, a szerző minden lehető oldalról bemutatja a mű folyamán az alapvető zenei gondolat változatait. Ez a tematikus biztonság — amely majd a mű folyamán végtelen lehetőségeket tár fel — látomászerűvé teszi már az első pillanatban a mondanivaló lényegét. A látomás cselekménnyé oldása a legegyszerűbb zenei kifejezőeszközök igénybevételével történik. Ez azonban nem zárja ki a szerző által több partitúrán is megjelölt, fantáziaszerű megoldást. A zene élvezetét itt éppen a beethoveni képzelet kimeríthetetlen mozgékonyasága biztosítja, amely bátran letér a mozarti tökéletes arányok vagy a naiv haydni szemlélet útjáról. Beethoven kezében minden megoldás kivételes erejű és hatású lesz, merevségei együttvéve mégis a klasszikus arányok törvényeit szolgálják. Ez a sajátos zenei gondolkodás teszi oly rendkívülien élővé ma is muzsikáját.

A szerző funkcionálisan nyitva hagyja a felvetett problémák megoldását; felteszi a kérdést, és minden módon megkerüli a határozott válasz kimondását. Ezzel a módszerrel ő nyitja meg a romantika, az im-

presszionizmus, az expresszionizmus és a mai zenei áramlatok kapuit. Dramaturgiai szempontból vizsgálva ezt a módszert, a kérdés nyitvahagyásával a mű hangulata alapvetően megváltozik, lényeges lírai és drámai elemei felerősödnek, a szerkezet formanyelve feloldódik. Ez a magyarázata annak, hogy aki jobban ismeri a beethoveni képzeletvilágot, annak az utolsó opusokkal jelzett művek jelentik az igaz Beethovent; az nem a harcos, bátor muzsikust látja benne elsősorban, hanem azt, aki egyre magasabb régiókba emeli trilláival és aszimmetrikus dallamtöredékeivel a hallgatót. Beethovennél a témák valósággal „polgári” jellegű öitenek, olyan értelemben, hogy csalhatatlanul lehet tudni: egyik téma kérdez, a másik felel, az egyik felold, a következő elodázza a választ; ez a biztos „nyelvtani” megfogalmazása a zenei mondanivalónak teszi ékesszólóvá Beethoven minden művét két évszázad távlatában.

Beethoven zenei nyelve izig-vérig német, de érzékenyen fogja fel az erős, idegen hatásokat. Erről valának a gyakori verbunkos-ritmikai beütések, záratok, a skót dallamok nagy hozzáértéssel való feldolgozása, az olasz melódiavilág gyakori, szinte vulkanikus erejű feltörése. Érzelemvilágának dantei gazdagsága a mai emberre is lenyűgözően hat. Az emberi lélek minden érzelmi megnyilvánulásának hangot ad muzsikájában, néha félelmetes biztonsággal világít meg rejtett lelkiállapotokat, amelyek műve idézhet elő a hallgatóban. Természetélménye tág teret kap műveiben, és mindig naiv népi hangulatokkal párosul. Jellemzőereje hősokeket idéz, nagy halottakat temet vagy sirat. Dallamainak érzékenysége a lírai valamástól a drámai deklamációig minden lelkiállapotot pontosan ki tud fejezni. A *IV. zongoraverseny* lassú tételének lélegzetállító zokogása, a *Hegedűverseny I. tételének* elmélyült meditalása, a *VII. szimfónia* tancos eksztázisa, a nyitányok antik hőseinek michelangelói tömörségű megelevenítése, a foglyok kórusának lázító feszültsége a *Fidelio*ban és majdnem minden művéből a példába kívánczó lelkiállapot pontos meghatározása a zene történetének legnagyobb pillanatai közé tartoznak.

Beethoven a legtudatosabb alkotói munka fantáziaszerű lobogásával minden zenei műfajban újat teremtett, és minden műfajban bejárta az alkotás kínjainak minden pokolkörét. Erről vallanak hatalmas méretű ciklusai — 32 zongoraszonátája, 10 hegedű-zongoraszonátája, 9 szimfóniája, nyitányai, 5 gordonka-zongoraszonátája, 11 triója, 16 vonósnégyese, fúvósötösei, a zeneirodalom első dalciklusa (*An die ferne Geliebte*), zongoravariációi, zenekari táncai, dalai, kórusművei, miséi — amelyek a zene történetének hatalmas pillérei. Ő kezdeményezi a mai értelemben vett programzene elveit, elindítva ezzel a romantika és impresszionizmus számtalan művének megszületését. Operája és utolsó szimfóniája a kiáltvány erejével hatnak az utókorra.

Tudjuk, hogy Beethovent foglalkoztatták kora szellemi, kulturális és politikai áramlatainak kérdései, és ennek minden esetben hangot adott műveiben vagy beszélgetéseiben. Tulajdonképpen ő az első, modern értelemben vett művész, aki magában hordja az alkotás minden képességét, és mint ilyen, tragikus hős;

téka

máciai kapcsolataiban ismerjük fel, a továbbiakban elismerőleg állapíthatjuk meg, hogy a szerző kifogástalanul tiszteletben tartotta saját — szigorú — játékszabályait. Persze, elképzelhető e korszak más szempontú, átfogóbb elemzése is. Amihez Kende műve is kitűnő kiindulásul szolgálhatna. (Kossuth Könyvkiadó, 1970.)

Tudor Dinescu — Andrei
Şandru — Constantin
Rădulescu

Cofraje glisante

A modern építészeti technika jelentős technológiai eljárásának szentelt, nemzetközi sikerű szakkönyv új kiadása. Első kiadását magyarra, болгарra és franciára is lefordították. A csúszószerű építési mód könnyű gépekkel és nehéz állványzat nélkül kialakított betonöntési technológia, amelynek a zsaluzat a közéje öntött betonfal vasába kapaszkodik, és gyorsan „mászik” tovább (2 emelet egy nap alatt). Az eljárás földrengésbíró szerkezetet hoz létre, s ezzel magyarázható a japán mérnökök érdeklődése is. Az első kiadás magyar fordítását Tanabe Shiro tokiói kutatómérnök angolra és japánra is lefordította, csupán belső használatra, mondván, hogy e könyv modernebb a náluk megjelenélnél. (Editura tehnică, 1970.)

Hermányi
Diénes József

Nagyenyei Demokritus

A György Lajos szerkesztésében nálunk már 1943-ban részben megjelent híres anekdotagyűjteményt most új, szűkebb válogatásban, de a „ké-

téka

nyes" részek meghagyásával hozta nyilvánosságra Rohonyi Zoltán, bevezető tanulmányban értékelve az olaszlelki születésű, Nagyenyeden lelkészkedő H. Dienes Józsefet, aki a „síró Heraklitus” és a „kacagó Demokritos” jelképe alatt 1759 és 1762 között jegyezte le társadalmi és erkölcsi megfigyeléseit. Valóban nagy műveltség, ritka asszociációs készség, finom humor a szerző „lényege”, ráadásul „vérbeli író” is, aki 339 pergő történetében izesen szemlélteti kortársainak gyengéit, hiúságát, oktalanságát. A szemérmeseknek nem ajánlható olvasmány: a tollforgató pap saját szavai szerint mindent leírt, amit csak tudott, s „ha rosszak lesznek is nagyobbára, én róla nem tehetek...” A Téka-kötetet gondos Jegyzetszótár egészíti ki. (Kriterion, 1970.)

Mitológiai ábécé

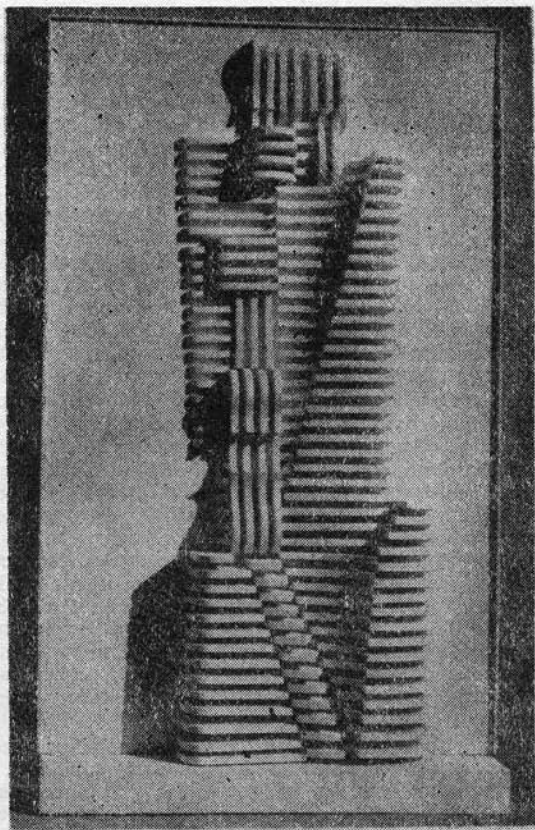
Kezdetben mindenütt víz volt. A teremtő istenek földet kiáltottak és megjelent a föld... A többiről szintén az istenek gondoskodtak. Így képzelték el a mayák a világ teremtését. A mítoszok, az istenek hatalmas világa mindig érdekelte az embert: Zeus, Venusz, Gilgames, Noé, Brahma, Ozirisz, Wotan, Mitrász, Baál, Moloch népesíti be ezt az érdekes világot. A kiigazodás lehetőségének igénye jogos ebben az első látásra katólikus környezetben. A könyv lényeges segítséget ad ehhez. Világosan, áttekinthetően rendszerezve megtaláljuk egész Földünk legfontosabb mítoszait és mitológiai alakjait. A kötetben az egyes népekről, területekről szóló részek betűrendben követik egymást. A tájékozódást név- és tárgymutató segíti elő. (Gondolat, 1970.)

műveiben csak impulzust adhat korának, de annak égető nagy problémáit nem oldhatja meg. A maga részéről azonban véghezvitt valamit, amit kevés kortársának sikerült megoldania, az egyén és társadalom ellentmondásának kibékítését. De ez a megoldás magában hordozza életének nagy tragikumát: a magányosságot.

Beethoven öröksége a legnagyobb alkotóké, azoké, akikre büszke az emberi szellem. Öröksége az egész emberiség kincse, minden nemzet magáénak vallhatja. Életében fontos segítséget jelentett az Erdődy és Brunswick családdal való szoros baráti kapcsolata, akiknél több ízben is vendégeskedett Martonvásáron, illetve Budán. Életének egy ritka nyugalmas szakaszát töltötte barátai között, és ez a nem jelentéktelen epizód még közelebb hozza hozzánk Beethoven alakját.

Munkássága — mint minden nagy alkotóé — véglegesen lezár egy korszakot, és elindít egy újat. Hatása alól még ma sem vonhatja ki magát egyetlen muzsikussal sem, hiszen műveiből tanulja meg a zenei kifejezés legfontosabb tudnivalóit.

Seres István

Kazinczy Gábor: Lány hegedűvel

TALLÓZÁS

McLuhan posztulátumai

(Secolul 20, 114.)

Vajon az írásbeliség legfőbb és végleges formája-e az emberi művelődésnek? Vajon az elektronikus korszak tömeghírközlési eszközei, az úgynevezett mass media — a telefon, a rádió, a televízió — nem módosítják-e alapvetően művelődésünk tartalmát és észlelésünk formáit is? Talán nem mindenki tudja, hogy ezeknek a manapság világszerte sokat vitatott kérdéseknek a fölvetése Marshall McLuhan kanadai professzor munkásságához fűződik. McLuhan csaknem négyezer év emberi kultúráját tekintti át, hogy e kérdéseket megválaszolhassa. Mégis e hatalmas anyag McLuhan munkáiban néhány pontosan megfogalmazható vezéreszme köré rendeződik. Ezeket az alapgondolatokat a román világirodalmi folyóirat McLuhannek szentelt összeállításából John M. Culkin cikke foglalja össze. Culkin a következő öt „posztulátumot” sorolja föl:

1. *Időszámításunk előtt 1967. Mindegyik érzékünk tevékeny.* Az időpontot többekévesé önkényesen választották meg, a szimmetria kedvéért. A lényeg az, hogy a főnői ábécé feltalálása előtt vagyunk, amikor még a külvilág egyidejűleg és egyaránt hat látásunkra, hallásunkra, tapintásunkra, szaglásunkra meg ízeletésünkre. Ugyanis tévedés azt hinni, hogy a mi mai észlelésünk az észlelés egyetlen lehetséges módja. Mindegyik kultúra kialakít bizonyos egyensúlyt az érzékek működése között, s bármelyik érzék előtérbe kerülése a többiek rovására — például a látásé, különösen a könyvnyomtatás feltalálása óta — megbontja ezt az egyensúlyt.

2. *A művi utánozza a természetit.* Minden technológia vagy művészet az ember fizikai és pszichikai adottságainak meghosszabbítása; a kőbalta a kéz, a kerék a láb, a lencse a szemé, a rádió a hangé és a fülé. Az elektronikus médiumok jóvoltából ma a földgolyót egy, az emberi idegrendszerhez hasonló hálózat veszi körül. Így létrejön az emberi tapasztalat egységes és egyidejű mezeje; minden a szemünk láttára zajlik le; a Föld „kozmosz faluvá” vált.

3. *A természeti utánozza a művit.* Az ember szerszámokat teremt, a szerszámok teremtik az embert. Érzékszerveink meghosszabbításai kölcsönhatásba lépnek érzékszerveinkkel. A médiumok meghatározzák érzéki benyomásaink jellegét. A „hot” (meleg) médiumok — a mozgókép, a rádió — tökéletesebben, hívebben közvetítik a jelzéseket, mint a „cool” (hideg) médiumok — a televízió, a telefon. Utóbbiak fokozottabb részvételt, aktivitást követelnek meg a jelzés felfogótól. A televízió jegyében született nemzedék erősen hajlamos arra, hogy mindenbe belelértse magát.

4. *Az ember kialakítja az ábécét, az ábécé alakítja az embert.* A könyvnyomtatás feltalálása óta egyeduralomra emelkedett írásbeliség századai alatt az ember — anélkül, hogy észrevette volna — hozzászokott ahhoz, hogy tapasztalatait elvont elemek szaggatott, lineáris egymásutánjává rendezze; az egyes vonal — az írás struktúrája — a műveltség rejtett kulcs-metáforája lett.

5. *Időszámításunk után 1967. Mindegyik érzék újra tevékeny akar válni.* A nyomtatott betű egyeduralmával együtt megdőlt a látás egyeduralma is. A szóbeliség, a hallási és mozgásérzetek mai túltengése — például a fiatalok beatles-örületében — az érzéki egyensúly megbomlásának tulajdonítható. Egyelőre még messze vagyunk a harmonikusan fejlett emberi személyiségtől.

Időszaki sajtótermékek egy kisvárosban

(Könyvtári Szemle, 1970. 3.)

Székelyudvarhely múltjának megismerése vagy éppen monográfiájának megírása aligha volna lehetséges a helyi időszaki sajtótermékek tüzetes tanulmányozása nélkül. Felbecsülhetetlen adatforrásról van szó, egy adott korszak társadalmi-gazdasági struktúrájának, kulturális, művészeti életének tükréről. Hasznos munkát végzett tehát Molnárné Hubes Éva, amikor *Székelyudvarhely időszaki sajtótermékeinek történeti áttekintése* cím alatt számba vette, összegyűjtötte a Székelyudvarhelyen megjelent időszaki kiadványokat, s dicséret illeti a Bukarestben megjelenő *Könyvtári Szemlét*, hogy helyet adott ennek a tájékoztató írásnak.

A helyi időszaki kiadványokat három történeti korszak keretében ismerteti a szerző — néha túlságosan vázlatosan,

1872-ben jelent meg a város első kormánypárti, politikai és közművelődési hetilapja (*Udvarhely*), amelyet már a következő évben az ellenzék heti kiadványa (*Baloldal*) váltott fel. Meghirdetett célja az akkori kormány megbuktatása, a Székelyföld érdekeinek képviselése volt. Ugron Gábor mellett Orbán Balázs és Bartha Miklós is részt vállalt a lap szerkesztéséből. 1895-ben jelent meg a város leghosszabb életű — huszonöt évfolyamot megért — közigazgatási, közgazdasági, közművelődési és szépirodalmi hetilapja, a *Székelyudvarhely*. Ezzel párhuzamosan indult (1898) az *Udvarhelyi Híradó*. E két lap vetélkedése mögött éles politikai harc rejtőzött. Négy évfolyamot ért meg (1896—1899) az állami főreáliskola önképzőkörének folyóirata, az *Édtvös Önképzőkör*, amelyet az iskola tanulói írtak és szerkesztettek.

A XX. század első évtizedeiben az állandó hetilapok mellett hosszabb-rövidebb életű kiadványok jelentek meg. *Udvarhely Vármegye Hivatalos Lapja* a helyi közigazgatási és törvényhatósági testület rendeleteit közli rendszeresen, a tanító-egyesület értesítője a *Haladás*, a jegyzői egyesület szaklapja az *Udvarhelymegyei Községi- és Közjegyzők Közlönye*. A század első évtizedeiben jelent meg a *Vasárnap* című képes hetilap, a *Székely Újság*, a *Református Prédikátori Tár*, az *Unitárius Szószék*. Összegezésül: 1872—1918 között kilenc hetilap, nyolc szaklap, folyóirat jelent meg Székelyudvarhelyen.

Az első világháború után megnövekedett a helyi időszaki kiadványok száma. Megjelenik a *Székely Közélet* című politikai, közgazdasági és társadalmi újság, melynek irodalomtörténeti jelentőséget adott, hogy főszerkesztője Tompa László. Tanügyi és gazdasági hetilap a *Tanítók Lapja*, politikai lap az alcímét sűrűn változtató *Hargita*, amelyet kezdetben román és magyar nyelven nyomtattak. Székelyudvarhely egyik legjelentősebb kiadványa a *Székelység* című, havonként megjelenő folyóirat (1944-ig Bányai János geológus szerkesztette). Ezzel egyidőben indult a *Secuimea* című újság, 1936—40 között jelent meg a *Megértés*, a *Școala satului din Secuime*, a *Justiția*, a *Református Gyűlékezeti Élet*, a *Székelyes Női Divat*. Idézzünk még néhány adatot: 1929-ben 10, 1931-ben 11, 1934-ben 13, 1937-ben 13 időszaki sajtótermék jelent meg Székelyudvarhelyen.

1944 után indult a *Szabadság* című hetilap, mely 1951-től a Magyar Népi Szövetség Udvarhely megyei lapja, majd az RKP Udvarhely Rajoni Vezetőségének és a rajoni, illetve városi néptanácsnak lesz

a hetilapja. Örököse az 1951 végén Brassóban induló *Vörös Zászló*.

Az ilyen természetű felmérések, kutatások elvitathatatlan hasznuk mellett követendő példaként is szolgálhatnak a művelődéstörténettel szívesen foglalkozó helyi szellemi munkaerők számára.

Costa Carei halálára

(*Foaia noastră*, 1970. 19.)

A Budapesten megjelenő román lap megemlékezést közöl Domokos Sámuel tollából a 61 éves korában váratlanul elhunyt neves bukaresti műfordítóról, a román—magyar irodalmi kapcsolatok és a két nép barátsága hű ápolójáról. Costa Carei a Szatmár megyei Szaniszlón született (eredeti neve: Coriolan Căltău), a magyar irodalmat már kora ifjúságától ismerte és szerette. Bár jogot végez, az irodalmat és az újságírást választja. 1936-tól a bukaresti *Rampa* budapesti tudósítója. Baráti kapcsolatokat teremt a *Válasz* íróival, megismerkedik József Attilával s a szegedi fiatalokkal. Debrecenben Oláh Gáborné Eminescu verseinek a fordítására ösztönzi. 1943-ban visszatér Bukarestbe, s az antoneszkánus korszak kelles közepén a *Daciában* megjelent cikkébe (*Fenomenul maghiar*) szöve közli Ady *A Duna vallomása* és József Attila *A Dunánál* című versét saját fordításában — nyílt és bátor kiállásként.

A felszabadulás után a Román—Magyar Társaság irodalmi titkáráként tevékeny harcosa a román—magyar kapcsolatok elmélyítésének. 1947-ben Mihail Sadoveanu, Emil Isac és Victor Eftimiu társaságában részt vesz Budapesten a Román Kultúra Hetén. 1948-ban újra Budapestre hívják a *Din lirica lui Petőfi — Petőfi válogatott versei* című kétnyelvű antológia megszerkesztésére. A kötet még abban az évben napvilágot látott, számos verset ő fordított.

Önálló verskötete (*Celebrare*) 1936-ban jelent meg, első műfordítás-kötete (*Tălmaciri din lirica lui Ady*) 1945-ben. Petőfi-fordításainak hazai elismeréseképpen Domokos Sámuel idéz Aurel Martinnak a *Scinteia* 1969. július 30-án megjelent cikkéből. Sokat fordított más magyar költők verseiből is; fordításai jelentek meg a román Arany János-kötetben és az *Antologia literaturii maghiare* II—III. kötetében, további híveket szerezvén a magyar költészetnek.

1970 áprilisában írt levelében még arról számolt be, hogy elkészült két kötetre való fordítással: 100 Petőfi- és 100

Ady-vers tolmácsolásával, és *Az ember tragédiája* fordításán dolgozik, amelyből jelentős részekkel már a felszabadulást követő években elkészült.

Az alva tanulás

(*The Times*, 57 798.)

F. Rubin azokkal az eredményekkel foglalkozik, melyeket szerzte a világon, de különösen a Szovjetunióban, egy új tanítási módszer, az alva tanulás, a *hipnópédia* alkalmazásával érték el.

A kijelölt anyagot a tanulók már elalvás előtt, éber állapotban megismerik, majd az alvás beálltakor, a fél- és a könnyű álomban, 30—40 percig hallgatják a magnetofonszalagra rögzített leckét, melyet reggel, mikor az alvás már nem mély, ismét leforgatnak. Így tehát a hét—nyolc órai alvási időszakból általában egy órát tanulásra fordítanak. A módszer célja elsősorban az anyag rögzítése, és főként új szavak, nyelvtan, idegen nyelvek, nehéz tudományos és technikai szak kifejezések, általában adatok, tények elsajátításában eredményes. A tanuló először éber — amikor gondolkodó, következtető képességeit tudatosan használhatja — tekinti át az anyagot, majd fél- és könnyű álomban alaposan memorizálja.

A Szovjetunióban már 180 különféle intézet: középiskola, politechnikum, levelező tanfolyamok, főiskolák és katonai akadémiák rendezkedtek be erre a módszerre. A tanulók kezdetben néhány napot a környezet megismerésére és a hozzá való alkalmazkodásra fordítanak. Majd hetenként három-négy napon át alkalmazzák ezt a módszert, miközben tartózkodniuk kell bizonyos italoktól (kávé, tea, alkohol) és lelki megrázkódtatásoktól. A tanulás különlegesen berendezett hálószobákban folyik. Minden szobában két tanuló van elhelyezve, ágyukat plasztikus anyag választja el, ágyneműjük is olyan anyagból készült, mely a zajokat (horkolás, fordulás, hanykolódás) csökkenti. Fejük fölé (és nem párnájukba) igen jó minőségű hangszórót helyeznek el.

Nem érdektelen a napi, helyesebben az éjszakai program sem: 21,45 órakor a tanulók hálószobájukban készen állanak az alvás előtti leckére, amely pontosan 21,50 perckor megkezdődik. A hangszóró hangjával egyidejűleg a tanulók halkán olvassák a leckét, majd átismélik hangszóró nélkül. 22 órakor villanyoltás, és 10 perc múlva kezdődik az alva tanulás: a hangszóró kezdetben nagyobb, majd 20 perc múlva csökkentett hangerősséggel

közvetíti a leckét. Az audio-program 22,50 perckor fejeződik be. Reggel a lecke 6,30-kor kezdődik suttogó, halk hangon, mely ütemesen felfokozódik a rendes hangerősségre.

Az eredmények máris jelentősek, különösen a nyelvek tanításában, és lehetőség van a módszer nagy perspektivákat feltáró továbbfejlesztésére.

Chagall a bibliából mesél a zürichieknek

(*Le Figaro Littéraire*, 1970. 1270.)

A zürichi Frauenmünster javítási munkálatainak egyik érdekes mozzanatát ragadja meg Pierre Mazars cikke. Több mint tíz évvel ezelőtt, a javítás befejezésekor, az építészek szükségességnek találták a templom ablakainak díszítését. Két pályázatot is hirdettek, de egyetlen terv sem volt megfelelő. A kérdés megoldását akadályozta az ablakméretek aránytalansága (magasságuk 10 m, szélességük alig 1 m); a tervezéskor ügyelniük kellett, mert az esetlegesen nonfiguratív megoldás hangsúlyozta volna az ablakok keskenységét.

A zürichiek Chagallra gondoltak, akiknek ablak-ikonjai világhírűek, és már a svájci kiállításokon is szerepeltek. Hívásukra Chagall megtekintette a templomot, pár hónap múlva pedig bejelentette, hogy makettet készít. 1968 vége felé Charles és Brigitte Marq-Simon reimsi üvegművészeti műhelyében a makett „életnagyságot öltött”. A felavatásra ez év szeptember elején került sor. A zürichiek templomukban Chagall egyik legmélyebben átgondolt, tökéletes művét csodálhatták meg. A művész bibliai történeteket mutat be, de nem egyhangúan az ablakok felső részéből lefelé, hanem felbontva a „mesét” emelkedő, illetve ereszkedő mozzanatokra. A tekintet tehát körutat jár be. A jelenetek leolvasása nem statikus. A mű térben és időben nem egyszerre átfogható, a néző fokozatos „kibetűzésre” kényszerül. Ha tekintetünk az egyik baloldali ikont a megszokott úton, lentől felfelé követi (a jelenet Illést ábrázolja, amint elragadja a tüzes szekér), a jobboldali ikon esetében ezzel a módszerrel tévútra jut, ugyanis itt a történet felülről indul (Mózes a Sinai hegyen a törvénytáblákkal). Hasonló megoldás a középső három ablakon: középen a felemelkedő Krisztus, jobbra Jákob felhőkbe törő létrája, a baloldali ikonon pedig a földre ereszkedő mennyei Jeruzsálem és Dávid, amint hárfán játszik. Jákob lajtorjája kisebb, mint Krisztus alakja, érzékeltet-

ve, hogy ez csak „előszava“ a csúcsra törésnek.

Minden ablak-ikon külön színárnyalat. Balról jobbra: vörös, kék, zöld, sárga és újra kék. Az ólomkötések megoldása is tökéletes. Ezek lobogó ágacskákhoz hasonlítanak az Egő Csipkebokor lángjai fölött. Chagall bibliai alakokat jelenít meg, amelyek ugyanakkor az ő világának alakjai is.

Az amerikai értelmiség a hatvanas években

(Valóság, 1970. 9.)

Az ún. human értelmiségnek az elmúlt évtized amerikai társadalmában vállalt, sok vonatkozásban fordulatot jelző szerepét vázolja fel Sükösd Mihály adatgazdag, elemző tanulmánya. Előjáróban — a radikalizálódási folyamat alaposabb megértése végett — a szerző a tárgyalt periódust megelőző szakaszokat tekinti át. Annak érdekében, hogy a Kennedy-korszak kormányzási stílusa, kedvező szellemi légköre hogyan és miért járult hozzá a liberális értelmiség társadalmi érdekföldésének, politikai participáció-igényének feltűnő megnövekedéséhez, Sükösd emlékeztet, hogy már a húszas években az írők legjobbjai közül került ki az akkori hivatalos Amerika világviszhangú ellenzéke. A fasizmus legyőzését követő és abból táplálkozó jó közérzet — két évtizeddel később — elenyészett a hidegháború légkörében. Az 50-es években a régi nagy írónemzedéknek egyetlen tagja, Hemingway alkot *Az öreg halász és a tengerrrel* jelentékeny művet. A „kísérteties“ 50-es évek fiatal írói: Capote, Salinger „a külvilágból csak az egyedi jelenségeket fogják fel“.

A visszatérés a társadalomba a hatvanas évek derekán következik be. Az ötvenes évektől kezdődően a szociológia veszi át az irodalomtól a szenvedélyes vagy szenttelen valóságkutatás funkcióját, eleinte többnyire csak „a rendszeren belüli ellenzéki liberalizmusával“. Jellemző példaként említi Sükösd Riesman *A magányos tömegét*, amelyben „nincs ideológia s főként nincs ellenzék politikai“. Ez a könyv valóban igazolni látszik, igen rövid távon ugyan, Daniel Bell 1960-ban megjelent munkájának, *Az ideológia alkonyának* alaptételét, melyet aztán az egész rákövetkező periódus csattanósan megcáfol. Ekkor szólal meg a szociológia a legigényesebb tudományosságtól a zsurnalizmusig (Vance Packard népszerű kötetei). Virágzik a szociálpszichológia is — elméleti forrása a mítoszaitól

jószerevével megszabadított freudizmus — Kardiner, Laswell, Fromm műveiben.

Az *establishment* kereteit túllépő értelmiség ellenzékiesség valójában C. Wright Mills úttörésével kezdődik. „Az ő társadalom-vizsgálata máig a legteljesebb kísérlet az amerikai késő kapitalizmus osztály-tagolódásának, hatalmi és érdekviszonyainak feltárására.“ Az első volt, aki „... a rendszer aktív politikai ellenzöje lett“. Az „új baloldal“ gyűjtőfogalmat Sükösd szerint Mills használta elsőnek. A hagyományos értelmiséghez képest, amely szigorúan megmarad szaktevékenysége korlátai közt, illetéktelennek minősítvén magát a politikai cselekvésre, a mai balratolódott értelmiség sokkal gátlástalanabban követel részt a politikai közéletben, amit nem utolsósorban a már említett Kennedy-rendszer tág látókörű értelmiségi-politikája, majd az elnök-gyilkosság ténye a mögöttes meghúzó sötét erők fenyegető jelentkezésével, az Egyesült Államok agresszív politikája együttesen idézett elő.

Noha a „new left“ a szocializmust társadalmi eszményként, a marxizmust világnézeteként vallja a magáénak, eleinte legalábbis meglehetősen tág teret enged e fogalmak értelmezésének. Tagadását kiterjeszti majd minden létező társadalmi struktúrára. A konkrét amerikai valóságból kiindulva nem is meglepő, hogy az „új baloldal“ a „fogyasztói társadalmat“, a „jólétet“ általánosan elutasítja. E mozgalom teoretikusai — állapítja meg a szerző — nem tarták fel eddig az Egyesült Államok gazdasági mechanizmusának törvényszerűségeit, annál mélyebbre hatoltak viszont a mechanizmus szociológiai következményeinek vizsgálatában. Noha tagadják az amerikai ún. „osztály nélküli társadalom“ létezését, az átalakulás, közelebbről az osztályharc módozatainak elméleti és gyakorlati megállapításával adósak maradnak. Értelmiségi mozgalomról lévén szó, a tömeghatás sajnálatos, de érthető módon korlátozott. Úgy látják, hogy a jelenlegi amerikai társadalomban forradalmi energia kifejtésére csak a még nem integrált, tehát a legkevésbé manipulálható rétegek lehetnek képesek. Ezért fordul a figyelmük elsősorban a szinesbőrűek, valamint a társadalmi státust még nem élvező, de a polgári otthonból már kiszakadt fiatalok felé.

Külön vonulata az amerikai értelmiségnek a néger vezetők élgárdája Martin Luther Kingtől Malcolm X-ig. Ideológiájuk eltérő volt, sőt összebékíthetetlen. Sorsuk azonos lett: mindkettőjüket meg-

gyilkolták. A diákmozgalmak eddigi tanulságai ugyancsak megkérdőjelezik mind a „virágideológia és -stratégia“, mind pedig a nagyvárosi gerilla módszereit. A csoportok sokfélesége ma már eltűnőben van. Marad az „underground“ — a fiatalok külön életmódja, kultúrája, erkölcsi-viselkedési normái, a közvetlen beavatkozás kudarcának egyfajta beismerése. Külön kérdés, miként függ össze ez a passzivitás a szellemi (Zen-buddhizmus) és vegyi (LSD és egyébek) kábítószerek elterjedésével.

Végezetül Sükösd Mihály az amerikai értelmiségi ellenzék írásos megnyilatkozásait veszi szemügyre, s jellemző műfaji eltolódást állapít meg. Capote útja „a steril tökélyű“ szépprózától a *Hidegvérrel* bűnügyi riportjáig — eklatáns példa. A regény általában kiszorulóban van a rangos szellemi termékek sorából. Már Kerouac sem szépíróként hatott *Uton* című regényével, hanem egy életforma szociológiai jelzésével. Norman Mailer újabb könyvei is egyre inkább a non-fiction lehetőségeit aknázzák ki. Annál feltűnőbb a szociológiai tanulmány és az irodalmi esszé előretörése, szinte kizárólagossága. Sükösd utalása a 30-as évek magyar szociográfiái irodalmára mint lehetséges analógiára számunkra a jelenséget — az azonnali beavatkozás, a közvetlen hatás belső és külső kényszerét mint alkotói indítékot — sokatmondó közelségbe hozza.

Diderot és a mai francia értelmiség

(*Le Nouvel Observateur*, 1970. 308.)

Claude Roy, a legszellemesebb francia esszéírók egyike nem a felszínes analógiák, a tetszetős, de olcsó társítások művelője. Ha 1970-ben Diderot döbbenetes maiságáról ír, azt a francia értelmiséget foglalkoztató problémáknak és a felvilágosodás talán legradikálisabb képviselőjének egyaránt beható ismerete magyarázza. Az újrafelfedezésre valóban korszakos esemény: Denis Diderot műveinek eddig legteljesebb, hat kötetes, kronológiai kiadása szolgáltat alkalmat.

A hatalmas szellemi utazás végén Claude Roy szerint egy gerilla-harcos Diderot útítársának érzi magát az olvasó anélkül, hogy a XVIII. század egyik legmélyebb gondolkodójában akár a dogmatikust, akár a fanatikust kellene felismernie. Roy tárgyilagosan veszi szemügyre például Diderot ateizmusát, melyről kimutatja (főként a *D'Alembert*

álma szövegét értelmezve), hogy valójában egyfajta metafizikai töltetű ateizmusról van szó, valahol a buddhizmus és Feuerbach között. A szerző ma is időszerűnek érzi azt, amit Goethe mondott a *Rameau unokaöccse* olvasásakor: „Minden összefügg, kapcsolódik: acélháló, melyet virágkoszorú rejt el a szemünk előtt.“ Diderot valóban nem alkotott filozófiai rendszert. De talán éppen ezért maradt gondolkodása olyan eleven, izgalmas, ma is használható. A metafizikában, akárcsak az esztétikában vagy a politikában, ez a gyakran felületesnek ítélt gondolkodó a legnagyobbakra jellemző éleslátással és szellemi bátorsággal mondott ki olyan igazságokat, melyeket ma is nehéz cáfolni, nem utolsósorban az etikai tartás támadhatatlansága érdemén.

1777-ben például Diderot összeállította azoknak a kérdéseket a jegyzékét, melyeknek megválaszolása, saját bevalása szerint, meghaladja az erejét. Roy úgy véli, ezekről a kérdésekről Diderot mai szellemi örökösei sem nyilatkozhatnának másként. Néhányat idéz is közülük: „Mely kormányzási forma lenne a legalkalmasabb egy nagy irodalom vezetésére? Es milyen övintézkedésekkel korlátozható az uralkodói hatalom? Milyen körülmények között vélheti magát az egyszerű magánember minden akaratok értelmezőjének?“

Csakhogy Diderot nem érte be pusztán a kérdéssel. „De sosem állította — írja Claude Roy —: egy probléma megoldódott attól, hogy megoldottnak nyilvánították, vagy hogy nagy szavakkal nagy nehézségeket lehet leküzdeni.“ Mindig tudott a kivánatos és a lehetséges között disztingválni, kételkedése mindenre kiterjedt, egyetlen kivétellel: semmilyen módon nem fogadta el azt, hogy az egyik ember tulajdona lehessen a másiknak, hogy az apáca az egyház, a feleség a férj, a katona a hadsereg, a nép az állam, a rabszolga pedig a tulajdonos — tulajdona lehet. A gyarmati kérdésről — a kolonializmus kezdetén! — olyan fogalmakban beszél, s oly szenvedéllyel, mint ma Eldridge Cleaver, Sartre vagy Jean Genét. Úgy találja, hogy ha a gyarmati lázadás maga is „kiáltó igaztalanságok garmadáját“ szülné, a színeseknek, rabszolgáknak akkor is fegyvert kell és szabad ragadniuk elnyomóik kirtására. Annál figyelemre méltóbb ez, ha tekintetbe vesszük, hogy egy Robespierre 1793-ban a gyarmati rendszer védelmében támadja a girondistákat!

Mire jó a tudománytörténetírás?

(*Természet Világa*, 1970. 9.)

A 101. évfolyamában járó és néhány éve *Természet Világa* néven megújult *Természettudományi Közöny* szeptemberi számában *Mire jó a tudománytörténetírás?* címmel Vekerdi László írását közli a „Forum“-rovat.

A cikkirő mindjárt az elején hangsúlyozza: „A tudománytörténetírás — ezt talán senki sem fogja tagadni — nem éli ma nálunk virágkorát.“ A továbbiakban az ironikus hangú írás a labdarúgás világából vett hasonlatokból kindulva végigvezet a tudománytörténetírás irányzatain.

Különösképpen érdekel minket az, hogy Vekerdi László, miután Gombocz Endre és Zemplén Jolán botanika-, illetve fizikatörténeti könyvéről szólva hangsúlyozza, hogy azokból szépen látható, mennyire egyenrangú egy ország szellemi életében a botanika, a fizika és az irodalom, cikkét a következőkkel

folytatja: „Legfőképpen azonban Benkő Samu gyönyörű Bolyai-könyvét kell itt megemlíteni. Ez a könyv példa rá, hogy becsülettel megmutatva a tudományok szükségképpen nemzetközi fejlődését, a népek egymásra utaltsága világlik ki, amely alól a legnagyobb országok sem kivételek. A nagy felfedezések keletkezése és jelentősége sokféleképpen értelmezhető, azonban létük és ritkaságuk egyértelműen demonstrálja a népek közös és oszthatatlan érdekeit. Holmi prioritásharcok helyett ezt megmutatni: elsőrendű kötelessége a mai tudománytörténetírásnak.“

Cikkének befejező részében Vekerdi a természettudományok terjedésével párhuzamosan szükséges tudománytörténeti ismeretátadással foglalkozik. Miután kitér a szakmák történeti szemléletének jelentőségére, a tudománytörténet oktatásának kezdetlegességére utal, majd — példamutató művek és módszerek felvillantása után — a tudománytörténeti ismeretek és a népművelés közti, ugyan-csak szükségszerű kapcsolatra is kitér.

NATALJA BARANSZKAJA Egy hét a sok közül című, a Korunk 10. számában közölt kisregényét a moszkvai Novij Mir 1969. 11. számából vettük át.

S u m a r

<i>Mircea Malița</i> : Linii directoare ale cercetărilor prospective	1783		
<i>Selye János</i> : In vivo	1791	VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ	
<i>Weissmann Endre</i> : Satisfacțiile cer- cetării	1801	<i>Gáll János</i> : Tendințele evoluției in- ternaționale ale imperialismului	1887
<i>Váró György jun.</i> : Folosul cotidian al fizicii moderne	1806	<i>Brassai János</i> : În spiritul securi- tății europene	1896
<i>Hervay Gizella</i> : Versuri	1810		
<i>Czibalmos László</i> : Noi perspec- tive în cercetarea cosmică	1812		
<i>Hajdu Zoltán</i> : Versuri	1825		
<i>Călina Mare</i> : Engels și viziunea fi- lozofică	1826		
<i>Egyed Akos</i> : Unele probleme de is- torie regională	1831		
<i>Mihail Cernea</i> : Demersul prospec- tiv în sociologie și previziunea fluctuației	1837		
<i>Kányádi Sándor</i> : Casa sărbătorilor (piesă)	1842		
<i>Lord Moran</i> : Jurnal (introdus și tradus de Bodor András)	1867		
		TRIBUNĂ	
		* * * Pe marginea unei dezbateri	1904
		ISTORIE ȘI VIE	
		<i>Engel Károly</i> : Nicolaie Iorga des- pre conviețuire, în 1925	1905
		<i>Lucrețiu Pătrășcanu</i> : Cinci luni de guvernare legionară	1908
		<i>Pinczés Gyula</i> : Ideile economice ale lui Kóváry László	1915
		REVISTĂ	
		<i>Szabó T. Attila jun.</i> : Poezie și ci- bernetică (De la viață la gîn- dire)	1920
		<i>Sztrányiczki Gábor</i> : Concepția ma- terialistă despre societate și axi- ologia	1923
		<i>Széles Klára</i> : Problemele analizei nuvelei	1926
		<i>Seres István</i> : Beethoven	1930

NOTE

<i>Balogh Edgár</i> : Fără costum de epocă	1880
<i>Ordáky Lajos</i> : În amintirea lui Ja- novics Jenő	1882
<i>Cseke Péter</i> : Ce ar putea să ci- tească satul?	1883

CRONICĂ, BIBLIOTECĂ,
REVISTA REVISTELOR

Hazai magyar könyvújdonságok

- ADAMOVS, ARKAGYIJ: Rókaanyom. SZÖCS RÁCHEL fordítása
(regény)
- Aikinoosz kertje. Szerkesztette TÓTH ISTVÁN (humanista költők
antológiája, Tanulók Könyvtára)
- BABITS MIHALY: A gólyakalifa. Bevezeti LÁNG GUSZTÁV
(Tanulók Könyvtára)
- BETHLEN MIKLÓS önéletírása. Szerkesztette BERNÁD ÁGOSTON
- B. NAGY MARGIT: Reneszánsz és barokk Erdélyben (művészet-
történeti tanulmányok. 2. kiadás)
- DÁNÉ TIBOR: Akinek nincs árnyéka (bűnügyi történet)
- FÁSKERTHY GYÖRGY: Légszomj (regény)
- HAUSER, ARNOLD: Adolf Sommer megidézése. Fordította:
JAGAMAS FERENCZ ZSUZSÁNNA
- KÁNYÁDI SÁNDOR: Fától fáig (versek)
- KOVÁTS JÓZSEF: Emberek útra kelnek. Bevezeti KICSI ANTAL
(elbeszélések, Romániai Magyar Írók)
- KOZMA MÁRIA: Festett káposztalepke. Bevezeti SZÖCS ISTVÁN
(novellák, Forrás)
- KURKÓ GYÁRFÁS: Nehéz kenyér. Bevezeti MÉLIUSZ JÓZSEF
(regény, Romániai Magyar Írók)
- LÁNG GUSZTÁV – VERESS ZOLTAN: Boriték nélkül (irodalmi
publicisztika)
- LONDON, JACK: Fehér agyar. Fordította SEMLYÉN ISTVÁN
(regény)
- MAGYARI LAJOS: Csoma Sándor naplója (poéma)
- MIKSZÁTH KÁLMÁN: A Noszty fiú esete Tóth Marival. Bevezeti
ANTAL ÁRPÁD (Tanulók Könyvtára)
- MÓZES HUBA: „Majd a szabadság békessége is eljön...”
(kismonográfia József Attiláról)
- PÁSKÁNDI GÉZA: Az eb olykor emeli lábát (párbeszéd, szín-
művek)
- PETRONIUS: Trimalchio lakomája. Fordította HORVÁTH ISTVÁN
KÁROLY. Szerkesztette SZÖCS ISTVÁN (Téka)
- SAINT-EXUPÉRY: A déli futárgép. Fordította RÓNAY GYÖRGY
(három regény, Horizont)
- SEBASTIAN, MIHAIL: Menedék. Fordította DOMOKOS JÁNOS
(regény, Horizont)
- SUTÓ ANDRÁS: Rigó és apostol (úti tünődések)
- VARRÓ DEZSŐ: Gyilkos tavasz. Bevezeti ABAFÁY GUSZTÁV
(versek)
- V. SZENDREI JÚLIA: „Mely széles a poétai mező...” (kismo-
nográfia Csokonairól)
- Iosif Vulcan a Kisfaludy-társaságban. Szerkesztette KÖTELES PÁL
(Téka)